

2021

Анна-Марія Богосвятська
Людмила Ковальова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 8

Анна-Марія Богосвятська

Людмила Ковальова

ЗАРУБІЖНА 8 ЛІТЕРАТУРА

Анна-Марія Богосвятська
Людмила Ковальова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
з поглибленим вивченням філології
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Львів
Видавництво «Світ»
2021

Книги – це маяки, що зведені у великому морі часу.

Едвін Персі Вінпл

ДРУЗІ!

Чи любите Ви подорожувати? Шукати істину? Мріяти? А хотіли б помандрувати у часі? Запрошуємо Вас вирушити в чудову подорож-знайомство з основними літературними епохами, текстами визнаних світових шедеврів та їх авторами.

Для того щоб наша історична мандрівка відбулася, необхідно виконати деякі умови. Уявіть Ваш улюблений куточок природи, де Вам комфортно, затишно, спокійно. Вслухайтесь у чарівність цього дивного простору, вдивіться в картину природи, створену навколо, спробуйте відчувати, яким має бути справжнє життя. Упевніться, що Ви готові отримати задоволення під час подорожі та потрудитися. Нехай Вам допоможуть добрі помічники на цьому шляху: Бажання, Воля, Уява, сила Духу, сила Думки, Слово. Тож у добру путь!

Роздивіться в цьому прекрасному місці несподівану стежку. Сміливіше йдіть вперед. Уявіть, як Ви підходите до золотої брами. Розгляньте її уважно. Всього один крок, одне зусилля відокремлює Вас від світу за тонко сяючою брамою. Адже там – великі таємниці, вічна краса, відповіді на сокровенні питання. Це світ зарубіжної літератури. Але перш ніж Ви доторкнетесь до брами і увійдете в цей чарівний світ, пообіцяйте самому собі, що Ви будете уважні, терплячі, наполегливі, допитливі, працелюбні, шляхетні.

Відкривайте браму, входьте. Уявіть, що Ви опинилися на найвищій горі і Вам відкривається дивовижна панорама світу зарубіжної літератури. Незабутнє видовище! І це не випадково. Щоб знайти істину, яка прихована в найвідоміших книгах людства, доведеться підкорити багато вершин. Вдивляйтеся і запам'ятовуйте.

Ось велична частина простору, яка називається «Священні книги людства». У цьому стародавньому Саду духовної літератури сховано багато скарбів. Це незвичайний Сад: у ньому є життєдайне джерело Небесної Мудрості і дивовижна скеля Істини. Тут Ви дізнаєтесь про походження, художній світ найвідоміших пам'яток культури – Вед, Біблії, Корану. Ознайомитесь зі сюжетами Старого Заповіту і Нового Заповіту – про створення світу і людини, про перше вбивство людини, про моральні основи життя – Заповіді; спробуйте осягнути істину у притчах Ісуса Христа.

Із Саду духовної літератури Ви потрапите в епоху античної літератури, що у символічному колі щита Ахілла розкриє картину світу та сцени з життя давніх греків. Далі Ви помандруєте до Небесного Замку літератури Середньовіччя, пройдетеся Зоряним Мостом епохи Відродження, доберетесь до прекрасного блакитного берега, на якому Вас чекатиме мушля з перли-

ною неправильної форми – символ суперечливого світу епохи бароко. Далі будете милуватися благородством і витонченістю форм білосніжної будівлі доби класицизму. На Вас чекає також знайомство зі світом літератури XX ст., і нарешті, можна сміливо зазирнути у світ сучасної літератури.

Зарубіжна література відображає життя народів у різні епохи, що формують світовий літературний процес, і навчаючись у школі, Ви зможете ознайомитися з літературою різних періодів її розвитку. Побачите тісний зв'язок літератури та культурного контексту, що є одним із завдань цього курсу.

Матеріал вступних тем до кожного розділу для більшої наочності структуровано у вигляді опорних образів-символів. Це допоможе Вам полегшити розуміння теорії літератури, виділити головне, систематизувати знання, краще їх засвоїти і запам'ятати. У навчальних темах подано тлумачення основних літературознавчих термінів і культурологічних понять, необхідних для розуміння того чи іншого художнього твору, літературної епохи.

У підручнику вміщено фрагменти програмових творів. Передбачається, що Ви прочитаєте художні тексти повністю, а в класі працюватимете із запропонованими уривками з цих творів.

Краще орієнтуватися в художніх творах і особливостях культурних епох, розвивати мислення, проявляти творчі здібності Вам допоможуть рубрики: «Працюємо з текстом» (запитання, спрямовані на аналіз художніх творів), «Формуємо компетентності предметні та ключові», «Індивідуальні завдання» (вправи креативного характеру), «Мистецька палітра» (представлення твору, епохи в різних видах мистецтва), «Український контекст» (паралелі у вивченні української та зарубіжної літератур, відомості про українських перекладачів, завдяки яким маємо змогу ознайомитися з видатними творами зарубіжної літератури), «Узагальнюємо» (питання, які допоможуть систематизувати навчальний матеріал).

Сподіваємося, що Ви полюбите читати і будете отримувати від книги задоволення, тому основну увагу ми зосередили на прикладах героїзму, сили духу, кохання. Справжній мандрівник у дорозі багато навчається і освоює декілька видів діяльності. Будьте скульптором, який виліплює свою волю. Станьте архітектором своєї долі. Будьте алхіміком, скляну реторту якого можна порівняти з людською душею, де відбувається нескінченний процес переплавлення почуттів, вражень, думок, які пропонує нам життя. Потрапляючи у світ Слова, Ви набуваєте досвіду, навчаєтесь сприймати багатогранність життя, відкривати наново «давні істини». Аналізуючи вчинки літературних персонажів, Ви дізнаєтесь, як виправити свої помилки, як знайти той єдиний шлях, яким повинні йти саме Ви, спробуєте розпізнати себе у вічних образах героїв світової літератури.

Дозвольте текстам промовляти до вас!

Автори

ВСТУП

Література та культура

Кожне покоління несе в собі досвід культурного освоєння світу попередніми поколіннями, будує свою діяльність на встановлених засадах і, як результат засвоєння попередніх досягнень, рухається вперед, розвиваючи, оновлюючи й удосконалюючи навколишній світ.

Культура – скарбниця всього, створеного людьми. Складові частини культури – матеріальна і духовна. Матеріальна культура включає все, що пов'язане з предметами і явищами матеріального світу, їх виробництвом і освоєнням. Духовна культура – це світ цінностей людства, втілених в архітектурних, літературних, художніх пам'ятках. Найвизначнішими структурними елементами духовної культури є мова, наука, мистецтво, релігія, етика.

Культура (від лат. *culture* – обробіток, обробляти) — сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набуті правила всередині соціуму для його збереження та гармонізації.

Мистецтво, яке представляє духовну сферу культури, впливає на внутрішній світ людини, на її розум, почуття та емоції. Мистецтво є формою вираження духовного життя особистості. Це однаковою мірою стосується також літератури як органічної частини мистецтва. Словник «Естетика» дає таке визначення поняття «мистецтво»:

вид духовного освоєння дійсності людиною, що має на меті формування й розвиток її здатності творчо перетворювати довкілля і саму себе за законами краси. З

Література (франц. *litterature*, від лат. *littera* – літера) у широкому сенсі – письмова форма мистецтва слова.

мистецтвом тісно пов'язане поняття «катарсис». Вперше використав цей термін Арістотель для позначення певного естетичного переживання, яке «прояснює» моральне почуття. Просвітляючи й підносячи, воно захоплює людину цілком і впливає універсально, даючи поживу розуму, почуттю та волі. Якщо ви плакали, співчуваючи героям книги чи кінофільму, щиро раділи за своїх улюбленців, переживали обурення або прагнення змінити цей світ на краще, – ви відчували на собі силу мистецтва. Якщо у вашому житті є книги, фільми, картини, музичні твори, про які можна сказати: «Вони дійсно вплинули на моє життя», – ви зазнали катарсису.

Як будь-яке мистецтво, література – сфера пізнання і творчості, передає багатство і розмаїття людського буття в художніх образах за допомогою слова. Життя постає у творі літератури не у своїй безпосередній формі, а просвічене думкою письменника, насичене його почуттями і переживаннями. Читач немовби починає жити в цьому тексті, вступаючи в діалог з автором, героями інших епох. Входження в художній світ твору є цікавим і важливим для самопізнання людини.

Способи зображення дійсності

Уявіть себе на блакитному березі світу літератури. Повітря тут м'яке і прозоре; від океану віє свіжим морським бризом. На високому бірюзовому небосхилі, подекуди вкритому білосніжним мереживом хмар, швидко піднімається золотиста куля сонця. Віковичний океан зараз у доброму настрої.

Зображення світу і людини в художніх творах різняться залежно від того, хто, про що і як розповідає. Представляючи читачеві той чи інший предмет розповіді, автор вибирає для цього різні підходи. У світі літератури – це три роди: епос, лірика і драма.

Збагнути особливості кожного літературного роду в океані літератури нам допоможе надійний орієнтир – образ маяка, грандіозної споруди, яку в реальному житті встановлюють для того, щоб полегшити мандрівникам-морепоплавцям шлях, позначити небезпечні місця, вказати на кращий прохід.

Роди літератури – способи зображення дійсності, її образного відтворення.

Жанр – вид літературного твору, що характеризується сукупністю формальних і змістових особливостей. Через жанр реалізується родова специфіка твору.

Маяки, як відомо, належать усьому людству, вони є знаком доброї надії для кожного. Зазвичай, маяк – це велична вежа виразної форми, зведена високо на підводній скелі, що пильно охороняє від

підступності Нептуна сміливих мандрівників, які підкорюють неспокійні води океану. Капітальна вежа маяка виступить образом **епічного** роду літератури.

Для зображення дійсності у письменника є певний підхід: докладно розповісти про предмет епосу та події, що з ним пов'язані. Епос – це сюжетна, детальна оповідь про людину, її життя. Автор послідовно описує героїв, їхні вчинки, характери, взаємини з оточенням. Предмет епосу: характери, побутове і природне середовище, в якому існують і взаємодіють персонажі (головні та другорядні).

Сутність епічного роду літератури – це здатність охопити життя в його об'єктивній повноті. Сюжет епічного твору складається з подій, що відбуваються в певному часі та просторі; з учинків героїв; з різних обставин, у яких ці герої діють. Оповідач – посередник між зображеним і читачем. Текст має описово-оповідну форму, є переплетенням оповіді та висловлювань персонажів (діалоги, монологи).

Залежно від своєрідності змісту та форми твір відносять до того чи іншого жанру. На величному тілі маякової вежі зазначені основні жанри епосу, які діляться на **малі** (*оповідання, новела, нарис*), **середні** (*повість*) і **великі** форми (*роман, роман-епосея*).

Маяки оснащені потужним джерелом світла, щоб бути добре помітними в нічний час. На вершині маяка завжди світить ліхтар, який посилає з настанням сутінків рятівне світло у нічну далечінь. Цей ліхтар буде для нас образом-символом наступного роду літератури – **ліричного**. Для того щоб відтворити життя за допомогою слова, у автора є можливість розповісти не тільки про події, а й про враження, яке вони справили на нього, про емоції, які вони викликали.

Лірика зображує внутрішній світ людини, порухи душі, почуття і переживання, складне духовне життя; змальовує стан ліричного героя в певний момент життя. Слово в ліриці передає емоційний стан мовця. Зовнішнє життя подається суб'єктивно, через сприйняття ліричного героя.

Як мореплавці ставляться до сигналів маяків з найвищою довірою і трепетом, так і внутрішній світ ліричного героя знаходить відгук і тепло у серцях читачів. Ліричні твори навчають нас відчувати, уявляти, здогадуватися.

Душевні рухи та емоційні стани людини передаються в ліриці з певною мірою чуттєвої концентрації, яку створює властивий їй лад мови, а саме – вірш. Особливе значення для цього роду літератури мають образні можливості мови: ритмічність, засоби художньої виразності, поетична інтонація, єдність переживання і мовлення.

На золотих променях, які розсіюються від ліхтаря маяка, висвічуються **жанри лірики**: *ліричний вірш, романс, елегія, ода, сонет, пісня* та ін. Основні **теми лірики**: *пейзажна, громадянська, інтимна, філософська, лірика про дружбу* тощо.

Що б не сталося, які б не трапилися катаклізми, ліхтар не повинен гаснути. Для автора ліричного твору це можливість відчувати, як звучить його внутрішній голос.

Широка океанська дорога. Безжальні урагани часто здіймають високі хвилі. Тисячотонні маякові вежі витримують натиск ураганів і лютих штормів, що рокочуть таємничим гулом. Спробуйте відчувати вітер у вухах,

різкий запах безжальних хвиль. Океан, здається, готовий поглинути у своїх сивих гребенях наш маяк.

Для відтворення дійсності письменник може використати інший підхід – зобразити предмет у дії, в русі, представити його читачеві в оточенні інших явищ. Такий спосіб властивий **драматичному** роду літератури.

У драмі зображуються найбільш значущі події, які розвиваються швидко, енергійно, як хвилі в океані, зіштовхуючи дійових осіб (головних, епізодичних, позасценічних). Специфіка драми як роду літератури полягає у тому, що вона зазвичай призначена для постановки на сцені. Позиція автора прихована тут більше, ніж у творах інших родів. Без допомоги драматурга, спираючись на монологи, діалоги, репліки, ремарки, потрібно уявити місце дії, час, обстановку, в якій живуть герої, їхній зовнішній вигляд, манеру розмовляти, їхні рухи, жести.

Особливу роль у драмі відіграє конфлікт (зовнішній чи внутрішній), прихована чи явна боротьба діючих осіб. Вирішення цього конфлікту відбувається в напруженій боротьбі персонажів один з одним, з обставинами, із самими собою. Конфлікт у драмі – це та пружина, яка рухає дію і виявляє характер героїв. Людина показана у таких обставинах, які вимагають особливої напруги всіх її внутрішніх сил.

Беличезні хвилі океану світу літератури шумно наздоганяють одна одну. Кожна така хвиля – окремий **жанр драматичного роду**: *комедія, трагедія, драма, трагікомедія, містерія, фарс, феєрія* та ін.

Розподіл родів літератури на епос, лірику і драму, а також першу систематизацію літературних жанрів запропонував давньогрецький філософ Арістотель у творі «Поетика». Сучасні науковці виділяють додатково ще один рід літератури – ліро-епічний, в якому гармонійно поєднуються зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу, внаслідок чого утворюються якісно нові жанри (роман у віршах, поема).

Незважаючи на те що межі між родами не можна провести з абсолютною точністю і є перехідні форми, основні особливості кожного роду досить визначені. У літературознавстві не прийнято використовувати як критерій розрізнення літературних родів опозицію «вірші – проза». Епічний твір може бути написаний віршами (наприклад, «Іліада» Гомера), а ліричний – прозою (скажімо, популярний жанр *вірш у прозі* або *любовний лист*). Критерії розрізнення лірики, епосу і драми треба шукати в способі зображення – як саме автор передає свій погляд на світ: епос – це *розповідь* про події, долі героїв, їхні вчинки і пригоди; лірика – *переживання* подій, зображення почуттів, внутрішнього світу, емоційного стану ліричного героя; драма – *зображення* подій і взаємин між героями на сцені.

Наш маяк світить вдень і вночі, даруючи надію й опору кожному, хто мандрує безмежним світом літератури.

Літературний процес і художні системи в літературі

Цінністю кожної культури є її відкритість, мудре наслідування давніх думок, ідей, осяянь, повернення до «вічних істин», залучення їх до особистого досвіду, включення у власне життя. Жоден письменник будь-якої епохи не починає писати «з чистого аркуша», він завжди свідомо чи несвідомо враховує досвід своїх попередників, немов водоспад, який поступово вбирає воду від своїх річок-приток, перш ніж перетворитися на великий унікальний потік.

Водоспад виступить образом-символом літературного процесу – безперервного розвитку літератури.

Цей розвиток зумовлений низкою чинників, серед яких насамперед слід зазначити історичну ситуацію, вплив попередніх літературних традицій, художній досвід інших народів, революції, війни, наукові відкриття, вчення великих філософів і діячів Церкви. Є подібність і відмінність між літературами різних народів і націй, географічних зон і регіонів. Для кожної епохи властивий свій світогляд, мода, структура суспільства та багато іншого.

Кожна епоха збагачує літературний процес новими художніми відкриттями. І чим яскравіше виражені в певній культурі традиції та новаторство, тим вона багатша і плодоносніша; такою є, наприклад, епоха західноєвропейського Відродження, що стала символом всесвітньо значущої творчості.

Встановлюючи загальні закономірності літературно-художнього розвитку, вчені надають таким епохам, як Античність, Середньовіччя, Відродження та Просвітництво, всеохопного, глобального сенсу.

Літературний процес – формування, функціонування і зміна різних літературних епох, напрямів і течій.

Кожній епосі притаманні певні загальні світоглядні уявлення людського суспільства того чи іншого часу – погляди на світ і людину в ньому, ціннісні орієнтації (морально-релігійні, художньо-естетичні). Таким чином, зважаючи на світоглядні домінанти певної доби, можна говорити про характерну для неї «картину світу», або «образ світу». Зміна епох пов'язана зі зміною свідомості людей, народженням нових ідей.

Про існування літературного напрямку говоримо в тому випадку, якщо письменники усвідомлюють теоретичні основи творчої діяльності, пропагують їх у маніфестах, програмних виступах, статтях. Так, у XVII ст. у Франції були проголошені принципи класицизму, встановлені жорсткі правила «поетичного мистецтва» на противагу свавіллю поетів і драматургів бароко. Однак на початку XIX ст. романтики різко виступили проти всіляких норм і правил класицизму, заявивши, що геній їх не потребує. Незабаром реалісти відкинули суб'єктивізм романтиків, висунувши вимогу об'єктивного, правдивого зображення життя.

Прийнято виділяти такі літературні напрями: бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм. Новий напрям, виникаючи, не усуває попередній відразу, а якийсь час співіснує з ним – між ними відбувається творча і теоретична полеміка.

За певних обставин у рамках одного літературного напрямку можуть утворюватися літературні течії – групи письменників, особливо близьких один одному за своїми естетичними поглядами. Напрямок і течію розрізняють як ціле та часткове в межах одного літературного періоду. У боротьбі та зміні течій і напрямів найчіткіше виражаються закономірності літературного процесу.

Велике значення для розвитку людської цивілізації мають взаємовплив, взаємодія і взаємозбагачення унікальних національних культур. Традиції, своєрідність однієї національної культури не можна глибоко зрозуміти без її зіставлення з іншими. Урахування специфіки таких традицій дає змогу обґрунтувати принцип рівноцінності всіх народів та їхніх культур.

З безлічі національних і місцевих літератур, як з каскадів водоспаду, утворюється одна всесвітня література.

Узагальнюємо

1. Як ви розумієте поняття «культура» і «література»?
2. Які розрізняють способи зображення дійсності?
3. Назвіть характерні ознаки кожного роду літератури, продемонструйте прикладами з прочитаних творів.
4. Згрупуйте роди і жанри літератури:

Епос	Лірика	Драма
Вірш. Комедія. Пісня. Роман. Епопея. Байка. Повість. Оповідання. Трагедія.		

5. Йосип Бродський в есе «Як читати книгу» радив між прозою і поезією вибирати поезію. Чи згодні ви з думкою лауреата Нобелівської премії? Відповідь аргументуйте.
6. Як ви розумієте поняття «літературний процес»?
7. Назвіть основні історико-культурні епохи.
8. У чому полягає відмінність між поняттями «літературний напрям» і «літературна течія»?

РОЗДІЛ 1

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ І ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

СВЯЩЕННІ КНИГИ НАРОДІВ СВІТУ

ВЕДИ

(від санскр. –
священне знання)
XV–VI ст. до н.е.
«Ригведа» (гімни),
«Самаведа» (пісні),
«Яджурведа»
(жертвні вислови),
«Атхарваведа»
(заклинання)

«Чини
з людьми
так, як ти
хотів би,
щоб чинили
з тобою»

КОРАН

(від араб. зібрання
одкровень)
VII ст. н.е.
114 сур (розділів),
айяти – вірші

БІБЛІЯ

(від грец. – книги)
66 книг (39 + 27)

СТАРИЙ ЗАПОВІТ

«договір, угода»

XII–II ст. до н.е.
«Пятикнижжя»
Мойсея,
Книги історичні,
Книги повчальні,
Книги пророчі

НОВИЙ ЗАПОВІТ

I–II ст. н.е.
4 Євангелія,
Дії апостолів,
21 Послання
апостолів,
«Апокаліпсис»

- первісна основа етичних уявлень,
культури і мистецтва різних народів,
- думки, почуття і вірування давніх людей,
- погляд на світ і світобудову,
- моральний і духовний досвід багатьох поколінь,
- система законів (Заповідей) Життя,
- пізнання абсолютної Істини – Першопричини всього,
- мета – привести людину до усвідомлення свого призначення у світі.

З давніх-давен образ саду асоціювався у різних народів зі світлим раєм, омріяним Едемом – місцем вічного блаженства, де панують затишок і благодать. Такий сад є для нас образом-символом духовної літератури, який вбирає в себе вічне і сьогоденне. Кожне дерево в ньому – Священна книга людства.

Священні пам'ятки літератури дають нам уявлення про думки, почуття та вірування людей, моральний і духовний досвід, який прагнули залишити для нащадків багато поколінь різних народів. У них містяться історичні події, життєписи людей, обраних бути речниками вищої Істини.

Прихильники світових релігій вважають Священні писання безсмертним Божественним одкровенням. Вони допомагають людині піднятися на високоморальний рівень. Мета вивчення Священих книг полягає в пізнанні абсолютної істини – Першопричини всього, а також є керівництвом для чеснот і порядності людей, упорядкування відносин між ними. Це об'єднує всі давні пам'ятки народів світу.

Історія написання Священних книг практично така ж складна і неоднозначна, як і виникнення самих вірувань. У давні часи не було інших законів, окрім закону, виданого царем. Священні тексти виникли з метою, щоб люди навчилися бути відповідальними за своє життя, а також привести до ладу і порядку спільноту. Так з'явилися перші божі закони. Ці письмена створювалися протягом тривалого часу різними людьми, котрих іще за життя називали святими божими чоловіками.

У Саду духовної літератури особливу увагу привертають три величні дерева. Це найвідоміші культурні пам'ятки людства, наповнені глибоким моральним сенсом: **Веди** – святі тексти індійської літератури, **Біблія** – Священна книга християн та іудеїв і **Коран** – Священна книга мусульман. Упродовж багатьох віків вони були джерелом людської мудрості і не втратили свого авторитету до наших днів. Кожне Сакральне вчення, що виникало на території Землі, приходило з усвідомленням місцевих звичаїв, вірувань, традицій. Усе це – частини одного культурного світу, який треба вивчати як ціле.

Веди, Біблія, Коран розглядають людину насамперед як духовну істоту. Основне призначення головних священних пам'яток – привести людину до усвідомлення свого істинного призначення у світі, зробити душу відкритою для прихованої, духовної, вічної сторони речей. Порятунком і щастям людини, на думку авторів давніх текстів, – у позбавленні від ланцюгів матеріального світу і залученні до Божественної сутності. Цей принцип важливий і для Вед, і для Біблії, і для Корану. Давні пам'ятки людства розповідають про Єдиного Бога (або ієрархію богів, як у Ведах), будову Всесвіту, закони часу, природи, дають чітко визначені закони життя (у Біблії це – Заповіді Божі, у Корані – закони шаріату).

У центрі Саду духовності розташоване Джерело Небесної Мудрості, яке зберігає вічні цінності, засади і закони життя. Від нього живляться дерева цього благословенного куточка світу і приносять особливі плоди: мир, чистоту, мудрість, терпіння, милосердя, справедливість, добрі результати людських справ, братолюбство, любов... Щасливий той, хто скуштує ці плоди, тільки треба вміти взяти те істотне, корисне й повчальне від священних знань людства.

Усі вірування світу подібні в заповідях богів. У блакитному прозорому небі над Садам духовності світить Сонце Правди. Воно постійно нагадує прадавню мудрість: **«Чини з людьми так, як ти хотів би, щоб чинили з тобою»**. Цей орієнтир на головну заповідь, як на світло, на сонце, міститься практично в кожному Священному писанні людства.

Моральні настанови духовних книг людства потужно вплинули на розвиток світової цивілізації. Образи, сюжети зі Священних книг народів світу стали невичерпним джерелом натхнення мистецтва. У кожній нації, країні має бути власний переклад усіх священних текстів. Це збагачує духовну культуру народу.

Від Саду священних дерев-книг – прямий крок до Саду душі. Український мислитель Григорій Сковорода залишив нам красиву метафору про сад: **«Зрозумій одне тільки яблучне зерно, і досить тобі. Коли в нім сховалося дерево з коренем, гілками, листям та плодами, то можна в ньому віднайти незчисленні мільйони садів, осмілюся сказати, і незчисленні світи»**.

ВЕДИ

Індійські Веди – одні з найдавніших книг світу, пам'ятка індоєвропейської словесності. Ведичні тексти народжувалися і формувалися протягом тривалого і складного історичного періоду (приблизно XV–VI ст. до н.е.), який починається з приходом індоєвропейських аріїв в Індію, поступовим заселенням країни і завершується виникненням перших державних утворень, які об'єднують великі території.

Назва «Веди» у перекладі зі санскриту означає «знання», «вище духовне знання», «священне знання». За легендою, Веди були передані богом Брахмою через відкриття святим мудрецам далекого минулого.

Спочатку ведичні тексти існували в усній формі. Згодом їх записали жерці, структурували і оформили весь матеріал у чотири книжки-збірки: «Рігведа» (книга гімнів богам), «Самаведа» (книга пісень), «Яджурведа» (книга жертвних висловів), «Атхарваведа» (книга заклинань).

Приклад тексту Вед

Ведичні тексти – перші спроби формувати філософські погляди на світ і місце людини в ньому, у них відбиваються уявлення давніх індійців про навколишнє середовище, космос, етичні цінності і мораль. Вони містять духовні знання, норми права, релігійні ритуали, що регулюють щоденне життя людини (народження, шлюб, смерть тощо). Цивілізація Давньої Індії ґрунтувалася на Ведах, тому її називають ще ведичною цивілізацією.

Міфологія, філософія і мораль Вед знайшли своє втілення у яскравих художніх образах, багатій поетичній мові. Тому Веди вважають пам'яткою не тільки релігійної культури, а й літератури. До їх складу входять твори різних жанрів: міфи, гімни, фольклорні пісні, легенди, притчі, історичні хроніки, героїчні епоси, філософські коментарі, які були створені на так званій «мові батьків» – давньому санскриті, що вирізняється жвавістю і багатством граматичних форм. Тексти Вед написані переважно віршами, найбільш розроблений жанр – гімн.

У Рігведі – найдавнішій з ведичних книг – налічується 1028 гімнів різного об'єму і змісту, які розділені на 10 мандал (кіл). Створення Рігведи приписується п'ятнадцяти легендарним мудрецам. Авторами гімнів були багато поколінь індійських ріши (обдарованих людей племені), співців та поетів. Кожен новий автор щось відкидав або додавав до творів своїх попередників. Ведійська поезія відображає почуття та уявлення спільноти. Основний зміст Рігведи становлять викладені у високохудожній формі звернення до богів, вихваляння сил Природи, наділе-

Космогонія (грец. *kosmogonia*, від *kosmos* – світ, Всесвіт і *gone, goneia* – народження) – галузь науки, що вивчає походження небесних тіл та їх систем; у давніх міфах – це спроба досягнути й зобразити шлях створення світу.

них людськими властивостями, явища навколишнього світу глибоко опoетизовані, підкреслена їх зовнішня краса та розкрита глибока філософська суть. Давньоіндійська збірка гімнів використовує космогонічні міфи про Єдиного Творця, походження світу, золоте яйце творіння, Пурушу – Вселенську Людину, ієрархію богів. Прославляються бог Вогню Агні, посланий на землю просвіщати людей, бог Грому Індра, бог-Сонце Сур'я, надзвичайно шанується Вішну – бог, який періодично втілюється у великих Вчителів людства у критичні моменти земної історії.

Серед земних богів найголовнішим у Ведах вважається Агні (з санскр. – *вогонь*), бог священного вогню і домашнього вогнища, вогневолосий та червонобородий воїн, із залізними зубами. Він – посередник між богами і людьми. У Рігведі Агні присвячено понад 200 гімнів. Він живе у кож-

Гімн – урочистий твір на пошанування когось (чогось). У давнину – культова пісня на честь божества.

ному домі (домашнє вогнище), захищаючи його від злих духів. Саме зі звертання до Агні починається Рігведа.

Космогонія

Буття і небуття тоді не було –
 Повітря не було й склепіння неба.
 Що покривало? Де? Що захищало?
 Була вода? Глибокая безодня?
 І смерті не було, безсмертя – також,
 Між днем і ніччю не було відміни,
 Те дихало саме, одне, без вітру.
 І більш нічого не було, крім Того.
 Вкривала пільма пільму споконвіку,
 Цей Всесвіт ввесь – мов океан без світла,
 Той зародок, що хаосом був вкритий,
 Один від сили спеки народився.
 Любов спочатку виникла від нього,
 Що стала першим для думок насінням;
 Знайшли зв'язок між сущим і несущим,
 У серці стежачи думками, мудрі.
 Думок тих промінь наскрізь простягнувся.
 Що нагорі було? І що зісподу?
 Там сім'яносці, тут же – їх сприймання.
 Зусилля знизу, зверху поривання.
 І хто це знає, й хто про це повіда?
 Звідкіль цей Всесвіт народивсь та виник?
 Боги пізніш за нього народились?
 А як Оце створилося, хто знає?
 Світобудова ця звідкіль взялася?
 Чи створено її було, чи йнакше?
 В найвищій небі Хто її пильнує,
 Той, певно, зна чи, може, й Він не знає?

З давньоіндійської переклав Павло Ріттер

Працюємо з текстом

1. Яку картину викликав у вашій уяві давній ведичний текст?
2. Що хвилює автора гімну?
3. Чи можна назвати цей гімн космогонічним?
4. Що, за текстом гімну, виникло у світі найпершим?
5. За допомогою яких художньо-зображувальних засобів передається настрій гімну?
6. Чи є в тексті «Космогонії» відповіді на поставлені запитання? Аргументуйте.
7. Порівняйте, як пояснюється виникнення світу в тексті давнього індійського гімну з міфологічними уявленнями давніх слов'ян про народження світу.

Гімни до ранньої зорі

1.

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі нескортельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилась людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі нескортна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішні скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнее лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

2.

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота денні. У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
Сяя зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.

В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
Повінь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
Темряву чорну жене промениста богиня.
В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
світ весь будити зоря. Вставайте! бо знову з'явився
нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
день наближається! Час до роботи прийматися! Час жити!
Мати богів! ясне око землі! вістовнице поданків!
Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші податей!
Славу нам дай, ясна зоре, ти, радіще світу!

З давньоіндійської переклала Леся Українка

Працюємо з текстом

1. Що ви можете сказати про думки, почуття і вірування давніх людей, читаючи гімни до ранньої зорі?
2. З ким порівнюється рання зоря в 1-му гімні?
3. Знайдіть у 1-му і 2-му гімнах до ранньої зорі епітети, порівняння, уособлення.
4. Які кольори ви б використали для ілюстрацій до даних гімнів? Поясніть свій вибір, спираючись на тексти поезій.
5. У чому, на вашу думку, полягає філософська суть давньоіндійських гімнів до ранньої зорі?

Індивідуальне завдання

Користуючись поетикою духовних текстів давніх індійців, спробуйте створити власний гімн Дню або Ночі.

Український контекст

Павло Ріттер

(1872–1939)

Видатний український індолог, мовознавець, літературознавець, педагог, сходознавець, санскритолог та перекладач. Народився в с. Чутове на Полтавщині. Навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, де вивчав санскрит та порівняльне мовознавство. Перебуваючи на посаді професора Харківського університету (1921–1937), проводив активну наукову й перекладацьку діяльність у галузі давньоіндійської та новоіндійської мов.

Крім наукових праць він опублікував у цей час переклади українською мовою давньоіндійських поетів Дандіна, Бхартріхарі, прози й поезії Р. Тагора, поеми Калідаси «Хмара-вістун», підготував до друку «Антологію індійської літератури». У 1930-х роках його заарештовано та звинувачено у шпигунстві. За свідченням сучасників, не витримавши ув'язнення, учений помер. Обсяг творчого внеску П.Г. Ріттера став основою фундаменту української національної індології.

БІБЛІЯ

Найяскравішою пам'яткою світової літератури та культури є Біблія (від грец. *biblia* – книги), про яку український філософ Григорій Сковорода сказав: «Книга вічна, Книга Божа, Книга небесна». Дійсно, витримавши іспит часом, Біблія посіла почесне місце Книги книг. Це найпоширеніша і водночас найпопулярніша збірка священних текстів людства, перекладена майже всіма мовами світу.

Єдина книга, яка є майже в кожній українській родині. Святе Письмо передається у спадок, бере участь у значущих подіях життя людини: народження дитини, хрещення дитини, вінчання у церкві та ін. Президент України, вступаючи на посаду, приносить клятву на вірність своєму народові, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє – один із перших українських перекладів канонічного тексту другої частини Біблії.

Текст цієї вічної Книги складається з 66 книг. Їх писали протягом п'ятнадцяти століть різними мовами майже 40 авторів, які проживали на трьох континентах (Азія, Африка та Європа) та займали різне соціальне становище (Мойсей, наприклад, був вихований у сім'ї єгипетського фараона, Соломон був царем, апостол Петро – рибалкою, Матвій – митарем). До наших часів не дійшло жодного тексту, написаного рукою автора, – усі оригінали втрачено. Збереглися лише переписані списки. Остаточно склад біблійних текстів як натхнення Богом Святе Письмо затверджено в 364 р. на Лаодикійському церковному Соборі.

Біблія вчить відповідальності за свої вчинки перед Богом та перед ближніми. Це історія духовних пошуків людства. Вона містить розповіді про створення світу, закони, заповіді праведного життя, повчальні твори, стародавні легенди, фрагменти історичних хронік, послання апостолів, проповіді, притчі.

Композиційно і хронологічно Біблія складається з двох головних частин – Старого Заповіту і Нового Заповіту (у пер. з грец. – договір, угода або союз). Перша частина Біблії, Старий Заповіт, є священною для двох релігій – іудаїзму і християнства. Друга частина – Новий Заповіт – є Святим Письмом тільки християн.

Заповіт – договір між Богом і людьми, «народом Божим».

У Священних текстах Першого і Другого Заповітів дане роз'яснення для життєвих людських ситуацій на всі випадки життя, починаючи із зовнішньої чистоти і закінчуючи вищими законами космосу.

За Біблією, є один Бог – Творець світу й людини, який контролює, скеровує і виправляє світорух. У Нього є ангели (у пер. з грец. – посланець, вісник) – духи, досконаліші від людей, які сповіщають людям Божу волю

й виконують на землі Його повеління. Усі образи у Святому Письмі мають свою естетичну цінність, несуть важливу інформацію. Це алегорія на духовну картину світу: рай і пекло, небеса і Земля обітована, драбина Якова, неопалима купина тощо.

Біблійне слово всеосяжне, універсальне. Крилаті вислови, тексти Святого Письма заучувалися напам'ять з раннього дитинства багатьма поколіннями, були основою активного словникового запасу людини. Біблійні сюжети й образи створили ідеали, згідно з якими людина вимірює свою людяність: не вбивати, не красти, любити ближнього свого, як самого себе, шанувати матір і батька, виховувати своє серце... Усі ці Заповіді, цінності актуальні завжди, у будь-яку епоху, вони дають розуміння сутності людини, її призначення як Божого творіння.

Своєю історією виникнення, морально-філософським змістом Біблія подібна до Священних книг інших релігій, наприклад, староіндійських Вед, староіранських Авест, арабського Корану, які мають дуже близьку тематичну схожість з розповідями Старого Заповіту, повчальним змістом Нового Заповіту, драматичним передчуттям останніх часів світу.

Мистецька палітра

Біблійна мораль суттєво вплинула на розвиток людства. Образи, сюжети з Біблії стали невичерпним джерелом образів та сюжетів літератури і мистецтва. До Біблії зверталися видатні зарубіжні письменники: А. Данте, В. Шекспір, Дж. Байрон, Г. Гейне, О. Пушкін, які сучасним героям своїх епох надавали біблійного алегоричного змісту («Божественна комедія» А. Данте, «Втрачений рай» Д. Мільтона та ін.). Для письменників біблійні теми та образи слугували матеріалом для сатири (Фр. Рабле, Вольтер).

Біблія справила значний вплив на українську літературу. Г. Сковорода, український мандрівний філософ і богослов, найґрунтовніше розробив теорію символічного, а не буквального, догматичного розуміння Святого Письма. Біблія була одним із важливих джерел творчості Т. Шевченка. Образ біблійного Мойсея втілюється у грандіозний символ в однойменній поемі І. Франка. Образ Самсона, теми, пов'язані з вавилонським полонном, стали матеріалом для поем і драм Лесі Українки. Цікаво обіграно євангельську історію про перебування Ісуса Христа в Гетсиманському саду в романі І. Багряного «Сад Гетсиманський». Широко використовуються біблійні мотиви в творчості українських поетів ХХ–ХХІ ст.: П. Тичини, І. Драча, Л. Костенко, І. Жиленко та ін.

У книгах Старого і Нового Заповітів багато сюжетів, що стали популярними в образотворчому мистецтві. До них зверталися відомі художники Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Рембрандт, Веласкес, Ботічеллі, Тиціан, Рубенс. У Т. Шевченка є знаменита серія малюнків на євангельську тему «Притча про блудного сина», пензлю С. Іванова належить картина «Явлення Христа народу». Багато сил і таланту віддав Біблії відомий ілюстратор ХІХ ст. Г. Доре, створивши 230 гравюр до Святого Письма. Музику на біблійні сюжети писали Г.-Ф. Гендель, Й. Гайдн, Д. Бортнянський, П. Чайковський, Дж. Верді та багато інших видатних композиторів.

Найвизначнішою пам'яткою давньої єврейської літератури є перша частина Біблії – **Старий Заповіт**, тексти якого написані давньоєврейською та частково арамейською мовами. Ці пергаментні записи містять розповіді про історичні події Близького Сходу, імена правителів, їхніх родів, земель і досягнень, розквіт і падіння цілих народів, народження і занепад давніх держав, перепис народу, опис епідемій і природних катаклізмів, зміни клімату і ландшафту Землі у період від XII до II ст. до н.е. Вони також охоплюють різні етапи стародавньої історії єврейського народу, який від кочового стану переходив до осілого, від родового суспільства до рабовласницької держави.

Старий Заповіт побудовано за чітко продуманою структурою, що надає йому властивостей універсальної книги. Найдавніша частина пам'ятки – хронікально-епічне **«П'ятикнижжя»**, за переказами написане пророком Мойсеєм, що включає в себе книги **«Буття»**, **«Вихід»**, **«Левит»**, **«Числа»**, **«Повторення Закону»** (**«Второзаконня»**). За нею ідуть **книги історичні** (**«Книга Ісуса Навина»**, **«Книга Суддів»**, **«Книга Рут»**, чотири книги Царів, дві книги **«Хроніки»** (з грец. **«Параліпоменон»**) книги Ездри, Неємії, Естер), **книги повчальні** (книга Йова, Псалтир, **«Книга притч Соломонових»**, **«Книга Екклесіяста»**, **«Пісня над піснями»**), **книги пророцькі** (Ісаї, Єремії, Єзекиїля, Даниїла і книги 12 **«малих пророків»**). Усього – 39 канонічних (визнаних священними) книг.

В епічній частині Старий Заповіт подає давньоєврейські міфічні перекази про створення світу, про життя першої людської пари – Адама і Єви в раю; про скуштування першими людьми заборонених плодів з дерева пізнання добра і зла та вигнання їх з раю; про життя їхнього потомства і про Всесвітній потоп, після якого врятувався з усіх людей тільки праведник Ной з родиною; про повевіряння єврейського народу, який під проводом Мойсея вийшов з єгипетського рабства шукати місце нового поселення – Землю обітовану; про утворення староеврейського царства і його руйнування; про вавилонський полон та повернення обраного Богом народу на батьківщину.

Старозавітні герої стали **«вічними образами»** світової літератури, алегоричним втіленням людських чеснот і вад: Авраам, Лот і Ной – взірці праведності, Самсон – мужності і сили духу, Соломон – мудрості, Мойсей – лагідності перед Богом і стійкості перед народом Божим. Письменники різних епох використовували літературні форми, розроблені у старозавітних текстах: **жанри** (молитва, притча, гімн, псалом, хроніка, пророцтва, афоризми тощо), **сюжети** (створення світу, всесвітній потоп, руйнування Содому і Гоморри, вихід євреїв з Єгипту та ін.).

В. Блейк. *Створення світу*, 1794

Створення світу. У старозавітній книзі «Буття» йдеться про створення світу Творцем за шість містичних днів. Усі основні елементи світу Бог створює Словом: світло і темряву, води і земну сушу, небесні світила. На шостий день після створення рослинного світу і всіх земних звірів Він приступив до створення людини. За допомогою образної мови біблійний текст представляє цей процес як винятковий за своїм характером Божественний акт. Мова йде не просто про черговий різновид живих істот, що населяють землю, але про таку істоту, яку Бог відрізняє від усього іншого творіння як Свій образ і подобу – тобто Своє явлення та безпосереднє відображення. Саме людині доручається панування над світом як турботливому садівникові, як цареві, покликаному привести все творіння до гармонії.

У міфі про створення світу оспівується ідея Бога створити життя на Землі, порушуються проблеми творчої праці, краси, світового порядку.

Каїн і Авель. Одвічне питання про боротьбу між добром і злом розкривається у старозавітному міфі про перших нащадків Адама і Єви – Каїна і Авеля.

Після вигнання з раю у Адама і Єви почали народжуватися діти. Першого сина назвали Каїном, другого – Авелем. Каїн обробляв землю,

П.П. Рубенс. *Каїн вбиває Авеля*
(фрагмент картини), 1608–1609

Авель випасав тварин. Одного разу брати приносили жертву Богу: Каїн – плоди земні, Авель – кращих тварин зі своєї отари. Авель приніс жертву від чистого серця з надією на Божу ласку, і Бог прийняв його жертву – дим від неї вознісся до неба. Каїн був злої і жорстокої вдачі, він приніс жертву без любові, лише тому, що так велів звичай. І Господь не прийняв його жертву, дим від неї стелився по землі. Каїн обманув свого брата, покликав його у поле і там позбавив життя.

Каїн і Авель – алегоричне втілення доброго і злого начал у людській природі, тобто результат куштування першими людьми плодів від дерева піз-

нання добра і зла. І хоча синів виносила і народила одна жінка – Єва, брати мають різні характери. Каїн занадто прив'язується до земного, але Богові не потрібні плоди земні. Авель звернений до вищого світу, він віддає свою жертву небесам. І ці дари Богові приємні. Служіння Авеля – це біблійна алегорія: усі пастухи у Святому Письмі не просто пасуть отари, вони зберігають слова одкровення.

Каїн – перший людинобивця на Землі. Біблія робить акцент на тому, що життя – це дар Божий, тому людина не має права ні сама себе позбавляти його, ні віднімати його в інших.

Замість убитого Авеля Бог дав Адамові і Єві третього сина – благочесного Сифа, народивши якого, Єва сказала: «Бог дав мені інше насіння» (Бут. 4:25) – не Адам дав, не людина дала, а Бог. І цим Єва виправдовується за непослух в раю. Алегоричний зміст образу Сифа – це народження третьої природи, поза позицією добра і зла. Саме від Сифа пішов родовід Ісуса Христа.

«П'ятикнижжя» Мойсея. Мойсей був одним із перших обраних Господом провідником Божої волі на землі. Він виховувався у Стародавньому Єгипті у палаці фараона в якості прийомного сина і був прирівняний до царської крові. Коли Мойсей досяг повноліття, за своїм статусом він міг стати наступником фараона, а в ту епоху фараони вважалися живими богами, що жили на землі. Натомість він обрав шлях більш славний – не людський, а божий.

Одного разу Мойсей отримав одкровення. Бог наказав йому вивести свій народ із рабства єгипетського, даючи йому Божественну послідовність дій. Мойсей зрозумів, що народився тільки для цієї місії. Вивід народу ізраїльського для нього стало сенсом життя та волею Божою.

Недарма цього пророка Старого Заповіту називають найбільш лагідною людиною перед очима Бога.

Господь неба і землі дав у поміч Мойсею Свою силу, яка була проявлена у слові, а також у діях Мойсея. Також від Бога Мойсею був дарований жезл – посох. Коли давні юдеї, втікаючи від воїнів єгипетського фараона, підійшли до Червоного моря, Мойсей помолився Богові, підняв жезл над головою та вдарив ним по землі. У той час розступилося ціле море, утворивши прохід по дну, по якому змогли перебратися на той берег всі юдеї. Військо фараона не встигло перебратися за Мойсеєм та потонуло у водах, що знов зійшлися.

Символіка у цьому фрагменті Старого Заповіту виразна і глибока. Море – образ видимого світу людей. Світ людський відступив від світу Божественного і дозволив по ньому пройти як по дну. Це як розуміння того, що Господь знає кожну людину повністю, алегорично – від поверхні до дна. Світ людський не встоїть перед світом Божим. Цим прикладом Мойсей показав, наскільки велична сила Бога, для того, щоб юдеї укріпилися в своїй вірі та йшли у приготувану для них землю обітовану.

10 Заповідей. Біблія нагадує, що людина, на жаль, не завжди розрізняє добро і зло. Не загубитися на життєвому

Гюстав Доре. Ілюстрація до Старого Заповіту

Заповідь – веління, вимога, правило, що є керівним.

шляху нам допоможе Скеля Істини, на якій викарбувані Заповіді – духовно-моральні закони, що визначають зовнішнє і внутрішнє життя людини.

Відповідно до Святого Письма, Бог дав людству Заповіді понад три тисячі років тому. Піднесений суті цього закону життя відповідала велична урочистість подій Старого Заповіту. Єврейський народ зібрався біля підніжжя гори Сінай, з тривогою дивився на її вершину, приховану густою хмарою, що, темніючи, опускалася вниз, поки вся гора не була оповита таємничим мороком. Вдаряли блискавки, гримів грім, вся гора тремтіла. Відчуття Божої присутності було настільки величним, що народ завмер. Пророк Мойсей піднявся на гору, і там Бог дав йому дві скрижалі – кам'яні дошки, на яких вогненними літерами були накреслені десять Заповідей. Цього разу Творець уперше дав людям закон у письмовому вигляді.

Десять Заповідей (Десятислів'я), даних Богом на Сінаї, становлять кістяк, духовно-моральну основу Старого Заповіту. Вони були потрібні для того, щоб людина осягала істину і чітко розрізняла добро і зло.

Основою, тобто фундаментом того, на чому стоїть людина, є вічні цінності. Принципи Десятислів'я поширюються на все людство, вони дані як настанова до виконання. Це своєрідний проект життя, який людина зберігає в щирому й доброму серці. Ісус Христос виклав суть цих Заповідей так: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, і свого ближнього, як самого себе» (Лука 10:27).

Отже, десять Заповідей умовно можна поділити на дві частини: любов до Бога (взаємини людини з Богом) і любов до ближнього (взаємини людей між собою). Любов до Бога виражається в турботі про свою душу, в чистоті думок, у підпорядкуванні особистих потреб духу, пам'яті про світ вищого виміру. Заповіді, що стосуються любові до ближнього, втілюються у вислові: «Чини з людьми так, як ти хотів би, щоб чинили з тобою».

Природа людини, за Біблією, може розвиватися тільки на основі виконання Заповідей Божих, незмінних на всі часи. І хоча Ісус Христос розширив їх, вони залишилися фундаментом, своєрідною Скелею Істини духовно-морального життя людини. Порушення Заповідей, даних Мойсеєм як одкровення на кам'яних скрижалях, приводить людину до руйнування взаємин з Богом і з ближніми, і як наслідок – до духовної смерті. Щоденний звіт виконання цих Заповідей кожна людина дає уже на скрижалях свого серця.

Створення світу

(Буття 1:1–31)

1. На початку Бог створив Небо та землю.
2. А земля була пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води.
3. І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.
4. І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від темряви.
5. І Бог назвав світло: День, а темряву назвав: Ніч. І був вечір, і був ранок, день перший.

6. І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою.

7. І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так.

8. І назвав Бог твердь Небо. І був вечір, і був ранок, день другий.

9. І сказав Бог: Нехай збереться вода з-під неба до місця одного, і нехай суходіл стане видний. І сталося так.

10. І назвав Бог суходіл: Земля, а місце зібрання води назвав: Море. І Бог побачив, що добре воно.

11. І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так.

12. І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в ній за родом його. І Бог побачив, що добре воно.

13. І був вечір, і був ранок, день третій.

14. І сказав Бог: Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками.

15. І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити над землею. І сталося так.

16. І учинив Бог обидва світила великі, світило велике, щоб воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі.

17. І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею,

18. І щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив, що це добре.

19. І був вечір, і був ранок, день четвертий.

20. І сказав Бог: Нехай вода виройть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю.

21. І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода виройла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно.

22. І поблагословив їх Бог, кажучи: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!

23. І був вечір, і був ранок, день п'ятий.

24. І сказав Бог: Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так.

25. І учинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно.

М.К. Чурльоніс. *Рай*, 1909

26. І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі.

27. І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх.

28. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!

29. І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам!

30. І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, уся зелень яринна на їжу для них. І сталося так.

31. І побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно! І був вечір, і був ранок, день шостий.

З давньоєврейської переклав Іван Огієнко

Працюємо з текстом

1. Як Біблія пояснює походження світу і людини?
2. Що було до процесу створення світу, за біблійною версією?
3. У якій послідовності Творець наповнював світ?
4. Чим людина відрізняється від інших живих істот?
5. Яке веління Бог дав людям?
6. Поясніть, як проявляється велич Бога у біблійній розповіді про створення світу.
7. Чи можна назвати світ, який створив Бог, прекрасним і досконалим? Аргументуйте відповідь.

Десять Заповідей

(Вихід 20:1–17)

1. І Бог промовляв всі слова оці, кажучи:
2. Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.
3. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
4. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.
5. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене,
6. і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.
7. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.
8. Пам'ятай день суботній, щоб святити його!
9. Шість день працюй і роби всю працю свою,
10. а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невілница твоя, і худоба твоя, і прихोдько твій, що в брамах твоїх.

11. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

12. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

13. Не вбивай!

14. Не чини перелюбу!

15. Не кради!

16. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!

17. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невілниць його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

З давньоєврейської переклав Іван Огієнко

Працюємо з текстом

1. Дайте визначення поняття «заповідь».
2. Чи потрібні людині моральні заповіді? Поясніть.
3. Які Заповіді стосуються обов'язків людини стосовно Бога? Прокоментуйте їх.
4. У якій Заповіді стверджується ідея єдиногобожжя?
5. Чому Біблія забороняє вимовляти ім'я Бога надаремно?
6. У яких Заповідях йдеться про любов до ближнього?
7. Як ви розумієте Заповідь «шануй батька твого і матір твою»?
8. З якої Заповіді випливає, що життя – то святий дар Божий?
9. Навіщо потрібно зберігати чистоту думок і бажань, говорити правду? Дайте відповідь, опираючись на текст 10 Заповідей.
10. Яких сфер життя стосується Заповідь «Не кради»?
11. Які цінності стверджуються в Заповідях Божих?

Новий Заповіт. Поява Ісуса Христа, Сина Божого, розділяє Старий і Новий Заповіти.

Книги другої складової частини Біблії створювалися протягом I–II ст. н.е. в умовах соціального ладу Римської імперії. Усі вони перекладені з грецької мови. До складу Нового Заповіту входить 27 книг: чотири Євангелія (у пер. з грец. – добра звістка), «Дії апостолів», 21 Послання апостолів. Закінчується Новий Заповіт книгою пророкою – «Об'явлення Івана Богослова» (або «Апокаліпсис»).

У Новому Заповіті розповідається про життя, вчення, чудеса, смерть і воскресіння Ісуса Христа, про діяльність його дванадцяти найближчих учнів – апостолів, а в завершальній книзі «Апокаліпсис» символічною мовою йдеться про останні часи людства, про кінець світу, «Страшний суд» над живими і мертвими, про війну за душу людини – Армагеддон, про Небесне місто Єрусалим, про другий Прихід Христа на землю уже як Царя Небесного Царства. Своєю смертю Христос викупив на Хресті гріхи роду людського і встановив новий союз (заповіт) з Богом усього людства, а не тільки єврейського народу, як у Старому Заповіті. Життя та проповіді Ісуса Христа стали одним з поворотних моментів людської історії. Акцент новозавітної християнської історії ставиться на внутрішню при-

роду людини. Христос закликав повернутися до витоків – до принципів життя, істинної любові до Бога і ближнього. Він встановив новий закон, дав Новий Заповіт для людей від Бога, для всіх націй, для всього людства.

Автори Нового Заповіту (євангелісти Матвій, Марко, Лука, Іван, апостол Павло) володіли не тільки великим літературним словом, а й унікальним ораторським даром. У яскравій образній формі вони розкрили основи новозавітного вчення. Особливо захоплює світ таємничих і багатозначних символів четвертого Євангелія – від Івана, молодшого і улюбленого учня Христа.

Євангельські притчі Ісуса Христа – це перлини моральності, наука для людства, невичерпне цілюще джерело християнської моралі, звідки

Притча – короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, мета якого – викласти духовні чи моральні істини.

людина може брати взірєць для наслідування, який є основою життя, досконалістю.

У часи гоніння на перших християн Учення було проявлено не тільки через чоловіків, а й через жінок. Серед них найбільшу прихильність простих людей отримали Свята Софія (ім'я у перекладі з грецької означає «Мудрість») та три її доньки Віра, Надія і Любов. Яскравий і символічний образ. Уся родина загинула мученицькою смертю, але не відступила від цінностей християнського життя.

У Новому Заповіті актуальною є тема віри, надії, любові як трьох важливих чеснот, або дарів, що потрібні кожній душі. Розглянемо три притчі, де Ісус Христос чітко вказує на ці чесноти.

Віра. У «Притчі про бурю на озері» Христос особистим прикладом показав своїм учням, наскільки слаба їхня віра і що вона має кріпнути. Даром Божим Він заспокоїв бурю на озері, наказавши вітрові перестати підіймати хвилі. Цим самим Учитель врятував життя апостолам, що пливли на човні на другий бік озера.

У багатьох релігіях світу човен, або ковчег, – це образ спасіння для душ, символ переміщення із світу живих у світ мертвих. Так, у Старому Заповіті Ной рятувався на ковчезі. Озеро, або море, – образ видимого світу. Воно буває, як і течія цього світу, або спокійним, або бурхливим. Вітер – символ духу, який керує в цьому світі, задаючи темп людському життю.

Христос силою Своєю віри показав апостолам, що треба бути сильнішими, мудрішими і вищими над усіма людськими якостями. Для апостолів це було натхнення відкриття того, що віра є даром Божим.

«Притча про блудного сина» розповідає про блукання меншого сина по світу. Це своєрідний іспит совісті. Герой притчі почуває жаль за свої поневіряння з любові до батька, а не через втрачене майно і голод на чужині. Для батька це велика радість, справжнє воскресіння сина з мертвих. Притча розкриває велику таємницю батьківської любові, прощення, милосердя, проявлення доброти, лагідності, терпіння і постійного очікування на повернення під рідний дах, до батьківського люблячого серця блудного сина, який не знав, що чекає його вдома: покарання чи вигнання. Сенс притчі розкривається в кінці: велика неочікувана радість об'єднаної родини, повернення втраченого родинного щастя та оновлення цінностей і відносин між поколіннями.

Любов. Притча «Христос і діти». Тематика любові – дуже тонка тема у Новому Заповіті. Христос розповідав про Божественну любов як найвищий із дарів Божих. Він не говорив про звичайну людську любов як почуття, бо вона непоказна у порівнянні з вищим даром любові Божої.

Під час того, як Христос ходив по Ізраїлю три з половиною роки, люди приводили до Нього своїх діток. Дитина у Новому Заповіті – це є образ вищого досягнення любові людської, звичайної, земної. І Христос покладав на них Свої святі руки, і молився Отцю Небесному. Апостоли не розуміли, що Він робить і старались не пускати до Нього дітей.

Одного разу Христос наказав апостолам: *«Пустіть діток до Мене приходити, і не бороніть їм, бо таких Царство Боже!»*. Коли до Нього підвели дітей, Він присів біля них, когось узяв на руки. Вони з великою радістю обступили Його. У повітрі в той час навіть затамувалася тиша. Ісус Христос сказав до апостолів: *«Хто Божого Царства не прийме, немов те дитя, той у нього не увійде»*. І вказавши на дітей, додав: *«бо таких є Царство Боже»*.

Як великий і мудрий Учитель, натхненник життя і явлення дарів Божих, Христос показав вищу проявленість Божої любові до дітей як образу найбільш чистих створінь у світі. Цей приклад навчав апостолів справжньої Божої любові.

Новий Заповіт дав світовій літературі ідеї (Христова любов до ближнього, непротивлення злу насильством), систему образів (Ісус Христос, Богоматір, апостоли, Іван Хреститель, Понтій Пілат, Іуда, Марія Магдалина, Вифлеємська зірка, хрест, волхви тощо), жанрові зразки (притча, бачення, проповідь, послання), сюжети (народження, хрещення, розп'яття, воскресіння, явлення Христа, доля апостолів), образ мислення, мову, які наслідували не тільки релігійні, а й світські письменники.

Нова мораль, носієм якої уперше виступив Ісус Христос, стала наступною сходинкою у розвитку людства. І вже впродовж двох тисяч років християнська мораль залишається ідеалом, у прагненні до якого й полягає сенс життя людини.

Притча про бурю на озері

(від Луки 8:22-25)

22. І сталось, одного з тих днів увійшов Він до човна, а з Ним Його учні. І сказав Він до них: Переплиньмо на другий бік озера. І відчалили.

23. А коли вони плинули, Він заснув. І знялася на озері буря велика, аж вода заливати їх стала, і були в небезпеці вони.

24. І вони підійшли, і розбудили Його та й сказали: Учителю, Учителю, гинемо! Він же встав, наказав бурі й хвилям, і вони вщухнули, і тиша настала!

25. А до них Він сказав: Де ж ваша віра? І дивувались вони, перестрашені, і говорили один до одного: Хто ж це такий, що вітрам і воді Він наказує, а вони Його слухають?

З давньоєврейської переклав Іван Огієнко

Працюємо з текстом

1. Розкрийте символічне значення основних образів притчі: озеро, човен, вітер.
2. Поміркуйте, чим віра людська відрізняється від віри Божої.
3. Розкрийте, у чому сенс притчі?

Притча про блудного сина

(Від Луки 15:11–32)

11. [...] У чоловіка одного було два сини.
12. І молодший із них сказав батькові: «Дай мені, батьку, належну частину маєтку!» І той поділив поміж ними маєток.
13. А по небагатьох днях зібрав син молодший усе, та й подався до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно.
14. А як він усе прожив, настав голод великий у тім краї, і він став бідувати.
15. І пішов він тоді і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля свої пасти свиней.
16. І бажав він наповнити шлунка свого хоч стручками, що їли їх свині, та ніхто не давав їх йому.
17. Тоді він спам'ятався й сказав: «Скільки в батька мого наймитів мають хліба аж надмір, а я отут з голоду гину!»
18. Устану, і піду я до батька свого, та й скажу йому: Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе...
19. Недостойний я вже зватись сином твоїм; прийми ж мене, як одного з своїх наймитів...»
20. І, вставши, пішов він до батька свого. А коли він далеко ще був, його батько вгледів його, і переповнився жалем: і побіг він, і кинувсь на шию йому, і зачав цілувати його!
21. І озвався до нього той син: «Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе, і недостойний вже зватися сином твоїм...»
22. А батько рабам своїм каже: «Принесіть негайно одягу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги.
23. Приведіть теля відгодоване та заколіть, будемо їсти й радіти,
24. бо цей син мій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся!» І почали веселитись вони.
25. А син старший його був на полі. І коли він ішов й наближався до дому, почув музики та танці.
26. І покликав одного з слуг, та й спитав: «Що це таке?»
27. А той каже йому: «То вернувся твій брат, і твій батько звелів заколоти теля відгодоване, бо ж здоровим його він прийняв».
28. І розгнівався той, і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й став просити його.
29. А той відповів і до батька сказав: «Ото, стільки років служу я тобі, і ніколи наказу твого не порушив, ти ж ніколи мені й козеняти не дав, щоб із приятелями своїми потішився я...
30. Коли ж син твій вернувся оцей, що проїв твій маєток із блудницями, ти для нього звелів заколоти теля відгодоване...»
31. І сказав він йому: «Ти завжди зо мною, дитино, і все моє то твоє!
32. Веселитись та тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся!»

З давньоєврейської переклав Іван Огієнко

Працюємо з текстом

1. Який шлях обирає на початку притчі молодший син?
2. Чи шкодує молодший син про свій вибір?
3. Чому блудний син вирішує повернутися додому?
4. Як молодший син визнає свою провину перед батьком?
5. Чому розгнівався старший син?
6. Доведіть, що молодший син заслужив прощення.
7. У чому сенс притчі?
8. Поясніть суть біблійного крилатого вислову «блудний син».

Український контекст

Переклади Біблії українською мовою. Перший відомий на сьогодні й збережений переклад біблійних текстів українською мовою здійснено у волинських монастирях з 1556 р. по 1561 р. Це – Пересопницьке Євангеліє.

Вагомі здобутки в перекладах Святого Письма українською літературною мовою досягнуто в XIX ст.: окремі частини Біблії переклали Маркіян Шашкевич, Пилип Морачевський, Антон Кобилянський, Олександр Бачинський. У грудні 1845 р. свої перші переспіви псалмів здійснив Тарас Шевченко. Його збірку «Давидові псалми» видано ще за життя поета у складі «Кобзаря» 1860 р.

В Україні найбільш відомі видання чотирьох повних перекладів Біблії: перший – Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького (у 1903 р.), другий – професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона), що створювався у 20–30-ті роки XX ст.; третій – переклад греко-католицького богослова і перекладача Івана Хоменка (уперше надрукований у Римі 1963 р.); і, нарешті, переклад Рафаїла Турконяка, доктора богослов'я і літургіки, який було завершено у 1996 р. Кожен із цих перекладів – високий злет духу та думки, тривала й копітка праця, що ґрунтується не тільки на знанні мови, дослідженні історії та культури давніх народів, а й на основі тонкого естетичного відчуття.

Сторінки Пересопницького Євангелія

КОРАН

Пам'яткою світової культури є Коран – Священна книга мусульман і перший писемний текст арабської літератури, що відноситься до VII ст. н.е. Саме слово «Коран» походить від арабського дієслова «кара'а» й має два значення: «збір, зібрання» (Божих одкровень) та «читання вголос». Віру-

ючі нерідко додають до назви своєї Священної книги Коран високі епітети: «преславний», «премудрий», «високошанований», «прешляхетний» тощо.

Згідно з уявленнями побожних мусульман, на Небі існує першотекст Священного Писання, що через посередництво «Вірного Духа» (Святого Духа) був частинами вкладений «у серце пророка» Мохаммеда і записаний його послідовниками.

Текст Корану налічує 114 розділів – сур. Це слово означає «ряд каменів, ряд цеглин у стіні» – так Мохаммед називав кожне своє одкровення. Сура своєю чергою розбита на вірші – айяти (буквально – «знамення, диво»). Сури в Корані не мають внутрішньої композиційної єдності або тематичної системи, вони розташовані за принципом зменшення розміру – від найбільшої до найкоротшої. Подібний порядок формування розділів не був для арабів чимось новим: так само вони розташовували й вірші в численних поетичних збірках. Виняток у Священному Писанні ісламу зроблено лише для першої сури, – хоч і невеликої за обсягом, проте найголовнішої для мусульман, а також для двох останніх – сто тринадцятої й сто чотирнадцятої, які, на думку побожних мусульман, охороняють людей від темних сил.

Текст Корану складається з проповідей, молитов, моральних настанов, містить закони устрою сім'ї та суспільства, поради господарського харак-

теру, правила повсякденного життя. Книга також розповідає про добро і зло, про праведний шлях життя людини, про те, що дозволено і заборонено правовірному. Суворе дотримання цих правил – запорука щастя і благополуччя.

Кожна сура Корану починається словами «В ім'я всемилостивого, всемилосердного Аллаха». Відповідно до священних текстів мусульман, все існуюче в світі створене Аллахом і всі явища та

Сторінки Корану. Музей ісламського мистецтва в Куала-Лумпурі

події, які сталися і мають статися у Всесвіті аж до кінця світу і Страшного суду, визначені Ним і відбуваються за Його волею.

Перша сура Корану «аль-Фатіха» – «Та, що відкриває книгу». Мусульмани вважають її найважливішою молитвою, яку найчастіше повторюють. Це як «Отче наш» у християн. У цій сурі говориться про сукупність ідей та загальне значення Корану, який підтверджує єдинобожжя, є благою звісткою для віруючих, попереджає про покарання невіруючих та грішників, вказує на необхідність поклоніння Богу, на шлях до щастя у теперішньому і майбутньому житті та розповідає про тих, які корилися Аллаху та отримали блаженство, і про тих, які не корилися Йому та залишилися у збитку. Тому інша назва цієї сури – «Мати Книги».

Завершується Коран сурою «ан-Нас» («люди»), що містить вимогу Аллаха через свого Пророка усім людям навернутися до Бога.

Корану притаманна особлива стилістика, про яку мусульмани кажуть, що рівній їй за художньою досконалістю в літературі немає. Це пропо-

відь, яка разом із ритмічною організацією тексту у вигляді айятів та рим створює вишукану ораторську прозу.

За змістом у Корані можна виділити різноманітні уривки не лише суто релігійного, але й історичного та міфологічного характеру, серед яких заслуговують на особливу увагу паралелі з біблійними оповідями. У Корані згадуються Адам і Ной, Авраам і Йосип, Давид і Соломон, Мойсей та Ісус Христос. Згідно з мусульманською традицією, вважається, що Аллах ще до Мохаммеда надсилав свої священні заповіді людям через Мойсея та Ісуса Христа. Цим пояснюється спільність у змісті Корану та Біблії. Проте останнім за часом і тому найбільш істинним одкровенням Бога мусульмани вважають саме Коран. Мохаммед ніби завершує весь цей ряд пророків, підноситься над усіма ними як останній і головний Пророк.

Для немусульман Коран є своєрідним історичним джерелом певного часу, чудовою пам'яткою арабської класичної літератури, яка дійшла до нас майже без змін.

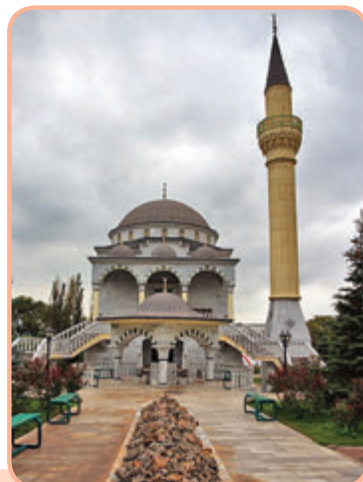
Мистецька палітра

Коран справив значний вплив на культуру багатьох народів Сходу, прискорив формування літературної арабської мови, а також розвиток ісламського мистецтва. Найприкметнішими зі священних мистецтв в мусульманстві вважаються каліграфія і традиційний вигляд мечеті. Вони пов'язані з ідеєю втілення слова, адже каліграфічний напис є своєрідною графічною репродукцією слова Аллаха.

Ісламська архітектура надзвичайно красива і різноманітна. Куполи мечетей не пофарбовані фарбою, а ретельно викладені з десятків тисяч маленьких різнокольорових плиток. Кахлі, фрески, колонади і арки міста Самарканд (Узбекистан) вражають своєю казковою неповторністю. У Маріуполі (Донеччина) зведена чудова ісламська споруда – мечеть султана Сулеймана. Палацові та оборонні споруди у Криму нагадують про досить тісні контакти слов'янської та арабо-мусульманської культур.

Місто Самарканд – столиця легендарного Тамерлана, «перлина світу»

Мечеть султана Сулеймана.
Маріуполь (Донеччина), Україна

Український контекст

У XVII–XIX ст. з'явилися переклади Корану цілою низкою європейських мов – італійською, голландською, французькою, німецькою, англійською, польською, російською. В Україні у XIX ст. були добре освічені люди, які знали арабську мову, проте перший український переклад Корану здійснив О. Абраньчак-Лисенецький лише у 1913 р. У 1990 р. Всеукраїнський літературний журнал «Всесвіт» опублікував чудовий переклад окремих сур з Корану відомого сходознавця Я. Полотнюка. У 2015 р. вийшов перший в історії повний український переклад Корану. Кандидат історичних наук, перекладач та дослідник М. Якубович витратив на це п'ять років.

За традицією в Саудівській Аравії паломникам, які залишають Священну Мекку, від імені короля дарують Коран їхньою рідною мовою. Раніше мусульманам з України вручали російський переклад. Відтепер вони зможуть отримувати цей дар рідною мовою.

Сура, що відкриває Книгу

мекканська, і в ній сім айятів

1. В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого.
3. Все милостивому, все милосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що забували.

З арабської переклав Ярема Полотнюк

Працюємо з текстом

1. Поясніть, чому саме ця сура «відкриває Книгу»?
2. Як у сурі підтверджується ідея єдиного божжя?
3. Знайдіть постійні епітети та перифрази, які використовуються при зверненні до Бога.
4. Поясніть, опираючись на текст сури, поняття «праведний шлях».
5. Порівняйте першу суру Корану з головною молитвою християн – «Отче наш».

СУРА 92 «Ніч»

(Мекканська)

В ім'я Все милостивого, Усе милосердного Бога.

1. Клянусь ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянусь днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, –
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.

5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гиніти.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Який вважав оманю наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує –
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої кари.
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

З арабської переклав Ярема Полотнюк

Працюємо з текстом

1. Знайдіть у тексті, якими епітетами характеризується Аллах у сурі? Поясніть, як ви їх розумієте.
2. Як ви розумієте, який шлях до щастя, за версією священної книги мусульман?
3. Що очікує людину, яка живе неправдою?
4. Знайдіть антоніми у даній сурі. Поясніть їхню роль у творенні образності й драматизму тексту.

Український контекст

Ярема Полотнюк

(1935–2012)

Український сходознавець, перекладач з фарсі та арабської. Син письменниці Ірини Вільде та інженера Євгена Полотнюка. Закінчив Львівську політехніку, вивчав сходознавство у Ленінградському університеті. Працював у Львівському національному університеті ім. І. Франка, Музеї історії релігії, в Київському інституті сходознавства при АН України. Досліджував перську мову та літературу, індійське фарсі, арабомусульманську та персо-мусульманську культури. Похований у Львові.

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннєвий компонент

1. З яких частин складаються Веди?
2. Що означає слово «Біблія»?
3. Хто здійснив перший переклад Біблії українською мовою?
4. Що вам відомо про походження та будову Корану?
5. Чому цивілізацію Давньої Індії називають «ведичною цивілізацією»?
6. Чому Біблію називають Книгою книг?
7. Поясніть значення відомих крилатих висловів з Біблії: «заборонений плід», «не створи собі кумира», «кинути камінь», «вовк в овечій шкурі», «закопати талант у землю», «нема пророка у своїй країні», «сіль землі», «випити чашу до дна», «тернистий шлях».
8. Яка своєрідність стилістики Священної книги мусульман?
9. Які гуманістичні цінності втілені у Священних книгах людства?

Діяльнісний компонент

1. Порівняйте Священні книги людства – Біблію і Коран як пам'ятки культури, виявіть схожість і відмінності між ними.
2. Проаналізуйте одну з біблійних притч. Який її морально-філософський зміст?
3. Порівняйте ведичний та біблійний міфи про створення світу.
4. Поміркуйте, чим пояснити той факт, що Біблія і сьогодні залишається однією з найпопулярніших книг у світі.

Ціннісний компонент

1. Що з прочитаного у Біблії справило на вас найбільше враження?
2. Створіть «гроно» «Біблія – це ...»
3. Що нового ви для себе відкрили, ознайомившись зі Священними книгами людства?
4. Уявіть, що ви тримаєте в руках перше друковане видання Біблії Гутенберга. Спробуйте передати свої відчуття.

Обізнаність та самовираження у сфері культури

1. Розкрийте значення Священних книг людства для розвитку світових релігій, культури, мистецтва.

Індивідуальні завдання

1. Намалюйте Сад душі. Які плоди приносять дерева в цьому Саду?
2. Як зображена тема творення світу в образотворчому мистецтві (художники В. Блейк, М. Чурльоніс) та в Священних книгах людства (Ведах, Біблії)? Поділіться своїми враженнями та запишіть висновки.

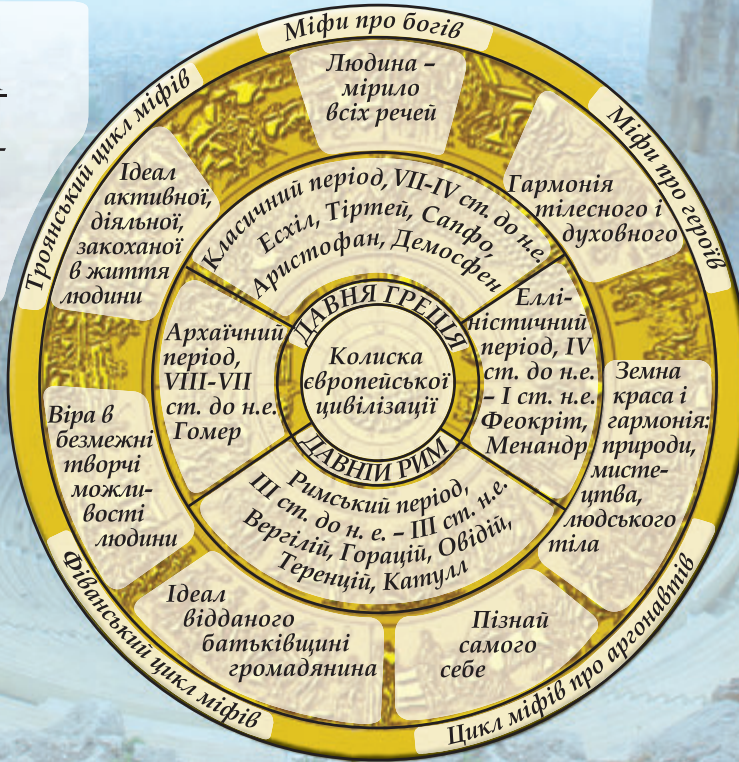
РОЗДІЛ 2

АНТИЧНІСТЬ

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

від лат. *antiquus* –
давній

VIII ст. до н.е. –
V ст. н.е.

Ви вже на порозі нашої наступної історичної подорожі – в добу Античності, під час якої дізнаємося про особливості міфів, героями яких були боги і богині, титани, а також смертні люди.

До наших часів зберігся деталізований опис дивного витвору мистецтва цього періоду – великий круглий щит героя Троянської війни Ахілла. Цей щит, за легендою, був викуваний за одну ніч богом Гефестом із золота, срібла і білого олова. Тут розмістилися картини війни і мирного життя: поле з високими хлібами, сад, виноградники, стада, танці, ігри, сцени весілля, суперечка, озброєне військо. Божественний коваль об'єднав зоряне небо і землю, стихії і предмети, рослини і тварин, людей і богів, життя і смерть у стрункому нескінченному хороводі. Уздовж обода Гефест пустив річку Океан. Згідно з міфами, такого щита не було ні в кого: ні у воїнів троянських і ахейських, ні у богів, що спускалися з Олімпу.

Щит Ахілла буде для нас не тільки образом-символом доби Античності, але й своєрідним компасом, який допоможе нам розібратися в уявленнях, цінностях давніх греків і літературі цієї епохи.

Античність – це узагальнена назва історико-культурної доби двох народів Середземномор'я – давніх греків та давніх римлян. Тривала ця доба від I тис. до н. е. до V ст. н. е. Давні греки займали південь Балканського півострова, острови Егейського моря і узбережжя Малої Азії. Вони жили на березі моря, не заходячи вглиб материка. Основною формою організації життя греків був поліс. Давні римляни населяли спочатку невелику територію навколо Риму, потім оволоділи всією Італією, країнами Середземномор'я, зокрема Грецією, багатьма країнами Європи та Азії.

Поліс – місто-держава, що складалася з самого міста і прилеглої до нього території.

За існування Давньої Греції та Давнього Риму започатковувалася майбутня європейська культура. Розвинулися ремесла і

техніка, науки і мистецтво. Архімед заклав основи фізики, Гіпократ – медицини, Піфагор – математики, а Евклід – геометрії. Розвивалося мистецтво риторики (Демосфен, Цицерон). Були також закладені основи гуманітарних наук – соціології, політології, філософії (Платон, Арістотель). Роботи антич-

Парфенон – символ класичної епохи у давньогрецькій культурі

них географів дали наступним поколінням цінні відомості зі світоустрою. Тож у центрі нашого щита міститься напис: «Античність – колиска європейської цивілізації».

Слово «античний» походить від латинського слова «antiquus», що означає «давній». Поняття «античність» з'явилося в епоху Відродження. Італійські гуманісти впровадили цей термін для визначення греко-римської культури, найдавнішої з відомих у той час.

Вагомую частиною античної культури є література,

що складається з двох національних літератур: давньогрецької та давньоримської. Перші писемні пам'ятки грецької літератури відносяться до VIII ст. до н.е., римської – до III ст. до н.е. Завершується античність у V ст. н.е. з падінням Римської імперії. Таким чином, антична література займає величезний період часу – близько 1200 років.

Історично грецька література передувала римській. Давньогрецька література найдавніша з усіх європейських літератур. Вона розвивалася самостійно, не спираючись на досвід інших літератур.

На щиті Ахілла є чотири сектори, які дають уявлення про **періодизацію античної літератури**, а саме про те, які етапи свого розвитку вона пройшла.

Архаїчний, або дописемний період, який охоплює ряд століть усної народної творчості, закінчується у першій третині I тис. до н.е. творами Гомера «Іліада» та «Одіссея» (VIII–VII ст. до н.е.).

Класичний період, який збігається зі становленням і розквітом грецького класичного рабовласництва (VII–IV ст. до н.е.), характеризується розквітом ліричної поезії (Тіртеї, Алкеї, Сапфо, Анакреонт, Алкман та ін.), жанру *байки* (Езоп). Розвиваються драматургія: *трагедія* (Есхіл, Софокл, Евріпід), *комедія* (Арістофан); прозові твори: *історіографія* (Геродот, Фулідід, Ксенофонт); *філософські роздуми* (Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель); *красномовство* (Демосфен). Ані прозового епосу – роману, ані прозової драми в класичну епоху не існувало.

Елліністичний період – це етап в історії країн Східного Середземномор'я від часу походів Александра Македонського (334–323 рр. до н.е.) до завоювання цих країн Римом, що завершився 30 р. до н.е. підпорядкуванням Єгипту.

У грецькій літературі відбувається процес кардинального оновлення жанрів, тематики і стилістики, зокрема, виникає жанр *прозового роману*.

Елліністичний етап представлений *лірикою* (Каллімах, Феокріт, Аполлоній) та *побутовою комедією* (Менандр).

До цього періоду античної літератури належить також римська література, тому його називають елліністично-римським періодом.

Римський період (III ст. до н.е. – III ст. н.е.). Греція стає однією з провінцій Римської імперії. Римська література спочатку зростає на зразках грецької і зазнає її впливу.

Римську літературу теж поділяють на декілька етапів:

- *етап республіки*, який завершується в роки громадянських воєн (III–I ст. до н.е.), коли творили Плутарх, Лукіан і Лонг у Греції, Плавт, Теренцій, Катулл, Юлій Цезар, Цицерон у Римі;

- «*золотий вік*», або період імператора Августа, позначений іменами Вергілія, Горація, Овідія, Тібулла, Проперція (I ст. до н.е. – I ст. н.е.);

- літературу *пізньої античності* (I–III ст. н.е.), представлену Сенекою, Петронієм, Федром, Лукіаном, Марціалом, Ювеналієм, Апулеєм.

У цей час розвиваються такі жанри, як *поема, роман, комедія, поезія, елегія, ода, сатира, байка* та ін.

Завершується римський період поширенням і перемогою християнства, падінням античного світогляду і переходом до епохи Середньовіччя.

На одному з великих ободів символічного щита Ахілла золотом закарбовані **вищі цінності античності**, які заклали фундамент європейської культури. До таких цінностей належить *ідеал активної, діяльної, захопленої в життя людини*, яка прагне до знань і творчості, готова до героїчних учинків, прийняття рішень і відповідальності.

Наступна цінність античної культури – *земна краса і гармонія – природи, мистецтва, людського тіла*. Велика увага приділялася фізичній культурі, спортивним тренуванням. Абсолютною була *віра в безмежні творчі можливості людини*. На храмі Аполлона зберігся напис: «Пізнай самого себе».

Еллінізм – поширення впливу грецької культури на країни Малої Азії, Близького Сходу і Північної Африки.

Античність оспівувала культ радості, моральності, гідної поведінки, які ведуть людину до *гармонії тілесної і духовної досконалості*. «Людина – мірило всіх речей», – навчав грецький мудрець Протагор.

Греки і римляни сформували принципи демократії, республіки, *ідеал вільного і відданого батьківщині громадянина*, який керується поняттями честі, обов'язку і справедливості.

Бронзова статуетка
«Дискобол». Мюнхен.

Щит Ахілла, подібно до дзеркала, відбиває весь природний і людський світ, а також **особливості античної літератури**. Так, античність визначила три основні літературні роди: *епос, лірику, драму*. Ця класифікація зберігається донині. У кожного жанру були свої представники: Гомер – *епосу*, Піндар, Анакреонт – *лірики*, Есхіл, Софокл і Еврипід – *трагедії* тощо. Жанри поділялися на високі та низькі: високими вважалися героїчний епос і трагедія. Протягом тривалого історичного розвитку ці жанри зазнавали змін.

Особливість античної літератури – це панування *віршованої форми*. Навіть філософські твори в ранню пору грецької літератури писалися у віршах.

Давньогрецька література не тільки художньо досконала, одухотворена загальнолюдським піднесенням, незмінно захоплива. Вона має *синтетичний* характер: вбирає в себе елементи міфології та фольклору, філософії та естетики, педагогіки та етики тощо.

Мистецька палітра

Неможливо перебільшити значення античності для розвитку європейської цивілізації, культури та літератури. Без античності не можуть бути зрозумілі ні Відродження і класицизм, ні Просвітництво і романтизм, ні література XIX–XX ст., українська і зарубіжна. Мотиви й образи давньогрецьких міфів знаходять «друге дихання» протягом історії світової літератури (у А. Данте, В. Шекспіра, Й. В. Гете, Дж. Байрона, П. В. Шеллі, Дж. Джойса, Х. Л. Борхеса, Г. Гарсія Маркеса та ін.). Це і загальнолюдське значення прославлених героїв античної літератури (Ахілл, Гектор, Пенелопа, Едіп, Антігона, Медея, Одисей та ін.), які знаходять своє втілення в живописі, скульптурі, музиці різних епох.

Український контекст

Сюжети, образи античної міфології, літератури широко використовувалися в українському мистецтві, а саме: на античні сюжети написані твори Д. Бортнянського, А. Веделя, славетна «Енеїда» І. Котляревського, поезії Т. Шевченка, І. Франка, поетів XX ст. (зокрема, М. Зерова). Надбання античної культури надихали архітекторів при зведенні Софії Київської, Десятинної церкви, ампірних споруд Ніжина тощо.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

Античне мистецтво базувалося на міфології. Давні елліни уявляли світ як поєднання природних, історичних, соціальних і водночас стихійних, божественних, ірраціональних сил.

На малюнках щита Ахілла зображено життя і рух, внутрішній емоційний ритм. Форма щита, як образ життєвого кола, нагадує і вічне повернення, і нерухомий, незмінний, вічний час міфу. Усюди панують життєрадісність і гармонія. Це своєрідна симфонія життя в його повноті. Так і міфологія давніх греків відображає шлях людства до усвідомлення навколишнього світу як світу гармонії.

У міфі абстрактні поняття про світ виражаються у вигляді живих істот або навпаки – живі істоти виступають як вищі символи світу. Античні люди глибоко вірили в реальність цих істот та їхню надприродну силу. Саме тому сонце, море, земля, вітер, світанок уособлювались для них в образах живих істот, а доля людини уявлялась їм залежною від фатальних обставин, волі богів.

Давні греки і римляни були політеїстами, тобто вірили у велику кількість різних богів і напівбогів, кожен з яких мав свій характер, виконував певні функції. Боги давньогрецького пантеону – це Зевс, Гера, Гефест, Гермес, Афродіта, Афіна, Артеміда, Арес, Аполлон, Аїд та ін. Давні римляни вірили фактично в той же самий пантеон богів, тільки називали їх по-іншому: Юпітер, Юнона, Вулкан, Меркурій, Венера, Діана, Марс, Феб, Плутон... Усі боги античності були максимально наближені до людей: вони мали людську подобу і почуття. Зевс – верховний бог, Гера – його дружина, покровителька родинного життя і шлюбу, Аїд – бог підземного царства мертвих, Артеміда – богиня мисливства, Афродіта – богиня кохання, Аполлон – бог скотарства, покровитель мистецтв тощо.

Міфологія становить основу античної культури, зокрема літератури. На вузькому зовнішньому ободі щита позначено основні цикли давньогрецьких міфів за змістом: *про богів, героїв, троянський, фіванський, цикл міфів про аргонавтів*.

Поети збирали, використовували сюжети та образи міфів. Тому, згадуючи той чи інший міф, зазначають конкретний твір, за яким він подається, бо у різних творах наведено різні версії одного й того ж міфу.

Так, про життя богів на Олімпі дізнаємося з поем Гомера «Іліада» та «Одіссея». Міфи цього циклу *про богів* прийшли до нас із поем грецького

Міф (від грец. *mythos* – казка, переказ, розповідь, байка, оповідання) – форма мислення давньої людини; колективний витвір народу, в якому відображено уявлення про навколишній світ, намагання людини зрозуміти й пояснити його.

Гера

Пантеон (від грец. *Pantheon* – храм, присвячений усім богам) – сукупність богів, що належать до якої-небудь релігії або міфології.

поета Гесіода «Теогонія» («Походження богів») і римського поета Овідія «Метаморфози» («Перетворення»).

Бюст Зевса, знайдений в Отриколі. Музей Піо-Клементіно

Цикл міфів про Прометея, Персея, Сізіфа, Тантала, Геракла та інших богів учені систематизували за творами видатних грецьких та римських поетів і драматургів («Іліада» та «Одіссея» Гомера, «Прометей закутий» Есхіла та ін.).

Пригоди аргонавтів з Ясоном у пошуках золотого руна становлять **цикл міфів про аргонавтів**. Цей знаменитий похід оспівано в поемі Овідія «Метаморфози», у трагедії Еврипіда «Медея».

Фіванський цикл об'єднує міфи про царя Едіпа, Антигону, про невдалий похід Алкмеона та успішний похід Епігонів (нащадків) проти Фів, про загибель Алкмеона, проклятого своєю матір'ю. Усі ці міфи пов'язані з легендарним «семибрамним» містом Фіви, яке було важливим політичним центром Давньої Греції.

Аед – (від грец. *aoidos* – співець) – еллінський поет, котрий виконував епічний твір, акомпануючи собі на струнному інструменті – формінксі, лірі чи кіфарі. Образ аеда відтворений у поемі Гомера «Одіссея» (Демодок, Фемій).

Рапсод (від грец. *rhapsodos*) – мандрівний декламатор епічних творів (рапсодій).

Троянський цикл міфів своїм корінням сягає у III–II тис. до н. е. Давньогрецькі співці – аеди та рапсоди – з вуст у вуста, від покоління до покоління передавали пісні про події легендарного минулого в Іонії, про похід на Трою, або Іліон (звідси назва «Іліади» Гомера). Ці пісні знала вся Еллада. На їх основі виникали художні твори, де історія набувала рис легенди. Міфи троянського циклу знайшли відображення ще й у трагедіях Софокла, Еврипіда, у поемах римських поетів Вергілія та Овідія.

Мистецька палітра

В епоху ранньої античності міфологія була основним матеріалом літератури, але в античній літературі пізніших часів міфологія є саме арсеналом для мистецтва. Міфологічні пригоди людей, напівбогів і богів стали темою античної скульптури, античної архітектури, а також античної літератури (Гомер, Софокл, Арістофан).

Викрадення Єлени

З високого Тайгета, що здіймається на півдні Еллади, весело струмить річка Еврот і далі швидко тече зеленою долиною, омиваючи Спарту – державу і місто, знамените з давніх-давен.

Гучної слави Спарта набула ще за царя Тіндарея, Персеєвого онука. Він був знаний по всій Елладі, знаний не своїм великим багатством, не звиятним військом, а завдяки юній дочці Єлені, чия божественна краса сліпила очі й тьмарила розум.

Матір'ю Єлені була красуня Леда, така гарна, що навіть Зевс задивлявся на неї з Олімпу. Тіндарей і Леда мали чотирьох дітей. Двоє синів-близнят Кастор і Полідевк стали відомими героями, що брали участь у поході аргонавтів, у калідонських ловах. За мужність їх прозвали Діоскурами, тобто Зевсовими юнаками. Брати надзвичайно любили одне одного, завжди і скрізь були разом, бо не хотіли і на день розлучатись.

Але сталося так, що Кастора вбив підступний суперник. Полідевк, який не встиг його захистити, у розпачі обняв мертвого брата, аби з горя і самому померти.

Ця велика любов розчулила Зевса, і він забрав обох братів на небо, щоб сяяли там уночі яскравими зорями. Всі мореплавці знають те сузір'я Близнят, бо воно допомагає у темряві ночі знаходити серед хвиль правильну путь.

Крім синів Леда подарувала Тіндарееві ще й двох дочок – Клітемнестру та Єлену. Правда, тямущі люди казали, що батьком Єлені був сам Зевс Громовержець, бо хіба можна було інакше пояснити її небесну красу?

Старшу дочку – Клітемнестру – віддали за мікенського царя Агамемнона, Атреєвого сина, а до Єлені посватався його брат Менелай.

Та не тільки менший Атрід сподівався побратися з прекрасною спартанкою. З усієї Еллади до Тіндареевого палацу почали збиратися найкращі, найсміливіші герої. Слідом за Менелаєм прибув сюди з острова Ітаки хитромудрий Одісей, а тоді дужий Діомед із Аргоса, хоробрий Антілох із Пілоса, із Локриди – зухвалий Еант, а потім – інший Еант, саламінець, зі своїм братом Тевкром, із Фер – юний Евмел, а за ним Патрокл, згодом уславлений великою дружною з непереможним Ахіллом. Прибув також Філоктет, неперевершений стрілець, що йому великий Геракл, умираючи, подарував свій лук із отруйними стрілами.

Сватати Єлену надумали навіть нащадки богів – Махаон, Аполлонів онук, син лікаря-бога Асклепія, та Аскалаф, син Арея, бога війни.

Проте хіба можна перелічити всіх, що понаїхали в Спарту! Аж сам Тіндарей розгубився, не знаючи, кому з тих славетних мужів віддати дочку та як це вчинити, щоб не образились інші й зопалу не схопились за мечі.

Хитромудрий Одісей відразу все те збагнув, а що серед його суперників були й молодші, і вродливіші за нього, то він не схотів гаяти марно часу. До того ж він уже кілька разів наче ненароком перестривав Пенелопу,

Жак Луї Давид.
Парис і Єлена, 1788

дочку рідного Тіндареєвого брата Ікарія. Стримана, скромна, з розумними ясними очима, вона дедалі дужче подобалася Одисеєві.

«Мабуть, – міркував він собі, – Пенелопа буде куди кращою дружиною, ніж ота неймовірна красуня, біля якої так усі упадають».

І він рішуче подався до Тіндарея.

– Я ладен відступитись, аби ти не журився, що нас, женихів, так багато, – хитро почав Одисей. – Тільки зроби мені велику ласку – будь моїм сватом до Ікарієвої дочки Пенелопи. А я віддячу тобі доброю радою, як обрати найкращого зятя і не прогнівити решту гостей.

На тому і стали. Невдовзі Одисей мав уже вірну дружину, світлу розумом Пенелопу. Але ще до того цар Тіндарей – за його ж таки радою – зібрав усіх мужів і сказав:

– Любі гості мої! Сьогодні я справляю велику жертву безсмертним богам, щоб вони дали моїй доньці щастя у шлюбі. Нехай Єлена сама обере серед вас того, хто їй найлюбіший. Та аби не було потім сварки між вами, станьте всі круг вівтаря і покляніться над священною жертвою, що не здумаєте мститись обранцеві. Ба навпаки – у якійсь великій скруті ви прийдете йому на допомогу і захист.

Усі як один мужі поставали круг вівтаря і врочисто поклялись над священною жертвою, кожен-бо сподівався, що саме він буде тим щасливим обранцем. Та хоч які були вони певні, а всім аж дух у могутніх грудях затамувало, коли вийшла до них нарешті Єлена.

Ясно всміхаючись, Тіндареєва дочка підійшла до Менелая Атріда і простягла йому руку.

Коли згодом Тіндарей прощався з життям, він передав царську владу над Спартою своємулюбому зятеві Менелаяу та заповів йому і Єлені мирно, у коханні й злагоді жити.

Так вони і жили, росли дочку Герміону і навіть гадки не мали, що на них неминуче суне важка чорна хмара.

Але вже падали віковічні дерева на зеленій Іді, троянській горі. То найкращі майстри царя Пріама будували корабель, міцний, витривалий, щоб царевич Паріс легко доплив до Еллади. За звичаєм, корабельний ніс мало прикрасити визолочене погруддя однієї з могутніх богинь – Гери чи Афін Паллади, що завжди допомагають мореплавцям у довгих, небезпечних мандрах. Однак, на подив майстрам, Паріс звелів поставити інше погруддя – нехай його корабель веде Афродіта, богиня кохання і вроди.

Нікому Паріс не сказав, яка справжня мета його подорожі. Всі повірили – а насамперед батько і мати, – що юнак їде розважитись та побачити світу. Не повірила тільки Кассандра, його рідна сестра.

Та ще на високій Іді, де Паріс оглядав із майстрами, яке дерево зрубати на щоглу, пристерегла його німфа Енона. Змарніла, бліда, вона кинулася юнакові на груди і крізь сльози стала благати:

– Не їдь, любий, не їдь, зостанься зі мною. І не вигадуй нічого, я знаю, куди і навіщо ти їдеш. Згадай, як нам гарно жилося тут, серед лісу. Тоді ти був не царевич, а раб. А я, безсмертна німфа, тебе покохала і стала навіки рабою.

Слухав Енону Паріс, і щирий жаль до неї стискав йому серце, сльози туманили очі.

– Ой, ти плачеш, мій любий! – вигукнула Енона. – Та не соромся, наше кохання було чисте й чесне, не забувай його. Я знаю, у щасті ти мене навряд чи згадаєш, але в чорній, смертельній біді прийдеш на Іду до мене.

Вона ще казала щось ніжне, ласкаве, знов умовляла нікуди не їхати, але Паріс її вже не слухав, він згадав за свій корабель. Випручавшись з її обіймів, він поспішив униз, до майстрів.

А невдовзі білі вітрила вже маяли далеко в морі, і лазурові хвилі невпинно розтинав ніс корабля із золотим погруддям Кіпріди.

У зеленій Спарті ясночолой цар Менелай з пошаною прийняв чужодальних гостей. Він багато чував про могутнє заморське місто Трою та про її володаря Пріама, що походив з великого роду Зевсового сина Дардана.

Паріс супроводжував його юний родич Еней, син Афродіти й Анхіса, Пріамового брата. Сама божественна мати наказала юнакові їхати з Парісом та скрізь ставати йому в нагоді.

Цар Менелай запросив гостей на почесні місця і, поки прислужники ладнали пишну вечерю, розпитав юнаків про їхніх батьків, про міцномуровану Трою та як їм велося в путі. Паріс потай зрадив, що поруч був кмітливий Еней, бо сам він не міг відповідати доладно – йому в голові роїлися думки тільки про ту, заради якої він здолав таку путь.

Паріс знав – Єлена прекрасна, так усі про неї казали, та коли врешті господиня дому ввійшла до зали, він мало не скрикнув: то була сама Афродіта!

Чи йому це здалося? Врода Менелаєвої дружини так збентежила юнака, що він не міг і на слово здобутись. Зрадницьки спаленівши, Паріс мовчки стояв і тільки дивився, йому забракло снаги відвести від Єлени вимовного погляду. А до нього щось казали гожі вуста, сяяли ласкавою усмішкою великі блискучі очі.

Нарешті лагідний голос його отямив.

– Так, так... Ми приїхали з Трої, – затинався Паріс, навіть гадки не маючи, який був він прегарний у тому юнацькому шалі.

Єлена дивилася на стрункого юнака, на його збентежене вродливе обличчя, і в її серці спалахнув пекучий вогонь.

А потім була довга вечеря, і зичливий господар ревно пригощав заморських гостей. Уранці він мав виїхати далеко, аж на острів Крит, у якійсь пильній справі. Тож він доручав гостей своїй любій дружині, а їх просив дбати про господиню.

Наступного дня Паріс і Єлена zostалися вдвох: Менелай поїхав, а Еней їм не заважав. Та, певне, була ще з ними невидима для смертних очей золота Афродіта, бо в кожному їхньому погляді й слові відчувалось нестримне кохання. Тепер Паріс уже не мовчав, а говорив вільно, натхненно:

– Ні, сюди я приїхав не торгувати з містами Еллади, не милуватися ними, і не буря прибила до Спарти мій корабель. Я приїхав заради тебе, Єлено, бо у мріях бачив ці променисті очі, це дивне обличчя. Ні, навіть у мріях ти не була така сліпучо-гарна, як насправді в житті.

– Ти бачив мене у мріях? – здивувалась Єлена.

– Ще й скільки разів! Бо мені сама Афродіта обіцяла тебе. Це вона послала мене в далеку дорогу, вона вгамувала хвилі, дала ходовий вітер

і сама повела корабель. Заради тебе я знехтував дарами найперших богинь – Гери й Афін Паллади, що обіцяли мені владу і славу.

І Паріс розповів усе враженій Єлені: як він мусив обрати найвродливішу з богинь і як він віддав золоте яблуко Афродіті.

– Ой, цього тобі не подарують ні Гера, ні Афін Паллада, надто вони лихопомні! – стривожилась Єлена. – Тож начувайся!

– Я знаю, тепер вони довіку мої вороги. Та навіщо мені їхні дари? Ти – моя влада, ти – моя слава! Їдьмо зі мною! Вся Троя схилиться перед твоєю небесною вродою і шануватиме тебе як богиню.

– А Менелай? А цар Агамемнон? Хіба вони стерплять образу? Хіба стерпить ганьбу вся горда Еллада?

– Невже ти гадаєш, що могутня Троя безсила тебе захистити?

– То почнеться війна? Ні, ні, тоді потоне в крові й наше кохання.

– Ніколи, такого ніколи не буде! – гарячково запевняв Паріс. – Та навіщо журитися, любя? Мерщій збирайся та їдьмо!

І засліплена коханням Єлена покинула все – свою маленьку дочку Герміону, палац царя Менелая та улюблену Спарту.

Швидко мчав назад корабель, прикрашений золотим погруддям богині кохання. А Паріс квапив раз у раз веслярів, бо надто боявся, що переїхав їх у відкритому морі корабель Менелая Атріда.

Нараз море стало чорніти й братися білими гребінцями, вітер подужчав, загув, небо повилося в важкі хмари, і вже не хвилі, а справжні буруни понесли корабель, наче тріску, по морю.

– О, то мстяться, мабуть, оті лихопомні богині! – вигукнула Єлена, злякано тулячись до Паріса, що джкими руками тримав неслухняне стерно.

І справді, бурю на морі зняла ображена Гера. Власне, Паріс уже вдруге образив її, тепер – як богиню шлюбу й родини. Угледівши з високого Олімпу Парісів корабель, а на ньому Єлену, Гера не на жарт розгнівалася і надумала потопити зухвальців.

Та не тільки державну Геру обурих Парісів нерозважливий вчинок. Морський бог Нерей, завжди лагідний, добрий і до всіх смертних зичливий, піднявся зі свого прозорого підводного палацу на морську поверхню і владно спинив корабель.

– Що ти накоїв, Парісе! – зарокотав його голос, схожий на гуркіт морського прибою. – Ти викрав Єлену на горе собі та на горе всій Трої. Адже ти порушив Зевсів закон гостинності й насміявся над великою святиною – шлюбом. Цього ганебного вчинку тобі не подарують ані безсмертні боги, ані люди. Вся Еллада вже береться до зброї, уже бряжчать мечі й щити, і сама божественна войовниця Афін Паллада взяла в руки свій непомильний спис. Війна буде довга, багато крові проллється. Загинуть у розквіті літ твої численні брати, загине твій батько Пріам, і згорить уся Троя священна. Схаменись, заверни корабель, доки не пізно! Сказав ті пророчі слова морський бог Нерей і щез у розбурханій безодні. Вражені Паріс і Єлена мовчали. А корабель, розтинаючи високу хвилю, підняв догори ніс, і в очі їм сяйнуло золоте погруддя богині.

– Афродіта! – радісно вигукнув Паріс. – Ти бачиш, Єлено, як вона навіть у темряві сяє! Навіщо нам слухати морського діда, що від старості

вже позбувся глузду і наплів нам дурниць? Золота Афродіта сама обіцяла мені щастя в коханні, тільки їй нам і треба звірятись.

І справді, золота богиня врятувала їх від бурі та щасливо довела корабель до троянського берега.

Насторожено, мовчки зустріли Паріса троянці, бо до них уже долинули з Еллади якісь темні чутки. А як дізнались, кого він привіз, спохмурніли обличчя в мужів, надто добре всі розуміли, чим це загрожує Трої.

Та ніхто з-поміж них не дорікнув Парісові, бо, коли Єлена ступила на вулиці Трої, навіть старі люди підводилися зі своїх місць, вражені її небесною вродою. А молодші казали:

– Заради такої краси і воювати не сором!

І тільки Кассандра, Парісова віща сестра, глухо ридала.

З давньогрецької переказала Катерина Гловацька

Троянський кінь

Коли зійшлись ахейські вожді на раду, Одіссей і своє слово промовив:

Минав уже десятий рік війни, але священна Троя несхитно стояла. Даремно ахейці та їхні численні спільники силкувалися узяти її приступом. Як розбурхані хвилі, накочувалися вони на міцні мурі міста і, наче ті хвилі, щоразу відступали назад.

Але те, чого не вдалося досягти силою і мужністю, здолала підступна хитрість. Не могла Афіна Паллада, безсмертна войовниця, бачити, що ненависна їй Троя досі не впала, тож навчила вона наймудрішого ахейського вождя Одіссея, що далі робити.

– Немає вже у нас такого дужого війська, як спершу. Під високими мурами Трої загинуло безліч наших воїнів, загинули славетні герої і найперший серед них – богорівний Ахілл. А коли нам забракло снаги, то треба вдатись до якоїсь хитромудрої витівки. Ось послухайте, друзі, що я надумав.

І Одіссей притишив голос, аби зайвий хто не почув:

– Треба збудувати величезного дерев'яного коня. Всередині в ньому хай сховаються наші найвідважніші герої, а решта хай сплять наш табір, посідають на кораблі й відпливуть буцімто додому. Насправді ж вони сховаються за островом Тенедосом у тихій затоці. А до троянців ми пошлемо надійну людину, хай скаже, буцім дерев'яний кінь – то наша жертва всемогутнім богам, щоб дарували нам щасливу зворотну дорогу. Ось побачите – троянці повірять і втягнуть коня до міста, а тоді вже нехай начуваються!

Сподобався ахейським вождям цей хитрий задум, і вони всі як один пристали на нього. Споруджувати дерев'яного коня доручили найкращому майстрові серед ахейців – Епею, а допомагало йому багато молодих воїнів. Хто рубав на лісистих схилах зеленої Іди дерева, хто зносив їх у долину, ще інші тесали колоди.

Швидко звівся той кінь, величезний, наче гора, і здалеку видний. Хто ж із сміливців сховається в ньому? Охочих виявилось стільки, що довелося їм тягти жереб.

І от у нічній темряві всередину дерев'яного коня сховалися могутні ахейці: хитромудрий Одиссей, ясночоллий Менелай, видатний майстер Епей, дужий Діомед і ще багато героїв. Наймолодшим серед них був Ахіллів син Неоптолем, гарячий, нестримний юнак.

Тільки-но з темних глибин Океану почало підводитись ясне сонце, як троянські дозорці, що чатували на високому мурі, побачили дивне диво: від берега один за одним відпливають чорнобокі ахейські кораблі, і легкий вітер уже напинає їм білі вітрила. Ніде по всій долині не видно жодного ахейського воїна, а там, де був їхній табір, тільки дим від згарища здіймається вгору.

Ця новина швидко облетіла всю Трою. Збуджені троянці розчинили міську браму й побігли до берега. Здивовано роздивлялися вони довкола – весь табір зруйновано, намети попалено, скрізь безлюдно і порожньо. Тільки по деяких слідах ще можна впізнати: тут стояли кораблі, тут був намет лютого Ахілла, а тут іще недавно вирував бій.

А що ж ото за споруда? Якийсь кінь, величезний дерев'яний кінь! Збентежені троянці щільно обступили дерев'яне диво, кожному хотілося зблизька глянути на того коня і сказати свою думку.

– Тягнімо його до міста! – гукнув хтось, та з натовпу обурено закричали:

- Ні, це якийсь ахейський підступ!
- Киньмо коня в море!
- Краще його підпалити!
- Або пробити списом черево та глянути, що там усередині.
- Не руште коня! Може, це дар небесним богам!

Троянці ніяк не могли дійти згоди, і гамір знявся ще дужчий.

Тим часом до берега поспішав Аполлонів жрець Лаокоон зі своїми синами. Ще здалеку він став гучно кричати:

– Нещасні! Чи ви глузду позбулися? Невже хтось повірив, що вороги насправді забралися звідси? Хіба ж ви не знаєте, на які хитрощі й підступи вони здатні? Може, в дерев'яному коні сидять озброєні воїни? А може, вони сподівалися з цієї величезної потвори роздивлятися, що ми робимо в місті? Ой, бійтеся данайців, навіть тих, що приносять дари!

По тих словах Лаокоон схопив у воїна, що стояв поруч, важкий спис і дужою рукою метнув його в коня. Спис застряг у дерев'яному череві, аж затремтіла вся споруда, пролунав гуркіт і наче мідь забряжчала. Та, видно, боги засліпили троянцям розум. А якби вони послухалися свого жерця, то священна Троя стояла б і досі.

Аж тут іздалеку залунали вигуки й галас: пастухи вели з долини ахейця, що добровільно здався в полон. Це був той молодий воїн, що його ахейці навмисне залишили на узбережжі, і тепер він чинив так, як навчив його хитромудрий Одиссей.

Звідусіль збігалася молодь, щоб глянути на полоненого ворога й поглузувати з нього. А він, безборонний, із міцно зв'язаними руками, став перед царем Пріамом, розпачливо окинув натовп очима і заплакав:

– Горе мені, горе! Чия земля, чия вода мене прийме? Ахейці кинули мене, не пустили на корабель, а тепер троянці жадають моєї крові!

Той плач трохи розчулив натовп. Юнаки перестали глузувати з полоненого, а цар Пріам звелів йому все розповісти про себе – якого він роду, чого залишився сам-один на березі та на що сподівається далі.

– Але кажи тільки правду, – похмуро зауважив старий Пріам.

– Авжеж, тільки щирю правду казатиму, – вигукнув полонений. – Звати мене Сінон, роду я небагатого і не забагатів на війні. Ніколи я не крився, що не хочу воювати, завжди мріяв якнайшвидше повернутися до рідного Аргосу. За це мене і не злюбили вожді, а найдужче – ненависний Одисей. Він тільки й чекав нагоди позбиткуватися з мене. Та навіщо про це згадувати? Карайте мене швидше, це добре потішить і вас, і ахейців.

Натовп знову загув. Тепер усіх зацікавила доля полоненого, і той повів розповідь далі:

– Ахейці нарешті потомилися воювати і надумали вертати додому. Та на заваді їм стали супротивні вітри й буревії. Тоді віщун Калхант пояснив, що треба принести в жертву морським божествам людину. Жахнулися воїни, а лихий Одисей підказав віщуну своє ім'я. Всі зраділи, що уникли смерті, а мене притьмом зв'язали і мали вдосвіта вбити. Та я порвав пута і в темряві втік. Усю ніч я переховувався на багнистому озері в густім очереті, аж поки відпливли ахейські кораблі. Тепер я не побачу милої батьківщини, не побачу рідних дітей і старого батька. Мабуть, їх покарають, щоб помститись мені за втечу.

На мить полонений замовк та, скинувши швидким оком на царя Пріама, заголосив:

– Благаю тебе, царю, зглянься на людину, що безневинно стільки лиха зазнала. Хай блаженні боги, що знають усю правду, дарують тобі милосердя.

Зворушений тими словами, цар Пріам звелів розв'язати полоненому руки і ласкаво мовив до нього:

– Забудь про своїх кривдників, віднині ти житимеш з нами. Та поясни ще одне: навіщо ахейці збудували дерев'яного коня? Це якась обітниця богам, а чи військова споруда? Тільки кажи мені правду.

– Клянуся тими путами, які я розірвав, і тими кривавими ножами, що їх я уникнув: усе, що я кажу, – щира правда! – І віроломний Сінон аж руки звів догори. – Ахейці збудували дерев'яного коня в дарунок Афіні Палладі, аби власкавити сувору богиню. Коня навмисне зробили таким велетенським, щоб ви не змогли втягти його крізь міську браму. Адже якби дерев'яний кінь опинився всередині Трої, то могутня Афіна Паллада стала б вашою опікункою у війні.

Повірили троянці підступному Сінонові, його брехливій мові, страшним клятвам та удаваним сльозам. Повірили ті, кого не здолали ні десять років війни, ні криваві рани, ні загибель вождів, родичів, друзів.

Раптом усі обернулися до моря. Там, від острова Тенедоса, плвли до берега два здоровенних змії. Раз у раз вони підводили голови з червоними, наче кривавими, гребенями, вигинали дужі хребти і хвости, аж від того здіймалися хвилі. Біля берега море запінилося, вкрилося білим шумовинням, і змії повилазили на землю, бридкі, лиховісні.

Настрахані люди кинулися врозтіч, та змії на них не зважали, вони повзли просто до жертovníка, де Лакоон із двома хлопцями, своїми

синами, готувався принести жертву безсмертним богам. Змії миттю обвили стрункі хлоп'ячі тіла і стали їх душити. Кинувся Лаокоон мерщій боронити синів, та змії обвили і його, ще раз і ще.

Потвори здавили могутнє тіло і кусають, бризкаючи отрутою. Даремно жрець, упершись дужими ногами в землю, силкується розірвати ті слизькі, але наче залізні обійми, – вони стискають дедалі дужче і дужче. А сини вже геть зникають. Тоді закричав Лаокоон, як кричить недобитий жертвний бик, і нелюдський той крик здійнявся до самого неба. Та незабаром усе стихло. Обидва змії кинули мертвих і поповзли геть, до храму Афін Паллади. Там вони і сховалися під круглим щитом біля підніжжя статуї грізної богині.

Мовчки спостерігали все це троянці, і в кожного серце мало не спалося з жаху.

– То кара! – почувлися голоси. – Кара Лаокоонові за те, що насмілюся кинути спис у коня, подарованого Афіні Палладі. Треба якнайшвидше втягти того коня до міста, щоб грізна богиня зласкавилася.

Не довго думавши, троянці кинулися руйнувати міський мур і прилеглі будинки, щоб протягти в місто коня, інші підвели йому під ноги котки, обв'язали дерев'яну шию ланками і нарешті гуртом потягли коня в місто. Навколо бігли юнаки й дівчата, співаючи святкові гімни, і щиро тішились, коли їм щастило бодай торкнутися ланки.

У проломі міського муру кінь чотири рази застрягав, і щоразу в ньому глухо і грізно бряжчала зброя. Та збуджені троянці нічого не чули. Вони протягли дерев'яного велетня аж до акрополя і там установили, заклевавши його свіжим зіллям і квітами.

Нараз із царського палацу вибігла, наче сама не своя, віща Кассандра, Пріамова дочка. Пойнята жахом, вона стала благати троянців:

– Схаменіться, люди, отямтесь, адже чорна загибель вже близько! Через вас упаде наша Троя!

Та віщій Кассандрі ніхто не йняв віри, як завжди. Всі гучно веселились і святкували кінець довголітньої війни.

А в дерев'яному коні причаїлись ахейські герої. Найбільша небезпека для них уже наче минула. Вони чули веселі вигуки, музику й співи, чули, як щедро летиться хмільне вино, – видно, троянці випили його вже чимало. Аж тут знадвору почувся ласкавий жіночий голос, він кликав на ймення ахейського героя, що сидів у дерев'яному коні.

– Це моя дружина! – здивовано схопився той.

Але в ту ж мить Одисей владно затулив йому рукою уста.

Тоді знадвору обізвалася дружина іншого героя, потім – ще іншого, та всі ахейці мовчали, стискаючи зброю в руках. Ніхто не міг збагнути, звідки взялися тут, у Трої, їхні дружини, тільки мудрий Одисей розумів, що то якісь підступи ворогів.

Насправді так воно і було. Пріамів син Деїфоб, що після Парісової загибелі взяв собі за дружину прекрасну Єлену, повів її тепер до дерев'яного коня і там наказав викликати найсміливіших ахейців на ймення голосами їхніх дружин.

Єлена зробила це майстерно, її дзвінкий голос звучав щоразу по-іншому, але завжди ніжно і звабно. Та з дерев'яного велетня ніхто не озвався.

Уже сонце зайшло, і швидко посутеніло, поволі стихали музика й гамір. Сп'янілі від радості й вина троянці розходилися по домівках, а дехто вже спав просто неба, примостившись десь на вулиці чи на майдані.

А в цей час від острова Тенедоса відпливали до Трої чорнобокі кораблі з ахейським військом, готовим до бою. Зійшов ясний місяць, замерехтіли зірки, та ахейці і так добре знали дорогу до узбережжя, де упродовж стількох років воювали.

Тихо йшли кораблі, ніде ані вогника, ані зайвого звуку. Зненацька на передньому судні блиснув яскравий вогонь. То був умовний знак для Сінона.

Ахеець уже давно чатував на міському мурі. Побачивши нарешті, як блиснув на морі вогонь, Сінон хутко зліз додолу і побіг до дерев'яного коня. Пильно огледівшись, він подав умовний знак ахейцям, що сиділи в коні, й відчинив старанно замасковані дверцята.

Обережно, один по одному, повиходили сміливці й наче розтанули в нічній темряві. А незабаром знялися в небо криваві омахи пожеж. Місто враз зайнялося звідусіль, і в яскравому світлі заграви було видно, як крізь пролом у міському мурі, крізь пролом, що його зробили вдень самі троянці, тепер вбігає до міста ахейське військо.

Страшна, кривава була та ніч, остання ніч священної Трої...

З давньогрецької переказала Катерина Гловацька

Золоте руно

Того ж вечора цар Еет скликав до себе найспритніших прислужників і звелів їм удосвіта зненацька заскочити аргонавтів та всіх живцем спалити разом із кораблем.

Медея, зачавшись у своїй спочивальні, чула за стінами люті вигуки, брязкіт зброї, і чуйне серце віщувало їй небезпеку. Напевне, батько здогадався про її допомогу чужинцям і тепер її покарає, а Неонові та його друзям щось зробить жахливе. Зірвалася Медея з ліжка, в яке була вже вклалася спати, схопила свою скриньку зі всяким чарівним зіллям і, скрадаючись, босоніж вибігла надвір.

Ніч була місячна, ясна, і Медея майнула знайомими стежками через гаї та луки до швидкоплинного Фасісу, туди, де стояв «Арго». Ніхто її не бачив, ніхто не гукнув, тільки з високого зоряного неба дивилася на неї зажурена Селена, богиня Місяць, і сама до себе казала:

– А, не тільки я страждаю від кохання. Тепер Медея теж відчула його силу і через нього тікає з рідного дому. Дарма, що вона чаклунка – те кохання завдасть їй великого горя.

А Медея не думала, що її чекає попереду, – вона поспішала на допомогу своєму коханому. Невдовзі царівна побачила вогнище, яке аргонавти розклали на тому березі річки. Вони щиро веселилися, пили вино і гучними вигуками знову й знову вітали переможця Ясона. Видно, сміливці і гадки не мали про небезпеку, що вже простерла над ними свої чорні крила.

Ясон перший почув голос Медеї і перший опинився біля неї. Розповіла йому царівна, що віщувало їй чуйне серце, і Ясон, хоч і не дуже перейнявся її тривогою, зрозумів: зволікати не можна, треба мерщій здобути золоте руно та тікати з Колхіди.

Вони пішли вдвох – Ясон і Медея – густим Ареєвим гаєм. Ніч у зоряному плащі вже проминула півдороги на небі, сумна Селена сховалася за хмарами, і все довкола огорнула пільма.

Але царівна впевнено вела юнака, адже вона не раз блукала тут уночі, шукаючи чарівного зілля, і всі стежки були їй здавна знайомі.

Попереду стало щось дивно ясніти, наче там сходило сонце й осявало своїм промінням нічну пільму. Що далі вони йшли, то дужче розгорялася та заграва.

– То мерехтить золоте руно, – пояснила Медея. – Тепер стережись: біля нього чатує вогнедишний дракон, що не знає спочинку ні вдень ні вночі. Он бачиш у темряві дві червоні жарини? То його очі.

Криваво-червоні жарини наче більшали – мабуть, дракон помітив людей і вже нишком скрадався до них. От на тлі мерехтливого сяйва виникли обриси гидкої потвори. Дракон сунув уперед, витягнувши довгу драглисту шию і висолопивши три язика.

Раптом він люто дихнув вогнем, засичав, і те сичання ніби поповзло по траві слизькими гадюками. Неонові аж дух перехопило з огиди, а Медея сміливо ступила драконові назустріч. Дивним голосом стала вона кликати собі на поміч підземну богиню Гекату й бога сну Гіпноса. А потім тихо і власно сказала драконові:

– Засни, засни, стуляй повіки і спи.

І дракон, наче сп'янілий від того чарування, справді став ладнатись до сну: перестав сичати, важко простягся на землі, проте очі в нього ніяк не стулялись. Тоді Медея дістала зі своєї скриньки сонного зілля і бризнула ним драконові просто в очі. За мить дракон уже міцно спав, а Медея, виламавши гілочку ялівцю, мазала тим зіллям повіки потворі й увесь час тихо приказувала:

– Спи, спи, спи...

За її знаком Ясон кинувся до золотого руна, зірвав його зі священного дуба і завдав собі на плечі. Медея схопила героя за руку, і вони побігли щодуху назад. Дорогу тепер було добре видно, бо далеко навколо розливалось мерехтливе сяйво від золотого руна, що, мов плащ, вкривало Ясона.

Поки дісталися вони «Арго», вже й на світ зайнялося, та навіть у сонячному промінні не тьмяніло чудесне руно. Дивом дивувалися аргонавти, розглядаючи, як воно мерехтить і міниться золотом. Нарешті Ясон згорнув його і сховав на палубі, прикривши рядниною.

– Тепер, друзі, немає часу милуватися цією красою, – сказав стурбовано Ясон. – Здобувши золоте руно, що стане славою нашого краю, нам треба мерщій рушати додому. Цар Еет швидко дізнається про все і пошле нам навздогін свої кораблі. Тож не гаймо часу!

Аргонавти взялися хутчій ладнати корабель, відрізали з обох боків камені-кітви, і звільнений «Арго» полетів, наче білий птах, підхоплений швидким плином бурхливого Фасісу.

З давньогрецької переказала Катерина Гловацька

Український контекст

Катерина Гловацька

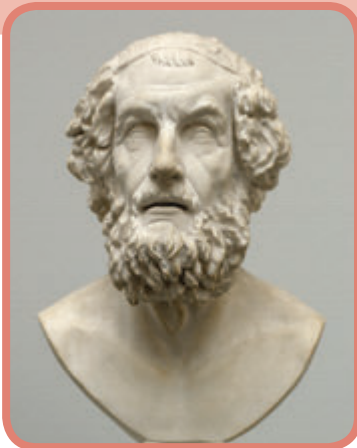

(1921–2001)

Український філолог, літературознавець, перекладачка, письменниця, кандидат філологічних наук, Член Спілки письменників СРСР й України.

Автор відомих переказів міфів давньої Греції, а також «Іліади» й «Одіссеї» Гомера. Катерина Іванівна працювала на ниві української мови, перекладаючи твори відомих зарубіжних авторів – Ф. Дюрренмата, Е. Кестнера, Е.-М. Ремарка, Р. Лісковацького, Г. Канта, К. Брукнера та ін.

Гомér

(VIII–VII
ст. до н. е.)

Найлегендарніший співець античності, який вважається автором «Іліади» та «Одіссеї», двох славетних грецьких епічних поем.

Про самого ж автора майже нічого не відомо. Біографію Гомера написали Геродот (V ст. до н. е.) та Плутарх (I ст. н. е.). Однак відомості, які вони подають, не можна вважати історично достовірними. В античній літературі існує дев'ять біографій поета, які складаються з міфів та казкових оповідок.

Ймовірне походження Гомера – Мала Азія. Сім міст сперечалися за честь називатися його батьківщиною, серед яких – Афіни, Родос і Аргос.

За легендою, Гомер був сліпим мандрівником, одним з аедів. Вважають, що, найімовірніше, Гомер жив наприкінці IX – поч. VIII ст. до н. е.

Крім «Іліади» та «Одіссеї» йому приписували ще низку епічних творів. Віра в те, що Гомер був історичною особою і автором, не гаснула впродовж усієї пізнішої античності. У нові часи особливе зацікавлення його поемами виявляли учені й поети доби Відродження та наступних епох. Часом його наслідували, намагаючись використати форму і художні прийоми епічних поем у нових історичних умовах, проте всі ці спроби закінчувалися невдачею.

«Іліада» та «Одіссея» – поеми, що є неперевершеним взірцем *героїчного епосу*, характерними рисами якого є масштабність подій та участь у них відомих історичних, легендарних або міфологічних героїв.

У середині XIX ст. в науці панувала думка, що «Іліада» і «Одіссея» написані не на історичній основі. Проте розкопки Генріха Шлімана на пагорбі Гіссарлик і в Мікенах показали хибність цієї думки. Згодом були відкриті хетські і єгипетські документи, в яких виявляються певні паралелі з подіями легендарної Троянської війни.

Сукупність проблем, пов'язаних з авторством «Іліади» й «Одіссеї», їх виникненням і долею до моменту запису, отримала назву «гомерівське питання».

Сюжети обох поем базуються на матеріалі одного з найвідоміших давньогрецьких циклів міфів – Троянського.

Згідно з цими міфами, син верховного бога Зевса герой Тантал, допущений до бенкетів олімпійських богів, вирішив перевірити їхню прозорливість. Він запросив їх до себе і почастував м'ясом убитого ним власного сина Пелопа. Боги жорстоко покарали за це не тільки самого Тантала, кинувши його у потойбічний світ Аїд, де він, стоячи по підборіддя у воді з навислими над ним соковитими плодами, не може втамувати ні голод, ні спрагу, вони наклали також прокляття на весь його рід. Ідея невідворотності покарання всіх членів роду, де був скоєний злочин проти божественних настанов Правди і Справедливості, була наріжним каменем олімпійської міфологічної свідомості. Це прокляття тяжіє також над одним із головних героїв «Іліади», аргоським царем Агамемноном, воєначальником цілого грецького війська під Троєю. Цар змушений був принести в жертву свою доньку Іфігенію, щоб відбувся похід, задуманий його дружиною Клітемнестрою після переможного повернення з-під Трої.

Другий мотив Троянського циклу міфів – похід греків до Трої та її десятирічна облога з метою визволення найвродливішої жінки Греції Єлени (доньки цариці Леди від Зевса), яка стала дружиною спартанського царя Менелая – брата Агамемнона. Коли ж Зевс вирішив покарати людей і героїв за їхнє безчестя, він віднайшов хитромудрий план розпочати війну між греками й троянцями. Зібравши великий бенкет з приводу шлюбу між морською богинею Фетідою і царем Пелеєм, батьком майбутнього героя Ахілла, Зевс не запросив на нього лише одну богиню – богиню чвар Еріду. Розгнівана Еріда кинула на стіл бенкетуючим золоте яблуко з надписом «Найкрасивіший», за яке почалася суперечка між олімпійськими богинями: жінкою Зевса Герою та його доньками: Афінною – богинею мудрості та Афродітою – богинею кохання. Вирішити цей спір Зевс доручив троянському царевичу Парісу, який віддав яблуко Афродіті. На вдячність богиня закохала Єлену в Паріса, який прибув в гості до Менелая. Паріс викрав дружину Менелая і повіз її до Трої. За закликом Менелая і його брата Агамемнона ображені греки вирішили силою повернути Єлену. Так почалась десятирічна війна з Троєю, в якій взяли участь майже всі грецькі царі та герої: Ахіллес, Агамемнон, Менелай, Одісей, Аякс, Діомед, Нестор, Філоктет та ін. Така міфологічна версія троянської війни.

Насправді ж причиною її виникнення було торговельно-економічне суперництво між Грецією і Троєю.

У своїх поемах Гомер дотримується міфологічної версії виникнення війни. Про це свідчить не тільки наявність у них міфологічних героїв і самої Єлени серед троянців, але й богів, котрі беруть активну участь у змальованих подіях на боці греків (ахейців) або на боці троянців залежно від ставлення до рішення Париса щодо золотого яблука. Так, ображені цим рішенням Гера та Афіна незмінно перебувають на боці греків, а Афродіта зі своїм коханцем Аресом, Аполлон, Посейдон і Артеміда допомагають троянцям.

Майстерність Гомера полягає у доборі епізодів та вибудовуванні на їх основі захопливих сюжетів, що розгортаються в епічні картини воєнних дій і соціального життя Давньої Греції таким чином, що поеми стають неперевершеними поетичними енциклопедіями того часу. Поема «Іліада», яка налічує 15693 віршованих рядки, розповідає лише про 51-й день десятого року облоги Трої незадовго до її падіння.

Своєрідність поеми виражається вже в будові її композиції. Вона народжується, наповнюється подробицями й деталями, розгортається у всеосяжну картину життя, звичаїв, моральних засад, культури античного світу. В основі сюжету поеми – сварка героя Ахілла з воєначальником греків Агамемноном.

Отож, головною рушійною силою сюжету «Іліади» є гнів Ахілла. Поема завершується, коли вичерпується гнів героя. У той же час цей гнів вводить у структуру оповіді численні батальні сцени, сцени життя олімпійських богів, описи кораблів, озброєння, генеалогічні довідки і т. ін. На цьому тлі виразно вимальовуються постаті багатьох героїв і головних олімпійських богів, які в поемі надзвичайно людяні, з'являються перед героями, ведуть з ними розмови, допомагають їм порадами, б'ються поряд з ними і навіть між собою.

Для виразнішого змалювання героїв Гомер використовує не тільки урочисто-монументальний стиль оповіді (віршований розмір – гекзаметр), а й постійні епітети (Ахілл – богосвітлий, прудконогий; Феб – дальносяжний; Зевс – темнохмарий, громовладний; Афіна – ясноока; Гектор – шоломосяйний); повтори цілих віршів або їх частин; неспішні, урочисті промови.

Гекзаметр (від грец. *hexámetros* – шестимірник) – шестистопний дактиль, віршовий розмір античної поезії (епос, ідилія, гімн, сатира, послання). Гекзаметром писали Гомер, Вергілій, Теокріт.

Гомерівському епосу притаманні також такі риси, як фактографізм і докладність опису всіх речей, які опиняються в полі зору поета; традиційність світоглядних і моральних засад; величність і врівноваженість; героїзм зображуваних подій і поведінки персонажів.

Ахілл – центральний персонаж «Іліади». Юний фессальський герой, син Пелея і морської богині Фетіди, Ахілл уособлює ту воєнну доблесть, яка у розумінні давніх греків була проявом найвищих людських якостей. Ахілл – вірний і надійний товариш. Заради помсти за смерть Патрокла він готовий пожертвувати власним життям. Ахілл має почуття власної гідності, запальний, безстрашний, сміливий, справедливий. Однак він

може бути жорстоким і мстивим. Ахілл – улюбленець богів і ахейців, красень і вірець воїна. Проте він – також людина і робить вчинки, про які потім шкодує: йде з війська – гинуть ахейці і його друг Патрокл, чинить наругу над тілом Гектора – плаче разом з Пріамом над спільною трагедією учасників війни. Сенса свого життя герой бачить у тому, щоб постійно ризикувати життям, захищати батьківщину. Ахілл жадає щораз нових подвигів, які зміцнять його славу непереможного воїна.

Гектор – представник ворожого табору. Він очолює троянців у війні з греками. За своїми військими якостями Гектор не поступається найславетнішим ахейським героям. Однак перш за все він – справжній патріот, безмежно відданий рідному місту і своєму народові. На цьому весь час наголошує Гомер. Думки героя постійно пов'язані із захистом Трої від ворога. Гектор також турботливий чоловік і батько.

Ахілл і Гектор – справжні герої, справжні чоловіки. Для давніх греків вони були ідеалом воїна, героя, людини. Такими вони залишаються і для нас. А те, що Гомер змалював не лише їхню силу, але й слабкості, ще раз переконує: вони герої, але все ж таки люди.

ІЛІАДА

Пісня перша. Моровиця. Гнів

- 1] Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
- 2] Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
- 3] Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
- 4] Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
- 5] Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась
- 6] Ще відтоді, як у зваді лихий розійшлись ворогами
- 7] Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
- 8] Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
- 9] Син то Зевса й Лето. Владарем тим розгніваний тяжко,
- 10] Пошесть лиху він на військо наслав, і гинули люди
- 11] Через те, що жерця його, Хріса, зневажив зухвало... [...]

Пісня двадцять друга.

Убивство Гектора (двобій Ахілла з Гектором)

- 143] Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
- 144] З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав коліними.
- 145] Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
- 146] Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
- 147] До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
- 148] Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
- 149] Теплою перша струмує водою, і завжди парує
- 150] Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
- 151] Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,
- 152] Наче той град крижаний або снігу завія студена.

- 153] Поряд із ними – просторі, обкладені каменем гладко,
154] Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
155] Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
156] В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
157] Мимо промчали вони, той – рятуючись, той – здоганявши.
158] Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
159] Дужчий від нього, – не бик-бо жертівний, не шкура бичача
160] Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, –
161] Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
162] Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
163] Однокопиті проносяться коні, й їх жде нагорода –
- 164] Мідний триніг або жінка – на шану померлого мужа, –
165] Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
166] В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
167] Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
- 168] «Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
169] Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
170] Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
171] Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
172] Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
173] Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
174] Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
175] Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
176] Все ж подолати його, хоч він великою доблестю славен».
- 177] В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
- 178] «Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
179] Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
180] Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
181] Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
- 182] Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
- 183] «Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
184] І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
185] Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
- 186] Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, –
187] Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
- 188] А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
189] Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
190] Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
191] Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
192] Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
193] Так від Пеліда не міг прудконогого й Гектор умкнути.
194] Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
195] І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,

- 196] Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
 197] Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
 198] Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
 199] Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа –
 200] Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, –
 201] Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
 202] Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
 203] Коб Аполлон дальносяжний востанне йому не з'явився
 204] На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
- 205] Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
 206] Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
 207] Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
 208] А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
- 209] Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
 210] Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті –
 211] Гектора, коней баских упокірника, й другий – Ахілла,
 212] І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
 213] Вниз, до Аїду пішов, – Аполлон одвернувся од нього.
 214] До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афїна,
 215] Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
- 216] «Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
 217] До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
 218] Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
 219] Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилитись,
 220] Не допоможе і Феб дальносяжний, хоч як би старався
 221] Й повзав у Зевса в ногах, у егідодержавного батька.
 222] Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
 223] До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
- 224] Так говорила Афїна, і радо Ахілл їй скорився.
 225] От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
 226] І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
 227] Постать Дейфоба прибравши і голос його неослабний,
 228] Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
- 229] «Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
 230] Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
 231] Отже, спинімося, заждім його й будемо вдвох боронитись!»
- 232] В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
- 233] «Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
 234] З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
 235] Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
 236] Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
 237] Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
- 238] В відповідь мовить йому ясноока богиня Афїна:

239] «Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
240] Й товариші всі один перед одним уклінно благали
241] В місті лишатись: таким-бо вони переповнені страхом!
242] Тільки ж за тебе тривогою там моє серце смутилось.
243] Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
244] В січі завзятій, – побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
245] Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
246] До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»

247] Мовила так і підступно його повела за собою.
248] А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
249] Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

250] «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
251] Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
252] Стріти твій напад. А зараз – дух мій мене спонукає
253] Стати грудьми проти тебе – здолаю чи смертю загину.

254] Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
255] Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
256] Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
257] Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
258] Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
259] Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».

260] Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:

261] «Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
262] Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
263] Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
264] А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, –
265] Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
266] Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
267] Й крові його Арей не нап'ється, боець войовничий.
268] Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
269] Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
270] Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
271] Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
272] Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»

273] Мовивши так, розмахнувся і свого довготінного списа
274] Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
275] Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
276] В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
277] Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
278] Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:

279] «Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
280] Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
281] Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
282] Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!

- 283] Не утікати́му я, не вженеш мені списа у спину!
- 284] Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
- 285] Дасть тобі Бог. А тим часом і сам ти мого стережися
- 286] Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
- 287] Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
- 288] Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
- 289] Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа
- 290] Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
- 291] Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
- 292] Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
- 293] Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
- 294] Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
- 295] Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
- 296] Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
- 297] «Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
- 298] Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
- 299] Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
- 300] Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
- 301] Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
- 302] Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
- 303] Допомогали мені. І от доля уже настагає.
- 304] Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
- 305] Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
- 306] Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
- 307] Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
- 308] Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
- 309] Що на рівнину раптово із темної падає хмари
- 310] Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, –
- 311] Кинувся так же і Гектор, підносячи гострений меч свій.
- 312] Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
- 313] Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
- 314] Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
- 315] Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
- 316] Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
- 317] Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
- 318] Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
- 319] Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
- 320] Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
- 321] І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
- 322] Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
- 323] Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
- 324] Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,
- 325] Горло біліло, – найшвидше душі там сягає загибель, –
- 326] Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
- 327] І пройняло його вістря те ніжнущю шию навиліт.
- 328] Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,

- 329] Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
 330] В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
- 331] «Гекторе, вбивши Патрокла, – невже врятуватись самому
 332] Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
 333] Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
 334] Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався –
 335] Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
 336] Птахи з ганьбою і пси, а його поховать ахеї».
- 337] Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
 338] «Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
 339] Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
 340] Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
 341] Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
 342] Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
 343] Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
- 344] Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
- 345] «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
 346] Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
 347] Рвав би із тебе й сирим пожирав би, – таке ти накоїв!
 348] Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
 349] Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
 350] Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
 351] Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
 352] Син Дарданів Пріам, – і тоді твоя мати шановна,
 353] Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, –
 354] Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
- 355] Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
- 356] «Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
 357] Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
 358] Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
 359] В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
 360] Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».
- 361] Мовив він так, і смерть йому пільмою очі окрила,
 362] Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
 363] З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
 364] А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
- 365] «Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
 366] Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
- 367] Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
 368] Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
 369] Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
 370] І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
 371] Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.

- 372] Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
 373] «Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
 374] Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»
- 375] Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
 376] Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
 377] Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
- 378] «Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
 379] Нині, коли мені вічні богове дали подолати
 380] Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
 381] Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати напевно,
 382] Що у троян тих на думці і що вони мають робити –
 383] Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
 384] Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
 385] Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
 386] При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
 387] Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
 388] Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
- 389] Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати,
 390] Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
 391] Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
 392] До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
 393] Слави сягли ми великої – Гектор поліг богосвітлий,
 394] Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»
- 395] Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
 396] Попробував на обох йому дужих ногах сухожилля
 397] В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
 398] До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
 399] На колісницю зійшов, славному зброю убитого взявши,
 400] Коней стьобнув батогами, і охоче вони полетіли.
 401] Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
 402] Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
 403] В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
 404] Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
 405] Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
 406] Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
 407] Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
 408] Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
 409] Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
 410] Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
 411] Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала.
 412] Ледве стримать старого могли, що в нестямі шаленій
 413] Вийти із міста крізь браму Дарданську кудись поривався.
 414] В бруді дорожнім валяючись, всіх наоколо благав він,
 415] Кожного з них на ім'я називаючи в тузі жалобній...

З давньогрецької переклав Борис Тен

Пісня двадцять четверта. Викуп Гекторового тіла (Пріам у Ахілла)

468] Мовивши так, Гермес до Олімпу високого швидко
 469] Злинув. На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
 470] І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
 471] Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
 472] Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
 473] Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє –
 474] Автомедонт благородний і Алкім, Ареєва парость, –
 475] Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він –
 476] Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
 477] В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
 478] Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
 479] Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
 480] Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
 481] На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
 482] В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
 483] Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
 484] Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
 485] Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
 486] «Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
 487] Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
 488] Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
 489] Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
 490] Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
 491] Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
 492] Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
 493] Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
 494] В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
 495] Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
 496] З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
 497] Решту – інші жінки у моїх породили покоях,
 498] Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
 499] Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
 500] Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий –
 501] Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
 502] Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
 503] Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
 504] Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
 505] Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, –
 506] Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
 507] Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
 508] Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
 509] Так спогадавши обидва, – той Гектора-мужезвитяжця,
 510] Плакав невітшно, до ніг Ахіллових тужно припавши,

518] «О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
519] Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
520] Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
521] Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
522] Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
523] Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
524] Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
525] Долю таку вже богове нам, смертним, направили, нещасним, –
526] Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
527] Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
528] Повні дарів: нещастя – в одному, а в другому – блага.
529] Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
530] Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
531] Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
532] Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
533] От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
534] Так і Пелея боги дарами блискучими зроду

547] Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
548] Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
549] Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
550] Не допоможе нічого печаль за сином убитим, –
551] Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
552] В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
553] «Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
554] Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
555] Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
556] Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість

557] Буде тобі, щоб вернувся ти до рідного краю щасливо,
 558] Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».

559] Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
 560] «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
 561] Гектора тіло вернути, – від Зевса приходила з вістю
 562] Мати до мене моя, від морського народжена старця.
 563] Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, –
 564] Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
 565] З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
 566] В стан наш вступити – ні від сторожі б не міг він сховатись,
 567] Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
 568] Тож не хвилюй уже більше моє ти печалюми серце,
 569] Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
 570] Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».

571] Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
 572] Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
 573] Та не один, за ним поспішили соратників двоє –
 574] Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
 575] Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
 576] Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
 577] І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
 578] В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
 579] Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.

580] Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
 581] Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
 582] Сам же покликав служниць помити його й намастити,
 583] Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
 584] Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,
 585] Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
 586] Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
 587] Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
 588] В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
 589] Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
 590] З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
 591] Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:

592] «О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
 593] Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
 594] Батькові я, – не нікчемний він дав мені викуп за нього.
 595] Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».

596] Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
 597] Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
 598] При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:

599] «Син твій, старче, померлий до тебе вернувся, як велів ти, –
 600] Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
 601] І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
 602] Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба,

603] Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі –
 604] Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
 605] Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
 606] В гніві на матір Ніобу, дівчат – Артеміда мислива,
 607] Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
 608] Двох-бо дітей породила Лето, а у неї – багато.
 609] Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
 610] Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
 611] їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон.
 612] Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
 613] Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
 614] Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,
 615] Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
 616] Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, –
 617] В камінь богами обернена, там вона вічно сумує,
 618] Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
 619] Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
 620] В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»

621] Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
 622] Сам заколов; білували ж, як личить, і справили друзі,
 623] М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
 624] Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.

625] Автомедонт заходився ще й хліб по столі розставляти
 626] В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
 627] Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
 628] Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
 629] Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
 630] Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
 631] Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
 632] Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
 633] Як навітішались вони, один одного так споглядавши,
 634] Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:

635] «Спати пусти мене швидше, годованцю Зевсів, щоб, лігши,
 636] Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
 637] Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
 638] З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
 639] Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,
 640] В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
 641] Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
 642] Горло своє покropив, а то зовсім не їв я нічого».

643] Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
 644] Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками
 645] Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати,
 646] І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
 647] Вийшли із світлом ясным у руках із покоїв служниці
 648] Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
 649] З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:

- 650] «Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
 651] Хтось не ввійшов сюди радитись, – часто до мене заходять
 652] Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
 653] Тож, як у пітьмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
 654] І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
 655] Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
 656] Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
 657] Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
 658] Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
- 659] В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
 660] «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
 661] Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
 662] Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
 663] Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
 664] Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
 665] І поховать на десятый та справити тризну для люду.
 666] На одинадцятий – пагорб насипати зверху могильний,
 667] А на дванадцятий – бій відновити, якщо вже так треба».
 668] Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
 669] «Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
 670] Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

З давньогрецької переклав Борис Тен

Український контекст

Борис Тен

(1897–1983)

Справжнє ім'я і прізвище – Микола Васильович Хомичевський. Належить до когорти найвидатніших майстрів українського перекладу. Народився 9 грудня 1897 р. в селі Дермань Здолбунівського району на Рівненщині.

Навчався Борис Тен у Дерманській школі, Клеванському духовному училищі, Волинській духовній семінарії, закінчив Волинський інститут народної освіти. Висвятившись на священника, він провадив значну роботу з відродження Української Автокефальної Православної церкви.

З 1924 по 1926 р. був настоятелем храму св. Софії у Києві, згодом переведений до Петропавлівської церкви на Подолі.

У 1929 р. Бориса Тена було заарештовано у справі Спілки визволення України. Його засудили до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах.

У 1941 р. був мобілізований на фронт. І знову випробування долі: фронт, окупація, полон, концтабір, недовіра влади до письменника. На захист стали друзі-літератори.

Борис Тен подарував українському читачеві переклади давньогрецької класики: три комедії Арістофана («Хмари», «Лісістрата», «Жаби»), «Едіп-цар» й «Антигону» Софокла, «Медею» Евріпіда, «Поетику» Арістотеля. Перекладав твори європейської класики: «Річарда III» В. Шекспіра, «Розбійники» Ф. Шиллера, поезії Ю. Словацького, А. Міцкевича, О. Пушкіна. За словами М. Бажана, «Борис Тен – видатний майстер української літератури, творець такого перекладу «Іліади», якому може позаздрити будь-яка література...»

Формуємо предметні та ключові компетентності

Знаннявий компонент

- I**
 1. Пригадайте, коли ви в курсі зарубіжної літератури раніше зустрічались із поняття «міф». Які міфи вивчали?
 2. З чим пов'язана поява «гомерівського питання»?
 3. Які події покладено в основу «Іліади»?
 4. Що таке гекзаметр? Дайте визначення.
 5. Дайте визначення літературознавчого терміна «героїчна поема».
- II**
 1. Опишіть щит Ахілла.
 2. Що спричинило пробудження в характері Ахілла жорстокості як руйнівної сили?
 3. Розкажіть, як загинув Гектор.
 4. Як поводить себе улюбленець Афін після перемоги над Гектором?
 5. Що спонукало Ахілла забути про свою образу?

Діяльнісний компонент

1. Які риси характеру виявляє Гектор у поєдинку з Ахілом?
2. Чи змінився Ахілл після смерті Гектора? Доведіть це.
3. Які художні засоби використовує Гомер, характеризуючи своїх героїв?
4. Поміркуйте, чому божественний коваль Гефест обрав саме таку символіку для щита Ахілла?
5. Виберіть з тексту поеми епітети, які використовує Гомер для характеристики Ахілла, Гектора.

Ціннісний компонент

1. Чого вчать гомерівські герої?
2. У чому гуманістичний пафос твору?
3. Висловіть своє ставлення до Ахілла. Аргументуйте свою думку, наведіть відповідні цитати з тексту твору.
4. Висловіть власні враження від твору.
5. Як ви вважаєте, чому герої «Іліади» стали безсмертними?

Математична грамотність

Складіть порівняльну таблицю образів Ахілла та Гектора.

Громадянська та соціальна компетентності

Хто з героїв твору, на твою думку, є справжнім героєм, що виконав свій громадянський борг.

ЛІРИКА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Історичний період VII–IV ст. до н. е. характеризується неспокоєм, війнами, міжусобицями. Родові зв'язки розривалися, родючі землі захоплювала знать. Безземельні селяни готові були зі зброєю в руках добувати собі шматок поля. У цей неспокійний час героїчні ідеали минулого втрачають привабливість, відходять у небуття. У багатьох країнах владу захоплюють тирані. Новим правителям-тиранам потрібно було встановлювати свій авторитет. Для надання блиску своїй владі тирані запрошували до себе художників, які прикрашали резиденції правителів, і поетів, які ушляхлювали їхні імена. Героїчний епос із його повільними розповідями про давноминулі події сприймався як голос учорашнього дня, що не дає відповіді на болючі питання нової епохи. Отже, у VII–IV ст. до н. е. на зміну гомерівському епосу прийшла **лірика**, яка розкривала внутрішній світ людини, передавала її настрої і почуття.

Ліричну поезію спочатку називали **мелікою** (від грец. *melos* – пісня), що виконувалася під музичний інструмент – ліру.

Сучасні літературознавці *давніогрецьку лірику* поділяють на **пісенну** (виконувалася під супровід музичних інструментів) і **декламаційну** (яка виконувалася під музику, а згодом і без музики). До декламаційної лірики належать **елегія** і **ямб**. Засновником елегії вважають **Тиртея**, ямбу – **Архілоха**.

Меліку поділяли на **солуну** (яка виконувалася самим поетом або солістом) та **хорову** (виконувалася хором). Батьківщина меліки – острів Лесбос, розташований недалеко від західного узбережжя Малої Азії. Яскравою представницею сольної лірики вважають **Сапфо**.

В ямбічному вірші ритмічний акцент припадає на парні (сильні) склади. Одним з найкращих представників ямбічної лірики Еллади був **Архілох**.

Лірика – твори, у яких втілені найглибші та найщиріші переживання поета, його думки, відчувається особиста оцінка явищ життя.

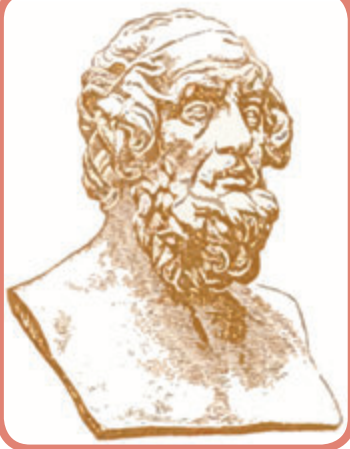

Ліра – струнний щипковий інструмент (хордофон).

У Стародавній Греції словом ліра позначався будь-який інструмент сімейства лір.

Елегія – ліричний вірш задумливого, сумного характеру. В античній поезії – вірш будь-якого змісту, написаний двовіршами певної форми.

Тірте́й

(VII ст.
до н. е.)

Давньогрецький елегійний поет середини VII ст. до н. е., ім'я якого стало збірним у розумінні поета-воїна. Про біографію Тіртея відомо досить мало.

Ще з античних часів дійшла легенда, що він був афінським громадянином і походив з дому Афідна. За легендою, він був шкільним учителем, кульгав. Спарта на цей час вела Мессенську війну, але перемогти ворога не могла. За порадою дельфійського оракула спартанці звернулися до Афін із проханням призначити для спартанського війська полководця. Афінські

громадяни, які не дуже полюбляли спартанців за їхню схильність до монархії, вирішили з них поглузувати і виділили їм кульгавого вчителя і поета Тіртея. Перед тим як іти в бій, він написав для спартанських вояків глибоко патріотичну елегію, яку вони й заспівали, вирушивши у вирішальну битву. І ця пісня так запалила їхні серця, що вони в єдиному нестримному пориві вмиль зламали опір супротивника.

На афінське походження Тіртея вказував збіг двох географічних назв: місто Афідна було і в Аттиці, і в Лаконіці. Та й афінянам, мабуть, надто вже кортіло приєднати до блискучої плеяди своїх поетів талановитого Тіртея, тим паче, що Спарта взагалі їх не мала – мистецтво у ній було заборонене. Імовірнішим усе ж здається переказ про спартанське походження Тіртея. Це підтверджують значною мірою його вірші – усі вони насичені ідеологією суворого воїна-спартанця.

У творах Тіртея звучить тема захисту батьківщини. У його поезіях поєднуються сумні роздуми із закликом до рішучих дій. У вірші «Добре вмирати тому...» Тірте́й закликає до героїзму. Звертаючись до героїв давніх міфів, поет прагне пробудити бойовий дух спартанців, переконати їх у необхідності бойових змагань. Вищим щастям він вважає загибель на полі бою заради міста та його громадян. Тірте́й прославляє бойову звитягу, закликає воїнів дотримуватися бойового кодексу. У Греції твори Тіртея були популярними. Покоління спартанців завжди виконували його пісні і навіть влаштовували співочі змагання. Пісні Тіртея про звитяги воїна спартанці співали і під час відпочинку, і після молитов.

Значну роль елегія відіграла у поезії Лесі Українки, Івана Франка, Богдана-Ігоря Антоновича та інших українських поетів.

* * *

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі

Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
 З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
 Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
 Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
 Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
 Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
 Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
 Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
 Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю, –
 Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
 В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
 О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
 Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
 Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
 Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
 Віком похилих, у кого слабкі вже коліна,
 Ніколи не покидайте старих, з битви утікши самі.
 Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
 Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, –
 Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
 Дух свій відважний віддасть, лежачи долі в пилу,
 Рану криваву свою не забувши руками закрити, –
 Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
 Тіло старе без одежі! А от юнакові – все личить,
 Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
 Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він –
 Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
 Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
 В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

З латинської переклав Григорій Кочур

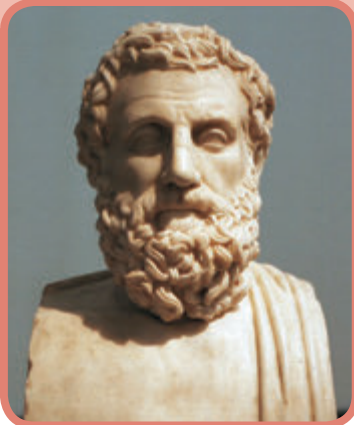
Працюємо з текстом

1. Визначте основну тему та ідею елегії Тірtea «Добре вмирати тому...».
2. Як ви розумієте ці слова поета: «Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє, Горе й зневага за ним підуть усюди слідом»?
3. Чому елегія Тірtea користувалася такою популярністю серед воїнів-спартанців?
4. Які почуття викликає у вас ця поезія? Що ви відчуваєте?
5. Якою постає людина у творі Тірtea?
6. Порівняйте героя елегії Тірtea з воїнами Гомера.
7. Що, на думку Тірtea, личить юнакові і не личить старому в бою?
8. На які відкриття в самому собі, у своїй душі налаштувала вас елегія Тірtea «Добре вмирати тому...»?

Індивідуальне завдання

Складіть сенкан до творчості Тірtea.

Архілох

(сер. VII ст.
до н.е.)

Перший поет Стародавньої Греції, творець ямбічного вірша.

Народився на острові Парос. Час життя Архілоха точно не відомий, але з його іменем пов'язана перша точна дата у грецькій літературі. В одному його уривку описується сонячне затемнення, що відбувалося за обчисленнями астрономів 5 квітня 648 р. до н. е.

Через нестатки він змушений був стати воїном-найманцем. Воював у Фракії, на острові Евбея, захищав грецьку колонію

на острові Фасос, загинув у бою на острові Наксос.

Архілох шанувався греками як найвидатніший ліричний поет. Його ставили в один ряд з Гомером і Гесіодом. По смерті був визнаний гідним божественних почестей; на Паросі навіть відкрили його святилище. Збереглися уламки напису при вході, що містять текст легенди про божественне посвячення Архілоха.

Ямб – в античному віршуванні – це двоскладова стопа, що має короткий і довгий склад.

З літературної спадщини Архілоха до нас дійшло понад двісті уривків, серед яких немає жодного вірша, який зберігся би повністю. Серед його творів багато гімнів, елегій, байок. Проте Архілох уславився своїми сатиричними ямбами. У віршах поета знайшли відображення філософські роздуми про несталість життя, соціальні події того часу, особисті переживання.

Поезія Архілоха дала поштовх розвитку грецької лірики, а його нововведення були підхоплені багатьма письменниками.

Творчість Архілоха була надзвичайно емоційною. У вірші «Серце, серце...» воїн-поет звертається до людського серця та душі. Він вважає, що людина повинна бути стійкою в біді і в радості, пізнати зміни в житті і гідно їх витримувати.

Українською мовою поезії Архілоха перекладали Г. Кочур, А. Содомора, А. Білецький.

* * *

Серце, серце! Біди люті звідусіль тебе смутять –
Ти ж відважно захищайся, з ворогами позмагайся.
Хай на тебе скрізь чатує ворожнеча – завжди будь
Непохитне. Переможеш – не хвались відкрито цим,
Переможене – удома в самотині стримувай плач.
Радість є – радій не надто, є нещастя – не сумуй
Понад міру. Вмій пізнати зміни в людському житті.

Алкeй

(VII–VI ст.
до н.е.)

Давньогрецький ліричний поет. Народився на о. Лесбос, у місті Мітіленах. Належав до аристократичного роду. Був досить відомим і популярним майстром слова, якого наслідували митці давнього та нового часів. У його рідному місті навіть викарбували монету із золотим зображенням поета.

Із десяти книг, написаних Алкеєм, до нас дійшли лише невеликі уривки. Втім, за останні роки було знайдено багато папі-

русних залишків античних екземплярів творів поета та коментарів до них, хоча цілісних віршів, як і раніше, збереглося небагато.

Славу поетові принесла його лірика. Відомо, що Алкей писав вірші на честь лесбійської поетеси Сапфо, в яку був палко закоханий. Проте це кохання було нерозділеним. На острові Сицилія знайшли афінську вазу, на якій зображено Алкея з похиленою головою та Сапфо, що повернулася до нього з обуренням. Сила емоцій поєднується в Алкея з ясністю, відвертістю висловлювання, з чіткою та наочною образністю. Його лірика відзначається милозвучністю та багатством поетичних форм.

Твори Алкея українською мовою можна прочитати в перекладах Г. Кочура та А. Содомори.

* * *

Не розумію звади поміж вітрів.
Шаліють хвилі, линути сюди й туди...
А ми в розбурхану негоду
В чорнім судні серед хвиль кружляєм,
Жорстоко гнані нападом бурі злим.
Сягають хвилі аж до підніжжя щогл,
Вітрило наше розірвалось,
Тільки лахміття по вітру має.
Але найвище посеред хвиль лихих
Іще грізніший вал підіймається,
Біду віщує нездоланну,
Перше ніж пристань боги пошлють нам...

З давньогрецької переклав Григорій Кочур

Працюємо з текстом

1. Хто є головним героєм вірша Алкея?
2. Яким настроєм наповнено поезію?
3. Яким зображається море у вірші Алкея? Опишіть його.
4. Доберіть кольори до образу моря в поезії «Не розумію звади поміж вітрів...» Обґрунтуйте свій вибір.
5. На вашу думку, що символізують у вірші образи морського судна і бурі?

Алкман

(серед. VII ст.
до н. е.)

Давньогрецький ліричний поет. Народився в Малій Азії. Про походження Алкмана сперечалися ще в давнину, Європа і Азія обидві претендували бути батьківщиною поета. Поети і вчені олександрійської школи зарахували Алкмана до канону 9-ти ліриків. У Спарті йому встановили пам'ятник і глибоко шанували протягом століть.

Алкман був відомий як автор парфеній – гімнів для дівочого хору, у яких прославляв дівчат, учасниць хору, і захоплювався їхньою красою. Поет писав також гімни, любовні вірші. Тематика його поезій різноманітна. Особливе натхнення викликала у поета прадавня природа, яка зачаровувала його уяву своєю красою і непізнаними таємницями.

Віршам Алкмана притаманні свіжість, мелодійність і безпосередність почуттів. Поет любив усе красиве, витончене, тому надзвичайно глибоко відчував мальовничість природи.

Алкман навіки уславив своє ім'я одним-єдиним рядком «Сплять усі верховини гірські й стрімчасті скелі...» І навіть якби він нічого, крім цього рядка, не написав, то все одно став би відомим ліриком. Цей вірш послугував основою для численних варіацій і переспівів у світовій поезії. І найвідомішими з них є вірші Й.В. Гете та М.Ю. Лермонтова. Українською мовою ми знайомимося з поезією в перекладі Г. Кочура.

* * *

Сплять усі верховини гірські й стрімчасті скелі,
Всі байраки, всі провалля,
Нори, де плазуни, що їх чорна земля зростила,
Робуче плем'я бджіл, хижий звір у пущі,
Страховищ у глибинах моря сон пройняв,
Крила поскладавши, в вітах поснуло птаство...

З давньогрецької переклав Григорій Кочур

Працюємо з текстом

1. Прочитайте виразно вірш.
2. Який час доби описує поет?
3. Якою зображена природа?
4. Знайдіть поетичні замальовки, які автор умістив в одне речення.
5. Як ви думаєте, яку пору року описує поет? Доведіть свою думку.
6. Знайдіть епітети та метафори, які використовує автор. Які відчуття вони передають?
7. З якими кольорами, барвами асоціюються у вас поетичні рядки Алкмана?
8. Який настрій викликає у вас поезія «Сплять усі верховини гірські...»?
9. Самостійно знайдіть та порівняйте переспіви вірша Алкмана, здійснені Й.В. Гете і М.Ю. Лермонтовим.

Сапфó

(VII–VI ст.
до н.е.)

Видатна давньогрецька поетеса, народилася в аристократичній сім'ї на острові Лесбос.

Була засновницею та начальницею «Дому Муз» при храмі Афродіти, гуртка знатних дівчат, яких навчала музиці, віршуванню й танцям. У центрі її лірики— теми любові, ніжного спілкування подруг, дівочої краси.

Ще за життя Сапфо стала легендою. Платон називав її «десятою музою», Катулл та Гораций її наслідували. На острові Лесбос карбували монети із зображенням поетеси. Образ Сапфо часто зустрічається у творах живописців, скульпторів, романістів, драматургів. І. Котляревський, І. Франко, А. Кримський перекладали її твори. На еолійському діалекті, яким писала свої твори поетеса, її ім'я означає «світла, осяйна».

За свідченням сучасників, Сапфо була невисокого зросту, дуже смаглява, з живими блискучими очима і довгими темними локонами уздовж щік.

Є відомості, що ніби нею захопився поет Алкей, однак зв'язок не переріс у сильне почуття. Такими словами поетеса з Лесбосу відмовила Алкею: «Коли б твій намір чистий і добрий був, тоді б і слово легко злетіло з уст, і вниз очей не опускав би, сміло казав би чого бажаєш».

Уже в юному віці Сапфо писала оди, гімни, елегії, святкові і застільні пісні. Головною темою її сольної лірики стала тема кохання, утвердження ідеалу жіночої краси. У своїй ліриці Сапфо звертається до народної творчості, використовує міфологічні сюжети. Вона приділяє увагу внутрішньому світу людини, її коханню, переживанням.

Творам поетеси притаманні щирість почуттів, тонке відчуття краси природи, поетична виразність, мелодійність мови. Лірика Сапфо рідко виходила за межі суто жіночих переживань, однак переживання ці були виражені поетесою з надзвичайною простою і яскравістю.

Поезії Сапфо вплинули на творчість Лесі Українки.

Афродіта. Статуя.

* * *

Барвношатна владарка, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смуги мені ти
Серце, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало.

Ода – вірш урочистого характеру на честь богів, видатних осіб або подій, пишномовна пісня.

Пейто – богиня умовляння, переконування, супутниця й помічниця Афродіти і Гермеса.

Дев'ять муз, покровительок різноманітних видів мистецтва та науки:

Мельпомена – муза трагедії, журливої пісні.

Кліо – муза історії.

Талія – муза комедії.

Евтерпа – муза ліричної поезії.

Ерато – муза любовної лірики.

Терпсіхора – муза танців.

Полігімнія – муза гімнів.

Калліопа – муза епічної поезії.

Уранія – муза астрономії.

У сучасній мові у переносному значенні «муза» означає «натхнення», «творчість».

Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина згряя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.

Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:

«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?

І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?

Хто тікає – скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв – сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»

О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

З давньогрецької переклав Григорій Кочур

Працюємо з текстом

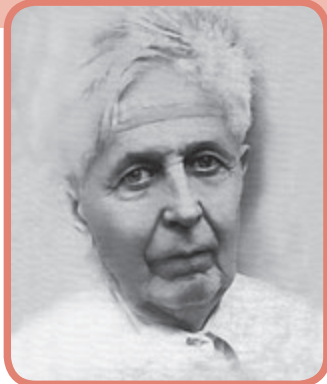
1. Виразно прочитайте поезію. Висловіть свої відчуття від прочитаного.
2. Якими епітетами наділяє Сапфо Афродіту в поезії? Зачитайте і прокоментуйте.
3. У чому особливість поезії Сапфо?
4. Чому поезію «Барвношатна владарка, Афродіто...» називають одою? Доведіть.
5. Про що ми дізнаємося з поезії про її авторку? Зачитайте.
6. Випишіть епітети, якими Сапфо наділяє Афродіту.
7. Які кольори відповідають вашому сприйняттю цієї поезії? Емоційна забарвленість яких слів, словосполучень відповідає обраним кольорам?
8. Яка за характером мелодія відобразила б настрої оди Сапфо?
9. Проведіть диспут поетів Тіртея і Сапфо, у якому кожен з поетів намагається відстояти свою творчу позицію.

Індивідуальне завдання

Напишіть *твір за метафорою* на тему «Сапфо».

Український контекст

Григорій Кочур

(1908–1994)

Народився в селі Феськівка Менського району Чернігівської області в селянській родині. Навчався в Київському інституті народної освіти. Викладав у Тираспольському та Вінницькому педінститутах. У 1943 р. разом з дружиною безпідставно заарештований, засуджений до каторжних робіт на шахтах системи ГУЛАГ м. Інта (Комі АРСР). Тут посів провідне місце в інтернаціональному гуртку інтелігенції, не припиняв творчої діяльності. Пере-

кладав, писав вірші, вивчав із допомогою в'язнів нові мови, зокрема естонську, латвійську, вірменську, грузинську, залучав до цього друзів. Активне духовне життя допомагало протистояти реаліям каторги. Після звільнення у 1953 р. і реабілітації у 1962 р. Кочур повернувся в Україну й оселився в м. Ірпінь, під Києвом.

Його переклади охоплюють 26 століть, починаючи від Архілоха (давньогрецька поезія) і закінчуючи сучасними поетами, три континенти (Європа, Америка й Азія), близько 30 літератур. Він автор статей з теорії перекладів, кваліфікованих передмов до видань зарубіжних авторів, численних рецензій і спогадів. Кочур – лауреат премії ім. М. Рильського за переклади і Державної премії ім. Т. Шевченка за книгу «Друге відлуння».

Тільки у 82-річному віці дістав можливість прийняти зарубіжні запрошення і виступити з доповідями на наукових конференціях у США (Іллінойський університет, 1991), у Польщі й Чехії (1992). Кочур був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, нагороджений медаллю НТШ ім. М. Грушевського.

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ТЕАТР

Давньогрецький театр виник наприкінці VI ст. до н.е. на основі сільських святкувань на честь бога *Діоніса*. На цих святах виконувалися пісні на честь улюбленого бога веселощів і вина. Святкування зазвичай супроводжувалося хороводами, танцями і дифірамбами (жанр давньогрецької хорової лірики). Драма – у грецькій мові означає *дійство* на честь бога Діоніса, яке виконавці відтворювали танцями і мімікою. На свято одягали маски з цапиними бородами і рогами, зображуючи супутників Діоніса – сатирів (звідси назва – сатирівська драма).

Це дійство стало передвісником давньогрецького театру.

Схема давньогрецького театру

Знаменита чернофігурна чаша
«Діоніс у човні» Ексеція.
Бл. 530 р. до н.е. Державне античне
зібрання. Мюнхен

Перший грецький театр –
Театр Діоніса в Афінах

Давньогрецький театр складався з трьох основних частин: *оркестри*, *сцени* і *театрону* і був відкритою будівлею великих розмірів. Сцена складалася з довгої вузької платформи і з трьох сторін була обнесена стінами, з яких задня (з навісом) називалася *скеною*, бічні – *параскеніями*, а сама сцена – *проскенієм*. Підняте уступами півколо сидінь для глядачів називалось *театроном*, місце між сценою і театроном – *оркестрою*, де містився хор, яким керував корифей. Декорацій у давньогрецькому театрі не було. Найдавнішою театральною будівлею у Греції був Театр Діоніса в Афінах кінця VI ст. до н. е., який міг вмістити до 30 000 глядачів.

Театр займав важливе місце у громадському житті греків. Значення театру особливо зросло в період розквіту полісної демократії (V ст. до н. е.). Творчість великих драматургів Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана відображала найважливіші сторони суспільного, політичного і духовного життя стародавніх греків і створила театр досконалої художньої форми.

Цей театр був трибуною для поширення нових думок, висвітлення найбільш болючих проблем сучасності. Великим було його суспільне і виховне значення. Хоча зазвичай сюжети грецьких трагедій походили з міфів, вустами міфологічних персонажів драматурги завжди говорили про свою сучасність, про моральні поразки і перемоги тогочасних героїв.

Організацію театральних видовищ брала на себе держава, і з середини V ст. до н. е. з міської казни виділялися спеціальні театральні субсидії

(теориком) для малозабезпечених громадян. Відвідувати театр мали право усі вільні афіняни. Жінок і підлітків не допускали на комедії. Важливо підкреслити, що з часів тирана Пісістрата, який започаткував свято Великих Діонісій, театр став державним закладом.

Основні драматичні жанри Давньої Греції: *трагедія, комедія, сатирівська драма*.

Театр Діоніса в Афінах
у римський час

Есхіл

(525–456
до н. е.)

«Батько» давньогрецької трагедії, перший із трьох великих афіньських трагіків V ст. до н. е. разом із Софоклом та Евріпідом. Небагато відомо про його життєвий шлях. Народився Есхіл в 525 р. до н. е. в аттичному поселенні Елевсіні, походив зі старовинного аристократичного роду. У молоді роки Есхіл був свідком повалення тиранії і демократичних реформ Клісфена; у зрілому віці брав участь у найважливіших битвах греко-перських воєн: при Марафоні, Саламіні і Платеях. Писати Есхіл почав у двадцятирічному віці, але успіху

домігся лише після сорока років. Тоді він був, мабуть, найпопулярнішим в Афінах трагічним поетом. Помер Есхіл у Сицилії.

Усього Есхіл написав щонайменше 80 драматичних творів, з яких до нас дійшло лише сім: «Перси», «Благальниці», «Семеро проти Фів», «Прометей закутий», «Агамемнон», «Хосфори», «Евменіди». Останні три – єдина трилогія «Орестея».

Есхіл жив у часи, коли демократичні порядки в Афінах ще не зміцніли, у самому місті точилася напружена боротьба між родовою аристократією і демократією, яка робила свої перші кроки. Письменник поділяв погляди тієї просвіченої аристократії, яка сприйняла віяння часу і почала відстоювати права людини нового періоду, заперечуючи варварство і дикість архаїчного минулого. Ця аристократія усвідомила вже перевагу полісної системи над застарілою родовою, що вирізнялася первісними, невизначеними взаєминами між людьми. Тому Есхіл з таким патріотичним піднесенням закликає еллінів на захист Афіньської держави.

Про смерть Есхіла існує легенда, згідно з якою він знав від оракула, що загине від удару з неба. Щоб уникнути випадкового падіння на голову якого-небудь предмета в місті, він вирушав у поле і там обдумував і писав свої твори. Та втекти від долі йому не судилось. Якимсь орел, тримаючи в пазурах черепаху, шукав скелю, об яку можна було б розбити панцир своєї жертви. Оскільки Есхіл був лисий, то орел помилково сприйняв його голову за блискучий камінь і випустив зі своїх пазурів черепаху просто на поета.

Заслуга Есхіла полягає у створенні могутніх характерів. Він удосконалив драматичну техніку: обмежив участь, а отже, й значення хору; увів на сцену другого актора, що уможливило розвиток дії і поживлення діалогу. Образи Прометея, Кассандри, Електри назавжди увійшли до скарбниці світової драматургії. Велике значення у трагедіях Есхіла мали музичні елементи, хорові і сольні партії.

Драматург удосконалив форму трагедії, увів формулу трагічного мовчання, створив атмосферу жаху на сцені, пофарбовані маски, декорації, костюми, танці й танцювальні фігури, першим почав писати трагічні трилогії.

Трагедія «Прометей закутий» належить до пізнього періоду творчості Есхіла. Очевидно, трилогія була написана у 469 р. до н. е. Сюжет трагедії запозичений з міфу про покарання Прометея, який всупереч волі Зевса викрадає з Олімпа вогонь і дарує його людям.

Фюгер. Прометей несе людям вогонь, 1817

До того часу люди вели напівтваринний спосіб життя, а богів-олімпійців зовсім не обходили їхні бідування. Прометей приніс вогонь й навчив людей обробляти землю, будувати житла, лікувати хвороби, читати й писати, приносити богам жертви. За непослух Зевс, якому Прометей колись допоміг здобути владу над світом, наказав прикувати титана до скелі на краю світу. Образ прихильного до людей учителя – Прометея набув надзвичайної ваги серед афінян у період розквіту ремісництва, торгівлі, мистецтва та медицини.

Прометей, прикутий до скелі, скаржить на невдячність та свавілля новітніх божеств і пригадує, як він допоміг людям. Він наділив їх розумом, навчив ремісництву, арифметиці, письму. Він показав, як одомашнити тварин, щоб вони допомагали у важкій роботі, як будувати кораблі, як перемагати хвороби. Титан дав людям вогонь, показав, що глибоко під землею сховані скарби – залізо, мідь, срібло й золото. Коли ж Хор радить не перейматися так справами

смертних, Прометей каже, що така його Доля, а її ніхто ще не зміг уникнути. Навіть Зевс. Однак Прометей нікому не відкрив таємницю, коли Зевс царювати вже не буде.

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(Скорочено)

Пролог

Скеляста гірська пустеля. Три божества – Гефест з молотом і ланцюгом в руках, Влада і Сила – підводять в'язня Прометея до скелі.

ВЛАДА

От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконать
Отцеве і до кручі стрімковерхої
5] Оцього міцно прикувать зухвалого
Нерозривними ковами залізними.
Твій квіт укравши, на усе придатного
Вогню він сяйво смертним дав, – за гріх оцей
Повинен кари від богів зазнати він,

10] Щоб навчився Зевсові коритися
І так прихильно до людей не ставився.

ГЕФЕСТ

О Влодо й Сило, волю вже ви Зевсову
Вчинили, – більше вам робити нічого.
А я прикути бога чи наважуся
15] Родимого до кручі буревійної?
Та зважитись повинен неминуче я, –
Отцевим страшно повелінням нехтувать...

(До Прометея)

Високодумний сину велемудрої
Феміди! Хоч недоброхіть, кайданами
20] Тебе припну я до бескету голого,
Де ти людського не почувеш голосу
Й обличчя не побачиш; сонцем палений,
Увесь ти почорнієш і радітимеш,
Що світло дня барвистошатна вкрила ніч...

25] Та знову сонце ранню росу висушить,
І знов тебе ця вічна мука гризтиме –
Бо ще й не народився визволитель твій.
Ось плід твоєї до людей прихильності.
Ти богом будши, гніву не боявсь богів
30] І понад міру смертним ти пошану дав –
Отож ці кручі завжди стерегтимеш ти

- Без сну й спочинку, ніг не розгинаючи,
 І марні будуть скарги всі і лементи,
 Бо неблаганне серце у Кропіона, –
- 35] Жорстокі завжди ці нові велителі!
 Тепер зухвальствуй і кради богів дари
 Для тих недовгоденних! З тяжких мук твоїх
 Здолають, може, смертні увільнить тебе?
- 85] Даремно Прометея прозорливого
 Ім'я ти маєш – сам-бо потребуєш ти
 В недолі Прометея-визволителя.

Гефест, Влада й Сила відходять.

ПРОМЕТЕЙ (сам)

- Ефіре божественний! О джерела рік!
 О бистрокриллі вітри й незліченної
- 90] Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,
 І всевидючий сонця круг, – вас кличу я,
 Погляньте, що – сам бог – я від богів терплю!
 Подивіться, ганебне яке
 Мордування довгі тисячі літ
- 95] Терпітиму я!
 Безчесні які мені вигадав пута
 Блаженних богів новий володар.
 Ой горе! З теперішніх мук і майбутніх
 Я ридаю... Коли ж буде край
 Безбережному цьому стражданню?
- 100] Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я
 Передбачаю завжди, й несподіваних
 Нещасть нема для мене, – отже, легко
 Повинен долю зносити присуджену:
- 105] То – нездоланна сила Неминучості.
 Та як мені мовчати й як повідати
 Про долю нещасливу! Дав-бо смертним я
 Почесний дар – за це мене й засуджено:
 В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
- 110] Я переніс таємно, й людям сталося
 Воно на всі мистецтва їх навчителем.
 Оцей-бо злочин я тепер покую, у
 В кайданах лютих просто неба висячи.

Чути шелест у повітрі.

A! a! a!

Наближається хор Океанід. [...]

ПРОМЕТЕЙ

Як боляче, як важко це розказувати,
 Та гірко ж і мовчати, – так і так болить.
 Як боги, вперше почали злоститися

- 200] І учинивсь між ними лютий заколот, –
 Одні-бо скинуть намагались Кроноса,
 Щоб Зевс владарив, інші ж їм противились,
 Царем богів Кроніда не бажати, –
 В той час титанам радив якнайкраще я,
 205] Урана й Геї дітям, та умовить їх
 Не міг я. Буйним серцем зневажаючи
 Ті хитрощі, самою тільки силою
 Вони здобути владу сподівалися.
 Не раз я чув провіщення від матері
 210] Феміди-Геї (під двома іменнями
 Єдина постать), як скінчиться заколот.
 Тоді не тиском сили, не потужністю,
 А підступом належить подолати богів
 (Вони ж мене не вшанували й поглядом,
 215] Коли я перед ними говорив про це).
 Тому волів я краще в цих обставинах
 Вдвох з матір'ю допомагати Зевсові,
 Як-то допомагає вільний вільному.
 Безодня чорна Тартару моєю лиш
 220] Порадою – і Кроноса одвічного,
 І всіх його сподвижників поглинула.
 За цю послугу карою жахливою
 Владар богів жорстоко відплатив мені.
 Властиво-бо усім тиранам хворіти
 225] На боязку до друзів недовірливість.
 Питали ви, з якої це причини він
 Глумує так із мене, – все з'ясую вам.
 Трон батьківський посівши, між богами він
 Дари почесні поділив і кожному
 230] Дав владу. Тільки для людей знедолених
 Не залишив нічого, весь-бо смертний рід
 Хотів він винищити і насадить новий.
 Ніхто, крім мене, опір не чинив йому,
 А я – наваживсь. Людям я рятунок дав,
 235] Щоб їм, розбитим громами Кроніона,
 На чорне дно Аїду не спускатися.
 За це ось муки зазнаю такої я,
 Що й глянуть страшно, а не те, що стерпіти.
 До смертних жалісливому – мені жалю
 240] Нема; немилосердний був до мене Зевс,
 Але й його неславить, це стидовище.

ХОР

З заліза треба серце мати, з каменю,
 З тобою щоб не мучитись стражданнями
 Твоїми, Прометею! їх не бачити

245] Воліли б ми – надав серце в жалоцах!

ПРОМЕТЕЙ

На мене друзям гірко вже й дивитися.

.....

ХОР

Крім цього, більше не вчинив нічого ти?

ПРОМЕТЕЙ

Позбавив смертних прозирання долі я.

ХОР

Які ж від цього ліки ти їм винайшов?

ПРОМЕТЕЙ

250] Я їх сліпими наділив надіями.

ХОР

Велику смертним поміч дарував ти цим.

ПРОМЕТЕЙ

Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

ХОР

Вогнистий промінь – тим недовгоденним дав!

ПРОМЕТЕЙ

Вогонь навчить їх багатьох уміlostей.

ХОР

255] За це тебе Кроніон, так, караючи...

ПРОМЕТЕЙ

Катує, мучить, глуму не послаблює.

ХОР

Невже твоїй недолі і кінця нема?

ПРОМЕТЕЙ

Не буде, якщо сам не схоче Зевс того. [...]

Не думайте, що то з сваволі й гордощів

Мовчу я, – в грудях серце розривається,

Коли погляну на оцю ганьбу свою!

Хто, як не я, новітнім божествам оцим

440] Розподілив почесної судьби дари?

Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, –

Ось про недолю смертних ви послухайте:

То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,

Я наділив їх мудрою розважністю.

445] Не для докору людям це розкакую, –

Лише щоб силу показати дарів моїх.

Вони раніше й дивлячись не бачили

І слухавши не чули, в соннім маренні

Ціле життя без просвітку блукаючи.

- 450] Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
- 455] Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
- 460] Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять – цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
- 465] Я віжколюбних коней в колісниці впріг –
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
- 470] Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

ХОР

- Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
- 475] Собі самому ліків не знаходячи.

ПРОМЕТЕЙ

- Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, – з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
- 480] З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загинув лікарської, –
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
- 485] Установив, і перший сні я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць –
Яка на добре чи на зле провісниця;
- 490] Усі пташині з'ясував я звичаї –
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.

- Я показав, якими мають нутрощі
 У жертви бути, щоб богам подобатись,
 495] Якими – жовчі і печінок кольори.
 Товстенні стегна попаливши й тельбухи
 Тварин жертовних, викрив перед смертними
 Я потаємну вмілість передбачення
 В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
 500] Це все – від мене. Хто посміє мовити,
 Що глибоко попід землею сховані
 Скарби – залізо, мідь, срібло і золото –
 Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
 Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
 505] А коротко сказати, то довідайтесь:
 Від Прометея – всі в людей умілості [...]

ПРОМЕТЕЙ

- Шануйте ви владущих і улещуйте,
 Для мене ж менше від нічого важить Зевс, –
 Хай робить що захоче цей короткий час,
 940] Недовго він богами керуватиме.
 Та он від Зевса, бачу, посланець біжить –
 Прийшов він, певно, із новою звісткою,
 Оцей служник тирана новочасного.

З'являється Гермес.

ГЕРМЕС

- До тебе, мудрія гостроязикового,
 945] Богів зрадливця, а людей шановника,
 До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
 Звелів отець все розказать про шлюб отой,
 Що через нього, похвалявсь ти, влади він
 Позбудеться. Докладно і виразно все
 950] Ти, Прометею, розкажи без загадок!
 Цю путь удруге не примушуй міряти, –
 Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити.

ПРОМЕТЕЙ

- Яка зарозуміла й гордовита вся
 Розмова ця прислужника богівського!
 955] Недавно ви при владі стали й мислите
 У замках безпечальних домувать повік?
 Падіння двох тиранів чи не бачив я?
 Побачу, як і третій, що при владі є,
 Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
 960] Що цих богів новітніх я злякаюся?
 Далеко ще до цього. Поспішай назад
 Дорогою, якою і прийшов сюди, –
 Нічого ти від мене не дізнаєшся.

ГЕРМЕС

Отож-бо цим зухвальством і сваволею
965] Себе й завів ти в безвихідь страждань оцих.

ПРОМЕТЕЙ

Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю, – це запам'ятай собі.

ГЕРМЕС

Мабуть, у рабстві краще бути в скель оцих,
Ніж Зевса-батька вісником довіреним?

ПРОМЕТЕЙ

970] Отак і треба зневажать зневажників.

ГЕРМЕС

Ти муками своїми мовби тішишся?

ПРОМЕТЕЙ

Я тішуся? Такої ворогам моїм
Жадав би я утіхи, й серед них – тобі.

ГЕРМЕС

За ці нещастя і мене винуєш ти?

ПРОМЕТЕЙ

975] Скажу одверто, – всіх богів ненавиджу,
За добре злим мені вони віддячили.

ГЕРМЕС

Як подивлюсь я – справді тяжко хворий ти.

ПРОМЕТЕЙ

Як хворість то – ненавидіти ворога.

ГЕРМЕС

Але ти в щасті був би ще нестерпніший!

ПРОМЕТЕЙ

Ой-ой!

ГЕРМЕС

980] Ой-ой? Це слово невідоме Зевсові.

ПРОМЕТЕЙ

Старіючи, усього час навчить його.

ГЕРМЕС

А ти ще й досі не навчився розуму.

ПРОМЕТЕЙ

Ба ні, – не розмовляв би я з прислужником.

ГЕРМЕС

Нічого, видно, батькові не скажеш ти?

ПРОМЕТЕЙ

985] Не дякувать чи можу, власкавлений!

ГЕРМЕС

Глузуєш ти із мене, ніби з хлопчика.

ПРОМЕТЕЙ

Чи ти ж не хлопчик? Навіть ще дурніший ти,

Якщо від мене сподівався довідатись.

Ні мук таких немає, ані хитрощів,

990] Щоб ними Зевс присилював сказати це,

Аж поки пут ганебних не розв'яже він.

Нехай палючим кидає він полум'ям,

Завіє все снігами білоперими,

Громами хай загрожує підземними, –

995] Нічим мене сказати не присилує,

Кому його належить з трону скинути.

ГЕРМЕС

Побачиш сам, чи допоможе це тобі...

ПРОМЕТЕЙ

Все передбачив і давно вже зважив я.

ГЕРМЕС

Наважся, о наважся, нерозсудливий,

1000] Хоч задля мук цих розумніше мислити.

ПРОМЕТЕЙ

Дарма, мов хвиль прибоєм докучаєш ти

Вмовлянням. Не думай, що, лякаючись

Погрози Зевса, стану я, мов жінщина,

Благать, кого ненавиджу, й ламатиму

1005] я руки по-жіночому, щоб змилювавсь

І увільнив з кайданів, – ні, не буде так. [...]

1040] Все я знав наперед, що звістив він мені.

Мук зазнати ворогу від ворогів –

Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню

Дволезого кучері, неба ефір

Хай від грому, від натиску буйних вітрів

1045] Розірветься на частки: землю важку

Аж до самих основ, до коріння її,

Переможний хай похитне буревій;

В шумуванні шаленім хвилі морські

Хай сплетуться з шляхами небесних світил.

1050] В вирівному коловертні долі нехай

Закинуть в Тартару чорну глибіню

Моє знесилене тіло – на смерть

Ніколи мене не вбити! [...]

Супротивні вітри летять звідусіль

В незрименному герці, – заколот, бій,
 Вітрове повстання! В страшній боротьбі
 Все змішалось – повітря і хвилі морські!
 1090] Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
 Щоб мене вжахнути.
 О пречесна мати моя, о ефіре,
 Що світлом усіх обіймаєш, поглянь –
 Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з Прометеем провалюється в безодню.

З давньогрецької переклав Борис Тен

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаний компонент

- I
 1. Що вам відомо про давньогрецький театр?
 2. Дайте визначення літературознавчого терміна «трагедія».
 3. Що нового зробив Есхіл для створення давньогрецького театру?
 4. Хто із українських митців звертався у своїй творчості до образу Прометея?
- II
 1. Що є спільного у сучасного і давньогрецького театрів?
 2. Які цікаві факти ви дізналися про Есхіла?
 3. Чому Есхіла називають «батьком трагедії»?
 4. За що Зевс покарав Прометея?
 5. Які блага дав Прометей людям?

Діяльнісний компонент

1. Схарактеризуйте образ Прометея з трагедії «Прометей закутий».
2. Складіть цитатний план-характеристику образу Прометея.
3. Порівняйте образ Прометея у давньогрецькому міфі і трагедії Есхіла.

Ціннісний компонент

1. Чим образ Прометея приваблює людей?
2. Поміркуйте, яких людей в наш час порівнюють з Прометеем.

Математична грамотність

За допомогою малюнка (образної, схематичної, графічної візуалізації) та його обґрунтування (пояснення, чому саме ці образи, схеми, кольори ви обрали, як це узгоджується з авторським задумом) покажіть своє сприйняття ідейного змісту трагедії Есхіла «Прометей закутий».

Обізнаність та самовираження у сфері культури

1. Назвіть відомі вам твори мистецтва, в яких відображено образ Прометея.
2. Пошукайте відомості про митців Давньої Греції: Гесіода, Геродота, Плутарха. Чим вони відомі? Який внесок до розвитку давньогрецької культури вніс кожен із них?

«ЗОЛОТА ДОБА» ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Давньоримська література досягла свого розквіту за час правління Октавіана Августа (кінець I ст. до н.е. – поч. I ст. н.е.), тому її називають ще «добою Августа». Будь-яка плідна доба літератури – це діяльність талановитих письменників (немає талантів – немає і «золотих» чи «срібних діб»). У «добу Августа» розквітли таланти передовсім ліриків: Вергілія, Горация, Овідія.

Публій Вергілій Марон

(70–19 рр.
до н.е.)

Народився у 70 р. до н.е. біля Мантуї, у селищі Анди. За переказом Светонія, його матері під час вагітності наснилося, начебто вона народила лаврову гілку, що, торкнувшись землі, відразу пустила корені й виросла у зріле дерево з безліччю різних плодів і квітів.

Завдяки наполегливій праці батька-гончара та фінансовій підтримці тестя сім'я Вергілія досягла певних статків, що дозволило не тільки дати синові добру освіту, але й залишити йому у спадок невеличкий маєток поблизу Мантуї.

Освіту Вергілій здобував у риторичних школах Кремона, Медіолана й Риму. Перші вірші молодого поета привернули увагу впливового на той час державного діяча, оратора та історика Асінія Полліона, який, між іншим, цікавився і літературою.

Вергілій, коли йому було 19 років, поїхав до Риму навчатися риторики – у ті часи обов'язкової складової вищої освіти, необхідної для політичної кар'єри. Пробувши у Римі близько року, він приєднався до гуртка епікурейців. І хоч Вергілій готувався до кар'єри адвоката, природна сором'язливість визначила його життя як поета. У політичному житті Вергілій участі не брав. У Неаполі чи поблизу нього поет прожив майже все своє життя.

На п'ятдесят другому році життя Вергілій вирушив у велику подорож Грецією, щоб наступні три роки займатися шліфуванням своєї поеми «Енеїда». Прибувши до Афін, Вергілій зустрівся з Октавіаном Августом, після чого вирішив відмовитися від поїздки і повернутися з ним до Італії. Та раптово Вергілій занедужав. Він помер 20 вересня 19 р. до н. е.

Прах його перенесли до Неаполя і поховали біля другого каменя на ПUTEOLANському шляху; для своєї гробниці він склав такий двовірш:

«У Мантуї був народжений, помер у Калабрії, спочиваю
У Парфенопеї – оспівував пасовиська, села, вождів».

(Тут: пасовиська – натяк на твір «Буколіки»,
«села» – на «Георгіки», «вожді» – на «Енеїду»).

Твір «Буколіки» вийшов у 39 р. до н.е. і вважається початком літературної діяльності Вергілія. Збірка «Буколіки» складається з десяти віршів – еклог. Найчастіше еклоги – це діалог двох пастухів. Темою пісень у більшості віршів є любовні страждання героїв. Важливе місце у пастуших піснях посідає герой пасторального фольклору Дафніс, який трагічно загинув через прагнення протистояти любовному почуттю. Отже, можна говорити про те, що «Буколіки» утверджують владу кохання, що охоплює увесь світ.

Сучасні вчені висувують більш прозаїчну версію: поет, підлещуючись до «сильних світу цього», говорить у піднесених тонах про народження дитини одного з двох претендентів – Асінія Полліона чи Октавіана Августа, дружини яких на той час були вагітні і ось-ось повинні були народити. У принцепса Октавіана народилася дочка Юлія, що ж стосується Асінія Полліона, то він виявився щасливим батьком, якому доля подарувала сина.

Буколіки (від грец. *bukólos* — пастух) – жанр античної поезії, в якому мовилося про вільне, безтурботне, щасливе життя на селі.

Після виходу «Буколік» Вергілій стає одним з найвідоміших і найпопулярніших римських поетів. Він входить до літературного кола, очолюваного Меценатом – близьким другом Октавіана Августа. Саме

Октавіану та Меценату поет присвячує свій наступний твір – дидактичну поему «Георгіки», що писалася упродовж семи років (37–30 р. до н.е.).

Основна ідея твору – поетизація і деякою мірою пропаганда життя в сільській місцевості, ідеалізація сільськогосподарської праці.

Георгіки (від грец. *georgikos* – господарювання на землі) – у широкому сенсі – пісні та поетичні твори про сільське господарство, мають практичне значення.

Поема «Георгіки» складається з чотирьох книг. Тема першої – рільництво, другої – садівництво, третьої – тваринництво, четвертої – бджільництво. Кожна книга починається з молитви – звертання до богів і похвали Меценату та імператору Августу. У «Георгіках» людина представлена як частка природи, яка зобов'язана жити й працювати за її законами. Як твір загальнолюдського спрямування, поема має не тільки філософський, але і повчальний характер, бо містить чимало життєвих і господарських порад, що свідчать про знання автором умов сільського життя, сільської праці. Головне для Вергілія – показати моральні й економічні переваги життя і праці на землі.

Найкращим твором Вергілія вважається епічна поема «Енеїда», написана на прохання самого Октавіана Августа. Робота над поемою почалася у 29 р. до н.е. і продовжувалася до смерті поета. В основі її лежить розповідь про благочестивого троянця Енея, сина Анхіза й Венери, що втік під час пожежі у Трої в латинську землю. За офіційною версією римляни вважалися нащадками троянців, а рід Юліїв, до якого зараховував себе Октавіан Август, вів своє походження від самого Енея. Поема Вергілія мала стати хвалою предкам Октавіана і давніх традицій, реставратором яких він себе вважав. Більшість мотивів «Енеїди» Вергілій знайшов у вже існуючих обробках сказання про Енея, але вибір і розташування їх належать самому Вергілію, і підпорядковані вони поетичному завданню.

Автор поділив поему на 12 книг (9896 рядків), кожна з яких мала бути закінченим цілим. Писав Вергілій цей твір досить своєрідно. Спершу

докладний зміст кожної книги з усіма подробицями був написаний прозою, після чого поет почав її «перекладати» поетичною мовою. Залежно від настрою, автор брався то за одну, то за іншу книгу. Поема починається з прославлення Енея, засновника майбутньої могутньої держави.

В «Енеїді», як і в поемах Гомера, представлені два плани: божественний і людський. Але якщо у Гомера люди не завжди погоджуються з волею

богів, то у Вергілія це взагалі недопустимо. Так, Еней завжди виконує накази богів, бо він – представник майбутньої великої військової імперії, і для нього воля богів дорівнює наказам воєначальників, які обов'язково мають виконуватися.

Образ Енея у поемі має дуже велике значення. Міфологічний герой втілює основні ідеали і римські доблесті епохи Октавіана Августа: благочестя, вірність своєму обов'язку, сімейні чесноти (любов до батька й маленького сина), мужність, відвагу, здатність до відданої дружби, уміння цінувати союзників.

Жан-Жозеф Тейясон. *Вергілій читає «Енеїду» Августу та Октавії, 1787*

У поемі постійно й послідовно проводиться думка про те, що Еней і заснована ним держава є найбільшим благом для Італії. Це світове визнання Риму, на думку Вергілія, є не так справою рук людських, як виконанням долі, божественного призначення Риму бути об'єднуючим началом навколишніх земель.

Еней сконцентрував у собі всі доблесті епохи, як їх розумів Вергілій, – побожність, високу мораль, милосердя, сміливість, розсудливість, розвинене почуття обов'язку й честі.

Всю історію Риму Вергілій подав в описі щита Енея. Вирізьблені на ньому зображення змальовують легенди та історичні події, пов'язані з розвитком Римської держави.

Поет глибоко шанував еллінську культуру, але протиставляв їй культуру римську, підкреслюючи її вищий і досконаліший характер. Вергілій вирізнявся людяністю, а його мудрі й гуманістичні думки часто випереджали епоху й ріднили з поетами прийдешніх часів.

Вергілій написав «Енеїду» гексаметром, але вніс у класичний розмір багато нового й довів його до досконалості. Гексаметр Вергілія надзвичайно гнучкий і співучий, сповнений різноманітних поетичних прийомів, які відображають зміст зображуваного.

Поема довго була взірцем «героїчного епосу» і в Римі, і в літературах нової Європи.

Творчість Вергілія та її вплив в історії європейської літератури є дуже вагомими. Вже за життя він став класиком, його твори входили до шкільних хрестоматій і підручників, на них навіть ворожили, його цитували, численні його афоризми вважалися зразками мудрості, його визнавали як видатного вченого – історика Греції та Риму, знавця сільського господарства, філософії та астрономії, риторики та словесності.

Український контекст

З XVII ст. «Енеїда» стала об'єктом численних пародіювань. Взірцем бурлеску й трагестії є «Енеїда» І. Котляревського (1798 р.). За міфологічним сюжетом Котляревський приховав мрію українського народу про незалежність своєї країни. Тут є зв'язок із внутрішніми подіями в Україні 1775 р., коли була зруйнована Запорізька Січ.

Український читач знайомиться з творами Вергілія у перекладах О. Шухевича, І. Стешенко, М. Зерова, М. Борецького, А. Содомори, В. Маслюка, М. Білика та інших майстрів українського перекладу.

ЕНЕЇДА

Заспів

- 1] Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
- 2] Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.
- 3] Довго всевишня по суші і морю ним кидала сила,
- 4] Бо невблаганна у гніві Юнона була безпощадна.
- 5] Досить натерпівся він у війні, поки місто поставив,
- 6] Переселивши у Лацій богів, звідки рід був латинський,
- 7] Родоначальники Альби й мури походили Рима.
- 8] Музо, про всі ті причини згадай нам, чию він образив
- 9] Волю божисту і що так царицю богів осмутило,
- 10] Що навіть мужа такого побожного змусила стільки
- 11] Витерпіть бід і пригод; чи такі вже боги невблаганні?
- 12] Місто старинне було, Карфаген, поселенці тірійські
- 13] Там оселились, далеко навпроти Італії й гирла
- 14] Тібру; було воно повне багатств і до бою завзяте.
- 15] Місто те, кажуть, Юнона найбільше з усіх полюбила,
- 16] Більше ніж Самос. Тут зброя її, тут її колісниця,
- 17] Тут, якщо доля дозволить, і влада над світом найвища
- 18] Має постати, – вона і тоді вже про це турбувалась.
- 19] Чула, одначе, нащадки такі із троянської крові
- 20] Вийдуть, що вирвуть колись із корінням твердині тірійські,
- 21] Вийде й народ відтіля, цар могутній, в боях переможець,
- 22] Лівії всій на загибель: цю нитку вже випряли парки.
- 23] З острахом, щоб не збулось це, Сатурнія ще й пригадала
- 24] Давню війну, що вела біля Трої за любих аргейців.
- 25] Ще не затерлись-бо в пам'яті й гніву причини, жорстокий
- 26] Біль не ущух, у серці десь тліли й про присуд Парисів

- 27] Згадка, і жаль за зневагу краси; й те ненависне плем'я,
 28] Й шана, яку Ганімед тепер має. За все це горіла
 29] Гнівом важким до троянців, що скрізь їх морями носило,
 30] Тих, що данайці іще не добили й Ахілл неблаганний
 31] Не докінчив. Не впускала їх довго у Лацій, і довгі
 32] Роки ще, долею гнані, вони десь морями блукали.
 33] Стільки зусиль було треба, щоб римський народ утворити!
- 34] Ледве земля сікулійська з очей у них зникнути встигла
 35] Й спінені хвилі солоні вони уже різали міддю,
 36] В серці своєму Юнона, предвічну ховаючи рану,
 37] Так розважала: «То я, переможена, діло облишу
 38] Вже розпочате? І не боронитиму я уступити
 39] В край італійський цареві тевкрійців з тієї причини
 40] Тільки, що фатум не хоче? Паллада могла чей спалити
 41] Флот весь аргейців, а їх потопити у морі, хоч винен
 42] Був лиш Ойлеїв Аякс біснுவатий? Сама вона з хмари
 43] Кинула Зевсів бистрий вогонь і розкидала судна,
 44] Збурила хвилі вітрами й вогнем, що у грудях пробитих
 45] Палахкотів, закрутила й на скелю стрімку настромила.
 46] Я ж, яка величаюся тим, що цариця я божа,
 47] Зевсова жінка й сестра, із одним лише плем'ям воюю
 48] Стільки вже років. Чи хто іще схоче вклонитись Юноні
 49] І принести на жертovníку їй свою жертву благальну?»
- 50] Так розважала Юнона у серці, розлюченім гнівом,
 51] І прибула в буревіїв країну, де Австер шаліє,
 52] В землю еольську. Еол тут, в просторій печері замкнувши
 53] Буйні вітри й буревії шумкі, владарює над ними,
 54] В диби заковує, в вежі саджає; вони ж із досади
 55] Так у склепіннях гори гомонять, що аж гори лунають
 56] Гомоном дужим. А зверху Еол, у твердині засівши,
 57] Берло тримає в руках, і вгамовує буйність, і гнів їх
 58] Здержує. А не робив би того, то моря всі, і землю,
 59] Й небо високе б зірвали й світами несли буревії.
 60] Батько могутній, проте, побоявся цього і в печерах
 61] Темних замкнув їх, ще й гір нагромадив високих ізверху,
 62] Й дав їх під владу царя, який за твердим би законом
 63] Міцно тримає їх умів, попускаючи віжки, як треба.
- 64] Цими словами з благанням звернулась до нього Юнона:
 65] «Батько богів, всього роду людського володар, Еоле,
 66] Дав тобі владу вгамовувать хвилі, їх вітром здійсмати.
 67] Плем'я, вороже мені, вже пливе по Тірренському морю
 68] Й Трою везе до Італії й здоланих в битві пенатів.
 69] Дай же силу вітрам, потопи кораблі їх в пучині
 70] Чи розжени їх урозтіч, все море вкриваючи трупом.
 71] Двічі по семеро німф є у мене, краси чарівної;
 72] Найчарівніша на вроду, проте, серед них Дейопея, –
 73] Шлюбом з тобою її поєднаю, признаю твоєю,

74] Щоб за велику цю послугу вічно жила біля тебе,
75] Хай ошчасливить тебе вона, батька, потомством хорощим».

76] В відповідь мовить Еол: «Твоя лиш турбота, царице,
77] Знати, чого побажать, а мені лише те, що велиш ти,
78] Треба здійснити. Цю владу мені ти даєш, та єднаєш
79] Ласку Юпітера, й змогу даєш на бенкетах бувати
80] Разом з богами, і робиш володарем хмар буревійних».

81] Так він промовивши, берло в руках обернув і ним збоку
82] Гримнув у гору порожню; й вітри, наче в лавах загони,
83] Мчаться туди, де їм вихід дали; й суходелом спочатку
84] Вихром гуляють, припали до моря, в основах ворущать.
85] Разом і Евр, і Нот полетіли, й на зливи багатий
86] Африк, і хвилі великі до берега котять. Лунають
87] Крики мужів, і линви скриплять. Несподівані хмари
88] Тевкрам і небо, і день уже з-перед очей виривають.
89] Ніч уже чорна на море злягла. Загриміло склепіння
90] Неба, і блискавки густо в ефірі мигають, кругом все
91] Смертю на місці мужам грозить очевидною. Зразу ж
92] Сили позбувся Еней, весь потом холодним облився;
93] Тяжко зітхає і, руки обидві до неба піднісши,
94] Мовить такими словами: «Сто раз щасливіші герої,
95] Що під високими мурами Трої їм вмерти судилось,
96] Перед очима батьків їх. О ти, наймужніший з данайців,
97] Сину Тідея, чом на Ілійських полях не загинув
98] Я від твоєї правиці? Чом дух не віддав, де суворий
99] Гектор поліг, повалений ратищем внука Еака,
100] Де Сарпедон ліг могутній і де Сімоєнтова хвиля
101] Стільки шоломів купає, й щитів, і трупів героїв!»

102] Ще він не вимовив слів цих, як з півночі вихор із свистом
103] Бурею злинув, вітрила ударив, зняв хвилю до неба.
104] Тріснули весла, судно закрутилось і стануло диба.
105] Ось насувається зверху гора водяна прямовисна;
106] Ті аж на гребні зависли, а тим, розступаючись, хвиля
107] Дно показала, а там і пісок з глибини вивертає.
108] Три кораблі здужав Нот і метнув їх на скелі підводні;
109] В хвилях вони там стирчать, – вівтарями їх звуть італійці, –
110] Мов велетенський під плесом хребет. Три на скелі стрімчасті
111] Евр під мілини зіпхнув піскові, що аж жалко дивитись;
112] Прірву загачує ними, піском обгортає навколо.
113] Той корабель, що ним вірний Оронт із лікійцями їхав,
114] Перед очима Енея хвиля морська велетенська
115] Б'є у корму, і пірнув стрімголов, у безодню скотившись.
116] Збитий керманіч; аж тричі судном закрутила на місці
117] Хвиля рвучка, і бездонна пучина його поглинула.
118] Зрідка спливали в безмежнім просторі крутої безодні
119] Зброя мужів, і бервена, й багатства троянські на хвилях.
120] Вже і міцне Ільйонея судно, і героя Ахата,

121] Й те, що ним плинув Абант і що плинув Алет староденний,
 122] Буря змогла; усі скріплення палуби зовсім ослабли,
 123] Шпари відкрились і воду ворожу до себе приймають.

124] Але Нептун запримітив тим часом, що море заграло
 125] І зашуміло могутнє, що пущено бурю й на дні вже
 126] Зрушились води стоячі. Ображений тяжко, із моря
 127] Виглянув і понад хвилі підняв він спокійне обличчя.
 128] Бачить, що флот Енеїв по цілому морю розбитий,
 129] Валиться море і небо, здається, уже на троянців.
 130] І перед братом не вкрилися хитрість і підступ Юнони.
 131] Кличе він Евра й Зефіра до себе і так до них мовить:

132] «Так-то вже вашого роду пиха завела вас далеко?
 133] Ви лиш вітри, а посміли без волі моєї й наказу
 134] Небо змішати з землею і горами хвилі підняти?
 135] Ось я вам! Зараз же швидко приборкайте хвилі кипучі.
 136] Потім уже не таку вам покуту завдам за провину.
 137] Гей же, рушайте мерщій і вашому панові мовте,
 138] Що не йому над морями знак влади – цей грізний тризубець –
 139] Доля дала, а мені. Хай дикі тримає він скелі,
 140] Ваші, Евре, оселі, Еол хай бундючиться там же;
 141] Там, в тих хоробах, нехай у в'язниці вітрів він царює».
 142] Так він промовив; та скорше, ніж слово сказав, заспокоїв
 143] Збурене море, розвіяв згромаджені хмари і сонце
 144] Викотив знову на небо. І вже Кімотоя з Трітоном
 145] Судна із гострої скелі, що сили їм стало, стягають.
 146] Сам він тризубцем підважує, сам і піски розгортає,
 147] Море вгамовує й їде по хвилях в легкій колісниці.
 148] Так-то бува, як великий народ забунтується часом:
 149] Чернь безугавно лютує, і вже смолоскипи літають,
 150] Гостре каміння летить, а зброєю лютість кермує.
 151] Мужа, проте, як побачать, що в них у пошані великий, –
 152] Має-бо він і заслуги, – то змовкнуть, щоб слухати пильно;
 153] Грає на їх почуттях він словами і гнів їх гамує.
 154] Так увесь гомін на морі затих, коли батько поглянув
 155] Ген понад хвилі, проїхав по чистопогідному небі:
 156] Кіньми правує до бігу, мов льоту, й відпружує віжки.
 157] Втомлені люди Енея прямують шляхом своїм просто,
 158] Де побережжя найближчі; і так у Лівійську країну
 159] Ідуть. Там глибоко затишок є в узбережжі, там пристань
 160] Острів своїми зробив берегами, бо кожна там хвиля,
 161] Ринучи з моря, об них розіб'ється й, роздвоєна, круто
 162] Знов повертається. Зліва і справа великі там скелі;
 163] Небу грозять їх вершини високі; внизу ж попід ними
 164] Води спокійні мовчать. Ліси мерехтять доокола,
 165] Темні там тіні простелює гай таємничий. З другого
 166] Боку печера, в ній скелі звисають; вода там солодка.
 167] Викуті крісла у камені дикому – німф то домівка.

- 168] В цьому-то місці знеможені судна не треба в'язати
 169] Линвами, ні прикріпляти, вбиваючи якір зубатий.
 170] Тут-то Еней, ледь із цілого флоту сім суден зібравши,
 171] З ними спинився. Троянці, що так за землею стужились,
 172] Вийшли на берег. Пісками ідуть, що такі їм жадані,
 173] На узбережжі, від солі вологі, в утомі лягають.
 174] З кременю іскру Ахат тоді креше й, вогонь перейнявши
 175] В листя сухе та в поживу ще й хмизу додавши, із труту
 176] Полум'я так добуває. Давай тоді блага Церери,
 177] Вимоклі в хвилях, виймать, витягать все Церери знаряддя.
 178] Втомлені, все ж починають сушити врятоване збіжжя
 179] Понад багаттям горючим і тут же на жорнах молоти.
- 180] Вгору на скелю тим часом виходить Еней і довкола
 181] Вже поглядає на море широке, чи, може, Антея
 182] Де не побачить, як вітер ним кида, або двоєрядні
 183] Судна фрігійські; чи Капія вгледить, або на кормі де
 184] Високо зброю Каїка: ніде ні суденця не видно.
 185] Бачив, проте, як блукали три олені на узбережжі,
 186] Де, пасучися, по долах тягнулися ззаду за ними
 187] Череди цілі. Спинившись, лука схопив він і стріли
 188] Бистрі, що завжди для нього підносив Ахат його вірний.
 189] Спершу убив вожаїв, що несли свої голови гордо,
 190] Вмаєні, наче галуззям, рогами; а потім стріляє
 191] В череду і заганяє, розбиту, в гущавину лісу.
 192] І не раніш перестав він, аж доки сім туш здоровенних
 193] Склав на землі переможно, і кількість убитих зрівняв він
 194] З суден числом. Тоді звідти на пристань вертається й ділить
 195] Друзям усім. Також вина ті ділить, що ними гостинний
 196] Жбани наповнив Ацест на Трінакрії й дав на прощання,
 197] І потішає серця їх скорботні такими словами:
- 198] «Друзі мої, у житті ми не перший раз бачимо лихо,
 199] В тяжчій бували біді, але, дасть бог, і ця закінчиться.
 200] В гирлі були ви сказеної Сцілли, між скелі гримучі
 201] Йшли ви, вам добре й циклопові бескети знані. Бадьорі,
 202] Острах усякий від себе женить, і журбу, й боягузтво!
 203] Може, колись і про це все приємно нам буде згадати.
 204] Стільки пригод перебувши і стільки напастей зазнавши,
 205] Всі ми прямуємо в Лацій тепер, де нам доля вказала
 206] Мирну оселю: Троянській державі там слід відновитись;
 207] Отже, держіться й себе бережіть для часів щасливіших»...

Книга восьма (Щит Енея)

- 608] З хмар прибула піднебесних у сяйві божистім Венера,
 609] Світла, дари несучи. І як тільки побачила сина
 610] В закутку самім долини, за зимними водами річки,
 611] Радо йому об'явившись, отак промовляє: «Дари ось,
 612] Мною обіцяні, маєш, що їх спорудив своїм хистом

613] Мій чоловік, щоб ти не вагався, мій сину, до бою
 614] Викликать гордих лаврентів чи Турна палкого». Сказала
 615] Так Кітерея і сина голубить, обнявши, й блискучу
 616] Зброю під дубом навпроти складає. Він з божого дару
 617] Радий, із честі такої й натішитись ним він не може,
 618] Сам по порядку те все оглядає й дивує з усього,
 619] Ще й обертає в руках, до плечей приміряє: шолом тут,
 620] Що так страшить своїм гребнем і полум'ям грізно палає,
 621] Й меч смертоносний, і панцир великий із міді твердої,
 622] Що червоніє криваво, такий, як та темная хмара,
 623] Що, загорівшись від променів сонця, палає в просторах,
 624] І наколінники легкі, із золота литі й електру,
 625] Й спис, і поверхня щита, що не легко її описати.
 626] Саме на ньому володар вогню, у пророцтвах умілий,
 627] Знаючи будучність, вирізьбив славні діла італійців,
 628] Римські тріумфи і ціле потомство прийдешнє, що вийде

Федеріко Бароччі. Втеча Енея з Трої.
Еней несе свого старого батька Анхіза

629] З роду Асканія, й війни,
 що будуть, одна за одною.
 630] Й матір-вовчицю він там
 зобразив, що у Марса в печері,
 631] Зелом порослій, лежить, –
 до сосків припадаючи разом,
 632] Граються двоє хлоп'ят і
 ссуть свою матір безстрашно.
 633] Шию свою ізігнувши
 дугою, вона тих хлоп'яток
 634] Лиже по черзі і так їх
 тільця язиком виправляє.
 635] Біля цієї картини він
 Рим зобразив і додав ще,
 636] Як сабінянок умкнули
 із місць глядачів на великих
 637] Іграх у цирку, з законом
 незгідно, й війна розгорілась

638] Наново між Ромулідами й Тацієм, вже постарілим,
 639] Що на чолі був у курів суворих. Царі після бою
 640] При олтареві Юпітера збройні стоять і тримають
 641] Чаші в руках та еднаються в спілку, свиню заколовши.
 642] Біля цієї картини квадриги швидкі у розгоні
 643] Метта надвоє роздерли (ой, треба було, мій альбанцю,
 644] Слова додержать), там Тулл, шматуючи зрадника тіло,
 645] В лісі розкидав його, аж кров'ю шипшини стікали.
 646] Далі було, як звелів він Порсену Тарквінія знову
 647] Після вигнання прийняти і як він військом великим
 648] Місто обліг, а потомки Енея на меч поривались,
 649] Щоб боронити свободу. А він, невдоволений з того,
 650] Ніби грозить, що Коклес та наважився міст зруйнувати,

651] Й Клелія, пута порвавши, посміла ріку переплунуть.
 652] Зверху Манлій стояв, оборонець тарпейського замку,
 653] Й храм заслоняв, і нерушно тримав Капітолій високий;
 654] Свіжою стріхою їжилась Ромула царська домівка.
 655] Срібний гусак літав там у сінях золотосяйних
 656] І сповіщав, що галли надходять, що вже на порозі.
 657] Через гущавину, в темінь сповиті, з'явилися галли
 658] І оточили твердиню – їм темрява ночі сприяла.
 659] Кучері в них золоті, і одіж їх золотом сяє,
 660] Світло-смугасті військові плащі, а шиї в них білі,
 661] Мов молоко, в золотому

окіллі; вимахує кожен

662] Парою списів альпійських, а в довгих щитах вони захист

663] Мають собі. Він вирізьбив там і громаду салійську

664] В танці святому, і голих луперків; у них гостроверхі

665] З вовни шапки, і щити зобразив, що із неба упали.

666] Чисті матрони везуть через місто у повозах зручних

667] Святощі їхні. А далі іще показав він виразно

668] Тартара царство, також глибоченний передсінок Діта

669] Й кари за злочини; теж, Катіліно, й тебе, як на грізній

670] Скелі висип і тремтиш ти від фурій. Окремо – побожні,

671] З ними й Катон, що закони складає. Між всім цим широке

672] Граюче море із золота, й пінилися сивії хвилі,

673] Й сріблом довкола дельфіни блищали, міцними хвостами

674] Глибоко хвилю горнули і піну шумну розсікали.

675] Мідний флот було видно всередині, – битва актійська:

676] Берег Левкади, усіяний весь вояками, а хвилі

677] Золотом сяють. Сам Август Цезар веде італійців,

678] З ним і сенат, і народ, і пенати, й великі боже.

679] Він на кормі височенній стоїть, а обабіч з обличчя

680] Радісна ясність палає і батьківська зірка над тім'ям.

681] Далі за ним – Агріппа величний веде своє військо,

682] Вітром попутним боги йому з неба сприяють. На ньому

683] Славна відзнака воєнна – з носів корабельних корона

684] Скроні йому осявала. А далі – озброєні грізно

Джованні Баттіста Тьєполо.
Прощання Венери з Енеєм, 1757

685] Варварські сили Антоній веде. Народів Аврори
 686] Й берега він переможець червоного. Тягне з собою
 687] Сходу він сили, й Єгипет, і Бактру далеку; при ньому
 688] Жінка з Єгипту, нечестя для нього. Всі разом рушають
 689] В бій, аж запінилось море, вдаряють-бо підняті весла,
 690] Ростри тризубі прорізують плесо, – ідуть у відкрите
 691] Море. Гадав би хто, може, що тут надпливають Кіклади,
 692] Зрушені морем, чи з горами гори зіткнулись високі;
 693] З суден, важких, наче вежі, воїни так натискають
 694] Збройними масами, з рук запалене кидають клоччя,
 695] Мечуть летюче залізо списів, – і багриться від крові
 696] Поле нептунське. Всередині військо цариця скликає
 697] Батьківським систром; не бачить гадюк вона двох за собою.
 698] Всякі потвори богів різнорідних, між ними Анубіс
 699] Песиголовий, рушають у бій на Нептуна й Венеру,
 700] Проти Мінерви. В середині битви цієї сам Маворс,
 701] В зброї залізній, лютує. А Діри зловісні з ефіру
 702] Линуть, і втішна Незгода надходить у шаті роздертій,
 703] Зараз за нею з кривавим бичем виступає Беллона.
 704] Зверху, з актійської скелі, на це Аполлон споглядає
 705] І натягає свій лук. Злякались тієї погрози
 706] Індія й цілий Єгипет, Аравія вся і Сабеї
 707] І починають тікати. Видно було, як цариця
 708] Кличе вітри, паруси наставляє під подув і линви
 709] Їм попускає невпинно. Її там у цій різанині
 710] Бог вогняний зобразив від прийдешньої смерті блідою;
 711] Япіг попутний і хвилі несуть її в море, а далі –
 712] Ніл, засмутившись, могутній, своє розгортає одіння
 713] Й всіх розбитих до свого зеленого лона скликає.
 714] Цезар у римській мури в'їжджає в потрібнім тріумфі
 715] Й вічним богам італійським безсмертні складає обіти –
 716] Тричі по сто у столиці поставити храмів величних.
 717] З ігрищ веселих та оплесків вулиці всі аж лунають;
 718] В храмах кругом вівтарі і хор матерів, а навколо
 719] При вівтарях жертовні воли усю землю покрили.
 720] Він на порозі сидить білосніжним осяйного Феба
 721] І від народів дари порядкує й на пишних колонах
 722] Вішає. Йдуть ті народи впокорені, в шерегах довгих.
 723] Мова їх, звичаї, зброя, їх одяг – які розмаїті!
 724] Мультібер тут зобразив номадів і карів, лелегів,
 725] Афрів отих розперезаних, ще й стрілозбройних гелонів.
 726] Далі Євфрат вже котив свої хвилі спокійні; ще далі –
 727] Люди з меж крайніх – морини; і Рейн двоєрогий, і даги
 728] Непогамовні, і річка Аракс, для мостів небезпечна.
 729] Матері дару, Вулкана щиту, він дивується дуже,
 730] Образам радий ясним, хоча тих подій і не знає,
 731] І піднімає на плечі цю славу і долю нащадків.

З латинської переклав Михайло Білик

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

- I**
 1. Розкажіть, що вам відомо про життя римського поета Вергілія.
 2. Пригадайте, які основні твори написав Вергілій. Про що розповідається в них?
 3. Які сюжети покладено в основу епічної поеми «Енеїда»?
 4. Кого з українських перекладачів творів Вергілія ви знаєте?
- II**
 1. Який твір Вергілія вважають найвидатнішим? Поясніть чому?
 2. Кому Вергілій присвятив «Енеїду»? Доведіть це текстом.
 3. Яка роль відведена в поемі головному герою – Енею?
 4. Поясніть зображення на щиті Енея. Зачитайте опис щита.

Діяльнісний компонент

1. Спробуйте визначити риси епічної поеми в «Енеїді» Вергілія.
2. Порівняйте щит Енея і Ахілла.
3. Яким постав у вашій уяві Еней? Створіть словесний портрет героя Вергілія, уявіть окремі риси, про які йдеться в тексті поеми.
4. Визначте спільні та відмінні риси двох античних героїв: Енея та Ахілла (укладіть порівняльну таблицю).

Ціннісний компонент

Розкрийте значення творчості Вергілія для подальшої європейської літератури.

Громадянська та соціальна компетентності

Чи міг би стати Еней лідером нації у сьогоденні? Відповідь аргументуйте.

Квінт Горацій Флакк

(65–8 рр. до н.е.)

Поет «золотого віку» римської літератури, як і Вергілій та Овідій, є одним із найушанованіших авторів у всій світовій літературі.

Його батько був рабом, але отримав волю, римське громадянство та ім'я свого господаря – Горацій. Мати хлопчика померла, коли він був дуже малим.

Батько хотів дати синові гарну освіту. Після закінчення школи Горацій поїхав до Афін, де він мав змогу слухати лекції з грецької літератури, риторики, ознайомитися з епікурейською філософією, відвідувати лекції самого Платона. В Афінах Горацій захопився давніми грецькими поетами Гомером, Архілохом, Алкеем, Сапфо, любов до яких проніс через усе життя. Навчання поета перервала громадянська війна, що спалахнула в Афінах після вбивства Цезаря. Коли в місто прибув Брут, Горацій перейшов на бік республіканців і отримав у їхньому війську звання військового трибуна.

Важкі випробування війни не сформували з Горація бійця, а лише викликали у нього бажання покинути політичну боротьбу. Мир, встановлений Августом (Цезарем Октавіаном) після громадянських війн, прихилив поета на його бік. Горацій поділяв переконання Августа про необхідність відродження колишньої строгості і простоти звичаїв у Римі і підтримував його заходи щодо цього.

Твори Горація привернули до себе увагу Октавіана Августа, котрий запропонував поетові стати його особистим секретарем, від чого Горацій відмовився. Поступово Горацій став «співцем» Августа.

Отримавши блискучу освіту, він чудово знав еллінську та римську літератури й філософію. У житті та творчості Горацію допоміг Вергілій, увівши нікому незнамого молодого поета до вищих кіл Риму – гуртка Мецената (ім'я якого стало символом сприяння митцям) і кола друзів Октавіана.

Більшу частину свого життя Горацій проводив у своєму Сабінському маєтку. Він помер у 8 р. до н. е., залишивши порівняно невелику кількість творів, які принесли йому безсмертну славу.

Творчість Горація суперечлива: прославляючи Августа і Мецената, він намагається залишитися в колі тем приватного життя; тяжіючи до «малих форм», він пише послання.

Його твори художньо довершені, філософічні. Так, в елегійному вірші «До Манлія Торквата» він розмірковує над швидкоплинністю людського життя, порівнюючи вічний кругообіг пір року зі змінами людського життя, яке дається лише раз. Це порівняння традиційне для світової міфології та літератури.

Доробок свого творчого життя Горацій підсумував в оді «До Мельпомени».

В Україні його твори вивчалися у братських школах. Тарас Бульба, герой однойменної повісті М. Гоголя, перевіряючи, чого навчили в Києві його синів, згадує саме Горація.

Горація почали перекладати в Україні ще з XVII ст. Перші вільні переклади кількох його творів зробив Г. Сковорода. Горація переспівували П. Гулак-Артемовський та Л. Боровиковський.

Вірші римського поета перекладали І. Франко, В. Щурат, М. Зеров, Борис Тен, А. Содомора.

До Мельпомени (III, 30)

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливи́й, гризкий,
Не звалить налітний північний буревій,
Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний;
Я не умру цілком: ества мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець
Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн ратайський люд судив,–

Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,
 Я перший положив на італійську міру
 Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
 І лавром, що зростив святий дельфійський гай,
 О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

З латинської переклав Микола Зеров

Український контекст

Микола Зеров

(1890–1938)

Визначний літературознавець, глибокий аналітичний критик, полеміст, лідер «неокласиків», майстер сонетної форми і блискучий перекладач античної поезії. Народився в м. Зіньків на Полтавщині 14 (26 за новим стилем) квітня 1890 р.

Микола Зеров навчався в Охтирській та Київській гімназіях, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. До 1917 р. вчителював у Златопільській, а з 1917 р. – у 2-й Київській гімназії. Водночас брав активну участь в українському літературному житті. Упродовж 1920-х років був професором літератури в Київському університеті, співробітником Академії наук, редактором багатьох книжкових видань.

У 1935 р. був висланий в легендарно-страхітливий концтабір на Соловки. Там, в умовах жорстокого режиму, голоду, холоду й виснаження фізичною працею, він далі писав сонети і перекладав Вергілієву «Енеїду». Вістки про нього загубились під час масових розстрілів, що таємно відбувались у концтаборах СРСР в 1937–1938 рр.

До Мельпомени (III, 30)

Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
 Вищий од пірамід царських, простоїть він.
 Дощ його не роз'їсть, не сколихне взимі,
 Впавши в лють, Акваїлон; низка років стрімких –
 Часу біг коловий – в прах не зітре його.
 Смерті весь не скорюсь: не западе в імлю
 Частка краща моя. Поміж потомками
 Буду в славі цвісти, поки з Весталкою
 Йтиме понтифік-жрець до Капітолію.
 Там, де Авфід бурлить, де рільникам колись
 Давн за владаря був серед полів сухих, –
 Будуть знати, що й – славний з убогого –

Вперше скласти зумів по-італійському
Еолійські пісні. Горда по праву будь,
Мельпомено, й звінчай, мило всміхаючись,
Лавром сонячних Дельф нині й моє чоло.

З латинської переклав Андрій Содомора

Працюємо з текстом

1. Про що йдеться в оді «До Мельпомени»?
2. Якою є провідна думка твору «До Мельпомени»?
3. Виразно прочитайте оду в перекладах М. Зерова та А. Содомори.
4. Поясніть рядок оди «До Мельпомени» двох різних перекладачів: «Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка...» і «Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді».
5. Доведіть, що твір Горация «До Мельпомени» є одою.
6. Як ви розумієте призначення поезії?
7. Як розкриває поет тему мистецтва і призначення митця у творі «До Мельпомени»?
8. Які художні образи допомагають розкрити основну думку твору?
9. Спираючись на знання оди Горация «До Мельпомени», висловіть свої міркування на тему: «Призначення мистецтва в житті людини».
10. Що намагався сказати Гораций у своїй оді, на які роздуми налаштувати?
11. Уявіть, що ви тримаєте в руках давній сувій з текстом оди Горация «До Мельпомени». Розкажіть, які відчуття у вас виникли.

Індивідуальне завдання

Створіть сенкан або діаманту до творчості Горация.

Публій Овідій Назон

(43 р. до н.е. –
бл. 18 р. н.е.)

Останній з поетів «золотої доби» римської літератури, твори якого мали суттєвий вплив на пізнішу європейську літературу.

Народився в місті Сульмон, у знатній і заможній сім'ї. Навчався у граматичній школі в Римі, а потім отримав звичайну для того часу риторичну освіту.

Майбутній поет виявив непересічні здібності до риторики і спочатку зайнявся політикою, був членом колегії тріумвірів, тобто одним з нижчих міських урядників, а потім – членом судової колегії децимвірів, але потяг до віршування переважив,

і невдовзі Овідій став членом гуртка Марка Валерія Мессали. Він вів незалежне життя забезпеченої людини, проводячи час у вищому римському світі та в поетичних колах.

У грудні 8 р. н.е. імператор Октавіан Август несподівано відправив поета на заслання в Томи, грецьку колонію біля гирла Дунаю (нині м. Констанца в Румунії). Причинами для вигнання були «образа та помилка»: «образою» стала поема «Мистецтво кохання», вихід якої випадково збігся зі скандалом, пов'язаним з подружньою невірністю дочки імператора Юлії. Проте натяк Овідія, в чому полягала «помилка», залишився нерозгаданим.

Коли це сталося, Овідій перебував на острові Ельба. Невідомо, чи відбувався якийсь суд, можливо, таємний. Майно поета не було конфісковане, і його третя дружина, Фабія, рідня імператора, залишилась у Римі, щоб домогтися помилування. На засланні лише віра у відданість дружини та сподівання на милість імператора слугували Овідію єдиною втіхою. Після смерті Августа, у 14 р. н.е., з'явилась надія на швидке звільнення, проте у Тиберія, до якого поет звертався через його племінника Германіка, розуміння не знайшов. Під кінець життя Овідій, вочевидь, змірився з долею.

У засланні Овідій пробув близько 10 років, помер у 18 р. н. е. серед чужого йому народу, далеко від Риму і його блискучої культури.

Творчість Овідія поділяють на три періоди.

Перший період творчості припадає на час приблизно до 2 р. н. е., коли у творах домінує тема кохання.

Другий період творчості – від 2 до 8 р. н. е. до заслання поета. Творчість Овідія відзначається новими якостями, оскільки він намагається вихвалити імперію. Тематика кохання продовжує відігравати значну роль, але підпорядковується тепер новій тематиці і художній методології.

«**Метаморфози**» («Перевтілення») є головним твором цього періоду, над яким Овідій розпочав роботу ще в Римі і закінчив уже в засланні, хоч остаточно так і не доопрацював його.

Поема створена на міфологічному матеріалі про чудесні перевтілення богів, другорядних божеств і людей на тварин, рослин, камені й зірки. Задум поеми виник в Овідія під впливом творів як грецьких, так і римських письменників – Гомера, Гесіода, Вергілія та ін. У «Метаморфозах» він скористався вже випробуваним розміром – гексаметром. Збірка, поділена на 15 книг (11 988 рядків), охоплює понад 200 перевтілень і становить величезну поему, що за обсягом усіх античних творів, що дійшли до нас, поступається лише епічним поемам Гомера.

Сюжет поеми розвивається від створення світу до сучасних Овідію часів. У другій частині твору з'являється думка про деградацію людського роду з плином часу. Як і в міфології багатьох народів світу, розбещеність людей призвела їх до всесвітнього потопу. В Овідія цей мотив розроблений за грецьким міфом про Девкаліона і Пірру. Саме від них з'явилося нове покоління людей. На їхнє прохання знову населити землю людьми Юпітер наказав їм набрати каміння й кидати через голову. Каміння, яке кидав чоловік, обернулося на мужів, а те, що розкидала жінка, набуло жіночої статі.

У книзі систематизовано оповіді про перетворення відомих міфологічних героїв: красеня Нарциса, який так довго милувався своїм відображен-

ням у воді, що перетворився на квітку, Орфея та Еврідіку, Пігмаліона та ін. Останні частини поеми присвячені міфологічній історії Риму, яка виводиться з часів Троянської війни і сягає появи в Італії перших поселенців. Закінчується твір похвалою на адресу Юлія Цезаря та Августа, які обожаються й оголошуються покровителями Риму.

Овідій хотів систематизувати за періодами виклад усієї античної міфології.

У «Метаморфозах» використані різноманітні жанри: ідилія, або любовна елегія; етнологічний міф, серенада.

Події відбуваються на Землі з її полями, лісами, горами, на високому світлому Олімпі, на морі, у темному підземному світі. І все це біле, чорне, рожеве, червоне, зелене. Кольорова гама в «Метаморфозах» досягає кульмінації.

«Метаморфози» стали класичним твором всесвітньої літератури.

Третій період творчості. Співпадає зі засланням поета, коли замість бурхливого життя в столиці він опинився в найвіддаленішій частині імперії, серед напівдиких варварів.

«Сумні елегії» складаються з п'яти книг. З першої книги особливу популярність мають елегії 2 і 4, де описується буря під час плавання Овідія до місця свого заслання,

і елегія 3 з описом прощальної ночі в Римі. Усі ці елегії Овідія суттєво відрізняються від його попередніх творів глибоким душевним боєм, почуттям безвихідного становища і катастрофи. Інші елегії першої книги присвячені римським друзям і дружині. Друга книга – молитви до Августа про помилування. Останні три книги містять тяжкі роздуми про власне життя у вигнанні, прохання про помилування, звернення до друзів і дружини по допомогу. Елегія 10 – автобіографія поета, звідки дізнаємося про місце

Іон Теодореску. Овідій у вигнанні

його народження, про батька, брата, про його три одруження, дочку, про ранню здатність писати твори.

Творчість Овідія спричинилася до швидкого розвитку середньовічної любовної лірики.

В епоху Відродження найбільшу популярність мали «Метаморфози», які стали невичерпним джерелом сюжетів для художників і письменників. У XVII–XVIII ст. на основі творів Овідія було написано багато опер та балетів.

В Україні твори Овідія вивчалися у Києво-Могилянській академії. Творчістю Овідія захоплювався Г.Сковорода. Високо цінував талант поета

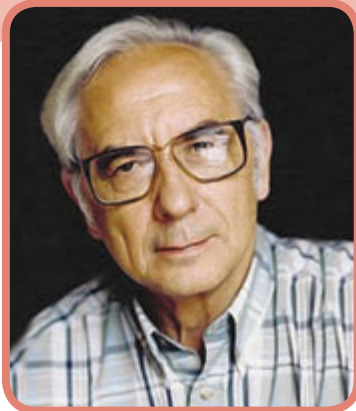
Т. Шевченко, називаючи Овідія «найдосконалішим творінням всемогутнього творця Всесенної».

Наприкінці XIX ст. – на поч. XX ст. Овідія перекладали Олена Пчілка, О. Маковей, І. Франко. Згодом його твори були перекладені М. Зеровим, Г. Кочуром та ін. У 1986 р. вийшов повний текст «Метаморфоз» у перекладі А. Содомори.

Овідій був останній з відомих поетів Августової доби, зі смертю якого закінчилося «золоте століття» римської поезії. На честь Овідія названі кратер на Меркурії і селище міського типу в Одеській області – Овідіополь.

Український контекст

Андрій Содомора

Кандидат філологічних наук, перекладач, письменник, автор численних, переважно поетичних перекладів творів письменників античної та післяантичної доби.

Народився 1 грудня 1937 р. на Львівщині. Студіював класичну філологію у Львівському національному університеті ім. І. Франка, ще студентом почав перекладати твори античних авторів. Андрій Содомора продовжує латинську «борозну» М. Зерова, грецьку – Бориса Тена.

Дуже вагомим є внесок Андрія Содомори в дослідження історії та теорії українського художнього перекладу. Його перекладознавчі праці, коментарі й передмови до численних перекладів та й самі оригінальні твори містять чимало роздумів, зокрема щодо перекладацьких жанрів, множинності перекладів, відтворення власних імен, перекладу літератури для дітей.

Окремими виданнями вийшли твори грецьких драматургів у його перекладі: Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана, Менандра; римських поетів та філософів: Горація, Лукреція, Овідія – «Метаморфози», «Любовні елегії», «Мистецтво кохання», «Скорботні елегії», Тібулл, Проперція, Овідія – «Римська елегія»; Сенеки, Боеція, середньовічних латиномовних поетів – «Поезія ваганів».

Автор оригінальних творів (працює у жанрі новели, есе, літературного портрета та ін.): «Жива античність», «Наодинці зі словом», «Під чужою тінню», «Сивий вітер», «Лініями долі», «Студії одного вірша», поетичних збірок «Наодинці зі Львовом» та «Пригорща хвилин».

Член Національної спілки письменників України, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Лауреат премії ім. М. Рильського, літературної Нагороди Антоновичів та обласної премії ім. М. Возняка, перший лауреат державної Літературної премії імені Г. Кочура. У 2008 р. Андрію Содоморі присвоєно звання професора, а в 2012 р. – звання почесного громадянина міста Львова.

МЕТАМОРФОЗИ

(Уривки)

Книга перша (вірші 1–150)

- 1] Дух пориває мене: про нові починаю співати
- 2] В змінених формах тіла. О боги, – бо ж од вас переміни, –
- 3] Задум співця надихніть: відтоді, коли світ народився,
- 4] Ген аж до наших часів доведіть нестихаючу пісню.
- 5] Поки ще море й земля появилися, поки над ними
- 6] Небо прослалось, обличчя однакове мала природа.
- 7] Хаосом потім назвали її – велетенська, безладна
- 8] Купа, сама бездіяльна вага, де, поєднане будь-як,
- 9] Зібране з різних кінців, клубочилось речей всіх насіння.
- 10] Світові саява свого не являв ще Тітан променистий,
- 11] Не поновляла сріблястих рогів, наростаючи, Феба.
- 12] Ще не повисла Земля, ще в повітрі легким її власний
- 13] Не врівноважив тягар; у ту пору ясна Амфітріта
- 14] Не простягала ще рук лазурових уздовж суходолів.
- 15] Скупчились там, перемішані, води, земля і повітря;
- 16] Тим-то земля не була ще стійкою, пливучими – води,
- 17] Світлим – повітря; ніщо там не мало ще форми своєї,
- 18] Все-бо в сум'ятті було, й у тій масі, в єдиному тілі,
- 19] Жар проти холоду йшов, на вологу сухе повставало,
- 20] Проти м'якого – тверде, на легке напирало вагоме.
- 21] Бог тоді втрутивсь, однак, і добірніші сили природи:
- 22] Неба намет од землі відділив він, а землю – від моря,
- 23] Потім ефір блискотливий підняв над імлистим повітрям.
- 24] Так, розібравши громаддя сліпе на окремі частини,
- 25] Простором їх порізнив, а з'єднав – найсердечнішим миром:
- 26] Іскрами звився вогонь невагомий – опуклого неба
- 27] Сила стрімка – й закріпивсь на вершечковій світобудові.
- 28] Побіч – повітря, до нього вагою і місцем найближче.
- 29] Землю ж, яка притягнула до себе вагоміші частки,
- 30] Власний тягар пригнітив; наостанку хвиляста волога
- 31] Весь непохитний вже світ охопила пливкою межею.
- 32] Суміш первісну ось так поділивши, цей бог невідомий –
- 33] Хто б він не був – сформував як належало світу частини:
- 34] Землю – насамперед, що на зразок велетенської кулі
- 35] Завжди однакову з різних боків своїх має опуклість.
- 36] Водами блиснув тоді; під вітрами рвучкими здіймається
- 37] Їм повелів, суходоли ж обвів побережжям піщаним.
- 38] Далі – струмком задзвенів, багновища розлив та озера,
- 39] З волі його в берегах зазміїлися спадисті ріки.
- 40] Поки пливуть – одні тут, інші там – забирає земля в них
- 41] Трохи води, трохи – дійде до моря, і там, на просторі,
- 42] Лунко об скелі вже б'є, щойно з річища вирвавшись, хвиля.
- 43] Він повелів, щоб прослались поля, опустились долини,

44] Листям покрились ліси, піднялися хребти кам'янисті.
45] Як розтинають небесне склепіння праворуч дві смуги,
46] Й стільки ж ліворуч, і п'ята, від них чотирьох гарячіша,
47] Так от і небом повиту твердінь поділив прозорливий
48] Світу творець, охопивши й її стількома ж поясами.
49] На серединнім немає життя через жар непомірний;
50] Два по краях – у глибокім снігу; а двом поміж ними
51] В лагідній суміші бог дарував і тепло, й холоднечу.
52] Вище – повітря лягло, неозоре й легке, та наскільки
53] Легша вода від землі, – від вогню воно важче настільки.
54] Там він і хмарам густим, і туманам велів оселитись.
55] Там і громи помістив, щоби смертним серця потрясати.
56] Там – і вітри, що викрешують спалах і блискавку в небі.
57] Світу дбайливий творець не дозволив, однак, вітровіям
58] Вільно ширяти довкіл; їм опертись важко й сьогодні,
59] Хоч не в однім вони напрямі дмуть, а лиш кожен – в своєму:
60] Світ на шматки б розірвали – в такій ті брати ворожнечі.
61] Евр на Схід одступив – до країв набатейських та перських,
62] Та до хребтів, що купаються в променях раннього сонця.
63] Захід і ті береги, що під сонцем похилим тепліють,
64] Має в опіці Зефір. А на Північ, у Скіфію сніжну,
65] Силою вдерся жажливий Борей. Протилежні широти
66] Австр поливає дощем, наганяючи хмари кошлаті.
67] Врешті й ефір над усім помістив – невагомий і чистий:
68] В ньому ні крихти нема від падолів земних, ні пилинки.
69] Тільки-но бог усьому, що було тоді, визначив межі, –
70] Тут же, привалені досі безоднею пільми сліпої,
71] Ясно засяяли, всіявши ген усе небо, сузір'я.
72] Потім, щоб кожна з частин світових щось живе в собі мала,
73] В обширах неба зірки появилися й постаті божі;
74] Хвиля, подавшись, окутала риб табуни блискотливі;
75] Звір на землі оселився, а птахи – в легковійнім повітрі.
76] Та не прийшла ще пора на розумну, на вищу істоту,
77] Що повноправно б могла над усім, що живе, панувати.
78] Тут і людина зросла. Чи її з божественного сім'я
79] Виплекав щедрий творець, щоб почин був для кращого світу,
80] Чи, розлучившись недавно з ефіром, земля молода ще
81] З небом споріднений паросток вигріла в лоні своєму.
82] Син Іапета вигадливий, землю з дощем розмішавши,
83] Зліпок із неї зробив, до богів усевладних подібний.
84] Тож, коли звір тільки в землю потуплює погляд, людині
85] Він дав поставу струнку, щоб могла споглядати високе
86] Небо й до світлих зірок повелів їй підносити очі.
87] Так невпізнанною стала земля, хоч була нещодавно
88] Звалищем темним, і ось – вже обличчям людським зазоріла.
89] Вік золотий було вперше посіяно. Чесність і Правду
90] Всюди без примусу, з власної волі в той час шанували.

- 91] Люд ще ні кари, ні страху не знав, бо тоді не читав ще
92] Грізних законів, карбованих в мідь; ще юрба не тремтіла
93] Перед обличчям судді – проживала й без нього в безпеці.
94] З гір у ту пору підтята залізом сосна не спускалась,
95] Щоб до заморських країв поплисти по розгойданій хвилі.
96] Смертні й не знали, що є ще десь інший, крім їхнього, берег.
97] Міста тоді звідусіль обривистий рів не обводив,
98] Ще не ячала сурма та й ріжків ще не чуть було мідних,
99] Ще не блищали ні меч, ні шолом. Не тримаючи війська,
100] В тихім дозвіллі спокійно жили-вікували племена.
101] Без обробітку й земля, що не відала ран од заліза,
102] Щедро, по волі своїй, усіляку приносила живність.
103] Люди, вдоволені тим, що само, без принуки, зростало,
104] Терен по схилах гірських і пахучі суниці зривали,
105] Темні ожини, що густо гілки обліпляли колючі,
106] Дуб же, Юпітера дерево, рясно ронив їм жолуддя.
107] Вічна буяла весна. Під віянням теплих Зефірів
108] Солодко, наче вві сні самосійні гойдалися квіти.
109] Так от і лан, хоча плуга не знав, не лежав перелогом,
110] Гнав свою хвилю важку – золотавим пишався колоссям.
111] Ріки пливли молоком, хвилювалися ріки нектаром.
112] Медом жовтавим зелені дуби ненастанно точились.
113] Потім, як древній Сатурн повалився у темрявий Тартар,
114] Світ під Юпітером був. Появилось срібне поріддя,
115] Гірше, ніж золото, хоч од рудої цінніш було міді.
116] Весну колишню всевладний Юпітер обмежив у часі
117] Літом, зимою, сльотливою осінню; хутко минати
118] Стала весна – лиш четверта частина квапливого року.
119] Саме тоді замигтіло повітря від спеки сухої,
120] Саме тоді задзвеніли бурульками води під вітром.
121] Тут і під кривлю ввійти довелось: то в печерах селились,
122] То під наметом із пруття та лоз, переплетених ликом.
123] Саме в ту пору з'явився рільник, і Церерине зерно
124] В темну лягло борозну, й під ярмом заревіла худоба.
125] Трете на зміну йому підійшло тоді – мідне поріддя.
126] Грізної вдачі було й до жорстокої зброї поквапне,
127] Ще не злочинне, однак, як останнє – з заліза твердого.
128] Тут же в цю гіршу, залізну добу всяка скверна ввірвалась;
129] Тут же, сумні, відійшли – Соромливість, і Чесність, і Віра.
130] Вслід їм на землю Облудність прийшла, Віроломність, а з ними –
131] Чвари, Насилля сліпе й до багатства Жадоба злочинна.
132] Парус тоді забілів, хоч весляр на вітрах ще не знався,
133] Й сосна, що цупко своїх верховин донедавна трималась,
134] Ось уже днищем ковзким на чужій захиталася хвилі.
135] Землю ж, яка була в спільному вжитку, як сонце й повітря,
136] Помежував як удовж, так і вшир землемір хитромудрий.
137] Не вдовольняючись тим, що дає вона – як і належить –

138] Хліб та всілякі плоди, зазирають уже в її надра.
 139] Й ті, що заховані там, що вповиті стігійською млою,
 140] Вже виринають скарби – й на лихе підбивають людину.
 141] Зблиснуло згубне залізо й ще згубніше золото – й тут же
 142] Встала, жажлива до них, невсипуща Війна, й забряжчала
 143] Зброя в жорстокій руці, що багрилась пролітою кров'ю.
 144] Люд на грабунок іде. На господаря гість зазіхає,
 145] Тестя висліджує зять, уже й братня любов ненадійна.
 146] Жінка грозить чоловікові, він же – чигає на неї.
 147] Мачуха дітям готує із трав зеленаву отруту.
 148] Синові знати кортить, чи то скоро впокоїться батько.
 149] Впала вже віра в богів, і остання із жителів неба
 150] Землю, зволожену кров'ю людей, покидає Астрей...

З латинської переклав Андрій Содомора

ЗИМА У ГЕТІВ («Зима на чужині»)

(книга III, елегія X)

Може, і досі ще хто пам'ятає вигнанця Назона,
 В Місті zostалося іще, може, ім'я по мені, –
 Знайте ж – під зорями, що не спускаються в море ніколи,
 В дальній країні тепер я між чужинців живу:
 Скрізь дикунів – савроматів, і бассів, і гетів племена –
 Навіть не гідні мене їхні самі імена!
 Поки ще тепле повітря – тим часом нам Істр оборона:
 Хвилями плінними він запобігає війні.
 Тільки ж надійде понура зима і весь берег зашерхне,
 І від морозу стає біла, мов мармур, земля, –
 Тут і Борей, і сніги заважають нам жити під Арктом,
 Небо тремтяче, і те ніби тут гнобить людей.
 Падає сніг і лежить, під дощем і під сонцем не тане,
 Твердне; суворий Борей робить довічним його.
 Отже, і перший іще не розтане, як випаде другий,
 У багатьох він місцях часто дворічний лежить.
 І в Аквілону бурхливого сила така, що високі
 Башти з землею рівня, дахи з будівель зрива.
 Шкури та теплі штани від холоду злого рятують,
 З тіла усього саме тільки й відкрите лице.
 Часто від руху дзвенить льодинками вкрите волосся,
 І на морозі блищить, біла уся, борода.
 Не розпадаються вийняті, посуду форму зберігши,
 Вина, і вже не черпають треба, а їсти шматки.
 Що вже казати, як струмки, переможені холодом, тверднуть,
 Чи як на озері ту воду копають крихку?
 Навіть і сам, за ріку папірусодайну не вужчий,
 Той, що в собі звідусіль стільки поєднує хвиль, –
 Істр – навіть він, від жорсткого вітру ізверху застигши,
 Потай у море несе води блакитні свої.

Там он, де судна пливли, нині ноги ступають; по хвилі,
 Холодом скутій, тепер кінські копита дзвенять;
 Нині мостами новими, що вирости над течією,
 Тягнуть сарматські воли варварських безліч возів.
 Віри мені не піймуть; таж нема за брехню нагороди,
 Отже, здається мені, вірити свідкові слід:
 Бачив я море безкрає, що теж від морозу застигло,
 Води недвижні слизька вкрила й блискуча кора.
 Але ж не досить і бачити: йшов я по хвилі затвердлій
 І не змочила вода зовсім моєї ноги.
 Якби тобі довелося, Леандре, пливати в цій протоці,
 Певно б, вода не була винна у смерті твоїй.
 Навіть дельфіни не можуть із хвиль до повітря піднятись,
 Бо навісної зими їх не пускає покров.
 Мабуть, коли, махнувши крилом, Борей зашумів би,
 Хвиль би не збив і тоді на полоненій воді,
 Не ворухнулись би судна, мов мармуром, стиснуті льодом,
 І розтинати б весело скованих вод не могли.
 Бачив я риб, що в льоду зависли, прив'язані міцно, –
 Деякі з них навіть там ще зберігали життя.
 Отже, як тільки надмірна Борєєва сила повіє
 Чи над простором морським, чи над розливом ріки,
 То через Істру рівнинну, сухим Аквілоном закуту,
 Варвар ураз наліта, ворог на бистрім коні –
 Ворог на бистрім коні, стрілою крилатою грізний,
 Дикий руйнуючи край, нищачи люд навкруги.
 Хто утікає, лишаючи дім: на полях беззахисних
 Необоронене скрізь ворог добро забира,
 Сіл нужденне добро: і рипучі вози, і худобу –
 Всі ті достатки, які має злидар-селянин;
 Тих полонених женуть, скрутивши їм руки за спину;
 Бачать востаннє вони рідні оселі й лани;
 Падають інші, без жалю зубчастими стрілами вбиті,
 Адже отруту страшну бистре залізо несе.
 Те, що несила узяти з собою, – в дорозі лишають,
 І безневинні хатки палить ворожий вогонь.
 Мир настає, то й тоді страхіття війни всіх лякає,
 І не веде борозни ратай, налігши на плуг;
 Тут, коли ворога бачать або і не бачать, – бояться;
 Тож необроблена скрізь, дика, мов пустка, земля.
 Ані солодкі в тіні не ховаються тут виноґрона,
 І не шумує в діжках, піну здіймаючи, муст.
 Яблук нема в цій країні. Не мав би Аконтій на чому
 Слів написати своїй пані й підкинути їй.
 Видно навколо поля без дерев і без зелені, голі.
 Горе моє! Не заходь жоден щасливий сюди.
 Адже так широко світ розіслався безмежно-великий,

Нащо ж на муки мені край цей відкрито сумний?

З латинської переклав Григорій Кочур

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаний компонент

- I**
 1. Про які факти з життя Овідія ви дізналися?
 2. Назвіть основні твори поета.
 3. Як Овідій описує землю чужинців у вірші «Зима на чужині»?
 4. Які кольори переважають в описі поезії «Зима на чужині»?
- II**
 1. У чому полягає трагізм долі Овідія?
 2. Якою була тематика поезій Овідія?
 3. Якими настроями пронизана елегія «Зима на чужині»? З чим пов'язані ці настрої?

Діяльнісний компонент

1. Визначте ідею поезії.
2. Доведіть, що вірш «Зима на чужині» написаний у формі послання.
3. Важливою особливістю елегії є емоційна спрямованість – сум, розпач, невпевненість. Чи відповідає емоційний настрій «Сумних елегій» Овідія особливостям жанру? Поясніть, чому ви так вважаєте.

Ціннісний компонент

1. Подумайте і дайте тлумачення класифікації людей в Овідія у моральному аспекті.
2. Які думки і почуття нав'яла вам поезія Овідія?

Громадянська та соціальна компетентності

Що є, на ваш погляд, спільного у громадянській позиції ліричних героїв поезій Тиртея «Добре вмирати тому...» і Овідія «Сумні елегії»?

Узагальнюємо

1. Дайте визначення поняття «античність».
2. Які етапи розвитку пройшла антична література?
3. Назвіть основні жанри античної літератури.
4. Які вищі цінності несе в собі антична культура?
5. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів.
6. Схарактеризуйте кожен з етапів античної літератури.
7. Як давні греки і давні римляни відповіли на запитання: що таке людина?
8. Укладіть план до міфу «Паріс викрадає Єлену».
9. Про який цикл міфів ви хотіли б розповісти? Чому?
10. Проаналізуйте один з ваших улюблених давньогрецьких міфів. Над чим треба замислитись, читаючи цей міф?
11. **Робота у групах.** Кожна з чотирьох груп представляє свій етап античної літератури у вигляді: таблиці, ментальної карти, кластера, схеми тощо.
12. Створіть свій опорний образ-символ античної літератури і зобразіть його за допомогою вірша, малюнка, ліпнини, аплікації тощо).

РОЗДІЛ 3

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Доба Середньовіччя посідає особливе місце в історії культури і філософії. Що постає перед вашим уявним поглядом, коли ви чуєте слово «середньовіччя»? Закутий у лати лицар. Хрестові походи. Інквізиція. Залізо. Камінь. Молитви. Чарівники. Вогнедишні дракони. Вогонь і кров. Кам'яні громади феодального замку... Чимало в середні віки нагромаджено важкого, нелюдського, темного. Гуманісти епохи Відродження назвали цей період – епохою «темної ночі», «похмурим» середньовіччям. Та подивимось, чи так все однозначно.

Художньою моделлю середньовічного світу оберемо образ благородного замку, що буде відображенням величезного і неповторного за багатством змісту та форм духовного світу епохи, з якою ви ознайомлюєтеся.

Уявіть гірський схил, на якому зведений середньовічний замок – вражаюча своєю величністю і загадковим духом споруда. Його гострі шпилі і башти дивляться в небо. Кам'яні стіни символічної споруди – справжні свідки тисячолітньої історії, адже саме тисячу років – з IV по XIV ст. – тривала доба Середньовіччя.

Запрошуємо вас піднятися по звивистій дорозі, що веде до замку. Пройдіть по схилу перед плато, помилуйтеся чудовим краєвидом. До зовнішніх воріт замку веде підйомний міст через рів. Цей міст зберігає відомості про **основні опори, підвалини** Середньовіччя, а саме: міф, фольклор, античність, християнство.

Заходьте далі через міст у ворота, що охороняються лицарями у блискучих латах. На воротах нашого замку – пурпурові стяги, на яких срібними нитками вишиті основні гасла епохи Середньовіччя: *«Надія на торжество справедливості»* та *«Віра у вищі сили»*.

Століттями в цьому замку кипіло життя, плелися інтриги і влаштувалися пишні бенкети, а за його стінами було чути брязкіт зброї і гарматні постріли. Тут кожен камінь пронизаний загадковістю та історією.

Наш замок будували архітектори різних середньовічних культур: західної та східної. Це відобразилося на його унікальній споруді, що складається з трьох основних корпусів – **естетичних ідеалів-вершин епохи Середньовіччя**.

Ось перший корпус нашого замку – висока будівля-пагода, що має кілька широких черепичних дахів з вишукано вигнутими і піднятими вгору краями. За висловом китайських зодчих, які збудували цю частину замку, споруда плаває в небі над місцевістю, нагадуючи розпластані крила птаха. Їй притаманний дух ясної гармонії з навколишнім світом і простоти. Так само китайська література періоду Середньовіччя тяжіє до гармонійного злиття з природою.

Східні автори цього періоду спираються на ідеї і світогляд трьох великих релігій Китаю: конфуціанства, даосизму і буддизму. Конфуціанство, наприклад, культивувало поєднання самовдосконалення людини з суспільною відповідальністю. Кожен у суспільстві повинен знати своє місце: правитель – чесно служити і піклуватися про підданих, чиновники – давати йому мудрі поради, селяни – чесно працювати. Вірність, покірність, доброта і співчуття, почуття обов'язку, повага до старших і до батьків проголошувалися головними чеснотами благородної і гідної людини. Протягом всієї історії китайської поезії проходила зміна поетичних течій, які тяжіли або до конфуціанського раціоналістичного бачення світу, або до містичного натхненного зльоту фантазії даосизму і буддизму.

VIII–IX ст. називають «золотим віком» китайської поезії, характерними ознаками якої були сила і простота, мужність і ліризм, суворість і ясність. У цю епоху творили відомі поети Лі Бо і Ду Фу. Основними у китайській поезії є теми поета і природи, втечі від світу, дружби, кохання, співчуття до людини, викриття несправедливості, туги за минулим, вигнання, життя на чужині, провини.

Камелот, середньовічна Англія

А ось другий корпус нашого середньовічного замку – вежоподібна кубічна споруда з витонченою орнаментальною декорацією, увінчана шатром-куполом. Її будували іранські архітектори, щоб втілити в камені специфічні риси таджицько-перської культури і мистецтва. Світову літературу збагатили чудові поети і прозаїки Ірану. З них особливо прославилися «хорасанський соловей» Рудакі; неперевершений майстер газелей Хафіз, якого називали «устами сокровенного світу»; автор відомої поеми «Шах-наме» Фірдоусі; видатні суфійські поети Румі, Сааді та найвідоміший автор цієї літератури – поет Омар Хайям, який створив жанр рубаї. Основні теми перської середньовічної поезії – оспівування величі духу людини і утвердження віри в безсмертя людського розуму.

Третій корпус символічного замку Середньовіччя – кам'яна вежа західноєвропейського архітектурного стилю. Ця споруда вражає міццю. У ній відчувається бурхливий, грізний характер феодалських війн і хрестових походів. Стиль будівлі темпераментний і драматичний, як і напружене

життя європейського середньовічного міста. Основним його композиційним елементом є вертикаль, що символізує спрямованість до неба і нікчемність земного перед божественним.

Література європейського середньовіччя заснована на християнських ідеалах і цінностях та прагне до естетичної досконалості. Реальністю, що визначає все суще, виступає Бог. Він вічний, незмінний і є абсолютним Творцем всієї світобудови. Середньовічний християн-

Середньовічний Хотин, Україна

ський світ – це протилежності: світла й темряви, добра і зла, Бога і диявола, неба і землі, світу вищого і земного, тілесного і духовного. Антична культура не знала подібного розмежування. Середньовічна культура у парах протилежностей вибирає духовне. Людина – не просто гріхозна істота, а така, що має божественну душу: весь світ і людина усвідомлюються через пари антиномій. Мистецтво розглядається як спосіб прославити Бога.

Слово в Середньовіччі набуває сокровенного, сакрального значення. Воно вимовляється в особливих випадках і не має нічого спільного з суєтним, буденним. Звідси – поділ літератури цього періоду на світську і релігійну.

До основних жанрів світської середньовічної літератури належать: *героїчний епос, куртуазний (лицарський) роман, міський роман, народні пісні*.

У розвитку національних культур були складені безцінні зразки героїчного епосу європейських народів: «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда», «Слово про похід Ігоря», «Пісня про мого Сіда». Для героїчного епосу характерний ідеалізований герой, якому властиві і мужність, і жорстокість. У центрі такого твору – велика битва.

Опинившись у середньовічному замку, починаємо уявляти лицарські турніри, які відбувались у минулі часи. Лицарський кодекс відображений у художніх творах цього періоду, які створюють культ «прекрасної дами», високих почуттів, шляхетності, військової доблесті, честі, вірності, гідності. Одним із перших авторів куртуазних (лицарських) романів був середньовічний поет Крет'є де Труа. У своїх творах (зокрема, в романі «Івейн, або Лицар Лева») він зобразив складне поєднання двох головних цінностей, яким поклоняється лицар: васальне почуття обов'язку і любов до «прекрасної дами». Популярними стають **лицарські «романи»** на сюжети кельтських легенд про короля Артура і лицарів «Круглого столу», лицаря Ланселота, Трістана та Ізольду. Ядром такого роману є «авантюра» (пригода), центральним героєм якої виступає мандрівний лицар (ідеал за мірками куртуазії).

Поезія в середні віки стає королевою європейської словесності (творчість трубадурів, вчена латинська поезія, поезія вагантів, література Провансу XII ст.).

Значний пласт середньовічної літератури – **клерикальна** (церковна, релігійна, духовна) література. Вона представлена видатними іменами, такими, як Абеляр, Франциск Ассізький, Фома Аквінський. Середньовічна клерикальна література латинською мовою виробила нові жанри: *видіння* (розповідь про подорож душі під час сну загробним світом), *житіє* (розповідь про народження святого, перші подвиги святості, чудеса за життя і після смерті), *релігійний гімн*, *послання*, *коментар до Святого Письма*, *сповідь* тощо. В їх основі лежали тексти, що входять до Нового Заповіту. Клерикальна література відрізняється риторичністю, морально-дидактичним характером, у мові переважають символи та алегорії. Спостерігається протиріччя: людина – вінець природи, людина – раб Божий.

Мистецька палітра

Особливе місце в культурі Середньовіччя посідають такі види мистецтва, як архітектура і живопис. Основний жанр живопису – ікона.

Монастирі, що виникають з IV ст., стають центрами створення християнських книг. Розвивається мистецтво книжкової мініатюри, яка отримала назву від використання для малюнків маленького розміру червоної фарби «minium» (сурик).

Уперше в західній культурі виникає вища освіта – перші європейські університети.

У часи Середньовіччя активно розвивалася архітектура, сформувалися перші європейські стилі – романський і готика. Середньовічний храм – зменшена копія Всесвіту, своєрідний мікрокосмос, який демонструє світосприйняття цієї епохи. Головна особливість середньовічної готики – спрямованість будівлі вгору, до небес, легкість, «відірваність» від землі.

Ієронім Босх. «Сад земних насолод», бл. 1500–1510 рр.

Серед музичних інструментів Середньовіччя найбільш популярними стають орган, флейта, волинка.

Видатні представники культури середньовіччя: Андрій Рубльов, Джефрі Чосер, П'єр Абеляр, Дуччо, Джотто ді Бондоне, Ян ван Ейк, Данте Аліґ'єрі та ін.

Узагальнюємо

1. Які три великі культури стали основоположними в епоху Середньовіччя?
2. Які традиції, образи, символи ви пов'язуєте з епохою Середньовіччя?
3. Назвіть основні ідеї, на яких базувалася середньовічна культура.
4. Якими є естетичні ідеали-вершини китайського середньовіччя?
5. У чому своєрідність та унікальність культури європейського середньовіччя?
6. Назвіть основні жанри світської середньовічної літератури.
7. Схарактеризуйте особливості лицарської літератури.
8. Що таке «клерикальна література»?
9. Які теми розкривали у своїх творах автори релігійної літератури?
10. Які твори середньовічних авторів увійшли до золотого фонду світової культури?
11. Як ви гадаєте, чи було «похмуре середньовіччя» «світлим»?
12. Прокоментуйте таблицю – порівняльну характеристику світогляду людини античності та середньовіччя.

Античність	Середньовіччя
Загальна гармонія світу	Недосконалість світу
Особлива роль природи, космосу	Головна роль Творця – споконвічної істоти
Людина – досконала. Цінність людського розуму і пізнання світу	Споконвічна гріховність людини. Спокутування гріхів людства Ісусом Христом
Можливість уподібнитись богам	Страх перед Страшним судом і Божою карою.

Індивідуальні завдання

1. Створіть свій опорний образ-символ епохи Середньовіччя та зобразіть його за допомогою будь-якого жанру (вірш, малюнок, ліпнина, аплікація тощо).
2. Дослідіть цікаві матеріали з тем, запропонованих на вибір: «Архітектура середньовічної Європи», «Освіта в середньовічній Європі», «У середньовічній бібліотеці», «Середньовічна лицарська література» та підготуйте за результатами роботи слайд-презентацію.

Лі Бо

(701–762)

Китайський поет періоду династії Тан. Вважається одним з найвидатніших поетів в історії китайської літератури.

З народженням Лі Бо пов'язана низка легенд. Одна з них розповідає, що перед його народженням матері наснилася велика біла зірка. Саме тому хлопчика назвали Тай Бай («велика білизна»). За іншою легендою, Лі Бо був народжений зорею Тай Бай. Для багатьох він був уособленням духу зорі, вигнаної за провину у світ смертних. Лі Бо був дуже розумним, напо-

легливо вчився. У Лі Бо з дитинства була мрія: присвятити себе країні і народу. Водночас, він був достатньо гордовитим та честолюбним, тому прагнув вразити усіх своїми успіхами.

Надзвичайна обдарованість Лі Бо виявилась дуже рано: у п'ять років він тримав пензлик як дорослий, у вісім – знав напам'ять конфуціанські книги, у десять – бездоганно володів літературним стилем і писав вірші. І хоча юнакові пророкували успіхи на державній службі, він залишає дім і з 721 по 738 р. подорожує, живе в горах.

Багато років поет присвятив вивченню дао, але Лі Бо не був аскетичним відлюдником, байдужим до земного життя: кілька років він мандрував із «женсьо» — китайськими «робінгудами», які намагалися відновити соціальний порядок так само, як це робив відомий британський герой. Саме цей період мандрів ліг в основу поезій, присвячених простим людям, несправедливості, якої вони зазнають. Лі Бо провів ще кілька років з даосами, потім на нетривалий час повернувся «у світ», де служив при імператорі Суань-цзуні, який був покровителем мистецтва та науки. Однак невдовзі покинув столицю та повернувся до свого звичного життя, спілкування з однодумцями. Тоді ж Лі Бо познайомився з поетом Ду Фу, який був на кілька років молодший за нього. Їхня дружба суттєво вплинула на творчість обох поетів, літературознавці називають їх «батьками віршів». Жанр форма, винайдена Лі Бо та Ду Фу, домінувала в китайській поезії понад тисячу років!

Автор циклу віршів «Стародавнє», прозового твору «Весняний букет у персиковому садку». Мандрівник і самотник Лі Бо звеличував у своїх віршах хоробрих мандрівників, захищав знедолених і почувався переможцем, для якого не існує перешкод. Ніколи не ремствував на долю. Поетична спадщина Лі Бо налічує дев'ятсот віршів.

«Безсмертний, скинутий з небес» – сказав про нього старший його сучасник – поет Хе Чжі-Чжан.

Поезія Лі Бо вирізняється глибокою філософічністю, яскравими даоськими образами, розповідає про різні сторони життя народу, зображує його нескореність.

Більшість поетичних творів Лі Бо вирізняються неповторною душевністю.

Поет майже в кожному рядку використовує порівняння, яскраві епітети, колоритні художні образи, метафори, алегорії. На його творчість вплинуло релігійно-філософське вчення – даосизм.

Даосизм – релігійно-філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані загальному божественному закону дао.

Релігія даосизму базується на вченні про дао – першоначало, першооснову і всеохопний закон світобудови.

Дао – у даосизмі вічне, незмінне, безформне, непізнаване начало всіх речей і явищ.

Дао – шлях, вічний, абсолютний і загальний закон спонтанного виникнення, розвитку й зникнення Всесвіту. Дао – доля, природна закономірність, порожнеча, яка все породжує; невидиме, яке наявне у видимому. Воно перебуває у безперервному русі, а дії його невичерпні.

Поета приваблювали різні теми й мотиви, і серед них особливе місце посідає тема природи. Його твори не випадково називають «поезією гір та рік», тому що лірика Лі Бо є власне голосом природи, у ній відображається її розмаїте і складне життя у всій мінливості та непізнаності. Природа – привід для філософських роздумів митця, він ніколи не стомлюється спостерігати за нею, бо кожна зміна неповторна і несе красу.

Творчість Лі Бо широко відома й за межами Китаю. Українською мовою Лі Бо перекладали Л. Первомайський, Г. Турков, Б. Рифтін, І. Лісевич.

Сосна біля південної галереї

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка –

В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвилику не вщухне:

Йому тут воля –
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі*!

З давньокитайської переклав Геннадій Турков

* Чі – приблизно 30 см.

Печаль на яшмовому ґанку

На яшмових сходах
біліє холодна роса.

Промокли панчохи.

Пливуть мовчазні небеса.

Дивлюсь крізь фіранку

на місяць осінній печальний –

На тихій воді він тремтить

і повільно згаса.

З давньокитайської переклав Леонід Первомайський

Український контекст

Леонід Первомайський

(1908–1973)

Справжнє ім'я – Ілля Шльомович Гуревич. Український письменник, поет, перекладач. Народився у родині ремісника-палітурника в місті Костянтиноград (тепер Красноград) на Полтавщині, де пройшли його дитинство і юність.

Самотужки здобув освіту. У літературу Леонід Первомайський увійшов стрімко. Така ж була і його натура – енергійна, запальна, чуйна до покликів часу.

У роки Другої світової війни Первомайський працював військовим кореспондентом.

У повоєнні роки жив у Києві, там і помер 9 грудня 1973 р.

Первомайський найбільше уславився як перекладач. Завдяки його невтомній праці видано українською мовою твори Лі Бо, Ф. Війона, Ш. Петефі, Ю. Фучика, Нізамі, М. Лермонтова, В. Маяковського, Г. Гейне, балади слов'янських та інших народів світу. У 1956 р. вийшла велика книга «З глибин», де зібрано його переклади балад та пісень більш як сорока народів.

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

I

1. Що цікавого з життя китайського поета Лі Бо ви можете розповісти?
2. Як даосизм вплинув на творчість Лі Бо?
3. Назвіть українських перекладачів творів Лі Бо.

II

1. Яких поглядів дотримувався поет?
2. Розкрийте сенс назви твору «Печаль на яшмовому ґанку» Лі Бо.
3. Поясніть, чому поет Хе Чжі-Чжан назвав Лі Бо «безсмертним, скинутим з небес»?

Діяльнісний компонент

1. Які слова допомагають вам побачити, почути, відчувати світ, зображений у поезії Лі Бо «Сосна біля південної галереї»?
2. Знайдіть у вірші Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку» зорові, слухові, нюхові, дотикові образи, заповнивши таблицю:

Гармонійна цілісність образів поезії Лі Бо «Печаль на яшмовому ґанку»			
Зорові образи	Слухові	Нюхові	Дотикові

3. Схарактеризуйте елегійні мотиви у вірші «Печаль на яшмовому ґанку».
4. Чи можна говорити на основі прочитаних вами віршів Лі Бо про філософське бачення поетом навколишньої природи? Поясніть.

Ціннісний компонент

Які почуття викликає у вас поезія Лі Бо?

Екологічна грамотність і здорове життя

На які філософські роздуми надихає поезія Лі Бо?

Ду Фу

(712–770)

Китайський поет періоду династії Тан – «золотого віку» в історії Китаю, багатого на успішні завойовницькі війни та бурхливий розвиток економіки й культури (618–907 рр.).

Народився Ду Фу в сім'ї, яка належала до хоч і збіднілого, але знатного роду, серед представників якого були видатні військові, вчені, письменники, державні діячі. Поет багато подорожував. Певний час він служив інспектором освіти в одній з провінцій Китаю (Хуачжоу). Його пригнічувало усвідомлення соціальної несправедливості, про що він писав у своїх віршах. Поет прагнув покращити життя, звертав увагу можновладців на проблему бідності в країні, сприяв удосконаленню чиновницьких реформ, але активна діяльність Ду Фу не знаходила підтримки, його переслідували.

У 755 р. поет опинився у полоні у повстанців Ань Лушаня, але йому пощастило втекти. Отримавши досить високе призначення, він повернувся разом із імператорським двором у столицю. Проте незабаром Ду Фу потрапив у немилість, його відправили у провінцію, а згодом поет покинув службу і перебрався у Ченду (провінція Сичуань), де прожив до кінця життя. Саме там йому спорудили храм, який у 50-х роках XX ст. став музеєм імені Ду Фу.

Автор циклів віршів «Три правителі», «Три розлуки», «Вірші в 500 слів про те, що було у мене на душі, коли я зі столиці прямуював у Фінсянь».

У його творчому доробку понад 1400 віршів, у яких відображено настрої протистояння вельможам та історична панорама правління династії Тан: розквіт, занепад. Ду Фу успішно працював у різних літературних жанрах. Новаторством було те, що поет відкрито писав у своїх віршах про актуальні суспільні проблеми, не вдаючись за існуючими традиціями до натяків, алегорії тощо. Так, у віршах про війну він відверто говорить про людські страждання й смерть. Розкриваючи тему праці, детально описує повсякденні людські турботи тощо. Поезія Ду Фу філософська за змістом. Поет глибоко усвідомлює місце і роль людини у Всесвіті, розуміє, що немає нічого вічного, усталеного. Зникають колись могутні держави, натомість з'являються чагарники. Серед віршів Ду Фу офіційна китайська критика виділяла твори, написані на політичні теми (оспівування імператора) і на теми тлінності існування, людської нікчемності. Події доби Тан у Ду Фу передані докладніше, ніж у хроніках, тому його поезію називають «історією у віршах», «поетичною історією».

У традиційному китайському літературознавстві Ду Фу присвоєно титул «шишен» («священномудрий поет»).

Ду Фу – майстер пейзажної лірики. Він оспівував природу рідної країни, радість життя простої людини на лоні природи («Весняний краєвид», «В єднанні з природою», «Вночі у селі»).

У поезії «Пісня про хліб і шовк» зображена тема війни і миру та долі людей. Ліричного героя хвилюють наслідки війни. Думки народу збігаються з думками ліричного героя, який закликає переплавити зброю на знаряддя мирної праці хлібороба. Ду Фу оспівує саме хліб і шовк, як поєднання праці, творчої майстерності, натхнення, краси, мирного життя.

Ду Фу разом з Лі Бо та Дзюй-ї (їх називали «могутньою трійцею» китайської поезії) сприяли відродженню літератури у Танську добу не тільки в Китаї, але й Кореї, В'єтнамі, Японії.

Українською мовою вірші Ду Фу можна прочитати в перекладах Я. Шекери, Г. Туркова, І. Лисевича, Т. Некура та ін.

Конфуціанство – китайська етично-філософська школа, основа китайського способу життя, принцип організації суспільства, засновником якої був китайський філософ Кунфу-цзи, відомий на Заході як Конфуцій, який жив у 551–479 р. до н.е.

Спираючись на давні традиції, він розробив концепцію ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість тощо.

З II ст. до н. е. XX ст. конфуціанство було офіційною державною ідеологією Китаю.

Пісня про хліб і шовк

Напевно, міст у Піднебесній
не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
ті лати на орала для землі.
Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
переорати за погожих днів.
Щоб селянин і сіяв, і збирав,
... і шовкопряди листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
і шовк, співаючи, жінки звивали.

З давньокитайської переклав Т. Некур

Пісня про хліб і шовк

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів можуть?
А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь поля запустілого улад?
Гіркі ридання вже б не поливали
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

З давньокитайської переклала Ярослава Шекера

Весняний краєвид

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в сльозах)
про Вітчизни майбуть;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.
Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з Батьківщини для мене дорожчі від злота.
Волосся коротша, на скроні ляга сивина;
Рідке воно й куце, і шпильками – не заколоти.

З давньокитайської переклала Ярослава Шекера

Запитання і завдання за рівнями

- I**
1. Що вам запам'яталося з біографії китайського поета Ду Фу?
 2. З ким із відомих китайських поетів-сучасників товаришував Ду Фу?

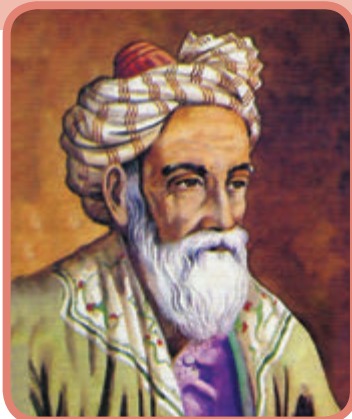
- II**
1. Виразно прочитайте поезію «Пісня про хліб і шовк» (у різних перекладах).
 2. Чому свою поезію Ду Фу назвав «Пісня про хліб і шовк»?
 3. Визначте провідну думку поезії «Пісня про хліб і шовк».
 4. Про що розповідається в поезії «Весняний краєвид»? Яка ідея твору?
 5. Які філософські ідеї у свою творчість вкладав поет? Поясніть чому.

- III**
1. Яка антитеза закладена в поезії «Весняний краєвид»? Розтлумачте.
 2. Знайдіть у творах поета метафори. Зачитайте.
 3. Простежте настрій вірша Ду Фу «Пісня про хліб і шовк». Які ідеали відстоює поет?

- IV**
1. Чи актуальний вірш «Пісня про хліб і шовк» у наш час?
 2. Обґрунтуйте думку, що поезія Ду Фу не підвладна століттям.
 3. У чому глибина філософських роздумів Ду Фу в поезії «Весняний краєвид»?
 4. Що спільного має, на вашу думку, поезія Тіртея «Добре вмирати тому...» та «Пісня про хліб і шовк» Ду Фу? Чому ви так вважаєте?

«Золота доба» персько-таджицької лірики

Омар Хайям

(1048–1122)

Персько-таджицький поет, мислитель, учений. Народився у місті Нішапурі – одному з головних культурних центрів стародавнього Ірану. Дату народження поета змогли визначити лише недавно, розшифрувавши його гороскоп. Припускають, що гороскоп міг бути складений самим Омаром Хайямом, бо він захоплювався астрологією. Роки його навчання і мандрювань минули у різних містах Хорасану і Мавераннахру – Нішапурі, Самарканді, Бухарі та ін.

На Близькому Сході Омар Хайям був знаний передусім як видатний учений. Слава про його дивовижні знання поширилася по всій Середній Азії. Він був видатним математиком, фізиком, астрономом, філософом – справжнім тогочасним енциклопедистом.

«Імам Хорасану», «Вчений муж століття», «Знавець грецької науки», «Цар філософів Сходу і Заходу» – ось далеко не повний перелік почесних титулів Омара Хайяма у зоряні часи його слави.

У філософії Омар Хайям вважав себе послідовником Ібн Сіни (Авіценни), модель Всесвіту якого була сприйнята західноєвропейськими вченими і відтворена у «Божественній комедії» Данте.

З глибин XII ст. дійшла розповідь про останні хвилини життя поета. У той день Омар Хайям не їв і не пив, а лише уважно читав книгу свого улюбленого Авіценни «Книга зцілення». Потім він склав заповіт, прочитав молитву, вклонився до землі і сказав: «О Боже, ти знаєш, що я пізнав Тебе в міру своїх можливостей. Вибач мені, моє знання Тебе – це шлях до тебе». І помер.

Похований у Нішапурі. На його могилі у 1934 р. на кошти, зібрані пошановувачами творчості Хайяма у різних країнах, був встановлений обеліск.

Рубаї – чотиривірш, зазвичай філософського змісту за схемою римування: *ааба* чи *аааа* (різновид моно-рими).

Рубаї як мініатюрний віршовий твір, що виражає думку, підкреслену в останньому рядку строфи, – один з найпопулярніших версифікованих форм у ліричній поезії народів Сходу.

Мавзолей Омара Хайяма
у Нішапурі, Іран.

Відомий митець і мислитель середньовічного Сходу залишив по собі величезну кількість наукових трактатів і досліджень, та все ж у світі його знають більше як поета, ніж як ученого. Його дивовижні чотиривірші (рубаї) й досі захоплюють читачів філософською глибиною, щирістю почуттів, лаконічністю, підкресленою простотою зображувальних засобів і водночас гнучкістю форми, яскравою ритмо-мелодикою.

Найбільше досягнення поета – рубаї. Омар Хайям був послідовним прихильником цього найскладнішого жанру персько-таджицької лірики. Принципово нове, що привніс Хайям у цей традиційний жанр, полягає в науково-філософській глибині чотиривірша, яка в його творчості ґрунтується на раціоналістичній світоглядній основі.

Поезії Омара Хайяма змушують читачів замислюватися, розмірковувати, спостерігати, дискутувати. Для поета людина – це найвища й найдосконаліша істота на Землі. Філософ високо цінує її розум, натхнення, допомагає позбутися невпевненості, звільнитися від духовного рабства. Він вважає, що тільки вільна людина може відкривати закони природи, розгадувати таємниці

Всесвіту. У деяких віршах Хайям висловлює занепокоєння щодо можливостей людини, скаржиться на невідворотність долі. Поет пише, що

життя коротке, а час швидкоплинний. Треба жити сьогоднішнім днем, радіти кожній миті.

У його віршах багато недовомовленого: напівтони, натяк, умовність, незавершеність думки, зумисна «туманність» висловів. Вони спонукають читачів мислити самостійно, йти дорогою пошуку. Надзвичайною глибиною змісту й майстерністю художніх творів Омар Хайям здобув світову славу. Його твори перекладені мовами багатьох народів світу і читаються із зацікавленням майже через тисячоліття після їх створення.

Літературна та наукова спадщина цього східного мислителя є неперевершеною сторінкою світової культури.

В українській літературі рубаї Хайяма переспівували В. Мисик, М. Бажан, Д. Павличко, В. Ляшкевич, В. Іващенко, В. Ящук, Д. Кононенко, Ю. Хабатюк та ін.

Рубаї

* * *

Ті, що поклони б'ють, наслідують ослам,
Бо служать шахраям, шахрайський возять крам
І найдивніше те, що під покровом віри
Живуть кафірами* і продають іслам!

* * *

І юних, і старих – всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне тут: ми підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.

* * *

Від хліба, що Творець нам посилає,
Ніхто й малої скибки не відкрає.
Тож не турбуйсь про те, що в тебе є,
І не турбуйсь про те, чого немає.

* * *

Троянда вранішня опатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь несправедливо прожити на землі.

* * *

Я спав – і от мудрець мені у сні прорік:
«Немає радощів для заспаних повік!
Сонниве, ти забув, що сон – подоба смерті?
Збудись, бо прийде час – і ти заснеш навік!»

* *Кафір* – «невірний» у мусульманському світі.

* * *

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки –
І бачу, що нічого я не знаю.

* * *

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі – ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!

* * *

Хіба не дивно, що пани чиновні,
Самим собі нудні, хоч горді зовні,
До кожного, хто здирство зневажає,
Такого пишного презирства повні?

* * *

У кого кожний день в запасі півкоржа,
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родивсь і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

* * *

Якби мені до рук – скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Твій ворог – небеса коловоротні.
Без друзів ти, всі дні твої самотні.
Будь сам собою, не гадай про завтра,
В минуле не дивись, живи сьогодні!

* * *

Чи діждемо жаданого спокою,
Чи дійдемо до хати над водою?
О, як я хочу після тисяч років
Зійти з землі хоч травкою малою!

* * *

Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

* * *

Хто в найтаємніше спроможний зазирнути,
Той не шукає втіх і не боїться скрути:
Якщо добро і зло – минуці, то байдуже,
Слабим чи лікарем тобі судилось бути.

* * *

Оскільки мудрому наш вік ціни не знає,
Усі плоди його недоум пожинає.

Неси ж мені того, що розум відбирає, –
І може, й нас тоді цей вік не занедбає!

* * *

Коли у мудрого є тайна будь-яка,
Хай в серці криється у нього, як Анка*.
З малої рісочки стає перлина в мушлі,
Коли глибінь її оточує морська.

* * *

Ми – сонце щастя й горя океан.
Ми справедливість любим – і обман.
Злі й добрі ми, довершені й нікчемні,
Іржаве дзеркало й Джемшідів жбан.

З перської переклав Василь Мисик

Український контекст

Василь Мисик

(1907–1983)

Український поет, перекладач. В'язень сталінських концтаборів.

Народився в с. Новопавлівка Межівського району Дніпропетровської області в родині священика. Одночасно з творенням оригінальних поезій Мисик багато перекладав. У 1934 р. його було заарештовано. За півроку – через брак достатніх даних – слідство було припинено. Однак у липні 1935 р. Мисика було засуджено до 5 років виправно-трудових таборів. Незаслужене

покарання перекладач відбував на Соловках.

З 1941 р. був у радянських військах, потрапив у полон. Навесні 1945 р. разом із групою солдатів, виведених на розстріл, утік із німецького табору для радянських військовополонених. У 1956 р. з Василя Мисика було знято всі звинувачення і реабілітовано.

Особливої уваги заслуговує плідна перекладацька спадщина В. Мисика, за яку 1977 р. поета було відзначено премією ім. М. Рильського. У перекладах українською мовою Василя Мисика читаємо поезії Дж. Байрона, В. Шекспіра, О. Пушкіна, П.Б. Шеллі, Р. Бернса, Г. Лонгфелло, Дж. Кітса, В. Вітмена, П.Й. Гете, Ж.П. Беранже та інших європейських авторів. Як фаховий сходознавець В. Мисик перекладав твори багатьох поетів Сходу: Рудакі, Омара Хайяма, Гафіза, Фірдоусі.

* *Анка* – казковий птах.

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннєвий компонент

I

1. Які цікаві факти з біографії Омара Хайяма можете розповісти?
2. Дайте визначення літературознавчого поняття «рубаї».
3. Кого з українських перекладачів-поетів персько-таджицької поезії ви можете назвати?
4. Розкажіть, що ви знаєте про перекладача поезії Омара Хайяма – Василя Мисика?

II

1. Визначте коло проблем, які турбували Омара Хайяма в його поезії.
2. Чому рубаї Омара Хайяма називають філософськими?
3. Вивчіть напам'ять 2–3 рубаї О. Хайяма.

Діяльнісний компонент

1. Якою постає людина в поезіях Омара Хайяма?
2. Випишіть із рубаїв Омара Хайяма найбільш яскраві рядки, які вам сподобались.
3. Розкрийте філософський зміст обраних вами рубаїв. Чим вони вам сподобались?

Ціннісний компонент

1. Які думки і почуття навіяли вам рубаї О. Хайяма?
2. До яких міркувань спонукає вас такий вислів О. Хайяма «Хіба у всесвіті найкращий твір – не ми»?

Екологічна грамотність і здорове життя

Яким ви бачите створений поетом світ?

Французький героїчний епос «Пісня про Роланда»

Уявлення про лицарську доблесть знайшли своє відображення у героїчному епосі Середньовіччя, розквіт якого припадає на XII–XIII ст. Най-

Героїчний епос (з грец. – слово або оповідання) – збірна назва фольклорних творів різних жанрів, в яких у формі легенди відображено волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла, гноблення.

більше епічних поем було створено у Франції. Тривалий час вони існували в усній формі. Ці поеми називалися жес-тами, що означає «пісні про діяння», або «пісні про подвиги») та виконувалися мандрівними музикантами-жонглерами під акомпанемент музичних інструментів на

зразок маленьких арф або скрипок. Їх можна було почути на ярмарках біля міських стін, у монастирях, у замках і навіть у королівських покоях.

Найбільш відомим твором цього жанру у Франції стала «Пісня про Роланда» – одна з французьких середньовічних героїчних поем, які називались у Франції піснями про подвиги. У ній описуються події кінця VIII ст. В історичну основу твору покладено факт: знищення частини французької армії басками у Роксевалі в 778 р.

Коли Карл повертався з походу до Іспанії, на його ар'єргард у Піренеях вчинили напад баски та знищили його у битві у Ронсевальській ущелині. У ній загинуло кілька французьких аристократів, серед них Гротланд (Роланд).

«Пісня про Роланда» є першим національним шедевром французького мистецтва. Первинно твір був призначений для усного виконання народними співцями – «фішглерами», як називали у тогочасній Франції мандрівних акторів.

У центрі оповіді – Роланд, племінник Карла, ідеальний лицар, втілення васальної вірності Карлу.

Посли Марсилія пропонують Карлу матеріальну винагороду, щоб уникнути військової сутички. Однак Карл Великий боровся за віру, тож Роланд наполягає на тому, щоб відмовити послам. Роланд ставить духовні цінності вище від матеріальних, відмовляється від пропозиції, оскільки вважає свою війну священною.

Роландові протиставлено другого васала Карла – зрадника Ганелона.

У поемі проглядаються три частини:

1. Зрада Ганелона. 2. Смерть Роланда.
3. Помста за Роланда.

«Пісня про Роланда» в Оксфордському рукописі складається з 4002 віршів. Твір написаний особливою строфічною формою – лессами, або інакше, тирадами, з непостійним числом рядків у строфі – від 4 до 20. Рядки всередині лесси зв'язані неточними римами – асонансами.

У «Пісні про Роланда» виражена ідеологія феодального суспільства, у якому вірне служіння васала своєму сюзерену було незаперечним законом, а порушення його вважалось зрадою.

Твору притаманний виразний героїчний пафос. Роланд – це сміливий, відважний воїн-патріот, що завжди дотримує слова. Це вірний васал короля, що не зрадить його за жодних умов. Це борець із ворогами християнської віри, захисник знедолених, котрий виконує свій обов'язок. Роланд – ідеальний воїн, патріот, правдолюбець. Він безстрашний лицар, який мужньо приймає смерть, і в останні хвилини свого життя думає лише про свою країну, про виконаний обов'язок, про товаришів. Образ Роланда протиставляється образу Ганелона, який був зрадником і продався ворогові франків.

Карл Великий – типовий образ мудрого, справедливого правителя. Він неблаганний до ворогів та зрадників. Його образ міфологізовано й ідеалізовано.

Найбільшій популярності образ Роланда здобув на своїй батьківщині – у Франції. Його іменем у Середньовіччі називали вулиці та площі, згодом про нього забули. У XIX ст. з появою зацікавленості людей історією та культурою середніх віків Роланд став справжнім національним героєм Франції.

Відомий французький композитор Огюст Мерме у 1894 р. написав оперу «Роланд в Ронсево».

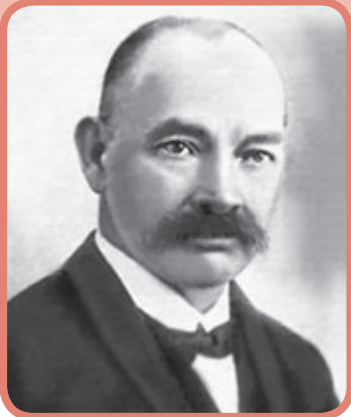
Український переклад твору зробили Василь Щурат, Нінель та Вадим Пащенко.

Васал – у середні віки в Західній Європі феодал, що одержував земельні володіння від іншого, могутнішого феодала, сеньйора (сюзерена).

Сюзерен – у середні віки могутній феодал у Західній Європі.

Український контекст

Василь Щурат

(1871–1948)

Український педагог, літературознавець, поет і перекладач. Родом із села Вислобоки на Львівщині. Навчався у Львівському і Віденському університетах. У 1898–1934 рр. учителював у гімназіях Перемишля, Бродів і Львова.

Був директором приватної жіночої гімназії сестер Василянок у Львові (1921–1934). Брав активну участь у боротьбі за український університет, був першим ректором Львівського Таємного університету (1921–1923). У 1939 р., після більшовицької окупації Галичини, поновився як дійсний член Української академії наук. Останні роки життя працював директором Львівської бібліотеки АН УРСР і професором Львівського університету. Помер у Львові.

Щурат багато перекладав: з давньогрецької (Горацій), з французької («Пісня про Роланда»), з німецької (Гейне, Гете), з польської (А. Міцкевич, Ю. Словацький, М. Конопницька, А. Асник, Я. Каспрович), з російської, з білоруської та ін. Багато уваги Василь Щурат приділяв питанням українсько-польських відносин. Йому належить найкращий до 1914 р. віршовий переклад «Слова про похід Ігоря Святославича» сучасною українською мовою (1907).

Пісня про Роланда

(Скорочено)

Король наш Карл, великий імператор,
Сім довгих літ в Іспанії провів.
Гористий край здобув він аж до моря, –
Нема вже замка, щоб йому не здався,
В руїнах всі міста і їхні мури,
Крім Сарагоси на верху гори.
Король Марсілій править там невірний,
Мухмеду служить, Аполліна молить, –
Та не минуть йому за те біди.
Король Марсілій був у Сарагосі.
Пішов він в сад, у тінь дерев плодкових,
Приліг на біломармуровий камінь.
Круг нього більш як двадцять тисяч маврів.
Він мовив герцогам і графам так:
«Послухайте, панове, сталося лихо –

Карл, Франції прекрасної король,
 Прийшов сюди, щоб всіх нас уярмить.
 А тут ні військ, щоб міряться з ним,
 Ні сил таких, щоби його здолати.
 Пораду дайте, наймудріші з маврів,
 Як рятуватись від ганьби і смерті».
 На це хоч би один промовив слово;
 Озвався лиш Бланкандрін, барон Вальфонди.

III

Вважався Бланкандрін одним з мудріших,
 Відважним був і рицарем чудовим,
 Готовим королю допомогти.

Він так Марсілію сказав: «Не бійтесь,
 Упевніть Карла, гордого чванька,
 У вірній службі і приязні щирій:
 Пошліть в дарунок левів, ведмедів, псів,
 Сімсот верблюдів, соколів сот десять,
 Чотири сотні мулів з сріблом-злотом, –
 Всього добра на п'ятдесят возів,
 Щоб воїнам він міг ним заплатити.
 Вже годі в цій землі йому сидіти,
 Нехай, скажіть, до Ахена верта,
 А ви, мов, пройдете слідом за ним
 Якраз в самий Михайлів день святий,
 Щоби прийняти там закон Христа
 І відтоді його васалом стати.
 Щоб честю і майном йому служити.
 Дамо йому й заручників, як схоче,
 Десятків два, щоб певність мав у цім,
 Дамо йому хоч би й своїх синів, –

Карл Великий посвячує
 Роланда в лицарі

На муки перший я б свого послав!
 Вже ж краще їм голів своїх позбутись,
 Ніж мали б ми маєтки й честь згубити
 І жебраками стать у цій землі».

XII

В тіні ялини сів могучий Карл,
 Своїх баронів кличе він на раду.
 Прийшов Оджьер, Турпін-архієпископ,
 Старий Річард, його небіж Анрі,
 Хоробрий граф гасконський Ацелін,
 Тедбалът із Реймса й брат його Мілон.
 Крім цих прибув Джерін, був там Джер'єр,
 Прийшов також на раду граф Роланд
 І сміливий та славний Олів'єр.
 Багато франків з франківської землі
 На заклик Карла до його прийшло.
 Також і Ганелон, що Карла зрадив, –
 Так почалась та нещаслива рада.

XIII

«Мої барони, – мовив Імператор, –
 Марсілій-цар прислав послів до мене.
 Він обіця нам блага незліченні:
 Ведмедів, левів, пов'язаних хортів,
 Сімсот верблюдів, соколів сот десять,
 З арабським золотом сот чотири мулів, –
 Всього добра на п'ятдесят возів, –
 І просить нас до Франції вертатись.
 Він прийде сам в мою столицю Ахен
 Прийняти закон спасенний, христіанський;
 Хрестившись, – буде ленником моїм.
 Так каже. В мене ж сумніви чималі».
 На те барони: «Слід остерігатись».

XIV

Скінчив свою промову володар.
 Не годиться із ним лиш граф Роланд;
 Стає на ноги і говорить Карлу:
 «Марсілію ніяк не можна вірити!
 Сім літ, як ми в Іспанію прийшли.
 Я Нопль здобув для вас, здобув Коммібль,
 Вальтерну взяв і всю округу Піни,
 Севілію, Іуделу, Баласгет.
 Король Марсілій завжди був зрадливий:
 До вас прислав п'ятнадцять сарацинів;
 У них були в руках гілки оливи
 Й такі ж улесливі слова були.
 Спитали ви поради у французів,
 Хвалили вас за той безумний вчинок,
 Послали ви поганинові двох –
 Один був граф Базон, другий – Базілій, –
 І Мавр стяв голови обом в Альтілі.
 Я раджу й далі ворогів громити,
 Вести до Сарагоси всі війська,
 Й держать облогу хоч би й все життя,
 Але ж помститись зраднику за вбитих».

XV

Поник чолом великий імператор,
 Він крутить вус і підборіддя гладить,
 Роландові ні слова не відкаже.
 Замовкли франки. Тільки Ганелон
 Мовчати не став. Зривається, підходить
 І горде слово Карлові говорить.
 Він мовив так: «Не вірте похвалькам.
 Хто б це не був, хоч навіть і я сам,
 А слухайте того, хто раду дасть корисну.
 Король Марсілій справді вам кориться:
 Іспанію він хоче взяти, як лен,
 Та ще й закон Христа прийняти згоден.

Хто радить вам не вірити йому,
 Забув, які тяжкі нас муки ждуть.
 Чванлива рада послуху не варта, –
 Лишім нерозум, розуму тримайтесь!»
 «Французькі рицарі, – промовив Карл, –
 З моїх баронів оберіть того,
 Хто б мавру відповідь мою доставив».
 Роланд сказав: «Хай їде Ганелон,
 Мій вітчим – найдостойніший барон».
 Всі франки згодились: «Хай буде так,
 З дорученням він справиться найкраще».

XXIV

«Ось рукавички й палиця, бароне, –
 Сказав король могучий Ганелону. –
 Адже ви чули: франки вас обрали».
 А Ганелон: «Роландова це справа!
 Повік ненавиджу його і перів,
 Прихильних до Роланда й Олів'єра,
 Чіп друг йому! Одверто заявляю:
 Це – вороги мої, і викликаю
 Їх всіх на смертний бій...»
 А Карл на те:
 «Гнівливі дуже ви й завзяті надто!
 Я вам наказую іти, барон!»
 «Що ж, я піду, – промовив Ганелон. –
 Але я йду на видиму загибель,
 Як граф Базан і брат його Базілій».

XXV

Великий Карл тримає рукавичку.
 Та Ганелон хотів би там не бути,
 І рукавичку упустив в нестямі...
 О Боже наш! – покликали французи, –
 Що це за знак? Він щось лихе віщує,
 На горе тяжке цей посол їде!»
 «Побачите!» – їм Ганелон на це.

XXXI

Так їхав Бланкандрін із Ганелоном,
 І присягалися один одному,
 Що будуть важити на смерть Роланда.
 Так їхали дорогами, шляхами
 Й спинилися під тисом в Сарагосі.
 Тут під тінистою сосною трон,
 Александрійським шовком весь укритий.
 На нім сидить іспанський повелитель,
 І більш як двадцять тисяч маврів з ним,
 Цікаві, що їм скаже Бланкандрін,
 Стоять в глибокій тиші навколо.
 От входять Бланкандрін із Ганелоном.

Бюст Карла Великого.
 1350 р., Аахен

XXXIII

Роланд

Граф Ганелон надумавсь, що сказати.
Він починає дуже мудре слово,
Неначе справжній майстер на промови.
Він так сказав: «Нехай боронить Бог Вас, царю
І Бог, в якого вірим ми,
І Карл Великий, пан, велів сказати,
Що мусите закон Христа прийняти.
Він пів-Іспанії вам в лен дає,
Не схочете ж – він візьме вас, скує
І одведе в свою столицю Ахен.
Там грізний суд відбудеться над вами
І сором, і ганьба, і люта смерть...»
Розгнівався Марсілій, вчувши це,
Закутий в злото спис на графа звів:
Якби не люди, певно б, що убив.

XLII

«Дивуюсь Карлу я, – сказав Марсілій, –
Старий він, сивий, двісті літ прожив
Отримав перемог немало
Булатних списів зазнавав удари
І сам без ліку королів разив...
Коли кінець отим боям його?»
«Кінця не буде, – мовив Ганелон, –
Поки Роланд лишається живий.
Де ще на світі рицар є такий?
Так само і відважний Олів'єр,
І з ним усі дванадцять франкських перів,
І двадцять тисяч їхньої дружини –
Не страшно Карлові нікого з ними».

XLIII

«Мій любий граф, – король Марсілій каже, –
І в мене військо – кращого не знайдеш:
Чотири сотні тисяч зможу я
Повести в бій супроти короля».
«Тепер не час, – відмовив Ганелон, –
Багато військ загине по-дурному.
Нерозум киньте, розуму держіться!
Пошліть добра до Карла якнайбільше.
Щоб здивувалися йому французи;
Заручників пошліть десятків два –
І Карл в прекрасну Францію поверне.
За ним піде сторожа військова,
А в ній лишиться певне й граф Роланд,
Відважний та звитяжний Олів'єр –
Обох, ручуся в тім, спітка тут смерть!
Пиху прийдеться Карлові сховати,
І він покине з вами воювати».

XLIV

«А як же ж, любий графе Ганелоне, –
 Питає мавр, – Роланда нам убити?»
 А граф на це: «Я можу пояснити:
 Як прийде Карл в міжгір'є Цезарійське,
 То там залишить військову сторожу,
 З Роландом на чолі, з своїм небожем,
 І з Олів'єром, відданим йому,
 А з ними буде двадцять тисяч франків.
 На них своїх сто тисяч ви пошліть –
 Хай розпочнуть із ними бій одразу.
 Загине війська їхнього багато,
 Та й ваших жертвою немало ляже.
 Тоді почніть новий із ними бій –
 В однім бою з цих двох Роланд сконає.
 Здобудете отак ви перемогу,
 І вже не треба буде воювати».

LVI

Могучий Карл спустошив край Іспанський,
 Взяв кріпості, поруйнував міста,
 І вирішив війну тим закінчити,
 До Франції прекрасної спішити...
 Напроти неба, наверху горба
 Роланд поставив прапор військовий –
 В долині військо стало навкруги.
 Долинами вже сунуть сарацини
 У панцерах, кольчугах і шоломах;
 У них щити, в руках мечі.
 Тримують всі списи напереваги.
 Спинились маври в лісі, серед гір.
 Чотири сотні тисяч ждуть світанку.
 О, горе! зрада і невздогад франкам.

LIX

Минає ніч, займається зоря.
 Вже на коні відважний Імператор
 Стурбовано на військо поглядає:
 «Дивіться-но, панове, – мовить Карл, –
 Як ось тут ущелини ворожі,
 Кого б лишити з військом на сторожі?»
 «Сміліший всіх мій пасинок Роланд,
 Лишім його!» – озвався Ганелон.
 На зрадника поглянув Карл суворо
 І відповів: «Ти справжній чорт
 І лють твоя за тебе промовляє,
 А хто ж передні поведе полки?»
 «Нехай датчанин їх веде Оджєр, –
 Говорить граф, – найкращий він для цього».

LXIV

Могучий Карл промовив до Роланда:
 «Лишаю тут з тобою, любий графе,

Всього свого я війська половину,
 Воно тебе від смерті порятує».
 «Цього не треба, – відповів Роланд, –
 Себе і рід свій я не посоромлю!
 Лишіть зо мною двадцять тисяч франків
 І йдіть спокійно: поки я живу –
 Ніхто вас вже ніяк не потривожить».

LXV

І скочив на коня Роланд одважний,
 З ним поруч побратим став Олів'єр,
 За ними Джерін і сміливий Джер'єр,
 Пішов Оттон, так само Беранджєр,
 Пішов Самсон і Ансеїс старий,
 Джерарт погордий, русільйонський граф,
 Так само і гасконець Енджел'єр.
 Турпін сказав: «Авжеж і я піду».
 «Роланд – сеньйор мій, я його не кину»,
 Такі слова промовив граф Готьєр.
 З усіх обрали рівно двадцять тисяч.

LXIX

... Іспанський цар своїх васалів кличе:
 Віконтів, графів, герцогів, баронів.
 Із челяддю, з синами всі прийшли.
 Всього зібрав він тисяч сот з чотири.
 Гуркочуть в Сарагосі барабани,
 Стоїть на вежі Мухамеда ідол,
 І моляться йому всі маври ревно.

LXXX

На маврах панцери міцні, потрійні,
 На голові шоломи сарагоські,
 Мечі при боці сталеві,
 У всіх щити і списи валенсійські,
 І прапорці на списках різно мають,
 Серед яких червоні, білі, сині.
 Уже зійшли з дорожніх мулів маври
 І мчать вперед на баских конях чвалом.
 Був ясний день, вгорі світило сонце,
 Блищала зброя безліччю вогнів,
 Сурмили сурми, кличучи на бій;
 Страшний той гук почуло й військо франків.
 «Здається, друже, – Олів'єр сказав, –
 Нам з маврами до бою треба братись».
 «Ну, що ж, дай Боже! – відповів Роланд, –
 За короля повинні ми стояти:
 Васал повинен за свого сеньйора
 Терпіть нестатки, спеку і мороз,
 Віддати тіло й кров і все життя!
 Глядіть же всі, без жалю бийте маврів,
 Вони невірні, з нами ж Бог і правда!

Щоб злих пісень про нас не заспівали,
Я ж прикладу поганого не дам».

LXXXIX

Роланд вже бачить – буде бій великий,
Відважніший стає від лева й барса.
Скликає франків, каже Олів'єру:
«Облиш цю мову, друже мій, тепер!
Нам досить війська володар залишив,
З найкращих двадцять тисяч вибирав,
І боягузів серед них не знав.
Васал повинен за свого сеньйора
Терпіть нестатки, спеку і мороз,
Віддати тіло й кров і все життя!
Є в тебе спис, а в мене Дюрандаль,
Мій добрий меч, самого Карла дар.
Помру – новий його хазяїн скаже:
Ним вірний, славний володів васал!»

CV

Загальний бій і дивний скрізь лютує,
Де більша небезпека, там Роланд;
Разить він списом, поки спис придатний,
Та спис з п'ятнадцятим зламався ударом.
Тоді Роланд вхопивсь за Дюрандаля,
Пустив коня, наскочив на Шернубля,
Розсік шолом, сіяючий алмазом,
Розтяв шишак сталевий і волосся,
Лице і очі, груди і кольчугу,
Спинний хребет надвоє розрубав
Враз із сідлом, і луку золотую.
У кінських крупі тільки меч спинився,
Розтявши й кінські кості всім на диво, –
Два трупи у траву зелену впало.
І мовив граф Роланд: «Нікчемні маври! –
Не в добрий час з'явилися сюди:
Ваш Мухамед вам тут не допоможе.
Така почвара нас не переможе!»

CXII

Страшний, кривавий бій лютує далі.
Разять відважно Олів'єр з Роландом,
Турпін наніс свій тисячний удар.
І пери теж не відстають від них –
Всі франки б'ються дружно, як один.
Невірних сотні, тисячі упало,
Тим явна смерть, які не повтікали, –
Рад, чи не рад – прощаються з життям.
Але ж і франки кращих тратять там.
Їх не побачать вже батьки й жінки,
Ні Карл король, що жде їх серед гір...
А що ж то сталося у франкській стороні?

Гримлять громи, бушують буруни,
 Невпинний град і ливний дощ без краю,
 І часті блискавки все небо криють,
 І вся навкруг здригається земля:
 Від церкви Сен-Мішель і аж до Санса,
 Від Безансона до Гюйтсандських брам
 Нема будівлі, де би мур не падав.
 У самий південь скрізь там темно стало,
 Он тільки й світла, як на небі спалах.
 І люди всі навкруг вжахнулись з того,
 І всі кричать: «Це Судний день настав!»
 Ніхто ж не знає з чого – ураган:
 Природа тужить, що помре Роланд.

CXIV

Долиною зближається Марсілій.
 Велике військо скликать він зумів –
 Веде на бій десятків два полків.
 Горять шоломи злотом, самоцвітом,
 Блищать щити та панцери дамаські,
 Сім тисяч сурм ураз до бою грає, –
 Несеться гомін по цілому краю.
 «Мій Олів'єре, друже мій і брате, –
 Сказав Роланд, – продав нас Ганелон.
 Сховати зраду вже тепер не можна,
 За нас помститься наш великий Карл!
 А в нас тут буде бій тяжкий, кривавий,
 Такого ще на світі не бувало.
 Почну рубати маврів Дюрандалем,
 Ти ж Альтеклером, друже мій, рубай!
 Ми стільки світу вже сходили з ними,
 Так ними виграли багато боїв,
 Що пісні не складуть про нас лихої!

CXXX

Побачив згубу франків граф Роланд
 І Олів'єру другові сказав:
 «Мій любий друже, що ти тут поробиш?
 Бач, скільки в нас загинуло відважних,
 Які барони не живуть вже нині,
 На жаль і смуток любої країни!
 Великий Карле, наш королю славний,
 Чом ти не тут? Ой, любий Олів'єре,
 Що ж нам робить? Як повідомить Карла?»
 «Не знаю, друже, – мовить Олів'єр, –
 Як ждять безчестя, краще смерть тепер!»

CXXXI

«Я засурмлю в свій ріг, у Оліфант,
 В міжгір'ї Карл іде, – сказав Роланд, –
 Ручуся, він почує й вернеться назад».
 «Це був би сором, – каже Олів'єр, –

Цим тільки вкриєте себе ганьбою,
 Себе і весь свій рід на цілий вік.
 Було б тоді сурмити, як казав,
 Тепер на це я згоди би не дав.
 Тепер сурмить не честь і не хвала,
 Коли вам кров всі руки залила».
 Роланд на те: «То кров ще не моя!»

СХХХІV

Але Турпін цю суперечку вчув,
 Коня свого острогами торкнув,
 Примчав до друзів і почав корити:
 «На бога, киньте, друзі, тут сваритись,
 Бароне Олів'єре, сір Роланд.
 Сурмити пізно вже, спізниться Карл.
 Хіба для того тільки слід сурмити,
 Щоб імператор міг за нас помститись,
 Щоб маврам не прийшлося ні одному
 У radoщах вертатися додому.
 Як тільки зйдуть з коней наші франки,
 Побачать наші зічені останки,
 Складуть у труни, покладуть на мули
 Заплачуть від журби і жалю гірко
 І поховають в склепах монастирських,
 Щоб свині, пси й вовки не жерли нас».
 «Ви добре мовите», – сказав Роланд.

Сарацини нападають
 на Роланда., Мініатюра,
 XIV ст., Брюссель

СХХХV

Узяв тут міцно в руки граф Роланд
 Дзвінкий свій ріг, свій славний Оліфант,
 До уст своїх його він притулив
 І з мукою тяжкою засурмив.
 На тридцять миль через вершини гір
 Чудовий ріг Роланда заgrimів.
 Почув король і франки всі цей грім...
 І мовив Карл: «Б'ють наші ворогів!»
 А Ганелон покvapно відповів:
 «Коли б хто інший отаке сказав, –
 Усякий брехуном його б назвав!»

СХХХVІ

Роланд сурмив так болісно і тяжко,
 Що кров'ю вкрилися червоною уста,
 Й порвалися всі жили на висках.
 Гуде протяжно-гучно Оліфант, –
 І вчув його в міжгір'ях Карл Великий,
 Учув Немон і все французьке військо.
 І мовив Карл: «Роланд сурмить в свій ріг.
 Роланд сурмить не дурно, тільки в бій».
 «Який там бій! – промовив Ганелон, –
 Соромтесь, сір, старі ви вже і сиві,

Говорите ж, неначе та дитина.
Та хто ж Роландову не зважить силу?
Ходімо, франки, далі треба йти.
Не близько ще до Франції-краси».

CXXXVII

Сурмить Роланд, в крові його уста,
І жили всі відкрились на висках.
Сурмить над силу тяжко і напружно.
Почули франки й Карл: «Як смутно-тужно
Роландова сурмить сурма!» – він мовить.
«Роланд в біді, там бій! Наш рицар молить
Допомогти йому! – скричав Немон, –
Нас держить тут лиш зрадник Ганелон.
До зброї, Карл, нехай ваш клич лунає, –
То ж граф Роланд в розпуці в ріг свій грає!»

CLVIII

Відважно б'ється й далі граф Роланд.
Палає тіло, піт тече струмками,
І нестерпуче голова болить,
Бо, як сурмив у ріг, порвалися жили.
Та мусить знати, а чи прийде ж Карл?
І знов сурмити почина Роланд –
І тихо-тихо грає Оліфонт.
Проте король почув ці ніжні звуки,
Спинив коня і каже: «Горе нам!
Сьогодні ми навік Роланда втратим,
По звуках чую, що йому не жити...
То ж хто до нього хоче поспішити –
Спішіть! Хай сурмлять сурми, скільки є!»
І шість десятків тисяч сурм гуде,
Заграли гори й долини озвались...
Погани чують звуки, не сміються,
Поміж собою кажуть: «Карл іде».

CLXXIII

Відчув Роланд, що морок очі криє,
На ноги став, напруживши всі сили –
В лиці червоної ні краплі крові,
До скелі темнобурої підходить
І десять раз у розпачу і гніві
Мечем об камінь б'є. А сталь дзвенить
І навіть не щербиться. І молить граф:
О Матір Божа, поможи мені!
Мій добрий меч, о Дюрандалю вірний,
Коли я вмеру, ти більше не потрібний!
А скільки битв з тобою виграв я,
А скільки царств завоював тобою
Для імператора з сідою бородою!
Ти не потрапиш в руки страхунам, –

Тобою володів такий васал,
Яких не зна вже Франція-краса!»

CLXXVI

Роланд почув себе в обіймах смерті –
Смертельний холод в голові і серці.
Лягає під ялину ниць Роланд,
Притис до серця меч і Оліфант.
Він ліг обличчям до країни маврів,
Щоб Карл сказав своїй дружині славній,
Що граф Роланд умер – та переміг.
Згадав ще раз Роланд свої гріхи
Й простяг у небо рукавичку праву.

CLXXXII

Для Карла Бог являє чудеса:
Без руху сонце стало в небесах.
Тікають маври, франки їх женуть,
Наздоганяють коло Валь-Тенебри,
А звідси аж до Сарагоси гнали,
Вбиваючи невірних всіх без жалю.
Тут заступили маврам всі стежки,
Притисли їх до Ебро, до ріки.
Ріка прудка, глибока і грізна,
А тут тобі ні човна, ні судна
Стрибають просто в воду сарацини,
Звучи на поміч бога Тервагана.
У кого зброя трапилась важка,
Відразу пойняла того ріка.
А інший в хвилях закрутився.
Щасливіший був той, хто захлинувся сам, –
Загинули ж усі невірні там.
А франки кажуть: «Так Роланд помотався!»

CLXXXIX

Утік до Сарагоси цар Марсілій,
Зійшов з коня під деревом оливним,
Свій шолом, меч і панцер слугам дав
І сам сумний, злидений тут же впав.
Лежить без правої руки Марсілій,
І кров тече струмками на траву,
І з кров'ю тратить він свідомість-силу.
Над ним стоїть цариця Брамимонда,
Ридає, тужить і голосить тяжко.
А з нею купно двадцять тисяч маврів
Кленуть і Карла й Францію прекрасну.

Битва християн
з сарацинами

CSLXXIV

Вернувся Карл з Іспанії додому,
В найкраще місто Франції, в столицю.
Іде в палац, проходить у світлицю.

Прекрасна Альда Карла зустрічає.
 Де ж граф Роланд? – вона його питає, –
 Що одружитися зо мною має?»
 Від горя Карл і світла вже не бачить –
 Рве сиву бороду і гірко плаче:
 «О сестро-друже, не питай – загинув,
 Та дам тобі ще кращого в заміну –
 Це Людвік, син мій – кращого не маю,
 Він буде королем у нашім краю».
 І мовить Альда: «Дивні ці слова!
 Господь хай милує і його ангел,
 Щоб я жила, коли помер Роланд!»
 Поблідла вся і впала нежива
 Під ноги Карла – Бог простить її!
 Заплакали всі франки у журбі.

CCLXXVI

Вернувся Карл в свій Ахен первостольний.
 Перед палацом просто на майдані
 Став зрадник Ганелон в міцних кайданах.

З французької переклав Василь Щурат

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннєвий компонент

I

1. Пригадайте основні жанри європейської літератури Середньовіччя.
2. Яку історичну подію покладено в основу героїчного епосу «Пісня про Роланда»?

II

1. Як Роланд виконує свій обов'язок перед королем?
2. Визначте провідну ідею твору.
3. Укладіть план до образу Роланда.
4. Які фрагменти з твору вам найбільше запам'яталися?

Діяльнісний компонент

1. Доберіть цитати з твору, які характеризують Роланда, Олів'єра, Карла, Ганелона.
2. Схарактеризуйте риси лицарства, що оспівуються в «Пісні про Роланда».
3. Знайдіть епітети, якими в епосі характеризується Роланд, Карл, Ганелон.
4. Схарактеризуйте образ Роланда.
5. Доведіть, що «Пісня про Роланда» належить до героїчного середньовічного епосу.

Ціннісний компонент

1. Опишіть, яким ви уявляєте Роланда.
2. Чим приваблює «Пісня про Роланда» сучасного читача? Обґрунтуйте свою думку.

Громадянська та соціальна компетентності

Від імені Роланда розкажіть, як він виконав свій громадянський обов'язок.

Роман про Трістана та Ізольду

Цикл лицарських романів про кохання лицаря Трістана до королеви Ізольди, що виникли на основі кельтських народних переказів, належить до найпопулярніших у Середньовіччі. Найбільш значними є віршовані романи французького жонглера Беруля і норманця Тома. Обидва твори написані у XII ст. і збереглися в уривках.

За сюжетом роману, батько Трістана гине, захищаючи свої володіння, мати помирає з горя. Королевич-сирота випадково потрапляє в Корнуолл, де править його дядько Марк. Трістан – зразковий лицар. Король Марк любить його і вважає своїм спадкоємцем. У романі відображена слабкість королівської влади в цей період. Барони та васали короля змушують Марка одружитися, щоб мати законного спадкоємця. Трістан хоче висватати королю Ізольду Золотоволосу, яка врятувала лицарю життя, коли Трістана було смертельно поранено отруйним мечем богатиря Моргольта. Щоб здобути прекрасну королю, Трістан вбиває дракона-людожера, який наводив жах на всю країну. В дорогу мати Ізольди Золотовосої дає їй любовне зілля, щоб вона випила його з королем Марком. Та під час подорожі Ізольда та Трістан у спеку випадково випивають чарівне вино і безмежно закохуються одне в одного. Це почуття приносить їм як велику радість кохання, так і трагічну загибель. Навіть після одруження з королем Марком Ізольда не може забути свого Трістана. Лицар їде на чужину, одружується з Ізольдою Білорукою, але це його не рятує від шаленої пристрасті до Ізольди Золотовосої. Смертельно поранений, він посилає за коханою. Та ображена Ізольда Білорука обдурює чоловіка, не каже йому, що Золотоволоса тікає від короля, щоб зустрітися з ним. Трістан помирає. Від болю втрати помирає також Ізольда Золотоволоса. Коханців ховають по обидва боки капиці. Та квітучий терен, що переріс через капицю, єднає їхнє пристрасне кохання навіки.

Протягом декількох століть роман був дуже популярним, приваблював глибиною духовного світу героїв, спробою розкрити психологію кохання, чого не було в інших середньовічних творах.

Конфлікт між особистим, вільним почуттям закоханих і суспільно-моральними нормами епохи, що проходить через весь роман, відображає глибокі суперечності в лицарському суспільстві та світогляді епохи. Зображуючи любов Трістана та Ізольди з гарячим співчуттям, автор не наважується відкрито протестувати проти панівних понять і установ та «виправдовує» кохання своїх героїв фатальною дією напою. Проте об'єктивно роман виявляється глибокою критикою давніх феодальних норм.

Історія про Трістана та Ізольду залишила помітний слід у світовому мистецтві. Так, Р. Вагнер створив відому музичну драму «Трістан та Ізольда»,

Н. Уайєт.
Трістан та Ізольда

Леся Українка написала поему «Ізольда Білорука», Ж.Бедє переробив роман Тома, обробку Ж. Бедє українською мовою переклав М.Рильський.

Розвиток провансальської лірики

Для зрілого Середньовіччя характерним був розквіт ліричної поезії, передусім – любовної. Європейська лірика виникла у Провансі, на межі

Трубадури – середньовічні поети і співаки, що були виконавцями власних пісень. Інша назва – менестрелі.

XI–XII ст. Провансальські поети називались трубадурами. Вони прагнули досягнути професійної майстерності, змагаючись між собою. Трубадури утвердили риму в західноєвропейській ліриці, зба-

гатили її новими жанрами. Центральною темою в ліриці трубадурів була тема кохання. Справжнім коханням вважалась «висока» любов, здатна розкрити в душі прекрасні поривання. Найвищим ліричним жанром була канцона (пісня).

Одним з провідних майстрів канцони був **Джауфре Рюдель (1113–1170)**.

З ім'ям цього поета пов'язана легенда про високе кохання. У життєписі трубадура розповідається, що Рюдель, сеньйор Блаї, полюбив графиню

Канцона (від італ. *canzone* – пісня) – одна з форм середньовічної лірики, пісня про лицарську любов, пов'язана з культом «прекрасної дами».

Годьєрну Триполітанську за красу, доброчесність і шляхетність, про які чув від паломників, і склав на її честь багато прекрасних віршів. Щоб побачити графиню, він вирушив у хрестовий похід, але під час морської подорожі захворів і помер

у Триполі на руках графині. Вона наказала поховати його з почестями в соборі триполітанського ордену тамплієрів, а сама того ж дня постриглася в черниці. Можливо, ця легенда придумана «біографами» трубадура на підставі його канцон, в яких розповідається про нерозділену любов поета до далекої прекрасної жінки – про «кохання віддалік».

Канцона

Мені під час травневих днів
 Приємний щєбіт віддалік,
 Зринає в пам'яті без слів
 Моє кохання віддалік.
 Навік я неспокійний став,
 І не ростуть квітки між трав,
 Як зимно у душі мені.
 Я щастя у житті зустрів
 В моїм коханні віддалік.
 Немає в світі кращих днів
 Ні поблизу, ні віддалік!
 Коли б я лиш надію мав,
 У царство б маврів я помчав,
 Обдертий весь, в самотині.
 Немає в світі кращих снів —
 Примчать до неї віддалік,

І чуть слова її, мов спів,
 І розмовлять не віддалік,
 А віч-на-віч, щоб не шукав
 Я більш її, щоб не страждав,
 Щоб другом був її всі дні.
 Щоб я від горя не смутнів,
 Кохання тішить віддалік.
 Далеко до її країв.
 Даремно мріять віддалік!
 Хоч цілий вік я мандрував,
 Але я там ще не бував.
 Безжальні думи навісні!
 Господь не раз людей жалів.
 Святе кохання віддалік!
 Та поки що я весь змарнів, –
 Про неї мрію віддалік.
 О, до прочан би я пристав
 І посох би з собою взяв,
 Щоб бачить очі неземні!
 Коли б Господь мене привів
 Скоріш до неї віддалік,
 Щоб я признатись їй посмів
 І більш не мучивсь віддалік,
 Щоб кожен куц і кожен став
 Ще кращим біля неї став,
 Щоб стали обрії ясні!
 На мене жаль, на мене гнів,
 Що я кохаю віддалік.
 Я чистим принести зумів
 Своє кохання віддалік.
 Сумним я від кохання став.
 Невже святий мене скарав,
 Щоб мучивсь я в страшній борні?
 Сумним я від кохання став.
 Ганьба тому, хто покарав,
 Щоб мучивсь я в страшній борні!

З провансальської переклав Микола Терещенко

Працюємо з текстом

1. Кого в середні віки називали трубадурами?
2. Що таке канцона? Чи будь-яку пісню можна назвати канцоною?
3. Кому присвятив свою «Канцону» Рюдель?
4. Як передає свої почуття ліричний герой пісні?
5. Поясніть, як ви розумієте висловлювання «кохання віддалік».
6. Сформулюйте за канцоною основні положення лицарського культу «прекрасної дами».

ЛІРИКА ВАГАНТІВ

З кінця XI ст. Європа вступила в період великих соціально-культурних перемін. Соборні школи почали випускати надмірну кількість ліриків, багатьом з яких не вистачало місць при соборах і монастирях, вони залишались без своєї парафії. Шляхами середньовічної Англії, Франції,

Ваганти – мандрівні священики і монахи-утікачі в середньовічні часи (XI–XIV ст.) у Західній Європі, які складали вірші, виконували пісні та декламували прозу на площах міст та на різних зібраннях. Особливістю творчості вагантів була критика католицької церкви і духовенства за їхню скупість, лицемірство і невігластво.

Північної Італії та інших країн Європи ходили вони поодинокі та групами. Цих людей називали **вагантами**. Незважаючи на бідність, ці люди були напрочуд веселими та життєрадісними, як і їхня поезія. «Зневага» до книжок і знань була для них літературною грою. Самі вони були дуже високоосвіченими людьми і не уявляли свого життя без книжок.

Поезія вагантів в основному була анонімною, спиралася на досвід релігійної лірики, на античну традицію та народну поезію, з якою ваганти знайомились під час мандрів.

Тематика вагантської поезії була різноманітною. Ваганти писали на замовлення високопоставлених осіб хвалебні вірші, відгукувались на політичні події, складали релігійні пісні та гімни. Також у своїй творчості не забували восхваляти земні радощі, веселі розваги.

Поезія вагантів має своєрідну ритміку, ліричність. Відомо, що багато з цих творів писалися за взірцем церковних гімнів. У піснях вагантів присутні вигуки, звертання, дуже часто вони за формою нагадують прохання, скаргу, іноді побудовані як діалог. Тобто твори вагантів – це приклад живого, усного мовлення, але укладеного у форму і ритм пісні або гімну.

Значне місце в поезії вагантів займала сатира, спрямована проти жадібності духовенства до грошей, лицемірства монахів.

Наприкінці XII ст. лірика вагантів занепала, але її традиції вплинули на подальший розвиток європейської поезії.

Бідний студент

1. Стану я духовного.
Злидень поміж вами,
Для страждань народжений
Плентаюсь світами.

2. Я до всіх премудростей
Прагнув причаститись,
Тільки злидні капосні
Не дали довчитись.

3. Одяг подірявлений
На мені, недужім,
І в морозну днину я
Аж тремчу від стужі.

4. То ж до церкви Божої
Не ходжу по праву:
Чи в лахмітті вистоїш
До кінця відправу?

5. Вам, міські правителі,
Шлю свої благання:
Не жалійте бідному
Крихти подаяння.

6. Трішечки вподібніться
Доброму святому –
Вкрийте одежиною
Бідного сірому!

7. А за те, що зволили
Жебрака одіти,
Бог воздасть сторицею
На тамтому світі!

З латинської переклав Мирон Борецький

Український контекст

Мирон Борецький

(1941–2007)

Український перекладач, науковець. Народився в с. Дроговиж Миколаївського р-ну Львівської обл. З 1959 по 1964 р. навчався у відділенні класичної філології Львівського державного університету ім. І. Франка. З 1964 по 1983 р. працював викладачем латинської мови та античної літератури у Черкаському педагогічному інституті.

З вересня 1983 р. – доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка, а з вересня 1993 р. до лютого 1999 р. – завідувач кафедри світової літератури цього інституту.

Автор та редактор підручників, хрестоматій зі світової літератури для середньої школи, близько двохсот літературознавчих статей. Переклав вірші античних авторів (Авіана, Бабрія, Катулла, Вергілія, Горация, Проперція, Марка Катона та ін.), пісні вагантів, поезії Ю. Лободовського, А. Міцкевича, Й.-В. Гете, О. Пушкіна, М. Лермонтова, Р.-М. Рільке, В. Висоцького та ін.

Данте Аліг'єрі

(1265–1321)

Гюстав Доре.
«Данте Аліг'єрі»

Видатний італійський поет і мислитель, передвісник Відродження. Він перший почав боротьбу з насильством, жорстокістю, суворими заборонами середньовічного світу.

Народився у Флоренції. Точна дата народження Данте невідома: за різними джерелами – 1265 р. між 14 травня і 13 липня. Його родина представляла небагатий і не дуже знатний феодальний рід.

Про навчання Данте бракує відомостей, але він вражав сучасників незвичайною освіченістю. Дуже рано хлопчик почав цікавитися літературою і мистецтвом,

приділяючи особливу увагу живопису, музиці і поезії, особливо захоплювався творчістю Вергілія.

Сім'я його була відомою у Флоренції і підтримувала політичну партію гвельфів, що виступала на боці Папства і була у протистоянні з гібеллінами, які підтримували імператора Священної Римської імперії.

У 1293 р. опубліковано першу книгу поета під назвою «Нове життя». У цій збірці було тридцять віршів, написання яких датується 1281–1292 рр. Вона містила великий прозовий коментар автобіографічного та філософсько-естетичного характеру.

У віршах цієї збірки вперше розповідається про історію кохання поета. Об'єктом його обожнювання стала Беатріче Портінарі.

У 1274 р., коли Данте було 9 років, він зустрів Беатріче Портінарі, дочку Фолко Портінарі, в яку закохався з першого погляду, але жодного разу навіть не заговорив до неї. Після досягнення повноліття бачив Беатріче, обмінюючись з нею вітаннями на вулиці, але ніколи добре її не знав – він подавав приклад так званого «ввічливого кохання». Це кохання було найсвітлішою подією в житті Данте й, можливо, поштовхом до літературної творчості.

У 13 років Данте заручили з Джеммою ді Манетто Донаті. У 1293 р. Данте одружився, але своє перше кохання до Беатріче проніс через усе життя, прославляючи її у своїх піснях.

Санта Кроче.
Надгробок Данте Аліг'єрі

З 1295 р. почав займатися політикою. Незважаючи на те що Данте входив до партії гвельфів, він завжди намагався перешкодити своєму найлютішому ворогові Папі Боніфацію VIII.

Після смерті коханої Данте присвятив себе філософським дослідженням релігійних шкіл. Він брав участь у публічних диспутах, які влаштовували у Флоренції два головні ордени: францисканський і домініканський.

У 1300 р. Данте стає членом ради шести пріорів, але папська партія висилає його з Флоренції, конфіскує усі маєтності. У 1301 р. Данте засудили до спалення, будинок його зруйнували. Рятуючись від жорстокого вироку, йому довелося назавжди покинути рідне місто. Флорентійська влада постановила, що Данте загрожуватиме страта, якщо він наважиться з'явитися у місті, не виплативши призначеного штрафу у розмірі п'яти тисяч флоринів.

19 років Данте веде мандрівне життя, і на цей період припадає пік його літературної творчості. У той час він виступає як поет, філософ, політичний діяч, публіцист. Тоді ж був написаний найвидатніший твір Данте Аліг'єрі – «Божественна комедія».

Данте назвав свій твір «Комедією», пояснюючи, що так позначається будь-який твір середнього стилю зі страхітливим початком і щасливим кінцем, написаний народною мовою. «Божественною комедією» дантівську поему назвав письменник Дж. Боккаччо у книзі «Життя Данте», виражаючи своє захоплення художньою досконалістю форми й багатством змісту твору.

До кінця свого життя поет мріяв про мир на його рідній землі. Влітку 1321 р. Данте як посол правителя Равенни їде до Венеції для укладення миру з республікою Святого Марка. Повертаючись дорогою між берегами Адрії і болотами По, Данте захворів на малярію. У ніч з 13 на 14 вересня 1321 р. він помирає. Поховали поета в Равенні. Його прах досі похований далеко від батьківщини, яка відмовилася він нього, але він залишається її найвідданішим сином. Могила Данте в наш час є місцем паломництва мільйонів відвідувачів.

Цікаво, що у червні 2008 р. через майже 690 років після смерті великого Данте, влада Флоренції скасувала своє рішення про його вигнання з рідного міста.

Данте привніс у поезію цілий світ нових художніх образів, такий багатий і життєво правдивий, що тепер, через століття, світова поезія черпає з цього натхнення.

Генрі Холідей. «Данте і Беатріче», картина, що зображає зустріч поета з Беатріче

Український контекст

Багато українських поетів перекладали й перекладають твори Данте. Свій слід Данте Аліг'єрі залишив у творчості українських поетів. У вірші «Іржавець» згадує старого Данте Т.Г.Шевченко. Образ Беатріче розкривається в поезії Лесі Українки «Забута тінь»: «Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю Він не забув своєї Беатріче». Юрій Клен у вірші «Беатріче» прославляв великого Данте поетичними рядками:

«Бо серед скель в похмурій тишині
Своїх терцин холодні діаманти
Тобі влітав у шату темний Данте».

І.Франко, П.Куліш, М.Зеров, М.Рильський, В.Стус, Л.Костенко та багато інших українських поетів присвятили Данте поетичні рядки і поезії.

Сонет 11

Сонет (від італ. *sonetto* – звучати) – ліричний вірш, що складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямбу: двох чотиривіршів (катрени) з перехресним римуванням та двох тривіршів (терцети) з усталеною схемою римування: *abab, abab, ccd, eed* або (рідше) перехресною *abab, abab, cde, cde*.

В своїх очах вона несе Кохання, –
На кого гляне, ошчасливить вмиль;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Сонет 12

Ви, що йдете в печальному мовчанні,
Проходите покірно в тишині, –
Звідкіль простуєте, бліді й сумні?
Я бачу, ви – в скорботі ненастанній.

Чи, може, ви мою зустріли пані,
Яка з кохання сльози лле рясні?
Скажіть, о донни, правду всю мені,
Бо ви ж її красою осіянні!

Чи входили в житло ви сумовите
Моєї пані? Станьте ж, розкажіть,
Що з нею сталося, – правди не таїте!

Захвилювались ви несамохіть,
Обличчя ваше зблідло, слізьми вкрите, –
І в мене серце завмирає вмить.

Сонет 14

Коли я вчув, що в серці пробудився
Любовний дух, який отам заснув, –
Тоді здаля мені Амур явився,
До невпізнання радісний він був.

Сказав: «Пора, щоб ти мені вклонився».
Це кожне слово сміхом він вгорнув.
Я панові на вірність присягнув
І в даль його дороги придивився.

Там монну Ванну й монну Біче враз
Побачив я: вони ішли до нас, –
Подвійне дивне диво, не химера.

Таїть і досі ще душа моя
Слова Амура: «Ця ось – Примавера,
А та – Любов, на неї схожий я».

З італійської переклав Микола Бажан

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

I

1. Які сторінки біографії Данте зворушили вас найбільше?
2. Чому поет став вигнанцем рідної землі?
3. Кому Данте присвятив свої поезії?
4. Розкажіть про Беатріче і Данте, їхню життєву історію.

II

1. Як ви думаєте, чому прославив Данте Беатріче?
2. Дайте визначення терміна «сонет». Наведіть приклади.
3. Ким стала для поета Беатріче?

Діяльнісний компонент

Створіть словесний портрет Беатріче використавши цитати з сонетів Данте.

Ціннісний компонент

1. Якою постала у вашій уяві Беатріче? Створіть словесний портрет героїні, уявивши окремі риси, про які йдеться в тексті сонетів Данте.
2. Якою постала у вашій уяві Беатріче.
3. Виразно прочитайте сонет 11. Розкажіть про свої відчуття.
4. Висловіть своє враження від сонету 12.
5. На які відкриття в собі налаштував вас сонет 14 Данте?

Обізнаність та самовираження у сфері культури

Створіть розповідь на тему «Беатріче і світове мистецтво».

РОЗДІЛ 4

ВІДРОДЖЕННЯ

Зоряна ніч заворожує та надихає. Із завмиранням серця розглядаємо різні за яскравістю і кольором високі зорі, які немов нагадують нам, що наша душа – небесного походження.

Спробуйте відшукати внутрішнім поглядом у нічній блакиті чудовий міст, що немов вибудований із великих сяючих зірок. Цей зоряний міст буде для нас образом епохи Відродження, а кожна зірка на ньому символізуватиме геніїв-митців. Адже епоха Відродження була справжнім зоряним часом, коли народжувались не просто талановиті в різних сферах люди, а титани духу, яким було все під силу.

Відродження – могутній європейський культурний рух, у ході якого виникла нова культура, звернена до прагнень і вищих можливостей людини, а також нова система національних літератур, нова філософія і наука, небувалого розквіту досягло мистецтво.

Величезну роль у становленні й розвитку епохи Відродження відіграла античність. Звідси і назва доби: «відродження» у вузькому сенсі означає

відродження культури античності, вивчення її пам'яток. Античність сприймалася як найвищий авторитет, ідеал людської культури. З неї черпали сюжети, образи, високі ідеали митці та мислителі Нового часу. У ширшому сенсі термін «Відродження» можна трактувати як прояв інтересу до людини, відкриття людської природи, взаємин людини і світу. Синонімом Відродження є термін «Ренесанс» (від фр. *renaissance* – розквіт).

Історична та культурна епоха Відродження починається в XIV ст. в Італії, на батьківщині античності, і завершується в XVII ст., поширившись на територію всієї Європи, але набуває в кожній окремій країні свого національного характеру. Вона поділяється на Проторенесанс, Раннє Відродження, Високе Відродження (період розквіту), Пізнє Відродження й окремо виділяється Північне Відродження (в Англії та Нідерландах).

Наш зоряний міст епохи Відродження має опори, або причини появи нової культури. Цими опорами є розвиток міст та міського населення, винахід друкарства Й. Гутенбергом у 1440-х роках, поява світських шкіл, виникнення інтелігенції, розвиток природничих наук і технічних знань, дослідження сонячної системи М. Коперника та Г. Галілея, великі географічні відкриття, подорожі Васко да Гама, Хр. Колумба, Ф. Магеллана і, як результат, розширення уявлення про масштаби Землі і Всесвіту.

Чудова і зухвала сама мета – обійняти думкою цілий Всесвіт. Філософи Відродження від Еразма Роттердамського до Мішеля Монтеня схилилися перед розумом людини і його творчою міццю. Вони були упевнені в тому, що людський розум здатний осмислити, зрозуміти, розгадати світобудову, створити у своїй уяві повну картину світу, знайти модель ідеального суспільства. Так народжуються утопії (у перекладі з грец. – «місце, якого немає») – ідеальний острів «Утопія» в романі Т. Мора і «Місто сонця» Т. Кампанелли.

Духовною основою епохи Відродження є гуманізм – світогляд, що розглядає людину, її особистість, її свободу, її активну, творчу діяльність як вищу цінність. Культурних діячів цього періоду відповідно називають гуманістами.

Гуманісти поставили перед собою грандіозне завдання: пояснити людині, хто вона, якою вона повинна стати, яким є навколишній світ і яким світ може стати завдяки людині. У добу Відродження відбувається «відкриття» світу і людини.

Предтечею Відродження і європейського гуманізму вважається великий поет Середньовіччя Данте Аліг'єрі.

М. Коперник – видатний польський учений

Томас Мор. «Утопія»

Гуманізм (від лат. *homo* – людина, *humanitas* – людяність) – філософська течія доби Відродження, світогляд, у центрі якого ідея людини як вищої цінності.

Ренесанс запропонував уявлення про гармонійно організований світ з людиною у центрі. Влучною ілюстрацією цієї ідеї є філософський малюнок Леонардо да Вінчі «Вітрувіанська людина», зроблений олівцем у 1492 р. На малюнку зображений оголений чоловік, тіло якого вписане в коло (символ духовної сфери) і квадрат (матеріальна сфера). Зробивши акцент на гармонійних пропорціях людини, да Вінчі як справжній гуманіст помістив її у центр Всесвіту.

Гуманізм став вираженням нового світосприйняття, нового розуміння сутності людини, яке розвивало ідеї права людини на земні радощі й інтелектуальний розвиток, на задоволення чуттєвих і духовних запитів, на земну, прижиттєву славу. Проголосивши людину вільною, гуманісти боролися з усім тим, що цю волю обмежувало, за духовне розкріпачення особистості.

Основні філософські ідеї епохи Відродження: безмежна віра в людину, в її силу, енергію, волю; утвердження гідності людини, оспівування її краси, величезних можливостей людського розуму, волі, творчого потенціалу; плекання ідеалу гармонійного і всебічного розвитку людини. Ці принципи є гуманістичними, тобто вони утверджують людину. Виникає новий культурний ідеал – «універсальна людина», яка реалізує себе в різних сферах діяльності.

Відчуйте таїнство зоряної ночі. Тиша, спокій, гармонія... Між небом і землею світиться повітря. Епоха Ренесансу оспівує гармонію. Людина

Мікеланджело. *Пієта*
(*Оплакування Христа*),
фрагмент, 1496 р.

епохи Відродження відчуває єдність з природою. Природа тепер розглядається як гармонійний світ божественної благодаті. Відкидається ідея гріховності людини і її тіла, що панувала в Середньовіччі. Тепер, як і в античності, краса людського тіла оспівується, художники і письменники повертаються до ідей гармонії духовного і тілесного в людині.

Розкріпаченню і розвитку особистості за часів Середньовіччя перешкоджали церковні догми. Нова, ренесансна людина подібна до Бога, вона є творцем власної долі і єдиної долі людства. Культура Відродження вже має світський, а не релігійний характер, як середньовічна, але не пориває з вірою в Бога. Любов до латини

як універсальної мови гуманістичної вченості існує поряд зі стилістичним вдосконаленням національних мов.

Для доби Відродження мистецтво розуміється як вищий прояв людської природи. Художня творчість стає засобом вироблення та поширення ренесансних ідеалів, ушляхлює нову людину – гармонійну, вільну, сміливу, творчу, всебічно розвинену особистість.

Ренесансний літературний герой має власні думки, часто кидає виклик загальноприйнятим нормам і законам моралі, він захоплює читача своїми

чеснотами, активною творчою діяльністю, людяністю, життєрадісністю. Такими є герої В. Шекспіра – Джульєтта, Отелло; Фр. Рабле – королі-гуманісти Гаргантюа і Пантагрюель; Дон Кіхот М. Сервантеса.

Основними ідеями літератури Відродження є: ідея національного мистецтва, опора на народну літературну традицію, світський характер літератури, поетизація людини, утвердження позитивних ідеалів, пристрасний інтерес до реального світу, пошук нових форм і стилів. Міська новела і шахрайський роман найбільш яскраво виражають живий універсалізм ренесансної особистості. Характерними для епохи є також жанри героїчної поеми, сатиричної поезії, лірики, роману.

Найяскравіші зірки в нашому зоряному просторі випромінюють стільки світла, що нагадують маленькі сонця. Вони мають власні імена, це видатні генії-митці, велетні епохи Відродження: скульптор Донателло, художники Сандро Боттічеллі, Мікеланджело Буонаротті, Рафаель Санті, Тиціан, Альбрехт Дюрер, художник і інженер Леонардо да Вінчі, письменники-титани Франческо Петрарка, Лопе де Вега, Франсуа Рабле, Вільям Шекспір, Мігель де Сервантес. Їхні твори й до сьогодні зберігають значення неперевершеного взірця.

Немає нічого вищого за зоряне небо, на яке дивимось із захопленням і трепетом перед незбагненністю Всесвіту. Так і епоха Відродження – це зоряна вершина, яка сформувала нову духовність, виплекала прекрасні ідеали.

Сандро Боттічеллі.
*Портрет юнака в червоному
капелюсі, 1483–1484*

Мистецька палітра

Вражає універсальна обдарованість майстрів Ренесансу – вони часто одночасно працювали в галузі архітектури, скульптури, живопису, поєднували захоплення літературою, поезією і філософією з вивченням точних наук. Поняття творчо багатой, або «ренесансної», особистості стало згодом прозивним.

Для живопису епохи Відродження характерне звернення професійного погляду художника до природи, до законів анатомії, дії світла й інших природних явищ. Герої традиційних біблійних сюжетів (Мадонна, святі) на картинах художників епохи Відродження вперше набувають рис реальних людей.

Для музики Ренесансу виявилися чужими грубі та різкі звуки. Закони гармонії становлять її головну суть, що знаходить підтвердження в естетиці твору «Встановлення гармонії» композитора Дж. Царліно.

Індивідуальне завдання

Створіть свій опорний образ-символ епохи Відродження та зобразіть його за допомогою будь-якого жанру (вірш, малюнок, ліпнина, аплікація тощо).

Франческо Петрарка

(1304–1374)

Італійський поет та літописець, «батько гуманізму».

Народився 20 липня 1304 р. у місті Ареццо, що поблизу Флоренції.

Батько його, друг та однодумець Данте, був вигнаний, як і Данте, з рідного міста у 1302 р. Невдовзі після народження майбутнього поета родина переїхала у Пізу, а в 1312 р. – в Авіньйон (Франція), де на той час знаходилась Папська резиденція. Там Франческо отримує початкову освіту,

навчається в юридичній школі в Монтепельє, у 1320 р. разом з братом їде в Болонський університет вивчати право. Але у 1326 р. помирає батько, і брати повертаються додому в Авіньйон. У цей час Петрарку вже цікавить літературна діяльність. Щоб мати засоби для життя, він приймає духовний сан.

6 квітня 1327 р. відбулася подія, яка вплинула на всю поетичну творчість поета. В авіньйонській церкві Св. Клари Петрарка вперше зустрічає жінку на ім'я Лаура, яка викликає у нього сильні почуття, надихає на творчість. Вона принесе йому славу «співця Лаури». Коли вони вперше зустрілися, їй було двадцять років, йому – двадцять три. Історичні джерела не дають однозначної відповіді, чи були особисто знайомі Лаура і Петрарка, чи спілкувалися, чи відповіла вона на почуття поета, який через все своє життя проніс світле почуття до неї.

Своє кохання поет висловлює у сонетах, які і сьогодні вважаються вершиною у спадщині італійської поезії. Смерть Лаури у квітні 1348 р. не позначилася на творчості поета. Він продовжував оспівувати її у численних ліричних віршах. До останніх хвилин життя Петрарка залишався вірним пам'яті Лаури. Світлому образу коханої дівчини присвячено близько дев'яноста сонетів, які увійшли у «Книгу пісень» («Канцоньєре»).

Існує також думка, що це кохання поет вигадав як джерело натхнення своїх віршів.

У 1330 р. в Авіньйоні Петрарка вступає на службу до кардинала Джованні Колонна, якого у своїх творах змальовує як друга, духовно близьку йому людину. У цей час поет найбільше у житті поцінує свободу і незалежність, у його творчості з'являється інтерес до власного внутрішнього світу, любов до життя, природи, честолюбна жага до слави. Поет вважає, що тільки розумом і почуттям потрібно керуватись у житті.

Петрарка захоплюється античністю, вивчає стародавні рукописи, багато подорожує. Його ваблять міста, люди, природа, історичні пам'ятки. У 1337 р. він здійснює свою першу подорож до Риму, де знайомиться з римською культурою.

На той час літературна діяльність приносить Петрарці європейську славу, за рішенням римського сенату 8 квітня 1341 р. його було увінчано лаврами поета. До 1353 р. Петрарка живе у своєму невеличкому маєтку Воскюз (Франція), де присвячує себе творчості і науці.

У 1353 р. Петрарка назавжди виїжджає до Італії. Протягом двадцяти наступних років він активно займається літературною діяльністю.

У 1367 р. Петрарка переїжджає до Падови.

19 липня 1374 р. Петрарка помирає в Аркві (поблизу Падови), не доживши одного дня до свого сімдесятиріччя. Він заповідає свою бібліотеку рукописів місту Венеція; ці рукописи стали важливою часткою бібліотеки Св. Марка у Венеції. Як твердить легенда, помер Франческо Петрарка за робочим столом, поклавши голову на розгорнуту книгу.

Мері Спарталі Стилман. *Перша зустріч Петрарки і Лаури*

Найбільша частина творчості поета – латиномовна спадщина, серед якої значний інтерес становлять морально-філософські твори. Так, у трактаті «Про презирство до світу» поет утверджує гуманістичний погляд на людину. Цей твір вважають своєрідним коментарем до найвидатнішого твору Петрарки – «Книги пісень».

«**Книга пісень**» – збірка віршів італійською мовою, яку Петрарка розпочав писати ще в 30-ті роки, а закінчив незадовго до смерті.

Існує дев'ять редакцій збірки. Остання містить 365 віршів різних ліричних жанрів, з них – 317 сонетів. Збірка поділена на дві частини. Перша – «На життя мадонни Лаури», друга – «На смерть мадонни Лаури». Основна тема збірки – кохання поета до Лаури. Використавши досвід любовної лірики, Петрарка створив поезію нового типу, дав початок розвитку нової гуманістичної лірики.

Його поезія наближена до реального, земного життя. По-новому у збірці зображено образ жінки, кохання. Хоча Лаура ідеалізується, та постає як жива жінка, зі справжніми, земними рисами. Поета найбільше хвилює її зовнішній вигляд, краса. По новому зображений також ліричний герой, який прислухається до власних почуттів, заглиблюється у свій внутрішній світ.

Ареццо, будинок,
де народився Петрарка

Класичний італійський сонет складається з чотирнадцяти рядків і ділиться на дві частини – **октаву** (восьмивірш), що включає два **катрени** (чотиривірші), і **секстет** (шестивірші), який розпадається на два **терцети** (тривірші). Рима *abab abab cdc dcd* (або *cde cde*). Октава служила для експозиції та розробки теми сонета, секстет – для кульмінації і фіналу.

Сонет 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті саяливі очі,
Що зав'язали світ мені навек!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни – ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, –
Й ти, неподільна радосте моя!

До «Книги пісень» входять вірші на політичні та моральні теми. Є вірші про дружбу, природу, філософські роздуми. У канцоні «Італія моя» поет висловлює свою любов до батьківщини, засуджує міжусобні війни, закликає до єдності і миру.

У своїх віршах Петрарка створив образ нової людини з її складним, глибоким внутрішнім світом. Він надав сонету класичної, витонченої форми. Наслідування Петрарки породило в європейській поезії цілу течію «петраркізм».

Сонети Петрарки вважаються взірцем жанру. Мова творів Петрарки, Данте та Боккаччо заклала основу сучасної італійської мови, зокрема першого словника італійської мови, виданого у 1612 р.

Значення Петрарки в історії гуманізму полягає в тому, що він заснував всі напрями ранньої гуманістичної літератури з її глибоким інтересом до всіх сторін внутрішнього життя людини, з її критичним ставленням до сучасності й до минулого, з її спробою знайти в давній літературі засади й опору для вироблення нового світогляду й виправдання нових потреб.

З творами Петрарки українською мовою ми знайомимосся в перекладах Г. Кочура, Д. Павличка, Д. Паламарчука, М. Ореста та ін.

З італійської переклав Дмитро Павличко

Сонет 61

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене, і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила,
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь і думка моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

З італійської переклав Михайло Орест

Працюємо з текстом

1. Виразно прочитайте обидва переклади сонета 61. Оберіть один із них для вивчення напам'ять.
2. Що ліричний герой благословляє у сонеті 61?
3. Як описує свою кохану Петрарка у сонеті?
4. Які відчуття викликає кохання в ліричного героя сонета?
5. Чому в сонеті відсутнє ім'я коханої?
6. Що вам допомогло зрозуміти почуття ліричного героя в сонеті 61?

Сонет 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? – Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? – Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Відкатись негоже.
Не хочу? То даремно скарж луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній долі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу – й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку – весь дрижу.

*Лаура, зображення XV ст.,
бібліотека Лауренціана*

З італійської переклав Григорій Кочур

Працюємо з текстом

1. Чому в сонеті 132 Петрарка використовує риторичні запитання і звертання?
2. Зачитайте епітети, які використовує поет у сонеті.
3. Проаналізуйте стан ліричного героя сонета 132.
4. Які дві сторони кохання бачить герой сонета?
5. Поясніть поетичні рядки:
«Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма...».
Чому поет обрав образ човна?

Сонет 267

Де погляд ніжний, де чарівний вид,
Де постать горда, де струнка постава,
Де мова та бентежна й величава,
Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
Де та душа, що, мов зоря яскрава,
Висока й гідна владарського права,
Небесну нам осяяла блакить?

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народивсь для вашого єства,
Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
В словах надію я плекав безкраю,
Та вітер порозвіював слова.

З італійської переклав Дмитро Павличко

Працюємо з текстом

1. Як за допомогою повторів Петрарка передає почуття в сонеті 267?
2. Як у сонеті характеризує Петрарка донну Лауру? Чи можна за цією характеристикою намалювати її портрет? Відповідь обґрунтуйте.

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннєвий компонент

- I 1. Розкажіть про основні життєві події Франческо Петрарки.
2. Назвіть найвідоміший твір Петрарки.
3. Назвіть ім'я жінки, яка надихала італійського поета на творчість.
- II 1. Чому Петрарку називають «батьком гуманізму»?
2. Яка подія у житті Петрарки вплинула на створення «Книги пісень»?
3. Визначте основну тему збірки поезій «Книга пісень».
4. У чому полягає заслуга Петрарки як поета?

Діяльнісний компонент

1. Розкрийте образ Лаури через сонети Петрарки.
2. Як по-новому у своїх сонетах Петрарка розкрив образ жінки, кохання?
3. Доведіть, що в сонетах Петрарки зображена людина зі своїми людськими почуттями.
4. Порівняйте образ Беатріче Данте з образом Лаури Петрарки.

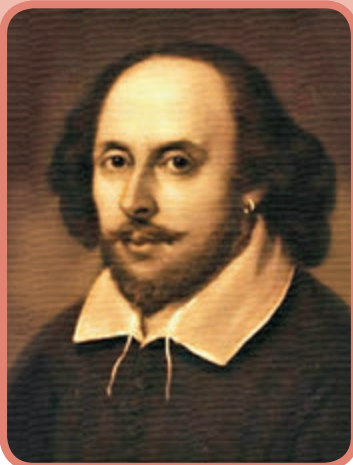
Ціннісний компонент

1. Які почуття викликає у вас лірична поезія Петрарки? Для відповіді використуйте рядки із «Книги пісень».
2. Які кольори відповідають вашому сприйняттю сонетів Петрарки? Емоційна забарвленість яких слів, словосполучень відповідає обраним кольорам?
3. Якого кольору кохання в сонетах Петрарки? Спробуйте пояснити вибір кольорів.

Екологічна грамотність і здорове життя

Як кохання, зображене в сонетах Петрарки, впливає на ваш емоційний стан?

Вільям Шекспір

(1564–1616)

Найвидатніший англійський поет і драматург, творчість якого є вершиною англійського Відродження.

На жаль, біографічних відомостей про життя митця, його характер, театральну діяльність збереглося дуже мало. Життя Шекспіра – загадка для наших поколінь. Певний час існувала думка, що насправді такого письменника не існувало. А під псевдонімом «Шекспір», що у перекладі означає «той, що потрясає списом», працювало 56 осіб, серед яких були і Френсіс Бекон, і граф Регленд, і Крістофер Марло, і навіть англій-

ська королева Єлизавета I. Основний мотив таких пошуків образно висловив бельгійський учений С. Дамблон, який вважав, що «лілія не росте на будяках». Однак спроби вирішити «шекспірівське питання» зовсім не безплідні для науки: у результаті про епоху Шекспіра сьогодні відомо більше, ніж про будь-яку іншу культурну епоху, а сам Шекспір – найбільш вивчений письменник світу. Виникла навіть ціла галузь філології – шекспірознавство.

Традиційно вважається, що великий драматург народився в 1564 р., 23 квітня, у маленькому англійському містечку Стредфорд-на-Ейвоні. Навчався у Стредфордській граматичній школі. Після батькового банкрутства

п'ятнадцятирічному Вільяму довелося самотійно заробляти собі на життя. Його ранній шлюб з Енн Хетевей, яка була старша за нього на 8 років, був вимушеним. У Шекспіра народилося троє дітей. Синові судилося коротке життя – він помер у віці 11 років.

У 1587 р. Шекспір покинув сім'ю, рідне місто і подався в актори. Він грав на сцені в Лондоні, хоча великого успіху як актор не мав. З 1593 р. працював у театрі Бербеджа як актор, режисер і драматург. За Якова I трупа Шекспіра отримала статус королівської. В 1599 р. брав участь у побудові лондонського театру «Глобус», став його пайовиком – і наступні 10 років був у списках його трупи. Упродовж багатьох років Шекспір займався лихварством, а в 1605 р. став відкупником церковної десятини.

Наприкінці 90-х років XVI ст. авторитет В. Шекспіра був загально-визнаним, незабаром він отримав дворянський титул. За кілька років до смерті драматург збайдужів до театру. Він нічого не писав і приблизно саме у цей час повернувся на постійне мешкання до свого рідного міста Стретфорда, де жили його дружина та доньки.

Сьогодні В. Шекспір відомий цілому світові. Він написав 154 сонети, 37 п'єс, декілька поем. Вони перекладені майже на всі мови світу. Драматург створив біля тисячі художніх образів епохи Відродження, у його творах прославляється чесна дружба і піднесене кохання («Ромео і Джульєтта»), його ідеалом стає людина, здатна досягнути таємниці світобудови («Гамлет»). Шекспір утопічно вірить у кінцеву перемогу добра, гуманних начал у людині.

Сонети Шекспіра. Сонет, як нам уже відомо, виник в Італії в XIII–XIV ст., набув класичної форми у творчості Данте, став популярним завдяки Петрарці.

Сонети Шекспіра – одна з найпрекрасніших сторінок інтимної лірики світової літератури. Уперше сонети Шекспіра було опубліковано 1609 р., можливо, без згоди автора. Лише 1640 р. поет і друг Шекспіра Бен Джонсон надрукував їх повністю. У сонетах англійського поета яскраво представлені індивідуальність автора, його почуття, особиста драма. Знавець людської психології, поет оспівує почуття кохання і дружби, захоплюється людиною та красою її почуттів.

Вільям Шекспір вніс у традиційний сонет чимало нового: він змінив його форму, доповнив тематику. Форма англійського сонета дає змогу

Англійський, або шекспірівський, сонет складається з трьох катренів і фінального двовірша з чітким римуванням – *abab cdcd efef dd*.

укласти в одному вірші цілу історію із глибоким змістом і майже афоризмом наприкінці. Кінцеві два рядки в шекспірівському сонеті викликають велике зацікавлення: у них утримується висновок, заклик, немовби підсумок усього написаному.

Сонети В. Шекспіра є поетичним циклом, вони поділяються умовно на три групи:

- 1) сонети, присвячені другові – знатному прекрасному білявому юнакові (1–126);
- 2) сонети, присвячені коханій, «Смаглявій леді» (127–152);
- 3) сонети, в яких оспівується радість і краса кохання (153–154).

Образ коханої в сонетах Шекспіра – це звичайна жінка, не ідеальної зовнішності. В образі «Смаглявої леді» переосмислюється традиційний образ «прекрасної дами», яка з небес зводиться на грішну землю. Замість ангелоподібного ідеалу поет створив образ коханої – реальної жінки, яка теж заслуговує на велике кохання.

Сонети в певній послідовності становлять цілий роман із зав'язкою, кульмінацією й розв'язкою. «Смаглява леді» то віддаляє поета від себе, то наближає. Важко переживає герой розлуку з коханою і з'являються рядки, у яких відчуються безнадійність і смуток.

І все ж кохання для поета – це дорогоцінний дар. У сонеті 25 Шекспір порівнює кохання з титулами, славою, владою – і доходить висновку, що любов є найціннішим дарунком долі. Кохання Шекспіра – це шлях до щастя і гармонії в житті.

Хто ж вона, «Смаглява леді» сонетів Шекспіра? Одні вважають, що це італійка Емілія Бассано Ланьєр, а інші припускають, що під маскою «Смаглявої леді» ховається придворна дама англійської королеви Єлизавети Мері Фіттон.

Найзначніший образ сонетів – образ самого поета, людини, здатної любити, радіти, захоплюватися, мучитися і прощати, – і в той же час глибокого мислителя.

Справжня перлина світової поезії – шекспірівський сонет 66. Це пристрасний монолог героя, який страждає від безвиході, недосконалості і жорстокості світу. У чотирнадцяти рядках Шекспір зумів умістити весь реальний світ, з його пороками, брехнею і підлістю, які завжди були незмінними суперниками добра, любові, чесності. Сонет написаний від першої особи, що ще більше підсилює трагічний настрій героя. Кожен рядок стверджує свою маленьку модель недосконалості світу. Людські вади настільки нестерпні для героя, що він вважає за краще померти, ніж примиритися з тим, що руйнує його душу.

Останні ключові рядки проголошують те, заради чого варто жити, що здатне протистояти усім труднощам на світі, за що треба боротися. Притулком від перенесених страждань є поновлення дружби, яку випробування зробили ще міцнішою. Герой зупиняє потік сумних роздумів, адже йому нестерпна сама думка про те, що він покине свою любов, і сонет закінчується на світлій ноті.

Емілія Бассано Ланьєр (1569–1645) – кандидатка на роль «Смаглявої леді»

Мері Фіттон (1578–1647) – кандидатка на роль «Смаглявої леді»

Сонет як форму недаремно називають королем поезії, оскільки він, на думку дослідників, має унікальну природу тексту, гармонійно поєднує форму і зміст, чітко передає думки про світ і людину, має філософський дух в осмисленні предметів, явищ навколишньої дійсності.

Шекспір торкається у своїх сонетах проблем буття, веде мову про щастя і сенс життя, про співвідношення часу і вічності, про тлінність людської краси і її велич, про мистецтво, високу місію поета. У коханні і дружбі поет знаходить справжнє джерело творчого натхнення незалежно від того, чи приносять вони йому радість і блаженство чи муки і сумніви.

Сонети англійського поета відбивають гуманістичне мислення епохи Відродження. Цей тип сонета одержав назву «шекспірівського» і після Шекспіра став національним англійським варіантом канону.

Український контекст

Сонети Вільяма Шекспіра – це взірці поезії, тому не дивно, що до них зверталися перекладачі П. Грабовський, М. Славинський, В. Онуфрієнко, Я. Славутич, О. Зуєвський, О. Тарнавський, С. Гординський, С. Караванський та інші.

Д. Павличко видав першу в історії української літератури антологію «Світовий сонет» (1998 р.), на сторінках якої надруковано повний корпус Шекспірових сонетів.

Переклад сонетів здійснив також Д. Паламарчук, кращі з них друкуються у сучасних хрестоматіях для середньої школи, що є свідченням визнання таланту письменника. Далеко не всі знають, що Д. Паламарчук працював над перекладом в Інтинському засланні, переховуючи свого Шекспіра під палітуркою «Короткого курсу історії ВКП(б)», щоб охоронці не вилучили цю дорогу серцю книжку.

У 2005 р. видано сонети Шекспіра у перекладі Г. Пилипенка. Згадана книга є першим досвідом трилінгвальної англослов'янської версії сонетів. Унікальність цього видання у подвійній мовній стратегії: кожен із 154 текстів мовою оригіналу супроводжується російським та українським перекладами Г. Пилипенка. Поява кожного нового перекладу творів геніального англійця є доказом плідності українського перекладацтва.

Sonnet 66

Tir'd with all these! For restful death I cry,
 As to behold Desert a beggar born,
 And needy Nothing trimm'd in jollity,
 And purest Faith unhappily forsworn,
 And gilded Honour shamefully misplac'd,
 And meiden virtue rudely strumpeted,
 And right Perfection wrongfully disgraced,
 And Strength by limping Sway disabled,
 And Art made tongue-tide by Authority,
 And Folly (doctor-like) controlling skill,
 And simple Truth miscall'd Simplicity,
 And captive Good attending captain ill:

Tired with all these, from these would I be gone,
Save that, to die, I leave my love alone.

Сонет 66

Я кличу смерть – дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпики,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

З англійської переклав Дмитро Павличко

Сонет 66

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості ганебний суд,

І злу – добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці;

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов моя.

З англійської переклав Дмитро Паламарчук

Працюємо з текстом

Прочитайте оригінал сонету Шекспіра (за умов знання англійської мови) та два його переклади українською мовою.

1. Про що йдеться у сонеті 66 Шекспіра?
2. Яким постає ліричний герой у цьому вірші?
3. Що створює трагічний настрій сонета?
4. Чому в сонеті з'являється образ смерті?

5. Як поет описує навколишній світ? Що не влаштовує його в цьому світі?
6. Що протиставляється смерті в останніх двох рядках?
7. З'ясуйте основний конфлікт сонета.
8. Які філософські проблеми порушуються в сонеті 66?
9. Чим різняться настрої, втілений у перекладах сонета 66, здійснених Д. Павличком і Д. Паламарчуком?
10. У кого з перекладачів ліричний герой зовсім зневірений, а хто наділяє його бунтівним характером?
11. Що додає кожний із перекладачів до основного змісту сонета?
12. Вивчіть один з перекладів сонета 66 напам'ять.

Сонет 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов – над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це – зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов – не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі –
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня – я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Сонет 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишать люди, –
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої – цілком земні.

І все ж вона – найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

З англійської переклав Дмитро Паламарчук

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

- I
 1. Хто є героями даних сонетів Шекспіра?
 2. Назвіть українських перекладачів сонетів Шекспіра.
- II
 1. Поясніть фразу: «Любов – над бурі зведений маяк».
 2. Що таке кохання для поета?
 3. Яка роль останніх двох рядків шекспірівського (англійського) сонету?

Діяльнісний компонент

1. Розкрийте коло тем і проблем, які порушує Шекспір у сонетах 116 і 130.
2. Яку жінку оспівує поет? Намалуйте її словесний портрет.
3. Яким почуттям пройняті сонети 116 і 130? Доведіть свою думку за допомогою цитат з тексту.

Ціннісний компонент

1. Які рядки сонетів Шекспіра особливо зворушили вас? Чому?
2. Аромат якої квітки, за вашим відчуттям, міг би найкраще передати особливість кохання шекспірівського ліричного героя сонета 130? Поясніть свій вибір.
3. Якого кольору кохання у В. Шекспіра? Поясніть ваш вибір кольорів.

Обізнаність та самовираження у сфері культури

Яка за характером мелодія відобразила б настрій сонета 130?

Трагедія «Ромео і Джульєтта»

Для всього світу імена Ромео і Джульєтти є символом чистого і справжнього кохання, яке перемогло ворожнечу і ненависть.

Дія трагедії займає п'ять днів – від неділі до п'ятниці. Ромео і Джульєтта покохали одне одного з першого погляду. Щастя закоханих триває лише кілька годин. Звідси – надзвичайна стрімкість дії, яка підкреслює палкість юної любові. Джульєтти лише 13 років, Ромео – 16.

Старовинна ворожнеча двох сімей, Монтеккі і Капулетті, перешкоджає єднанню закоханих. Ромео і Джульєтта змушені для порятунку свого почуття весь час вдаватися до найбільш ризикованих дій.

Атмосфера п'єси «Ромео і Джульєтта» пронизана духом життєрадісності, насичена яскравими фарбами. В. Шекспір сміливо ламає канони трагедії, вводить у найглибші і серйозні сцени елементи комізму. Дія багатьох сцен відбувається на вулицях Верони, які живуть веселощами,

С. Бродський. Ілюстрація до трагедії «Ромео і Джульєтта»

запалом, потіхою. І богом цієї стихії виступає Меркуціо, золотоволосий улюбленець муз, який читає свій знаменитий монолог про королеву Маб у дусі романтичної баладної традиції.

Ромео на тлі цих веселощів каже несподівано серйозно і з глибоким хвилюванням про страшну волю зірок і передчуття біди, тому що він прямує в будинок ворогів свого роду. Тут у Шекспіра в дію явно втручається фатум – таємнича сила, яка керувала долями людей і богів і яка визначала хід дії в античних трагедіях. Та зловісне попередження зірок не затримало Ромео, він сповнений жадою пригод та юнацької цікавості.

У подібному стані цікавості приходить на бал Джульетта. Для неї теж усе нове – і перше плаття для танців, і розмови про нареченого Паріса.

Погляди Ромео і Джульетти зустрічаються, і починається безсмертний шекспірівський дуєт любові. Тягнуться один до одного погляди і долоні, і цим підкреслена природність молодого почуття, його несумісність з феодалними чварами.

У своєму монолозі, сказаному на балконі, що виходить у сад, Джульетта ділиться найпотаємнішими думками. Чарівність італійської ночі,

Ф. Айєц. «Поцілунок», 1859

чути солов'їний спів. І стається диво: свідомість героїні пробуджується для того, щоб визнати гармонію законом світу і спростувати родову ненависть. Побачивши дівчину, Ромео одразу відчуває, що вона – його обраниця, що з нею пов'язана його доля.

Урочисто і зворушливо описана Шекспіром сцена одруження Ромео і Джульетти. Сплелися воедино найбільше щастя і страшна біда. Герої борються за свою любов і щастя з ворожим світом.

Істотним для трагедії є те, що крім зображення всієї сили і чарівності юної пристрасті Шекспір показує її благотворний вплив на людську особистість.

Характер Ромео розвивається на наших очах. До

зустрічі з Джульеттою це наївний юнак, який ще не розуміє своєї природи. Він переконує себе, що закоханий в Розаліну. Насправді ж це явно надумане захоплення, яке не впливає по-справжньому на його серце. Зустрівши Джульетту, Ромео стає дорослою, зрілою людиною, яка не просто мріє, але вже діє, бореться за своє почуття. Відтоді всі його слова і вчинки сповнені енергії і рішучості і водночас великої внутрішньої простоти і щирості.

Таким же чином під впливом всепоглинаючого почуття змінюється в п'єсі Джульєтта. З лагідної і наївної дівчинки, якою вона показана спочатку, вона перетворюється на зрілу душею жінку. Це справжня героїня, що йде на все заради свого почуття. Вона пориває зі своєю сім'єю, зі своїми звичками заради коханого. В ім'я свого почуття вона безстрашно приймає смерть, щоб піти з життя разом з Ромео.

Юні герої трагедії оточені цілою низкою образів, які підсилюють основну лінію п'єси. І на першому місці тут – брат Лоренцо. Цей помічник закоханих у їхньому протистоянні ненависті – монах тільки на вигляд, він далекий від релігійного фанатизму. Це вчений-гуманіст, філософ і натураліст, який збирає трави і мінерали, вивчає сили природи. Лоренцо – уособлення мудрості і доброти. Він допомагає юним закоханим як може, а коли всі його зусилля виявляються марними – він оплакує Ромео і Джульєтту з глибокою любов'ю.

Характерний епізодичний образ Меркуціо, тому що він концентрує італійський і ренесансний колорит усієї п'єси. Забавні блазенські сцени зі слугами. Ще більше веселощів несе з собою образ годувальниці Джульєтти – натури грубої і досить вульгарної, але не позбавленої здорового глузду і своєрідного гумору.

Дуже цікавий образ графа Паріса – нареченого Джульєтти. Шекспіру легко було б зробити його негарним, старим, грубим. Замість цього драматург змалював Паріса як вродливого і витонченого юнака, добре вихованого, благородного. Та при всіх своїх видимих перевагах Паріс, якщо порівняти його з Ромео, внутрішньо порожній і бездушний.

Дія трагедії до фіналу немовби втрачає свій ритм, тому що вичерпуються в поєдинку з ненавистю душевні сили Ромео і Джульєтти.

Першою на подвиг в ім'я любові зважується Джульєтта, випиваючи снодійне.

Кінукіо Й. Крафт.
«Ромео і Джульєтта», 2007

Ф.Г. Кальдерон.
«Джульєтта», 1888

Другий подвиг належить Ромео. Герой, отримавши помилкову звістку про смерть коханої, вважає, що для нього життя скінчилося.

Морально-філософський зміст трагедії Шекспіра: любов сильніша за смерть.

Утілене у ворожнечі двох сімей зло глибоко протилежне гуманістичним ідеям свободи, людяності, радості життя, втіленим в образах Ромео і Джульєтти. У своїй смерті юні закохані перемогли. Над їхніми трунами відбувається примирення сімей, тому від трагедії в цілому віє не песимізмом, а бадьорим утвердженням нового життя. Історія Ромео і Джульєтти, яким їхні батьки клянуться спорудити золоті статуї, буде жити у віках як гімн любові.

Бронзова Джульєтта

Основний конфлікт п'єси «Ромео і Джульєтта» – між ненавистю, що роз'єднує людей, і любов'ю, що з'єднує серця.

«Ромео і Джульєтта» сприймається як особливий тип трагедії – трагедії ліричної й оптимістичної. У ній багато різних тонів – від веселої усмішки до гіркого відчаю, від ніжної любові до лютої злоби. Але над усім переважають любов до життя і віра в перемогу правди і добра.

Верона – «місто Джульєтти». Верона нині – місто справжнього паломництва закоханих з усіх кінців світу, адже це «місто Джульєтти». На вулиці П'яцца деї Синьйорі завжди багато веронців і туристів. Будинок XV ст. – Лоджіа

Балкон Джульєтти

дель Консильйо – усіма визнаний «будинком Джульєтти». Саме тут збираються закохані, промовляють слова любові та залишають пам'ять про себе: на стіні Лоджії майже всіма мовами світу накреслені палкі оспівчення у вічному коханні.

Біля балкону, де «жила» шекспірівська героїня, стоїть статуя – бронзова Джульєтта, що притисла ліву руку до грудей. Ця статуя відполірована багатьма «паломниками», які щиро вірять, що достатньо один раз доторкнутися до статуї Джульєтти,

аби в коханні у людини все владналося. Бажаючи можуть пройти навіть у кімнату, де жила героїня: це просторе помешкання з виходом на балкон.

Є у Вероні гробниця Джульєтти. Кам'яними східцями можна спуститися до склепу, де під склепінням стоїть відкритий кам'яний саркофаг, усипаний квітами – свіжими і вже зів'ялими. У стіні є невелика ніша, в якій можна залишити послання з побажанням чи зізнанням.

Український контекст

В Україні відомі переклади «Ромео і Джульєтти», здійснені П. Кулішем, М. Вороним, В. Мисиком, А. Гозенпудом. У 1952 р. трагедію переклала І. Стещенко.

Видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» у 2016 р. донесло до українського читача один зі своїх найамбітніших проєктів – «Ромео і Джульєтта» в новому перекладі відомого українського письменника і поета Ю. Андруховича з ілюстраціями В. Єрка, який спеціально їздив до Італії, у Верону, щоб відчутти дух шекспірівського сюжету. Ю. Андрухович працював над перекладом майже 9 років. Особливість у тому, що його переклад – сучасний, актуальний.

Є сенс самостійно прочитати повний текст трагедії – якщо не в оригіналі, то хоча би у перекладі книги українською мовою. Його з легкістю можна знайти в Інтернеті. Ну а якщо ваше знання англійської мови дає змогу читати твори в оригіналі – це взагалі чудово! Адже безсмертна історія кохання Ромео та Джульєтти давно вже стала частиною колективної свідомості, тим, без чого не можна вважати себе культурною людиною ні в Україні, ні в Європі, ні деінде у світі.

Мистецька палітра

Висока поетичність трагедії Шекспіра зумовила інтерес до історії Ромео та Джульєтти у найрізноманітніших видах мистецтва. Художників у різні епохи цікавила як сила почуття шекспірівських героїв, так і окремо образ Джульєтти (Ф.Б. Діксі, Ф.Г. Кальдерон, Дж. Вотергаус, Кінуко Й. Крафт та ін.). Найпопулярнішим романтичним твором є картина Ф. Айєца «Поцілунок», яка передає чуттєвість і пристрасть юних персонажів Шекспіра.

Найвідомішими скульптурними зображеннями шекспірівських закоханих є роботи О. Родена «Ромео і Джульєтта» та Неро Константині – статуя Джульєтти у Вероні.

Низку музичних поем на цю тему створюють Ш. Гуно, Г. Берліоз, П. Чайковський. Вважає майстерністю виконання ролі Джульєтти Г. Улановою в балеті на музику С. Прокоф'єва.

Трагедія «Ромео і Джульєтта» підкорила театри світу. Серед знаменитих виконавців ролі Ромео в англійському театрі – Д. Гаррік (1750), Ч. Кембл (1805), Ч. Макреді (1810), Е. Кін (1817), в 1882 р. трагедія була поставлена в театрі «Лицеум», (Ірвінг – Ромео, Е. Террі – Джульєтта), в 1884 р. роль Джульєтти зіграла Стелла Патрік Кемпбелл. У XX столітті видатним виконавцем ролі Ромео став А. Мо-Іссі (в постановці М. Рейнгардта, 1907). У 1940 р. Л. Олів'є і Вів'єн Лі зіграли виставу в Нью-Йорку. Відомою виконавицею ролі Джульєтти в 1970-х рр. стала Дороті Тьютін.

Перша екранізація трагедії датується 1911 р. Найзнаменитіша екранізація належить Ф. Дзефф'єреллі (1968). З 2001 р. підкорює світ мюзикл «Ромео і Джульєтта», світова прем'єра якого відбулася в Парижі.

Ф.Б. Діксі. «Ромео і Джульєтта», 1884

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(Скорочено)

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Хор. Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, –
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

(Виходить)

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Верона. Міський майдан. [...]

Самсон. Зброя моя наголо. Починай сварку, а я підтримаю тебе ззаду.
Грегорі. Як? Повернешся до мене задом та й накиваєш п'ятами?

Самсон. Не бійся мене.

Грегорі. Ще чого! Мені тебе боятись! Я боюся за тебе.

Самсон. Треба, щоб закон був на нашому боці: нехай вони почнуть.

Грегорі. Я гляну люто, йдучи повз них; нехай приймають це, як собі хочуть.

Самсон. Ні, як посміють! Я наставлю їм дулю. Ганьба їм буде, як таке стерплять.

Абрам. Це ви нам наставили дулю, синьйоре?

Самсон. Я просто наставив дулю, синьйоре.

Абрам. Це ви нам наставили дулю, синьйоре?

Самсон *(до Грегорі)*. Чи буде закон на нашому боці, якщо я відповім йому «так»?

Грегорі *(до Самсона)*. Ні.

Самсон. Ні, синьйоре. Я не вам наставив дулю, синьйоре; я просто наставив дулю, синьйоре.

Грегорі. Ви запрошуєтесь на сварку, синьйоре?

Абрам. На сварку, синьйоре? Ні, синьйоре.

Самсон. Якщо ви бажаєте, синьйоре, я до ваших послуг. Я служу хазяїнові не гіршому, ніж ваш.

Абрам. Та вже ж не кращому.

Самсон. Гаразд, синьйоре.

Грегорі (до Самсона). Скажи – кращому: сюди йде небіж мого господаря.

Самсон. Авжеж кращому, синьйоре.

Абрам. Ви брешете.

Самсон. Виймайте мечі, якщо ви мужчини. Грегорі, а покажи-но їм твій знаменитий удар.

Б'ються.

Входить Бенволіо.

Бенволіо. Схаменіться, дурні! Мечі сховайте в піхви. Ви самі не тямите, що робите.

(Вибиває мечі в них із рук)

Входить Тібальт.

Тібальт. Що! Б'єшся ти серед негідних слуг? Бенволіо, поглянь. Ось смерть твоя.

Бенволіо. Я їх мирив. Сховай меча у піхви або рубай, щоб їх розборонити.

Тібальт. Меч у руках, а мир на язиці?! Ненавиджу це слово я, мов пекло, як всіх Монтеккі, як тебе самого. Обороняйся ж, боягузе!

Б'ються.

*Входять декілька прибічників обох родин і втручаються в сутичку;
згодом вбігають кілька городян із киями.*

1-й городянин. Гей, алебард, київ! Мерщій! Лупцюй їх!

Городяни. Смерть Капулетті! Бий їх! Смерть Монтеккі!

Входить Капулетті в халаті, за ним синьйора Капулетті.

Капулетті. Що тут за гамір? Де мій довгий меч?

Синьйора Капулетті. Ні, костур, костур! Нащо вам той меч?

Капулетті. Меча, кажу! Іде старий Монтеккі, мені на глум махає він мечем.

Входять Монтеккі й синьйора Монтеккі.

Монтеккі. Ти, підлий Капулетті!

(До дружини). Не тримай.

Синьйора Монтеккі. До ворога не підпущу й на крок.

Входить князь з почтом.

Князь. Бунтівники ви! Вороги спокою!

Мечі плямуете ви кров'ю ближніх.

Ви чуєте? Спиніться, люди! Звірі!

Ви згубний племін люті й ворожнечі

Потоком пурпуровим з власних жил

Гасити ладні раз у раз. Із рук

Додолу кидайте криваву зброю

І слухайте, що скаже в гніві князь ваш, –

Інакше ждуть на вас страшні тортури.

Утретє вже за слово легковажне
 Ти, Капулетті, й запальний Монтеккі,
 Тривожите ви чварами все місто!
 Утретє сиві жителі Верони,
 Свої пристойні вбрання поскидавши,
 До рук старих стару хапають зброю,
 Ущент поточену іржею миру,
 Щоб вашу лють іржаву гамувати.
 Коли ще раз стривожите Верону,
 За спокій ви заплатите життям.
 На цей раз – хай розійдеться весь натовп –
 Ви, Капулетті, йдіть слідом за мною...
 А вас, Монтеккі, жду я по обіді
 В тім замку, де ми чиним здавна суд,
 Щоб нашу волю вислухать надалі.
 Під страхом смерті всім велю – розходьтесь.
 [...]

СЦЕНА 5

Зала в домі Капулетті.

*[...] Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта,
 Тібальт з іншими членами родини, гостями й масками.*

Капулетті. Прошу ласкаво! Хто із дам не має
 На ніжках мозолів, танцюйте з нами!
 Хе-хе, голубоньки! Котра ж синьйора
 Відмовиться тепер від танців? Ну ж бо!
 Як хтось з красунь маніжитись почне,
 Я присягну, що мозолі на ніжках!
 Що скажете, чи добре вас піймав?
 Вітаю щиро вас, мої синьйори.
 Був час, колись і я ходив у масці
 І шепотів на ніжне вушко дамі
 Приємне щось. Минуло, все минуло!
 Ласкаво прошу вас, заходьте, любі!
 Ну, грайте ж, музиканти! Місця! Місця!
 До танцю ж бо дружніше, синьйорини!

Грає музика, гості танцюють.

Гей, світла, світла, хлопці! Геть столи!
 Мерщій вогонь в каміні загасить,
 Тут стало надто жарко і без нього.
 Як вчасно несподівана розвага!
 Сядь, добрий мій кузене, відпочинь.
 Для мене й вас вже танців дні минули...
 Коли останній раз були ми в масках?
 Старий Капулетті. Та, мабуть, буде років з тридцять тому...
 Капулетті. Е, ні, не так давно, не так давно!

Було це на весіллі у Лученцо,
На трійцю саме, як були ми в масках,
Відтоді збігло літ із двадцять п'ять.
Старий Капулетті. Ні, більше, більше. Син його старіший;
Синьйоре мій, йому уже за тридцять.
Капулетті. Та де там! Що ви кажете! Він був
Тому два роки ще неповнолітній.
Ромео (*до свого слуги*).
Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?
Слуга. Не знаю я, синьйоре.
Ромео. Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі – діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона – омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них – голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!
Тібальт. По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!
Капулетті. Чого це ти бушуєш так, небоже?
Тібальт. Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись, –
Над нашим святом хоче насміятись!
Капулетті. Ромео тут?
Тібальт. Так, він, негідник, тут.
Капулетті. Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги –
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт. Пристойно, бо на святі в нас негідник.
 Його я не стерплю.
 Капулетті. Терпіть примушу!
 Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
 Хто тут господар? Я чи ти? Іди!
 Не стерпить він! О Боже мій! Ну й ну!
 Він хоче всіх моїх гостей збентежить!
 Він козиритися надумав! Гляньте!
 Тібальт. Але ж це сором, дядьку!
 Капулетті. Як це? Як це?
 Зухвалий ти хлопчиську! Сором?... Годі!
 Гляди, щоб потім ти не жалкував.
 Відомо, щодо чого... Ти диви!
 Знайшов коли перечити мені!
 Так, дітки, так! Чудово! Ти невіглас!
 Не галасуй, а то... Гей, світла, світла!
 Приборкаю тебе! Жвавніше, друзі!
 Тібальт. Мій дух скорився й змовк, я ж не змовчу.
 Від гніву й сорому я весь тремчу!
 Це вторгнення зухвале стерплю нині,
 Та згодом в жовч обернеться терпіння!

(Виходить)

Ромео *(до Джульєтти)*.
 Коли торкнувсь рукою недостойно
 І осквернив я цей олтар святий,
 Уста – два пілігрими – хай пристойно
 Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.
 Джульєтта. О пілігриме, в тім гріха немає –
 З молитвою торкатись рук святих:
 Такий привіт нам звичай дозволяє.
 Стискання рук – то поцілунок їх.
 Ромео. Але, крім рук, ще дано й губи їм...
 Джульєтта. Так, для молитви, любий пілігрим...
 Ромео. О, то дозволь мені, свята, й устами
 Молитися побожно, як руками!
 Джульєтта. Нас незворушно слухають святі.
 Ромео. Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!

(Цілує її)

Твої уста очистили мій гріх...
 Джульєтта. Взяли твій гріх мої уста з твоїх.
 Ромео. Мій гріх?... В твоїх словах я докір чую!
 Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її)

Джульєтта. Мов з книги ти цілуєш...
 Мамка. Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео. А хто у неї мати?
 Мамка. Що, юначе?
 Таж господиня в домі цім вона.
 Така вже добра пані, мудра й чесна,
 Я викохала донечку її,
 З якою щойно розмовляли ви.
 Скажу вам чесно: хто її здобуде –
 Здобуде той повнісінький гаман.
 Ромео. Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?..
 У ворога в руках моє життя!
 Бенволіо. Ходім, ходім! Жарт видався на славу!
 Ромео. Ох, я боюсь – кінчається забава.
 Капулетті. О ні, синьйори! Рано ще, не йдіть!
 Ось слуги вже розносять частування.
 Таки йдете? Ну, дякуємо вам!
 Синьйори благородні, вам спасибі!
 Гей, смолоскипів! Ну, добраніч вам!

(До старого Капулетті)

А ми до ліжка... Чорт! Таки пізенько!..
 Стомився я...

Виходять усі, крім Джульєтти й мамки.

Джульєтта. Глянь, няню, і скажи, хто той господар?
 Мамка. Тіберіо старого спадкоємець.
 Джульєтта. А той, що саме із дверей виходить?
 Мамка. А той, здається, молодий Петруччо.
 Джульєтта. А той, за ним, що танцювать не хтів?
 Мамка. Не знаю я.
 Джульєтта. Довідайся. Як має він дружину,
 Не в постіль шлюбну – ляжу в домовину!
 Мамка. Монтеккі він, і звать його Ромео;
 Єдиний син того, хто ворог нам.
 Джульєтта. Злоба єдина у душі буяла,
 І зі злоби любов єдина встала!..
 Не знаючи, зустріла надто рано,
 Та пізно я дізналась, безталанна!
 Ох, не на радість ти, любов моя,
 Бо ворога кохаю ніжно я!
 Мамка. Що це таке? Що кажеш ти?
 Джульєтта. Це вірші.
 Навчив мене їх в танці кавалер...

За сценою гукають: «Джульєтто!»

Мамка. Я зараз, зараз! Ну, ходім, ходім!
 Останній гість вже залишив наш дім.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Верона. Фруктовий сад Капулетті.

[...]

Входить Ромео.

Ромео. Сміється з шраму той, хто ран не мав.

Вгорі, край вікна, з'являється Джульєтта.

Та тихо! В тім вікні саянуло світло!
Там схід, сама ж Джульєтта – ясне сонце!
Зійди ж, прекрасне сонечко, і саявом
Блиск заздрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикrostі, що ти – його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не служи ревнивцеві блідому!
Весталчин одяг, бляклий, зеленавий
Лише безумці носять. Скинь його!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить...
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім... Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє благання шлють –
За них тим часом сяяти в блакиті.
О, що, коли б і справді тії очі
На небі сяли, зорі ж – на обличчі?
Обличчя ясні зорі ті затьмило б,
Як сонечко – ліхтар; та з неба ж очі
Лили б такі потоки променисті,
Що всі пташки співати почали б,
Подумавши, що то вже сходить сонце!
На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки...
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!
Джульєтта! О лишенько! [...]
Ромео. Вона заговорила...
Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей,

Що, голови закинувши, слідкують,
 Як серед хмар лінивих він ширяє
 І по ефіру грудях чистих плава.
 Джульєтта. Ромео! О, навіщо ти Ромео?
 Зміни своє ім'я, зречися батька;
 Як ні, то присягни мені в коханні,
 І більше я не буду Капулетті.
 Ромео (*вбік*). Послухать – чи відповісти відразу?
 Джульєтта. Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;
 А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...
 Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
 Лице і плечі, ноги, груди й руки
 Або якусь частину тіла іншу?
 О, вибери собі нове ім'я!
 Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
 Не зміниться в ній аромат солодкий!
 Хоч як назви Ромео – він Ромео.
 Найвища досконалість все ж при ньому.
 Хоч би він був і зовсім безіменний...
 О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
 Воно ж не є тобою, і взамін
 Візьми мене уся!..
 Ромео. Ловлю на слові!
 Назви мене коханим, і умить
 Я вдруге охрещусь і більш ніколи
 Не буду зватися Ромео.
 Джульєтта. Хто ти,
 Що, притаївшись під серпанком ночі,
 Мою підслухав таїну сердечну?
 Ромео. Яким ім'ям назвать себе – не знаю.
 Своє ім'я ненавиджу я сам!
 Свята моя, адже ж воно – твій ворог.
 Я б розірвав його, коли б воно
 Написане стояло на папері!
 Джульєтта. Мій слух не захопив ще й сотні слів
 Із уст твоїх, а голос я впізнала:
 Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?
 Ромео. О ні, свята, знай: що не те й не інше,
 Якщо вони для тебе осоружні.
 Джульєтта. Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
 Як міг ти перелізти через мур?
 Адже високий він і неприступний.
 Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
 Як з наших хто тебе застане тут.
 Ромео. Кохання принесло мене на крилах,
 І не змогли цьому завадити мури;
 Кохання може все і все здолає, –

Твоя рідня мені не перешкода.
Джульєтта. Вони тебе уб'ють, коли побачать.
Ромео. В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечях. Поглянь лиш ніжно –
Й мені ненависть їхня не страшна.
Джульєтта. О, не хотіла б я нізащо в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..
Ромео. Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти, – нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злости,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.
Джульєтта. Хто показав тобі сюди дорогу?
Ромео. Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!
Джульєтта. Моє лице ховає маска ночі,
Але на ній пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щирю.
Коли ж вважаєш – перемиг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше – ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні...
Пробач мені, мій любий, і не думай,
Що мій порив палкий – це легковажність;
Мою любов відкрила темна ніч.
Ромео. Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...
Джульєтта. О, не клянися місяцем зрадливим,

Який так часто змінює свій вигляд,
 Щоб не змінилася твоя любов.
 Ромео. То чим я поклянусь?
 Джульєтта. Не треба зовсім.
 Або, як хочеш, поклянись собою –
 Душі моєї чарівним кумиром, –
 І я повірю.
 Ромео. Серця почуттям...
 Джульєтта. Ні, не клянись! Хоч ти – єдина радість,
 Та не на радість змовини нічні...
 Все сталося несподівано занадто –
 Так швидко, так раптово й необачно,
 Як блискавка, що блисне й раптом зникне
 Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
 Добраніч, любий! Теплий подих літа
 Нехай цю бруньку ніжного кохання
 Оберне в пишну квітку запашну,
 Коли з тобою зійдемося ще раз.
 Добраніч! Хай у тебе переллється
 Той мир, що вщерть моє сповняє серце!
 Ромео. Без нагороди так мене й покинеш?
 Джульєтта. Якої ж нагороди хочеш ти?
 Ромео. Повинна ти в коханні присягти.
 Джульєтта. Я присяглась раніш, ніж ти просив,
 Проте я хтіла б клятву ту забрати.
 Ромео. Забрати клятву? О, навіщо, любя?
 Джульєтта. Щоб бути щедрою і знов віддати.
 Таж я того жадаю, що вже маю:
 Як море, доброта моя безкрая,
 Як море, дна не має і любов,
 Що більше їх я віддаю тобі,
 То більше їх у мене зостається,
 А їм немає меж...

Мамка кличе за сценою.

У домі гамір!
 Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
 Не зрадь мене, Монтеккі мій коханий.
 Хвилину почекай, я повернусь.

(Виходить)

Ромео. О, ніч свята! Благословенна ніч!..
 Таж ніч тепер... А що, як все це сон?
 Такий солодкий сон, що я боюсь –
 Він не обернеться ніколи в дійсність.

Знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта. Три слова ще, Ромео, й на добраніч!
 Якщо любов твоя до мене щира

І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
 То взавтра сповісти мене про це,
 І я пришлю по відповідь когось,
 Де і коли ти хочеш повінчатись;
 Тобі до ніг складу я свою долю –
 З володарем піду хоч на край світу!
 Мамка *(за сценою)*. О синьйорино!
 Джульєтта. Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
 Тоді благаю...

Мамка *(за сценою)*. Синьйорино!
 Джульєтта. Зараз!

...Облиш мене і більше не приходь,
 Зостав мене на самоті з журбою,
 То взавтра я пришлю.

Ромео. Душі спасінням...

Джульєтта. Сто тисяч раз тобі привіт!

(Виходить)

Ромео. В сто тисяч раз без тебе хмурий світ!

Так, як школяр від книжки утікає,

Так ревно і любов любов шукає;

Як гидко їм на школу знов дивитись,

Так тяжко їй з любов'ю розлучитись!

(Ступає до виходу)

У вікні знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта. Ромео, стій!.. О, стій! Якби мені

Сокольникового голос, щоб назад

Змогла я сокола мого вернути!

Неволі голос надто слабосилий,

А то б я потрясла печеру Ехо,

Й повітря б голос більш, ніж я, захрип.

Повторюючи це ім'я невпинно:

«Ромео, де ти? Де ж ти, мій Ромео?!»

Ромео. То кличе знов мене моя душа!

Бринять, як срібло, голоси коханців

І солодко скрашають тишу ночі, –

Мов ніжна музика милує вухо!

Джульєтта. Ромео!

Ромео. Люба!

Джульєтта. Милий, завтра вранці

Коли прислать до тебе посланця?

Ромео. Найкраще о дев'ятій.

Джульєтта. Не спізнюсь.

Мов двадцять літ чекать тієї години!

Забула я, чого тебе вернула...

Ромео. Дозволь зостатись, доки ти згадаєш.

Джульєтта. Не буду згадувать, щоб ти зостався,

Та не забуду, як з тобою люблю!

Ромео. Зостанусь я, щоб ти за все забула,
 Забуду й сам, що є десь інший дім.
 Джульєтта. Світає... Хтіла б я, щоб ти пішов,
 Але не далі, аніж птах отой,
 Який літає на шовковій нитці.
 Пустунка дівчинка його відпустить,
 Як бідолашного в кайданах в'язня,
 й відразу знов назад за нитку тягне.
 Ревнуючи до волі ту пташину.
 Ромео. Хотів би птахом бути я твоїм!
 Джульєтта. І я, мій любий, теж цього хотіла б,
 Та ласками замучила б тебе...
 Прощай, прощай! Тяжкий час розставання...
 О, стільки в нім солодкого страждання,
 Що все прощалася б, хоч і світає!

(Виходить)

Ромео. Тебе хай сон і спокій повиває!
 Як хтів би я тим сном спокійним бути,
 Щоб тут в солодких мріях все забути!
 Тепер до келії отця святого –
 Почуть пораду хочу я від нього.

(Виходить) [...]

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Мантуя. Вулиця.

Входить Ромео.

Ромео. Як можна вірити облесним снам,
 То сни мої мені віщують радість:
 У грудях, ніби цар на троні – серце.
 І дух якийсь на крилах ясних дум
 Весь день мене підносить легко вгору.
 Приснилася мені моя дружина;
 Немов умер я, і вона прийшла...
 О, дивний сон, в якому мертвий мислить!
 Мене поцілувавши палко в губи,
 Мені вдихнула враз нове життя,
 І я ожив, і був я імператор –
 Яке ж солодке й справді ти, кохання,
 Якщо лиш тінь твоя – велике щастя!

Входить Балтазар.

Звістки з Верони! Що там, Балтазарє,
 Листи привіз ти від ченця святого?
 Моя дружина й батько мій здорові?
 Ну, як Джульєтта? Вдруге я питаю.
 Як добре їй, лихого бути не може.
 Балтазар. О, добре їй – лихого бути не може,

Джульетти плоть – в гробниці Капулетті,
 Душа між ангелів уже витає.
 Я бачив сам, як в склеп її несли,
 І поскакав, щоб сповістити вас.
 Простіть мені за звістку нещасливу,
 Я виконав, синьйоре, ваш наказ.
 Ромео. То он як!.. Зорі, кидаю вам виклик!..
 Ти знаєш, де живу я. Принеси
 Мерщій мені паперу та чорнила
 І коней роздобудь: вночі я їду.
 Балтазар. Благаю вас, синьйоре, заспокойтесь!
 У вас палають очі, й ви бліді, –
 Віщує це нещастя...
 Ромео. О, мовчи!
 Це так тобі здалось. Облиш мене,
 Зроби все так, як я тобі сказав.
 То від ченця листів мені немає?
 Балтазар. Немає, мій синьйоре.
 Ромео. Все одно.
 Іди мерщій! Найми скоріше коней.
 Я зараз теж прийду. Не забарюсь.

Балтазар виходить.

З тобою ляжу нині я вночі,
 Моя Джульетто! Засіб лиш знайти...
 Яке ж ти винахідливе, нещастя, –
 Порадником стає в одчаї зло!
 Аптекаря згадав я. Тут живе він
 Деся поблизу. Його недавно бачив;
 Обірваний, з нахмуреним чолом,
 Він трави лікарські все розбирав. [...]
 Так, цей злидар продасть мені отруту... [...]

СЦЕНА 3

Входять Ромео й Балтазар зі смолоскипом, ломом, заступом тощо.

[...]

Ромео. Таж тут моя Джульетта спочиває;
 Її краса страшний, похмурий склеп
 На променистий оберта палац.
 Лежи тут, смерть, – тебе ховає мертвий!

(Кладе Парка в склеп)

Буває часто, люди перед смертю
 Стають веселі! А в уяві свідків
 Це «передсмертна блискавка остання».
 Чи ж це «остання блискавка» й моя?
 Моя любове! О моя дружино!
 Смерть випила твого дихання мед,
 Та не змогла твоєї вроди взяти.

Ти не подолана. Рум'янець твій
 Ще на устах, на щоках пломеніє,
 Ще смерті стяг блідий не тріпотить!
 І ти, Тібальте, в савані кривавім?
 Що міг би я для тебе більш зробити,
 Ніж те, щоб ця ж таки рука, якою
 Завчасно втято молодість твою,
 Так само знищила й твого убивцю?
 Прости мені, кузене! Ох, Джульетто,
 Чому і зараз ти така прекрасна?
 Подумать можна, що безплотна смерть
 У тебе закохалась, що якийсь
 Кістяк огидний тут тебе замкнув,
 У темнім склепі, для утіх любовних!
 Боюсь за тебе й залишусь тому
 З тобою тут. Ніколи я не вийду
 З цього похмурого палацу ночі.
 Тут, тут зостанусь я із робаками,
 Служницями твоїми. О, тепер
 Знайду я тут для себе вічний спокій
 І скину гніт моїх зловісних зір
 З замученої й стомленої плоті!
 Милуйтесь, очі, – це в останній раз!
 Ви, руки, пригорніть її востаннє!
 А ви, уста мої, дихання брамо,
 Скріпіть навік священним поцілунком
 Довічну спілку зі скупю смертю!
 Сюди, мій поводитарю гіркий!
 Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
 Розбий об скелі мій нещасний човен!
 За тебе п'ю, моя любов!

(П'є)

О чесний аптекарю! Швидка твоя отрута...
 Отак я з поцілунком умираю!..

(Падає)

[...]

Брат Лор. *(підходить до склепу)*
 Ромео! Боже мій! Чия це кров
 Камінні східці склепу багрянить?
 Хто кинув закривавлені ці шпаги
 Тут, на порозі вічного спокою?..

(Входить до склепу)

Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
 Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
 Яка лиха година спричинилась
 До цих фатальних і страшних подій?
 Синьйора ворухнулась!

Джульєтта прокидається.

Джульєтта. О мій отче!
Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

Шум за сценою.

Брат Лор. Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжим хутчій. Джульєтто, люба сестро!

Шум наближається.

Загаємось – ускочимо в біду.

(Виходить)

Джульєтта. Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що допомогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої уста...
Ще, може, трішки є на них трутизни, –
В підкріпленні цьому я смерть знайду...

(Цілує його)

Твої уста ще теплі!..

1-й страж

(за сценою)

Де це, хлопче?

Веди нас!

Джульєтта. Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:

Тут рятівний кинджал!

(Вихоплює кинджал Ромео з піхов)

Ось твої піхви!

(Заколює себе)

Зостанься в них і дай мені умерти!..

(Падає на труп Ромео і вмирає)

[...]

Входить князь з почтом.

Князь. Яке нещастя сталося тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

Входять Капулетті, синьйора Капулетті та інші.

Капулетті. Що скоїлось? Чого це тут кричать?

Синьйора Капулетті. Народ по вулицях гука: «Ромео!»

А хто – «Джульетта!», хто – «Паріс!». Біжать

Всі з зойками до нашої гробниці.

Князь. Який тут жах так нам тривожить слух?

1-й страж. Володарю, ось граф лежить убитий,

Ромео мертвий, поруч з ним Джульетта.

[...]

Князь. Монтеккі! Капулетті! Подивіться,

Який вас бич карає за ненависть:

Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!

А я за те, що зносив ваші чвари,

Двох кривних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті. О брате мій, Монтеккі, дай же руку!

Вдовиний спадок це дочки моєї,

А більшого не можу я просити.

Монтеккі. Але я можу дати більше. Я

Їй статую із золота поставлю.

Покіль Вероною звемо Верону,

Любішого не буде силуета,

Аніж в коханні вірної Джульетти.

Капулетті. Ромео статуя не менш багата

Із нею поруч буде тут стояти:

О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь. Не визирає сонце з-поза хмар...

Похмурий мир приніс світанок вам.

Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.

Ще доведеться вирішити нам,

Кого помилувать, кого скарати...

Сумніших оповідей не знайдете,

Ніж про любов Ромео і Джульетти.

Усі виходять.

З англійської переклала Ірина Стешенко

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

I

1. Пригадайте визначення літературознавчого терміну «трагедія».
2. Скільки років було Джульетті?
3. Скільки років було Ромео?

II

1. За яких обставин уперше зустрілись юні герої Ромео і Джульетта?
2. Чому герої не можуть бути разом?
3. Які перешкоди долають закохані, щоб бути разом?

Діяльнісний компонент

1. Створіть словесний портрет Джульєтти, користуючись цитатами з тексту.
2. Розкрийте образ головного героя твору Ромео.
3. Дайте характеристику почуттю юних героїв.
4. Доведіть, що п'єса «Ромео і Джульєтта» належить до жанру трагедії.
5. До яких висновків підводить драматург у фіналі трагедії? Обґрунтуйте свою думку.

Ціннісний компонент

1. У шекспірознавстві вважається, що Джульєтта – одна з улюблених героїнь англійського драматурга. Поясніть, про що свідчить таке ставлення Шекспіра до Джульєтти. Аргументуйте свою думку.
2. Який смак кохання у трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»? Поясніть свої відчуття.
3. Який епізод трагедії «Ромео і Джульєтта» вам найбільше запам'ятався? Чому?
4. Якою ви хотіли б бачити кінцівку трагедії «Ромео і Джульєтта»? Запропонуйте свій варіант.
5. Чи можна вважати трагедію Шекспіра «Ромео і Джульєтта» актуальною для XXI ст.? Обґрунтуйте свої міркування.

Обізнаність та самовираження у сфері культури

1. Укладіть текст заочної екскурсії «Біля пам'ятника Джульєтті в Вероні».
2. Згадайте кіноверсії трагедії «Ромео і Джульєтта» і, можливо, вистави за цією п'єсою в театрах. Що ви можете про них сказати? Наскільки вдало режисери передали ідею великого драматурга?

Мігелі де Сервантес Сааведра

(1547–1616)

Видатний іспанський письменник. Народився в Алькала-де-Енарес, в сім'ї хірурга, бідного гідальго. Прожив героїчне, сповнене повевірянь і злигоднів життя. Брав участь в знаменитій морській битві при Лепанто, яка тривала три години. Перемога іспано-італійського флоту була повною: десять тисяч турків було вбито, вісім тисяч взято в полон, захоплено сто галер, розбито – п'ятдесят, багата здобич гармат і стягів, дванадцять тисяч рабів-християн було звільнено. Папа Римський був дуже задоволений. Але для Сервантеса ця битва закінчилася

драматично: його було поранено у груди і ліву руку. Він став калікою: ліва рука на все життя залишилася паралізованою («для більшого прославлення правої» – як говорив письменник згодом). Коли Сервантес став відомим письменником, шанувальники почали називати його «великим одноруким».

У 1575 р. Сервантес повертається з війська додому на галері «Сонце» і потрапляє в полон до алжирських піратів, які продають його в рабство до турків, і кілька років він проводить в Алжирі. Викуплений на волю, Сервантес повертається в Іспанію.

Ставши письменником, він створює кілька творів, з яких вирізняються трагедія «Нумансія», пасторальний роман «Галатея», роман «Мандри Персилеса і Сіхізмунди», збірка «Повчальні новели», сатирична поема «Подорож на Парнас» та ін.

У 1580-х рр. Сервантес збирає податки, об'їжджаючи на шкапі по селах Іспанії з королівським указом. До своїх обов'язків збирача податків він ставиться дуже ревно, не минаючи маєтків можновладців і католицької церкви, за що священники у своїх відправах проклинають його. У 1590 р. від Сервантеса вимагають особливого звіту про продовольство, зібраного ним протягом трьох останніх років. За брехливим звинуваченням у розтраті дона Мігеля садять до в'язниці. І все ж, незважаючи на труднощі, Сервантес саме тут знов усвідомлює себе письменником. Понад півроку неволі подарували світу найвідоміший твір Іспанії – «Премудрого гідальго Дон Кіхота з Ламанчі». Авторіві на той час було 55 років.

За два тижні до смерті Сервантес приймає чернечий сан, бо не має грошей навіть на власний похорон. 23 квітня 1616 р. письменник помирає, і його ховають на благодійні кошти у монастирі Тринітаріїв. Однак окремої могили немає. Прах Сервантеса, мабуть, спочиває під кам'яними плитами, де поховані бідняки.

Роман «Дон Кіхот»

У 2002 р. літературознавці світу назвали кращий твір другого тисячоліття: ним став роман іспанського письменника Сервантеса «Дон Кіхот». Самі іспанці вже давно звеличують свого письменника номер один, а його славетну книгу називають «нашою Біблією». Найпрестижніша літературна премія в Іспанії носить ім'я Сервантеса. День народження автора «Дон Кіхота» (29 вересня) у країні – національне свято. Про головного героя роману – Лицаря Сумного Образу – в Іспанській Академії прийнято говорити стоячи. Роман «Дон Кіхот» посідає друге місце у світі, після Біблії, за кількістю мов, на які його перекладено.

«Дон Кіхот» – книга про пригоди героя, що уявив себе мандрівним лицарем в епоху, коли лицарські ідеали існували вже тільки на сторінках книжок. Твір Сервантеса задумувався як пародія на лицарські романи. Бідний гідальго Алонсо Кіхано, втративши здоровий глузд від читання лицарських романів, у всьому намагається наслідувати героїв цих книжок: він озброюється іржавими уламками старих обладунків, називає себе Дон Кіхотом з Ламанчі, сідає на жалюгідну шкапу із гучним ім'ям Росинант,

бере собі за зброєносьця хитруватого селянина Санчо Пансу та виїздить на подвиги прославляти даму свого серця – прекрасну принцесу Дульсінею Тобоську, яка насправді є простою селянкою Альдонсою Лоренсо. Мета подорожі Дон Кіхота – захищати ображених і принижених, допомагати усім, хто цього потребує.

Центральний конфлікт твору – між ідеалом і дійсністю. Іспанські шляхи, змальовані Сервантесом, зовсім не героїчні, і Дон Кіхоту – Лицарю Сумного Образу – доводиться боротися не з велетнями, чудовиськами і ворожими військами, а з вітряками, похоронними процесіями, овечими отарами. Тому часто «подвиги» героя здаються кумедними, дивакуватими. Ті, кого Дон Кіхот захищає і рятує, глузують з нього, побивають камінням і проклинають. Однак усі перешкоди і негаразди долі не засмучують благородного лицаря з Ламанчі, а тільки зміцнюють його віру в ті ідеали, заради яких він вирушив у мандри.

Карта подорожей Дон Кіхота

Створивши пародію на лицарські романи, Сервантес водно-

час високо підніс справжній ідеал лицарського служіння людству, який максимально наближався до ренесансного гуманістичного ідеалу всебічно розвиненої людини.

Роман Сервантеса, який розвінчує утопічні ілюзії, незважаючи на це, залишає глибоке світле почуття. Лицар Сумного Образу – герой, що втілює загальнолюдську віру в добро, справедливість, свободу. Твір про Дон Кіхота максимально ввібрав у себе гуманістичні настрої епохи Відродження, змалював складний економічний і політичний період зламу в іспанському суспільстві XVI – початку XVII ст., відобразив моральні пріоритети Сервантеса.

Перша частина роману вийшла у 1604 р. невеликим накладом у Вальядоліді. Успіх книги примусив видавця навесні того ж року здійснити друге видання. Дуже швидко книга розповсюдилася по всій Іспанії, і скоро її вже читали у перекладах в інших країнах Західної Європи. До Сервантеса прийшла літературна слава

25 лютого 1615 р. до Іспанії приїхали з візитом французькі послы. Мова зайшла про найбільш популярні й визнані книги у Європі. Коли послы почали розпитувати іспанського ліценціата про вік, заняття, соціальне становище та майно Сервантеса, той був змушений відповісти їм, що автор «Дон Кіхота» старий і бідний гідальго. Один з послів здивувався: «Отже, таку людину Іспанія не зробила багатого і не підтримує за державний рахунок?» Натомість інший кавалер висловив цікаву думку: «Якщо бідність змушує його писати, дай Боже, щоб він ніколи не жив у достатку, бо своїми творами, будучи бідним, він збагачує весь світ».

Друга частина твору була надрукована у Мадриді наприкінці 1615 р. Книгу про Дон Кіхота сам автор називав «правдивою історією», вкладаючи у це визначення як іронічний, так і серйозний зміст.

Книга Сервантеса як пародія на лицарські романи

У «Передньому слові» до книги Сервантес вказав на головну мету свого твору: «дотла зруйнувати баламутну споруду лицарських романів». Що є в романі Сервантеса від традиційного жанру лицарських романів? Насамперед, мотиви дороги та подвигів, що їх здійснює герой. Та Дон Кіхот – не справжній лицар, а людина, що лише уявляє себе лицарем. І подвиги, які здійснює герой Сервантеса – не справжні подвиги, бо часто вони обертаються не допомогою, а шкодою.

Герой роману, п'ятдесятилітній бідний іспанський гідальго Алонсо Кіхано проводить увесь свій вільний час за читанням лицарських романів, внаслідок чого втрачає здоровий глузд і вирішує стати мандрівним лицарем. У творі «Дон Кіхот» описуються смішні і нерозважливі пригоди Дон Кіхота, які він здійснює спочатку наодинці, а потім у товаристві зброєносця Санчо Панси – свого сусіда, якого він кличе зі собою.

Найбільш смішні, безглузді й дивні вчинки герой здійснює у першій частині роману, майже цілковито витриманій у пародійному дусі. Щоб довести шкідливу роль захоплення лицарською літературою, Сервантес обирає героєм свого роману не звичайну, просту людину, а інтелігента, мислителя, гуманіста. Головною особливістю Дон Кіхота є його хвороблива і багата на фантазії уява, чуйне до страждань і горя серце, благородна душа. Надмірна пристрасть до читання лицарських романів довела до того, що він загубився між двома світами: реальним та ілюзорним. У своїх мріях він відірвався від дійсності.

У творі висміюються нестримна фантазія, безглузда вигадка, мовна витіюватість, вжита без мети і потреби словесна декоративність, надумана образність героїв лицарської літератури.

Тільки у кінці роману, коли виснажений мандрівкою Дон Кіхот знову перетворюється з лицаря на дрібного гідальго Алонсо Кіхану, від одужує від свого божевілля і проголошує лицарські романи безглуздими дурницями. Перед смертю герой складає заповіт, у якому позбавляє свою небогу спадщини, якщо вона вийде заміж за людину, яка захоплюється лицарською літературою.

Коли у книжкових крамницях Мадрида з'явилася книга «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», іспанці, читаючи її назву, були трохи збентежені та відчували щось незвичне. Ця назва мала дивний та цікавий відтінок. У той час людина, що брала в руки книгу, знала, що назва роману дає чітке уявлення про його героя, жанр і сюжет. Наприклад, роман про Амадіса Гальського видавався під таким заголовком: «Чотири книги про непереможного лицаря Амадіса Гальського, у яких розповідається про його великі подвиги на полі битви та про галантні пригоди». Тут усе було зрозуміло. А от у новому романі Сервантеса у самому заголовку містилося якесь протиріччя та невизначеність.

До лицарських імен автори часто додавали епітети: «відважний», «могутній», «непереможний», «доблесний» тощо. Епітет у назві твору

Сервантеса – «премудрий» (так М. Лукаш переклав іспанське слово «ingenioso»). Вже у цьому епітеті звучала схована полеміка з жанром лицарського роману.

Ім'я героя – Кіхот – вводило читача у світ лицарства: на іспанській слово «quijote» означає настегенник, тобто частину лицарських обладунків. Можна

Вітряки – символ Іспанії

було припустити, що герой книги був лицарем. Однак у словосполученні Дон Кіхот з Ламанчі звучав комізм: які подвиги можна здійснити в Ламанчі, адже Ламанча – зовсім не героїчна область в Іспанії, де завжди палить сонце і немає іншого пейзажу, окрім нудної рівнини, перерізаної червоними пагорбами. Пригоди в Ламанчі не могли пообіцяти нічого цікавого. До того ж, у побутовій мові «la mancha» – це «пляма», «шматок землі». Таким чином, ім'я

головного героя роману буквально звучало як Дон Настегенник зі Шматка Землі. Це ім'я повинно було приводити до тьми захоплених шанувальників Бельянісів Грецьких, Пальмерінів Англійських та Амадісів Гальських. Без сумніву, сучасники Сервантеса відчували етимологію дивного імені героя Сервантеса.

Нарешті, звертало на себе увагу сполучення титулу «дон» зі словом «гідальго», що означало людину хоча і благородну, але не дуже високого походження.

Головний герой роману «Дон Кіхот» – людина, що не тільки вірить у світлі ідеали і добро, але й вирушає у подорож заради встановлення справедливості на землі. Начитавшись книжок про лицарів, Дон Кіхот вирішує також стати лицарем і захищати бідних, знедолених і ображених людей. Його подвиги і вчинки одночасно смішні і трагічні. Усі свої перемоги він присвячує своїй дамі серця – Дульсінеї.

Сервантес пародіює куртуазний етикет лицарського служіння дамі, сонети і славу, що намагається здобути Дон Кіхот для своєї коханої. Героя лицарської літератури письменник завжди перевіряє на спроможність кохати. Здатність на чисті й глибокі почуття характеризує натуру палку, вірну і благородну. Герой Сервантеса вірний Дульсінеї не тому, що він і справді закохався в неї, а тому, що «мандрівний лицар без любові – то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі». Колись давно йому подобалася сільська дівчина Альдонса Лоренсо, от Дон Кіхот і вирішив зробити її своєю дамою і присвячувати їй усі перемоги і подвиги. Гадаючи, як назвати свою даму, лицар з Ламанчі вигадує для неї вишукане ім'я – Дульсінея Тобоська. Етимологія цього імені доволі цікава: «dulce» в перекладі з іспанської означає «солодка», «ніжна», а суфікс «-нея» надає простому імені благородного, «лицарського» звучання. Додаток до її імені – Тобоська – повинен був би означати «володарка,

принцеса Тобоських земель». Насправді ж, Тобоко – це місто в Іспанії, де виробляють бамбукові горщики.

Та хоч би яким надуманим не було почуття героя, воно надає йому міцї та енергії, морально підтримує лицаря з Ламанчі та вносить у його внутрішній світ гармонію. Дон Кіхот у скрутних обставинах може шукати підтримки лише у своїй високій мрії, адже в реальному світі він самотній.

Подвиги героя такі ж карикатурні, як і його зовнішній вигляд. У нагороду за благородні поривання він дістає лише глузування та стусани. Проте лицар з Ламанчі опанований пристрасстю подвигів, і ця пристрассть примушує його терпляче зносити всі невдачі й побиття.

Важливо розуміти, що за образом Дон Кіхота стоїть не лише світ лицарських романів XIII–XVI ст., занесених до Іспанії із Франції, але й «лицарська» Іспанія XVI ст. Відродження мандрівного лицарства в особі Дон Кіхота означало, що ситуація в тогочасній Іспанії була справді загрозливою: посилення національного нещастя, еміграції, грабування країни керівною верхівкою, економічний і політичний занепад, бідкування простого люду.

Письменник блискуче впорався із завданням, яке поставив перед собою: після виходу у світ першої частини «Дон Кіхота» лицарські романи в Іспанії почали швидко втрачати свою популярність і майже не видавалися.

Образ Дон Кіхота

Образ Дон Кіхота – новаторський для творів епохи Відродження. Уперше серед європейських письменників Сервантес так повно і всебічно змалював героя у його зв'язках зі світом, спілкуванні з іншими персонажами.

Лицар Сумного Образу зітканий з гострих суперечностей: він трагічний герой і комічний, його серйозні вчинки часто здаються смішними, ця з вигляду квола і немінна людина сповнена високої духовної сили. Це і мудрець, і безумець одночасно.

Особливість образу «премудрого гідальго» у тому, що лицарські казки для нього є реальним життям, і він прагне втілити закладені в них ідеали.

Сервантес пародіював лицарство, але в той же час письменник яскраво зобразив у романі справжній лицарський ідеал. Мета, що її бачить для себе лицар з Ламанчі, полягає у тому, аби захищати тих, кого Господь і природа створили вільними.

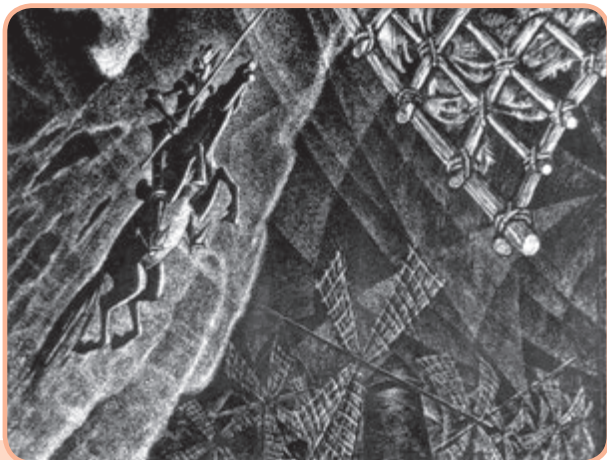
Дон Кіхот відроджує лицарський ідеал служіння людям у той час, коли ніхто вже в ці ідеали не вірить.

Сервантес наділив свого героя щедрою фантазією, яку, однак, не розуміють інші персонажі. У своєму вигаданому світі і здійснює Дон Кіхот вибір між добром і злом.

Бідний гідальго з Ламанчі – безумець. У всіх його діях немає межі між реальністю і фантазією. Лицар Сумного Образу замість того щоб захищати святу католицьку віру, приносить чимало турбот служителям церкви. Обов'язок справжнього лицаря – слугувати королю, а Дон Кіхот звільняє ворогів спокою країни – каторжників. Шукаючи пригод, мандрівний лицар приймає учасників похоронної процесії за злочинців. Його безумства нерідко шкодять іншим персонажам: ні в чому не винному бакаляру

він ламає ногу, калічить погоничів мулів, коли вартує над зброєю. Сервантес показує, що героїзм Лицаря Сумного Образу часто недоречний, уся його самовідданість і готовність до подвигу жодної користі не приносять, а сам герой видається безумним і смішним у наївних спробах жити згідно з власними ідеалами. Дон Кіхот терпить поразки не тому, що його ідеали несправжні, а тому, що навколишній світ не сприймає їх за ідеали. Однак нездійсненність того, до чого прагне герой, чим він живе й у що вірить, не знецінює його лицарську душу. Так, Дон Кіхот пристрасний шукач, але, перш за все, шукач не пригод, як він сам гадає, а високої правди у світі зла, несправедливості, дисгармонії і насильства.

Ідеальні уявлення та етичні принципи Дон Кіхота виходять далеко за межі напівмертвого лицарського ідеалу. Лицар Сумного Образу дуже близький до ренесансного ідеалу всебічно розвиненої людини. Комізм твору Сервантеса полягає у тому, що носієм ренесансних ідей виступає

С. Бродський. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот»

«лицар», представник старого суспільства. Як істинний гуманіст, Дон Кіхот проявляє себе у промові про Золотий вік, де він веде судження про вищу справедливість, мир, сутність таланту, свободу тощо.

Премудрий гідальго з Ламанчі – захисник людської свободи, заступник закоханих, прихильник поезії. Він бідняк, який вражає своєю безкорисливістю і щедрістю. Однею з головних особливостей образу Дон Кіхота є його виняткова доброта і гостре співчуття чужим стражданням.

Деякі його безглузді вчинки досить неоднозначні. Наприклад, звільнення каторжників – це дарування свободи не тільки тим, хто від природи був злодієм, але й тим, кого, можливо, засуджено безневинно і несправедливо. Однак хоробрість сервантесівського героя ні в кого не викликає сумнівів.

Не лише своїми людськими чеснотами та ідеалами підноситься Дон Кіхот над іншими персонажами роману, але й своїми пізнаннями. Благородний гідальго впевнений в «універсальності» мандрівних лицарів, тому й сам вражає героїв ерудованістю, розумом та мудрістю в різних сферах людського життя. Дон Кіхот знається на лікарських травах, ратній справі, поезії тощо.

Дійсність не відповідає уявленням про неї Дон Кіхота, але це його не бентежить.

У романі виведено дві реальності:

1) Реальність, що народжена хворобливою уявою мандрівного лицаря з Ламанчі. Ця реальність перетворює дійсність у чудовий, поетичний,

чарівний світ, де панують закони «лицарського кодексу честі» Саме цей світ і слугує йому місцем, де він здійснює свої «подвиги».

2) Справжня реальність, що складається з області Ламанчі та її бідного простору, вбогих заїжджих дворів, голодного населення. Реальна дійсність чинить жорсткий опір благородним намірам лицаря з Ламанчі.

Конфлікт зіткнення Дон Кіхота з дійсністю обертається для героя трагедією, тому що він безсилий усунути протиріччя між ображеними і тими, хто ображає.

Світ уявний здається Дон Кіхотові більш істинним, аніж світ реальний. Жодні випробовування долі не можуть змінити його погляду. Ця особливість героя викликає до нього повагу автора й читача.

Людина, що живе піднесеною ідеєю, духовно непереможна. Проте в реальному світі на долю такої людини випадає багато страждань.

Головним відкриттям Сервантеса було те, що він створив героя, у якого слова не розходяться з ділами. Багато персонажів твору зачитуються лицарськими романами, але наслідувати лицарів зважається один Дон Кіхот.

Усі свої вчинки герой здійснює з благородних мотивів, і в цьому – велике значення образу Дон Кіхота. Його внутрішній світ – самоцінний. У самому собі знаходить Лицар Сумного Образу невичерпне джерело духовної стійкості, енергії, ентузіазму.

У відомому епізоді бою з вітряками виявилася багата палітра рис характеру Дон Кіхота: його відвага, рішучість, непримиренність до зла, пристрасть до подвигів і перемог та схильність плутати фантазії з дійсністю.

Фраза «бій з вітряками» стала крилатим виразом, що означає безплідну боротьбу з уявними перепонами, псевдогероїчний вчинок, породжений грою вигадки, фантазії, самообману.

Друга частина «Дон Кіхота». Надзвичайна популярність роману про Дон Кіхота, який у 1605 р. прочитала вже більша частина Європи – явище унікальне. Читачі надсилали авторові численні відгуки, давали цікаву й оригінальну оцінку першій частині роману та просили продовження пригод лицаря та його зброєносця. Сервантес почав працювати над другою частиною твору, коли раптом друком вийшла книга автора Алонсо Фернандеса де Авельянеди (ім'я було вигадане) під назвою «Другий том премудрого гідальго Дон Кіхота з Ламанчі...». Ця книга отримала в літературознавстві свою назву – «Лже-Кіхот». Авельянеда широко використовував художні засоби Сервантеса, проте його мандрівний лицар заперечує ідеї справжнього Лицаря Сумного Образу: Санчо Панса зраджує свого хазяїна, а Лже-Кіхот забуває про Дульсінею. Книга до того ж пересипана нападами на самого Сервантеса, факти з життя якого, як здається, були добре відомі Авельянеді.

Ознайомившись із «Лже-Кіхотом», Сервантес, починаючи з літа 1614 р., у процесі інтенсивної роботи за кілька місяців завершив продовження свого роману. Друга частина «Дон Кіхота» була надрукована у Мадриді наприкінці 1615 р. у того ж видавця й у тій же друкарні, що і перша.

У другій частині роману розповідається про третій виїзд Лицаря Сумного Образу з його вірним зброєносцем: їхні нові подвиги та пригоди; про острів, губернатором якого став-таки Санчо Панса; про повернення героїв

додому і, нарешті, прозріння перед смертю, коли Дон Кіхот зрозумів, що насправді він – не мандрівний лицар, а гідальго Алонсо Кіхано Добрий.

Сервантес змалював далеко не ідеального героя, але в його романі ренесансні ідеали та мрії, що їх проголошує Дон Кіхот, відтворено в усій повноті. Лицар Сумного Образу – одне з найбільших досягнень світової літератури. На початку книги письменник глузує й насміхається над своїм героєм, але згодом починає співчувати та симпатизувати йому.

Образ Санчо Панси

Ім'я для зброєносця Лицаря Сумного Образу письменник, як гадають, запозичив з іспанської приказки: «Там Санчо їде на своєму віслюкові». Прізвище Панса (ісп. *panza*) означає в перекладі «череві», «живіт».

Санчо Панса – це хазяйновита, практична і щира людина, що дбає насамперед про свої інтереси і мріє про багатство. Це бідний чоловік, який зазнав за життя злиднів й утисків, тому він легко спокушається на пропозицію Дон Кіхота, сподіваючись отримати з цього користь. На противагу своєму панові, Санчо відправляється у мандри не заради високих

ідеалів: він мріє про губернаторство, і його мрія ґрунтується на глибокій вірі у власну людську гідність.

Спочатку образ Санчо Панси в романі служить тільки пародійним завданням, але з розвитком сюжету зміст його поширюється і збагачується. Поступово вимальовується живий і правдивий образ допитливого іспанського землероба, сповнений глибокого соціального й етичного змісту.

Санчо Панса – безмежно наївна і явно простувата людина. Він єдиний, хто вірить фантазіям Дон Кіхота і в цьому нагадує свого безумного пана. Простодушність і наївність, проте, поєднуються у нього з селянською хитринкою. Зброєносець Дон Кіхота ніколи не забуває, що йому треба заробляти і для себе, і для сім'ї, тому він завжди щось випрошує в Дон Кіхота: або гроші, або віслюків, або

Г. Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот»

рецепт чудодійного бальзаму тощо. Після кожного подвигу Лицаря Сумного Образу Санчо вишукує собі трофеї на полі битви.

Санчо як типовий представник народу, втілення його мудрості й моральної повноцінності, часто використовує у своїй мові прислів'я і приказки, виказуючи глибоке розуміння життя.

Головна особливість образу Санчо – його твереза розсудливість. На противагу Дон Кіхоту він увесь – на землі, у зовнішньому світі, живе сьогоденними проблемами. І на свою службу зброєносця він спочатку дивиться тільки з точки зору матеріальної вигоди.

Проте, часто обдурюючи свого пана та користуючись його довірливістю, Санчо сам підпадає під вплив Дон Кіхота і починає вірити в його ідеали. Поступово зброєносець внутрішньо просвітлюється, стає безкорисливою та гуманною людиною. Санчо Панса починає розуміти, що Дон Кіхот – божевільний, проте вже не може залишити його і всюди слідує за ним, забуваючи про корисливість. Проста, неграмотна людина виявилася здатною зрозуміти мудрість, доброту та ідеали Дон Кіхота. У тому, що Санчо Панса не залишає свого пана й завжди поруч, виражається його духовна і моральна стійкість.

Не менш важливими рисами характеру Санчо Панси є також його доброта і здатність співчувати. Герой щиро переживає і вболіває за свого господаря, коли той після подвигів зазнає не славу, а побиття і приниження.

Селянин-зброєносець, що супроводжує свого пана на зовсім не героїчних шляхах Іспанії, перейнявся гуманістичними ідеалами Дон Кіхота. Недаремно після виходу у світ першої частини «Премудрого гідальго Дон Кіхота з Ламанчі» читачі закидали Сервантеса численними листами, в яких містилися прохання розвивати й далі образ Санчо Панси, який їм так сподобався.

Однією з найбільш вдалих знахідок письменника є відкриття пари героїв, що доповнюють одне одного. Один – високий і худорлявий, другий – низенький і повний; один – аскет, другий не може жити без задоволення своїх потреб у їжі, сні, грошах; один – мрійник і ідеаліст, другий – людина з тверезим розумом; в одного – книжкова освіта, у другого – народна мудрість. Протиставляються навіть Росинант Дон Кіхота і віслюк Санчо Панси. Однак Дон Кіхот потрібен зброєносцю, а Санчо потрібен Лицарю Сумного Образу, адже Дон Кіхот бачить внутрішніми очима, а Санчо Панса – зовнішніми. Герої не лише доповнюють, але й позитивно впливають одне на одного. Тому Сервантес і дав їм одне одного у супутники.

Поняття «вічний образ» і «донкіхотство»

Основними характеристиками «вічного образу» є його максимальне художнє узагальнення, невичерпність змісту, що він виражає, та естетична цінність, яка виходить за межі конкретного століття. Мислителі помітили одну загальну рису, притаманну всім вічним образам: кожен з них став символом певної моральної якості чи риси характеру. Прометей, наприклад, є символом свободолюбності й протесту, Фауст – бажання пізнання та дієвості, Гамлет – рефлексії та нерішучості, Дон Кіхот – безкорисливого служіння добру і справедливості, Дон Жуан – тілесної любові й егоїзму. Імена цих героїв увійшли в кожную мову і стали загальноновживаними. Так, говоримо про «донжуанську поведінку», «донкіхотську безрозсудливість» тощо. Кожна нова епоха вкладає у трактування того чи іншого вічного образу свій конкретно-

Вічними образами називають художні образи, які за глибиною узагальнення виходять за межі конкретних творів та зображеної в них історичної доби і містять у собі невичерпні можливості філософського осмислення буття. Такими є Прометей, Орфей, Фауст, Дон Кіхот, Дон Жуан, Гамлет.

Донкіхотство – це небажання пристосовуватися до прози життя, прагнення перетворювати навколишній світ, стійке слідування своїй мрії.

історичний смисл, який зумовлений потенційною багатозначністю самого вічного образу. Усі вічні образи – парадоксальні. Та в кожному з нас є дещо від них усіх.

«Дон Кіхот» Сервантеса – це книга про високі поривання духу, людські звершення і здобутки. Іспанський письменник надав величезного узагальнення образу Дон Кіхота і наповнив його загальнолюдським змістом. Певні риси, притаманні герою, виявляються у вчинках багатьох людей, чию поведінку стали називати «донкіхотською».

Р.П. Новоа. Пам'ятник Дон Кіхоту і Санчо Пансі біля музею Сервантеса, Іспанія

Донкіхотами вважають наївних мрійників, які безкорисливо, але й безплідно намагаються робити людям добро заради нездійснених ідеалів. І хоча ці люди не завжди можуть змінити навколишній світ, не здатні тверезо оцінити реальне життя, та все ж повагу й захоплення викликають їхні непохитність та відданість мрії.

Донкіхоти завжди вступають у конфлікт між благородними намірами, високою ідеєю і неспроможністю досягти мети в реальних умовах, за наявних історичних обставин. Для донкіхотів важливий не успіх, а вірність собі, своїм ідеалам і високим поняттям честі. У найскладніших ситуаціях вони не падають духом.

В іспанській мові поняття «донкіхотство» виникло раніше, ніж в інших; воно означає «невиправного ідеаліста». В українській мові від цього поняття утворилися слова «донкіхот», «донкіхотський», «донкіхотствувати», «донкіхотувати».

Перед читачами різних епох Дон Кіхот постає по-різному. Образ лицаря з Ламанчі уже не сприймається як безумний гідальго, який, на-

читавшись лицарських романів, дивує земляків своїми непередбачуваними вчинками, а сприймається як образ, що символізує нескореність людського духу, високе служіння правді, добру та готовність до самопожертви заради благородних ідеалів. На комічну складову Лицаря Сумного Образу митці вже давно не звертають уваги, а предметом зацікавлення стають такі риси Дон Кіхота, як боротьба за справедливість,

Пам'ятник Дон Кіхоту і Дульсінеї в Тобосо, Іспанія

непримиренність з реальним світом, непохитність та відданість мрії. З легкої руки Сервантеса лицар з Ламанчі дав своє ім'я безумству хоробрим у всьому світі.

Майже всі вічні образи відокремлюються від своїх першоджерел і стають основою для створення філософських, літературних, живописних, кінематографічних текстів, які відображають первісний образ, наділяючи його новими значеннями, але водночас не втрачаючи інтертекстуального зв'язку з ним. З цього погляду Дон Кіхот, Санчо Панса, Дульсінея становлять найдивовижніші феномени. Самостійне буття героїв «Дон Кіхота» розпочалося надзвичайно рано: є свідчення, що у 1605, 1607, 1610 і наступних роках відбувалися карнавали, в яких брали участь фігури Дон Кіхота і Санчо Панси. Герої, створені уявою Сервантеса, «вирвались» із книги і почали жити власним життям як культурні та ідеологічні міфи, як кіно-і мультфільми, як реклама, як товари і комерційні бренди.

Над образом благородного лицаря Дон Кіхота замислювалися письменники не одного покоління: Г. Філдінг, Марк Твен, П. Меріме, Г. Флобер, Г. Гайне, Дж. Байрон, Т. Манн, Ф. Достоевський, М. Булгаков, І. Франко, Леся Українка та ін. Герої багатьох великих романів світової літератури, такі, як містер Піквік, Тартарен із Тараскона, мадам Боварі, Том Сойер, завдячують своїм народженням Лицарю Сумного Образу.

Образ Дон Кіхота збагатив українську літературу, особливо українську поезію. У творчості Б. Грінченка, П. Карманського, В. Коротича, Л. Костенко, О. Ольжича, Л. Первомайського, М. Семенка, І. Франка читаємо цікаві поетичні інтерпретації Лицаря Сумного Образу. Адже такі герої потрібні в кожному епоху.

Як це не дивно, музею Лицаря Сумного Образу довгий час в Іспанії не було. І от зовсім недавно (на початку 2002 р.) у С'юдад-Реалі, що знаходиться у самому центрі Ламанчі, відкрито музей Дон Кіхота. Місцева влада обладнала старовинний двоповерховий будинок і зібрала експонати для вшанування одного з «вічних» образів світової літератури. Біля входу до будинку-музею гостей вітають дерев'яні скульптури Дон Кіхота і Санчо Панси. Дон Кіхот у лівій руці тримає спис, а в правій – рукопис. Навпроти нього стоїть Санчо Панса, підперши руками боки, й дивиться на хазяїна. У музеї зібрано біля 3 тисяч видань «Дон Кіхота» багатьма мовами світу, а в одному з залів реконструйована старовинна друкарня, подібна до тої, у якій було вперше надруковано роман.

Окрім музею Дон Кіхота в Іспанії є також музеї Сервантеса, Дульсінеї Тобоської та вітряка, з яким бився хоробрий лицар з Ламанчі.

Мистецька палітра

Велику роль в осмисленні й популяризації твору Сервантеса в різних країнах світу відіграли ілюстратори, що намагалися якомога точніше віднайти та відобразити відтінки настрою і почуттів головних героїв у найбільш важливих сценах роману. Проте кожен художник акцентував якусь одну лінію багаторівневого твору: сатиричну і гумористичну, драматичну, ліричну, героїчну, гуманістичну чи фантастичну.

Відомий іспанський художник П. Пікассо на малюнку «Дон Кіхот і Санчо Панса» (1955 р.) зобразив героїв роману на фоні палаючого сонця

Пабло Пікассо.
Дон Кіхот і Санчо Панса. 1955

й іспанського краєвиду з вітряками. Умовно-прості лінії малюнка напружують увагу глядача і розкривають головний конфлікт твору – протистояння реального й ідеального, комічного й трагічного.

Найуспішнішим ілюстратором твору Сервантеса став французький графік Г. Доре, який створив 375 графічних ілюстрацій до «Дон Кіхота». У кожному вчинку головного героя Сервантеса художник намагався відобразити душевний порухи, почуття, біль і сподівання.

Його Дон Кіхот пов'язаний з навколишньою природою, що також змальована у романтичному дусі. Недаремно найбільше вражають нічні, зоряні пейзажі графіка, на тлі яких виділяється довгелезна фігура благородного лицаря. Найбільш чужою для Г. Доре виявилася комічна сторона «Дон Кіхота».

Трагічна доля Дон Кіхота, його конфлікт з реальним світом змальовані у циклі ілюстрацій С. Бродського (1976 р.). Грати, шахові візерунки, пустеля скрізь супроводжують самотню, втомлену постать Дон Кіхота. Інтерпретація С. Бродського має самостійний символічний смисл, де кожна деталь підкреслює духовну велич героя, трагічну розірваність його свідомості на два світи.

Серед українських художників оригінальні версії роману Сервантеса запропонували Б. Крюков і О. Петрова. Так, О. Петрова наприкінці 1960-х рр. створила кілька пластичних образів героїв твору: Дон Кіхот – дивакувата людина, інтелектуальний ідеаліст; Дульсінея Тобоська – тендітна лірична красуня з ознаками пихатості.

Образ Дон Кіхота збагатив музичне мистецтво. Композитори різних країн і епох написали понад 100 музичних творів різних жанрів за мотивами роману Сервантеса. Це балети В. Геріха, Д. Макфаррена, Лукантіні, Л. Мінкуса; симфонічна поема А. Рубінштейна «Дон Кіхот»; з аналогічною назвою симфонічні варіації Р. Штрауса; симфонічні граюри А. Кара-Караєва; опери Н. Піччіні, С. Майра тощо.

Серед сучасних композиторів можна назвати Г. Гладкова, А. Животова, О. Журбіна, Д. Кабалевського, А. Петрова. У 1981 р. з'явився музичний «Дон Кіхот» на Україні – симфонічна поема Віталія Кореяка, який звернувся до літературної теми світового значення.

Театральні вистави про Дон Кіхота були завжди дуже популярними в Іспанії, Італії, Франції, Англії, Німеччині й інших західноєвропейських країнах.

Серед найбільш ушлякованих виконавців ролі Дон Кіхота на сцені можна назвати Ф. Шаляпіна, М. Чехова і М. Черкасова. Видатний французький композитор Ж. Масне написав оперу «Дон Кіхот» у 1910 р. саме для актора Федора Івановича Шаляпіна, якого вважав ідеальним Дон Кіхотом.

Сюжет про Лицаря Сумного Образу досить активно використовується в мистецтві кіно. Один із найяскравіших та оригінальних фільмів про Рицаря Сумного Образу було знято на студії «Грузія-фільм» режисером Резо Чхаїдзе у 1988 р. 4-серійна стрічка вийшла на екрани під назвою «Житіє Дон Кіхота і Санчо». Актор, який виконував головну роль, дуже наблизився до сервантесівського образу Дон Кіхота: відданого своїй мрії дивака, безстрашного охоронця справедливості, безмежно закоханого рицаря. Грузинському режисеру вдалося зберегти і комічну, і трагічну стихію роману Сервантеса. Зв'язок сюжету роману з сучасністю показано через чергування старовинних і сучасних надписів, середньовічних костюмів і одягу ХХ ст. Актор – то грає Рицаря Сумного Образу, то читає слова без гриму і мандрує вулицями сучасної Грузії. Тим самим створюється вічна основа образу Дон Кіхота, який, можливо, в наш час ходить поміж нами, непомітний, і шукає нагоди встановити справедливість.

Г. Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот»

Український контекст

Перший переклад твору Сервантеса на Україні зробив І. Франко, відомий український поет, публіцист, мислитель, а також популяризатор світової літератури. Він переказав 24 значні епізоди «Дон Кіхота» у віршованій формі і опублікував свою поему під назвою «Пригоди Дон Кіхота» (1891 р.). Поема мала успіх, хоча сам І. Франко суворо оцінив свою працю: «Мій Дон Кіхот вийшов не таким, як би був повинен і яким я сам бажав його вивести».

Другий український переклад «Дон Кіхота» спіткала трагічна доля. У 1919 р. під час вандалізму молодого радянського влади загинула бібліотека іспанських авторів, що належала відомому поетові й перекладачеві В. Самійленку, а разом і переклад кількох розділів роману Сервантеса, який мав би стати справжньою літературною подією, якби не зник безслідно.

Наступний переклад іспанського твору в Україні вийшов у видавництві «Молода Україна» у 1924–1925 рр. під назвою «Високодумний лицар Дон Кіхот із Ламанчі» у двох томах. Це була українська версія для молоді автора А. Лотоцького. Переклад виявився не дуже вдалим і не користувався попитом читачів.

Більш відомим був переклад М.О. Іванова «Вигаданий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», що вийшов у скороченій версії і пережив два видання – 1927 та 1935 рр. Під час радянських репресій М. Іванова було заарештовано, і точно не відомо, чи він загинув у таборі, чи був розстріляний.

Довгий час працював над перекладом «Дон Кіхота» видатний майстер українського перекладу М. Лукаш, який мав усі дані для досконалого перекладу цього твору – великий досвід, бездоганне знання мови оригіналу, віртуозне володіння всіма скарбами української мови. Ще й до того, перекладач, як справжній майстер, передав в українській версії свою вдачу та душу. Його переклад, що з'явився друком під назвою «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» у 1995 р., – кращий український варіант роману Сервантеса на сьогоднішній день з виразною, яскравою грою слів, колоритними реаліями та яскравими епітетами, прислів'ями та приказками, характерними прізвиськами тощо. На жаль, хвороба передчасно забрала життя М. Лукаша, і він не встиг завершити переклад «Дон Кіхота». Його учень Анатоль Перепадя провів складну й відповідальну роботу, систематизувавши словниковий запас перекладу М. Лукаша, і доробив XXI–XXXV, LXI–LXXIV розділи другої частини твору.

ДОН КІХОТ

(Уривки)

РОЗДІЛ І

де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив*

В однім селі у Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старо-світського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. [...] Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвиське йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже – аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу – тобто замалим не цілий рік – водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок рицарських до читання собі накупити: де, було, яку уздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва**: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення – правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса,

* Гідальго – дрібний дворянин.

** Фелісіян де Сільва – іспанський письменник XVI ст.

що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєро*, читаючи такі речі, аж у голову заходив, ночі не спав, щоб тільки додуматися та доглупатися, в чому їх сила, а воно хоч би сам Арістотель із домовини встав, то навряд би чого дорозумівся. Неясно було йому також, як Дон Бельяніс** міг завдавати й сам діставати таку силу ран – хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, все обличчя його і все тіло мало бути покарбоване близнами та шрамами. Проте він вельми похвалював автора за обіцянку продовжити свою і без того довгу історію; не раз йому й самому набігала думка взятися за перо і написати те заповідане продовження – і він був би його написав, а може, й видав, якби тому не стали на заваді інші, важливіші помисли, що безнастанно тривожили його ум. [...]

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох – ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убивились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. [...] Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, – тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє нестерпальною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правницю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрудіду збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілізною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить – щерб у ній великий: заборолу бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака – от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата [...], визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати – бо де ж видано, щоб кінь такого зацного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного

* Кавальєро – іспанський шляхтич.

** Дон Бельяніс Грецький – персонаж героїчного рицарського циклу.

імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому рицареві, і чим тепер став – гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладавав, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки – і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака на світі.

Назвавши так собі до любові вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом [...]. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомаду свою батьківщину. Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним ділом стало – знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові – то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

– Коли за гріхи мої, – мовив собі на думці, – або на моє щастя, випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я – велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене переміг на герці ще не оцінений по заслугі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі ваш-мості, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку орацію, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

РОЗДІЛ VII

про другий виїзд славетного рицаря Дон Кіхота Ламанцького

[...] Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзями своїми, парохом та цилюрником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані рицарі і що саме в його особі те мандроване рицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговориш.

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Потім Дон Кіхот заходився грошей дбати: децю попродав, децю позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Крім того, він позичив у одного приятеля круглого щита і, полагодивши сак-так свого побитого шолома, завідомив зброєносця свого Санча, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той устиг найпотрібнішим припасом себе обмислити та не забув притьмом сакви узяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити, то думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрованих рицарів джури-ослоїзди, та так і не міг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому під верх благороднішого ступака, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що спіткається їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панча виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть із своїми – сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та клішницею. Немало ж за ту ніч і проїхали, осіли од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюга на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв. А Дон Кіхот і на цей раз побрався тим самим шляхом, що й перше, себто Монтельєською рівниною, тільки тепер їхалось йому охвітніше, бо час був іще ранній і зукісне проміння соняшне не дуже йому докучало. Отак їдучи, обізвався Санчо Панса до свого пана:

– Глядіть же, пане мандрований рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

– Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандровані рицарі мали звичай наставляти джур своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, що вони звоювали, і я твердо наважився того хвального звичаю дотримати; мало того, я хочу його удосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несила їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм на ранг якусь волость або округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на сім тижні я звоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають – котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я прибільшаю: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

– То себто виходить, – сказав Санчо Панса, – коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої королєнцями?

– А хто ж у цьому може сумніватись? – одрік Дон Кіхот.

– Та хоч би й я, – сказав Санчо Панса. – [...] Ні, пане, не вийде з неї королиці, хіба од сили грапиня, та й то ще невгадно.

– Уповай на Бога, Санчо, – втішав його Дон Кіхот, – він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибіднюйся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то й не думай.

– А я й не думаю, добродію, – відповів Санчо Панса. – Ви ж у мене пан важнючий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було, й до снаги.

РОЗДІЛ VIII

про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

– Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змитати з лиця землі лихе насіння – то річ спасенна і Богові мила.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звівся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея*, і тоді не втечете кари!

Сее сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило під-

* *Бріарей* – у грецькій міфології один з титанів, що повстали проти богів. Мав сто рук.

няло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолю. Санчо Панса прибіг на всю ослячу ристь рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може – так тяжко грюпнувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа...

[...] Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюга, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну клію, що од списа лишилась, – от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвилю, мріючи про свою володарку Дульсінею – він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою*, він проспав без прокиду до самого рана, і щоб Дон Кіхот був його не розбуркав, не пробудило б сонька ні проміння соняшне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати – був, певно, ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпіського перевалу. [...]

Їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами парасолі. За ними їхав ридван з чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи на конях, а позаду йшли пішки два погоничі. В тому рид-

* Цикорна вода – вживалася в часи Сервантеса як снодійне.

вані сиділа, як виявилось згодом, одна біскайська дама, що правила у Севілью до свого чоловіка, котрий мав їхати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її почту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джури:

– Коли не помиляюсь, нас чекає зараз найславніша пригода, яку тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі онде-о – то, безперечно, чарівники, що викрали якусь принцесу і везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому гвалтовному вчинкові перешкодити.

– Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! – сказав Санчо Панса. – Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знов вас лихий попутає.

– Говорив же я тобі, Санчо, – відповів Дон Кіхот, – що ти не вельми на пригодах розумієшся. Як я сказав, так воно і є, зараз сам побачиш.

По сім слові вибасував наперед, став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, і обізвався зичним голосом: – Гей ви, диявольське потворне кодро! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у сьому ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, прийміть слухну кару за своє лиходійство!

Ченці натягнули повіддя; вражені незвичайним виглядом Дон Кіхота і ще більше його мовою, вони одказали: – Пане рицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, того ми несвідомі.

– Ви не одурите мене лестивими речами, – сказав Дон Кіхот. – Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підстрожив Росинанта, наважив списа і з таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю тяжко пораненого або й зовсім без душі. Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки і гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завязаного джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого се він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставши з того, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана і завів розмову з подорожніми, вони кинулись на Санча, повалили його і добре йому боки полатали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшись, без тям і без духу. Чернець тим часом устав, переляканий та перестрашений, що й лиця на ньому не було, заліз мерщій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію. Тоді, не чекаючи кінця пригоді, рушили разом уже чимдуж уперед та все, знай, хрестилися, мовби їм на п'яти наступала якась нечиста сила.

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

– Ваша ліпота, сеньйоро моя, – просторікував наш рицар, – може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визвольника свого допитуючись,

відайте, що звати мене Дон Кіхот з Ламанчі, що естем мандрований рицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливиці Дульсінеї Тобоської; у нагороду за поміч, що я вам призволив, одної лише благаю у вас ласки, рачте, ваша вельможність, завернути до Тобоса, стати в моім імені перед володаркою моєю і ознаймити їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що рицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього і, схопивши за списа, гукнув ламаною кастільською і крученою біскайською мовою:

– Гей, рицар, лихої години! Клянусь на Бога, що мене створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

Дон Кіхот зрозумів його дуже добре і з гідністю відповів:

– Якби ти був кавалєро, я скарав би тебе за твою глупоту і зухвальство, гультяю!

– Не я кавалєр? – образився біскаєць. – Бога божусь, брешеш християнськи! Кидай спису, тягай меча, буде тобі ката в воді! Біскай на землі, кавалєр на морі, кавалєр на чорті, а скажеш ні – твоя брехня!

– Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес, – промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меча, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже-то на ту найману тварину звирявся, та встиг лише меча добути. Щастя його, що ридван був близьенько: він схопив ізвідти подушку, закрився нею, мов щитом, і обидва вони ринулись до бою, як двоє смертельних ворогів.

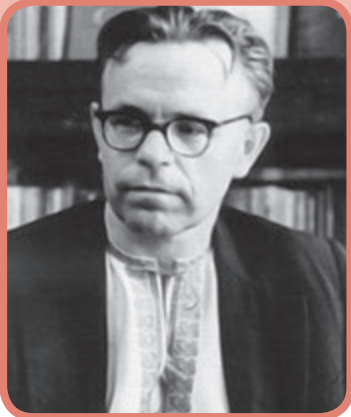
Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому сю бійку до кінця довести, то він і панію вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, вражена й перелякана таким зворотом справи, веліла машталірові од'їхати на узбіч і віддалік дивилась на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу – якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того гвалтовного удару, Дон Кіхот покликнув на весь голос: – О, Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого рицаря, що заради чеснот твоїх незмовлених на таку жахливу наражається небезпечність!

Проголосити цю тираду, стиснути меча в руці, заслонитися добре щитом і стрімко впасти на противника – все це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитись. Той же, побачивши таку рішучість і одвагу рицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою і стояв наготові, тільки мула не спромігся ні туди, ні сюди повернути, бо та тварина, здорожена й незвикла до таких герців, стояла на місці, мов укопана. Отож Дон Кіхот, піднявши високо меча, наступав, як ми сказали, на обачного біскайця, наважившись розрубати його навпіл, а біскаєць, прикрившись подушкою, і собі підніс меча; всі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшених ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилась, обрікаючись гойними приносами всім чудотворним образам і святиням гишпанським, аби тільки Господь порятував слугу її і вибавив їх усіх од видимої смерті. [...]

З іспанської переклав Микола Лукаш

Український контекст

Микола Лукаш

(1919–1988)

Блискучий поет і лінгвіст, знавець 18 мов, геніальний перекладач, який подарував українському читачеві понад 1000 видатних творів світової літератури 100 авторів. Цікаво, що до 5 років майбутній геній українського мовознавства не розмовляв.

Після закінчення школи у 1937 р. вступив на історичний факультет Київського державного університету. У вільний від навчання час працював перекладачем в «Архіві давніх актів». Пережив Голодомор і більшовицькі репресії кінця 30-х років, війну 1941–1945 рр. й окупацію, два поранення. Після війни закінчив інститут іноземних мов у Харкові, викладав іноземні мови в різних навчальних закладах.

У 1953 р. вийшов друком перший переклад М. Лукаша, а у 1955 р. нарешті надрукували найулюбленіший автором «Фауст» Й.В. Гете, над яким він працював два десятиліття. Лукаш відразу увійшов до елітарного кола українських літераторів, і вже у 1956 р. його прийняли до Співки письменників України. Митець переселився до Києва, працював в найпопулярнішому українському журналі іноземної літератури «Всесвіт».

З середини 1950-х по 1973 рр. М. Лукаш здійснив більшість своїх найкращих перекладів – «Дон Кіхот» М. Сервантеса, «Декамерон» Дж. Боккаччо, «Пані Боварі» Г. Флобера, поезії Р. Бернса, Г. Гейне, Ф. Шіллера, П. Верлена, Р.М. Рільке, В. Гюго, А. Міцкевича, Ю. Тувіма, В. Маяковського та багатьох інших. Це живі, яскраві й неповторні українські переклади вершин світової літератури, завдяки яким далекі герої Сервантеса чи Гейне заговорили українською жваво, природно й зовсім невимушено.

Лукаш був принциповим ідеалістом і романтиком. Його іноді отожднюють із Дон Кіхотом, який, як відомо, був лицарем. Після арешту видатного діяча української культури Івана Дзюби «за антирадянську діяльність» Лукаш, вимагаючи його звільнення, запропонував відбутися призначений термін замість нього. Лист подіяв, І. Дзюбу помилували. Та цей вчинок дорого обійшовся Лукашу – 1973 р. його виключили зі Співки письменників України, всіляко переслідували, перестали публікувати. Маестро тричі висували на здобуття Шевченківської премії, проте щоразу його кандидатуру відхиляли.

М. Лукаш був відновлений у Співці письменників України у 1986 р. Він так і не дочекався видання великої книги своїх перекладів «Від Бокаччо до Аполлінера», яка вийшла у 1990 р.

У 1988 р. удостоєний премії імені М.Т. Рильського.

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

1. Чому твір «Дон Кіхот» можна назвати пародією на лицарський роман?
2. Яких традицій лицарства дотримується «премудрий гідальго»?
3. Про що мріяв Дон Кіхот, вирушаючи у подорож?
4. Назвіть головний конфлікт книги Сервантеса.

Діяльнісний компонент

1. Як ставляться інші персонажі твору до «подвигів» мандрівного лицаря?
2. Доберіть цитати з роману Сервантеса до образу Дон Кіхота.
3. Чому образ Дон Кіхота можна назвати трагікомічним?
4. Які риси Дон Кіхота проявилися під час його подорожей?
5. Як Дон Кіхот і Санчо Панса ставляться один до одного? Як герої впливають одне на одного?
6. Складіть таблицю «Порівняльна характеристика образів Дон Кіхота і Санчо Панси».
5. У чому сила і слабкість Дон Кіхота?

Ціннісний компонент

1. Яке почуття викликає у вас Лицар Сумного Образу?
2. Поміркуйте, чи міг мандрівний герой Сервантеса вибрати інший життєвий шлях. Який?
3. Висловіть своє ставлення до Дон Кіхота та Санчо Панси. Аргументуйте свою думку, наведіть відповідні цитати з тексту твору.
4. Поміркуйте, що мав на увазі відомий учений А. Ейнштейн, який сказав про героя Сервантеса: «Дон Кіхот допомагав мені зберегти моральні принципи в суспільстві циніків».

Обізнаність та самовираження у сфері культури

1. Яким ви побачили Дон Кіхота у творах різних видів мистецтва? З якою інтерпретацією Лицаря Сумного Образу ви не погодилися і чому?
2. Запропонуйте своє розуміння героїв роману Сервантеса засобами того виду мистецтва, який вам найближчий до душі (ілюстрація, ліпнина, аплікація, сценарій невеликої вистави про Дон Кіхота, вірш тощо).

Індивідуальні завдання

Створіть розповідь про Севантеса, використовуючи ключові слова з «хмаринки слів».

Франсуа Війон

(1431 – між
1463 і 1491)

Перший французький лірик пізнього Середньовіччя.

Справжнє ім'я – Франсуа де Монкорб'є. Народився в околицях Парижа. Батько Війона помер, коли хлопцеві було 8 років. Малим Франсуа щиро зацікавився парох кафедральної церкви св. Бенедикта в Парижі, який і дав майбутньому поетові своє прізвище.

У 1446 р. Війон вступив до Паризького університету, в 1449 р. став бакалавром з технології і церковного права, а в 1452 р. – майстром мистецтв.

Часто Війона нагороджують такими епітетами, як поет-волоцюга, розбишака, злочинець. Дійсно, усе життя поета – це низка нещасливих випадків і свідомих правопорушень. Він брав участь у студентських бешкетах, не раз відбував покарання у в'язницях, був засуджений до страти, а потім помилуваний.

У 1462 р. на одній із паризьких вулиць виникла бійка між приятелями Війона і папським нотарієм. Поет не брав у ній участі, але віддалік спостерігав, що відбувалося. Папського слугу було поранено. Цього

було досить, щоб кинути поета за ґрати. Його засудили до страти, але при повторному розгляді справи суд замінив смертну кару на десятирічне вигнання з Парижа. 5 січня 1463 р. Війон вирушив зі столиці. З цього часу його слід зникає. Через 10 років йому дозволили повернутися. Однак вже ніхто поета не пам'ятав.

Балада (від фр. *ballade*, від прованс. *ballar* – танцювати) – ліро-епічний жанр фольклору та літератури. Виникла у XII ст. в народному мистецтві Провансу як танцювально-хорова пісня з чіткою строфічною організацією.

У творчій спадщині Ф. Війона дві поеми: «Великий Заповіт» і «Малий Заповіт», а також 16 віршів, які є широкою панорамою свого часу. Ці поезії яскраві, щирі, сповнені філософських роздумів про сенс життя, викликають непідробне співчуття. Війона вважають неперевершеним майстром балад. Завдяки його творчості у французькій літературі сформувалися певні особливості балад: безпосереднє звернення до читача, оповідь від першої особи, наявність обов'язкових трьох строф, повторення рядків.

«Балада прикмет» – один з найбільш відомих творів Війона. Ліричний герой балади – звичайна людина, яка добре обізнана з різними проявами життя, має життєвий і духовний досвід. Зазнавши випробувань долі, герой навчився відрізняти справжнє від ілюзорного, добро від зла, «чорне» від «білого».

Анафора «я знаю», на якій побудована балада, акцентує увагу на внутрішній зосередженості ліричного героя, на його особистому ставленні до навколишнього життя. Він у гущі дійсності, серед простих і серед багатих, серед освічених і нищих, що є відображенням розмаїття життя й людської долі, сплечених зі суперечностей. Однак повторення рядка

«Я знаю все, та тільки не себе», яким закінчується кожна строфа, засвідчує, що ліричний герой, пізнаючи навколишній світ, прагне пізнати і самого себе, власну природу, думки, почуття, своє місце у світі.

Увівши в баладу конкретне звернення до внутрішнього світу свого ліричного героя, поет тим самим показав глибокий гуманістичний зміст своїх творів, що було характерною ознакою творчості митців епохи європейського Відродження.

Щира, задушевна поезія Війона, її гуманізм і глибокий ліризм, правдивість і висока майстерність забезпечили їй довге життя. Війон став великим попередником плеяди поетів епохи Відродження.

Перекладачами його творів українською мовою були Л. Первомайський, М. Терещенко, С. Гординський.

Ана́фора (від грец. *anaphora* – виділення) – єдинопочаток; стилістичний прийом, який полягає у повторенні однакових виразів, слів або звукосполучень на початку суміжних або близько розміщених рядків, строф, фраз для посилення виразності й мелодійності мови художнього твору.

Епі́фора (від грец. *epiphora* – перенесення, повторення) – стилістичний прийом, протилежний анафорі, який полягає у повторенні однакових виразів, слів або звукосполучень у кінці суміжних або близько розміщених рядків, строф, фраз.

Балада прикмет

Я знаю – мухи гинуть в молоці,
 Я знаю добру і лиху годину,
 Я знаю – є співці, сліпці й скопці,
 Я знаю по голках сосну й ялину,
 Я знаю, як кохають до загину,
 Я знаю чорне, біле і рябе,
 Я знаю, як Господь створив людину,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.
 Я знаю всі шляхи й всі манівці,
 Я знаю небо щастя й сліз долину,
 Я знаю, як на смерть ідуть бійці,
 Я знаю і чернички спідничину,
 Я знаю гріх, але грішить не кину,
 Я знаю, хто під течію гребе,
 Я знаю, як в бочках скисають вина,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.
 Я знаю – коні є і є їздці,
 Я знаю, скільки мул бере на спину,
 Я знаю, хто працює без упину,
 Я знаю сну й пробудження хвилину,
 Я знаю Рим і як він всіх скубе,
 Я знаю і гуситську всю провину,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.
 Я знаю палац – знаю і хатину,
 Я знаю цвіт, і плід, і соб-цабе,
 Я знаю смерть і знаю домовину,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.

З французької переклав Леонід Первомайський

Працюємо з текстом

1. Пригадайте з вивченого раніше основні характеристики балади як літературного жанру.
2. У чому філософський сенс «Балади прикмет» Ф. Війона?
3. Як поет передає відчуття складності, суперечливості людської індивідуальності, внутрішнього світу людини?
4. Знайдіть антитези, анафори, епіфори в тексті балади.
5. Поясніть роль антитез у творі: «шляхи» – «манівці», «небо щастя» – «сліз долини», «палац» – «хатина» та ін.
6. Яка роль уживання в тексті засобів художньої виразності?
7. Що можна сказати про характер ліричного героя «Балади прикмет»?
8. Яким зображений світ, суспільство в цій баладі? Якими є основні «прикмети» життя?
9. Поясніть, як ви розумієте рядки: «Я знаю по голках сосну й ялину»; «Я знаю чорне, біле і рябе»; «Я знаю все й не знаю лиш себе».
10. Чи можна вважати «Баладу прикмет» сучасною? Чому?

Узагальнюємо

1. Дайте визначення культурної епохи Відродження.
2. Поясніть походження терміна «Відродження».
3. Пригадайте синонімічну назву епохи Відродження.
4. Які етапи виділяють всередині епохи Відродження?
5. Перелічіть основні філософські ідеї Ренесансу.
6. Складіть порівняльну таблицю характерних рис доби Середньовіччя і епохи Відродження.
7. Дайте визначення терміна «ренесансний гуманізм».
8. Схарактеризуйте гуманістичний ідеал людини.
9. Поясніть, чому мистецтво слова вважалося за доби Відродження царицею наук.
10. Назвіть характерні риси ренесансної літератури.
11. Назвіть імена найбільш яскравих діячів епохи Відродження.
12. Прочитайте висловлювання гуманістів доби Відродження і дайте відповідь на запитання, якою хотіли вони бачити людину?

«Хто не захоплювався людиною, коли вона за допомогою годинника вивчає небо, надає силу і мудрість безглуздим речам, дає душу аркушу, як Бог, щоб мудрість розмовляла з відсутніми людьми і з людьми майбутніх часів і передавала їм знання і звичаї, мистецтва і подвиги предків» (Т. Кампанелла).

«Тіло в більшій чи меншій мірі запам'ятовує витонченість залежно від характеру душі, від чого вона може пізнаватися за зовнішнім виглядом, як у деревах краса квітів говорить про якість плодів... Тому некрасиві люди найчастіше бувають поганими, а красиві – хорошими. Можна сказати, що краса – це привабливе, веселе, приємне і бажане обличчя блага, а потворність – темне, неспокійне, неприємне і похмуре обличчя зла» (Кастільйоне).
13. **Групова робота.** Об'єднайтесь у три групи. Проведіть наукове дослідження з тем:
 - 1) діалог епох: «Як перегукується література доби Відродження з античною літературою?»;
 - 2) діалог мистецтв: «Образотворче мистецтво і архітектура в епоху Відродження»;
 - 3) діалог авторів: «Сонети Петрарки і Шекспіра».

РОЗДІЛ 5

БАРОКО І КЛАСИЦИЗМ

БАРОКО

БАРОКО

(від порт. *la perrola baroca* – перлина неправильної форми;
італ. *barocco* – дивний, химерний;
XVI–XVIII ст.)

- яскрава контрастність, емоційність образів
- пошук єдності у протиріччях життя
- універсальність художнього мислення
- посилення релігійної тематики
- використання ускладненої художньої образності (символізм, складні метафори, антитези, алегорія)
- химерна, пишна мова
- чуттєвість, динаміка, дидактизм
- жанри: рондо, мадригал, сонет, акровіри, буриме, графічний вірш, трагедія, побутовий, сатиричний роман

Усі, хто побував на морі, звичайно, пам'ятають мушлі, що лежать просто на березі. Вони зазвичай дуже красиві, різноманітні за забарвленням і формами. Деякі з них можуть зберігати в собі коштовну перлину. У Євангелії від Матвія перли названі символом Царства Небесного: один купець, зачарований красою перлини, продав усе, що мав, і придбав безцінний самоцвіт (Мв.: 13:45–46).

З давніх часів перли високо цінують за ніжні переливи кольору і загадковість. Вони бувають незвичайної, неправильної форми. Ці дивні, часом асиметричні форми перлин називаються «бароковими» – що співпадає з назвою однієї з найцікавіших епох в історії світової культури – бароко.

Мистецький напрям бароко набув поширення в європейській культурі в XVI–XVII ст. (у деяких країнах – до початку XVIII ст.).

Епоху бароко можемо порівняти з прекрасною мушлею, дві розкриті стулки якої є символом складної, суперечливої барокової свідомості, яка неначе розривалася на протиріччя, контрасти. Навіть сам термін «бароко» не має однозначного трактування. В італійському слові «*barocco*» закладено значення «химерний, дивний, надмірний»; деякі дослідники припускають, що назва епохи походить від португальського «*la perrola baroca*» – «перлина неправильної форми».

На зміну заспокійливій, врівноваженій, гармонійній картині буття, створеній культурою Відродження, прийшла картина бурхливого світу, що втратив внутрішню рівновагу. Людина бароко переповнена суперечностями і постійною боротьбою зі своїми пристрастями, з навколишнім природним і соціальним середовищем. Суперечності дивним чином поєднуються в культурі бароко: реальність та ілюзії, емоції та розум, матеріальне і духовне, природне і божественне, трагічне і комічне, піднесене і вульгарне тощо. Однак у цих протиріччях життя людина шукає єдності.

Бароко відобразило уявлення про складність, різноманітність, мінливість і трагізм світу, відчуття життя як швидкоплинного часу, де панує сліпа доля. Людина в епоху бароко відчувається малою піщинкою у безмежному й нескінченному Всесвіті.

У нашій мушлі епохи бароко захована перлина як образ найважливіших істин і найбільших цінностей даного напрямку. Такими специфічними **цінностями бароко** можна вважати: універсальність художнього мислення; посилення релігійної тематики, особливо тем, пов'язаних з чудесами і видіннями; емоційність образів; пошук єдності у протиріччях життя.

Література бароко відтворювала власний світ, метою якої було вразати читача. Бароко прагнуло до надмірності у всьому, що, як і перлина неправильної форми, проявлялось у підкресленій, навмисній ускладненості художньої образності, красномовстві. Твори цього стилю характеризувались

тяжінням до гіпербол та антитез, алегоричністю, символізмом, поєднанням фантастики з реальністю, мотивами світу-лабіринту, хаосу, космізму тощо.

Для поезії бароко властива навмисно ускладнена, вишукана форма: рондо, мадригал, сонет, акровірш, буриме, графічний вірш, рядки яких утворюють малюнок (наприклад, вірш-«хрест», вірш-емблема).

Найбільш яскраві представники бароко в літературі – іспанський драматург П. Кальдерон, іспанський поет Л. де Гонгора-і-Арготе, німецький поет і драматург А. Гріфіус, німецький поет-містик А. Сілезіус, італійський поет Т. Тассо, англійський поет Дж. Донн та ін.

Бароко створило оригінальний культурний простір (філософський, літературний, живописний, архітектурний), де не було рівноваги і пропорційності, а буяли боротьба пристрастей, картини страждань, пишність художніх форм.

Йоганн Карст. Папороть

Мистецька палітра

Бароко – напрям у мистецтві (живопис, скульптура, музика), архітектурі та літературі, який зародився в Італії у XV–XVI ст., а згодом поширився по всій Європі.

Цьому напрямку притаманні прагнення до величчя, пишнесті, поєднання реальності та ілюзії. Яскраве та емоційне мистецтво бароко створювалося головним чином для служіння релігії. Воно прагнуло приголомшити глядача, спонукати в ньому піднесені почуття, але все таки його вищою метою було служіння християнській вірі.

Живопису бароко властиві пишність, екстравагантний орнамент, парадність, сильні контрасти об'ємів, барвистість і динамічність малярських сюжетів, декоративна театральність, звернення до релігійних сюжетів. Бароковий натюрморт теж суперечливий: зображуються, наприклад, блискучі за колористикою і технікою букети, вази з фруктами, а поряд – годинник (алегорія скороминучості життя) і череп (алегорія неминучої смерті).

Художники даного напрямку прагнуть створити єдину всеохопну картину світу, об'єднуючи в одне ціле людей, предмети, пейзаж тощо. Найбільш яскраво стиль бароко виражений в картинах італійського художника М. Караваджо та фламандського живописця П. Рубенса.

У скульптурі митців бароко хвилює не краса тіла як така, а краса рухів, їх казкова грація (Л. Берніні).

Для музики бароко характерно створення циклічних форм (соната, концерт), а також поява опери (Й.С. Бах, А. Вівальді).

В архітектурі цього періоду переважає тяжіння до ансамблю, куди входять не тільки окремі споруди і площі, а й вулиці, які підпорядковуються одній монументальній споруді. Майстер епохи бароко мислить і як скульптор, і як архітектор, і як декоратор одночасно (Берніні «Собор святого Петра»).

А. ван Утрехт.
Vanitas (Суета сует), 1642 р.

М. Караваджо.
Лютніст, бл. 1595 р.

Л. Берніні. Собор святого
Петра – серце Ватикану

Український контекст

В Україні культура епохи бароко досягла свого найбільшого розквіту у XVII–XVIII ст. Чимало українських письменників писали в бароковому стилі: М.Смотрицький, Л.Баранович, І.Величковський, І.Галятовський, А.Радивилівський, Г.Сковорода. На думку філософа-мандрівника, народного мислителя Г.Сковороди, пізнаючи в собі вічні закони, людина перемагає злу волю й підіймається над тлінням, досягаючи істини, щастя й душевного спокою.

Луїс де Гóngора-і-Аргóте

(1561—1627)

Іспанський поет епохи бароко. Упродовж тривалого часу вважався «незрозумілим», недоступним простому читачеві. Зацікавленість його творчістю зародилася в XX ст. в першому виданні збірки віршів, що вийшла в рік смерті, він був названий «іспанським Гомером».

Дон Луїс де Гонгора-і-Арготе народився та більшу частину життя прожив у Кордові. Його родина походила зі старовинного шляхетського роду. Початкову освіту поет здобув у будинку свого батька в Андалусії.

У 15 років майбутній поет вступив у Саламанкський університет, де вивчав право та вдосконалювався у танцях і фехтуванні.

У 1580 р. публікує свою першу поему. Певний час Гонгора-і-Арготе перебував на посаді ключника собору в Кордові, що не заважало його веселому та безтурботному життю. Через два роки його звинуватили перед єпископом Пачеко в тому, що він абиак ставиться до церковних справ, відвідує бої биків, запрошує додому комедіантів і пише легковажні вірші. Ставши священиком, Гонгора-і-Арготе також не виявив особливої релігійності, очевидно, вважаючи свій сан лише засобом до існування.

Був почесним капеланом короля Філіппа III. Живучи при дворі в Мадриді, Гонгора-і-Арготе не міг зробити кар'єру і постійно бідував. Щоби сплатити борги, йому доводилося навіть продавати свої речі.

Поетичні твори Гонгора-і-Арготе знайшли як прихильників, так і заклятих ворогів. За два роки до смерті вже хворий поет повернувся до рідної Кордови.

Дієго Веласкес.
Портрет Луїса
де Гонгора-і-Арготе

У 1626 р. у поета стався інсульт, він втратив розум. Королева посилає до нього своїх лікарів, але 23 травня 1627 р. у Кордові Гонгора вмирає. У грудні того ж року було опубліковано першу збірку його віршів «Вигадування у віршах іспанського Гомера». Потім ця збірка була конфіскована інквізицією і не перевидавалася до 1633 р.

Гонгора-і-Арготе – центральна постать лірики бароко. Як і поезія Відродження, творчість Гонгора-і-Арготе розвивалась у двох планах. Він використовував два стилі – один «ясний», зрозумілий і простий, другий – «темний», складний і заплутаний, розрахований на вузьке читацьке коло. Обидва стилі існували паралельно і навіть взаємодіяли, оскільки вони – елементи єдиної поетичної системи поета.

Сонети Гонгора-і-Арготе, присвячені коханням й уславленню жіночої краси, побудовані на контрасті. Це контраст між життям і смертю, красою та неминучістю її знищення.

Його поезія оперує живописом і музикою, вона спрямована до зору та слуху. Дивовижна музичність віршів є додатковим джерелом їх художнього чару. Водночас Гонгора-і-Арготе не просто живопише, він намагається виділити найефектніші властивості предмета. Явища природи та людей, які йому потрібно означити, він зіставляє з коштовними металами – золотом, сріблом, порівнює з кристалом і мармуром. При цьому в дусі естетики бароко слово виявляється багатозначним.

Гонгора-і-Арготе пояснював, що він прагне до «темного» та заплутаного: його мистецтво повинно бути доступним лише невеликій кількості освічених знавців-аристократів, він пише для обраних.

Іспанський поет представляв бароко в його аристократичному варіанті. Дійсності він протиставляв ілюзорний світ, схожий на феєрію й умовну декорацію. Створенню цього світу слугував і стиль поета, який започаткував цілий напрям в іспанській поезії, відомий під назвою «гонгоризм».

Українською мовою окремі твори Гонгора-і-Арготе перекладали Л. Первомайський, М. Москаленко, М. Орест.

Галерник

На галері, на турецькій
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,
Він, драгутівський невільник,
Біля узбереж Марбельї
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:
«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещасть наморських!
Ти ж бо є те саме море,
Що прибоями цілує

Краю батьківського мури,
 Короновані і горді.
 Про дружину принеси ти
 Вістку і скажи, чи щирі
 Плач її і всі зітхання,
 Що мені і тут лунають.
 Бо якщо полон мій справді
 Ще оплакує, як легко
 Ти могло б південні води
 Перлами перевершити!
 Дай же, о криваве море,
 Відповідь; тобі не тяжко
 Це вчинити, якщо правда,
 Що і води мають мову.
 Але ти німуй, о море,
 Якщо смерть її забрала;
 Хоч цього не сміє статись,
 Бо живу я поза нею,
 Бо прожив я десять років
 Без свободи і без неї
 В вічній каторзі при веслах
 Не вбиває сум нікого».
 Враз потужно розгорнулось
 Шестеро вітрил галерних,
 І звелів йому наглядач
 Всю свою ужити силу.

З іспанської переклав Михайло Орест

Працюємо з текстом

1. Як поет описує море? Зачитайте.
2. Що символізує море у творі?
3. Кого згадує галерник, за кого переживає?
4. Визначте основну тему та ідею твору іспанського поета.
5. Як змінюється інтонація вірша «Галерник» від його початку до кінця? Які рядки, на вашу думку, мають особливе емоційне навантаження? Чому?
6. Знайдіть зорові та слухові образи в поезії «Галерник».
7. Які ключові образи в поезії «Галерник» створюють певну емоційну динаміку, напруження? Назвіть їх, поясніть свою думку.
8. Розкрийте риси стилю бароко у вірші.

Індивідуальне завдання

За допомогою кольорів спробуйте передати почуття, що виникли у вас під час читання вірша Гонгори «Галерник». Поясніть, чому саме ці кольори ви обрали.

Джон Донн

(1572–1631)

Англійський поет епохи бароко, автор низки любовних віршів, елегій, сонетів, епіграм, а також релігійних проповідей.

Він став відомий більш-менш широкому колу читачів тільки в XVII ст. Але велика група кращих творів Донна відноситься до 90-х років XVI ст. Це, перш за все, ліричний цикл «Пісні і сонети». Риси ренесансного реалізму живуть в сатирах поета; у них містяться живі зарисовки звичаїв, вдач і типів англійського суспільства на рубежі XVI–XVII ст. Велими примітні елегії Донна. Поет додав цьому жанру гли-

бину і емоційність безпосереднього сприйняття дійсності.

У 1610 р. Дж. Донн створив цикл віршів під назвою «Священні сонети». Цим творам властива пристрасність і напруга почуттів, яка була характерною для ранньої любовної лірики Донна. Його кохання звернене не до земної жінки, а до Бога. У «Священних сонетах» поет використав також досвід релігійної медитації, яку розробив і ввів у релігійну практику християнської церкви засновник ордену єзуїтів Ігнатій Лойола. Для того, хто практикував таку форму медитації, необхідно було відтворити у своїй уяві якусь сцену з Нового Заповіту, помістити себе серед дійових осіб, а потім проаналізувати свої переживання і зробити моральний висновок. Іноді Донн у «Священних сонетах» використовує цю ж схему.

До прозових творів Донна окрім значної кількості проповідей належать також памфлети «Псевдомученик» «Ігнатій і його конклав» і трактат «Біатанатос».

Дж. Донн вважається засновником школи «метафізичної поезії» в англійській літературі.

Українською мовою окремі твори Донна переклали Д. Павличко, В. Коптілов, Л. Череватенко, В. Марач.

Із циклу «Священні сонети»

Сонет 19

Щоб мучить мене, крайнощі у всіх
Зійшлися; я – клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно – враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляну й хвалу їй шлю навістріч;

Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
 Німий в мольбі, великий у малім.
 Я зневажав ще вчора небеса –
 Молюсь сьогодні й Богові лещу,
 А завтра вже від страху затремчу –
 Й набожність потім знов моя згаса.
 Коли тремтів від страху я – ті дні
 Спасіння, може, принесуть мені.

З англійської переклав Віктор Марач

Працюємо з текстом

1. Виразно прочитайте сонет Дж. Донна.
2. Які думки і почуття навів вам сонет 19?
3. Визначте тему та ідею твору.
4. За допомогою якого художнього засобу побудовано сонет?
5. Яким ви уявляєте ліричного героя сонету 19 Дж. Донна?
6. Чому ліричний герой поета каже про себе: «Я – клубок із протиріч»?
7. Який мотив звучить у сонеті 19 Дж. Донна? Над чим пропонує замислитись автор?

* * *

Мету я втратив. Жити без мети,
 Коли ти боягуз, – не зможеш ти.
 За кожний хибний крок, за день в борні
 На нас чекають муки престрашні,
 Нам доля заздрісна готує кари,
 А ми не відведем її удари.
 Чи нам про вітер на морях благати?
 Чи ще снігів на полюси додати?
 Який нещасний нині чоловік!
 А ким він був у попередній вік?
 Він був ніщо! Та й ми – на що ми годні?
 Хіба здолать нам злигодні природні!

З англійської переклав Віктор Коптілов

Працюємо з текстом

1. На які міркування про сенс життя налаштовує вас англійський поет?
2. До яких роздумів спонукає поезія Дж. Донна «Мету я втратив...»?
3. Як проявляється характерне для епохи бароко трагічне світосприйняття в сонеті?
4. Схарактеризуйте ліричного героя даної поезії.
5. Спираючись на текст сонету Дж. Донна «Мету я втратив...», порівняйте сприйняття людини митцями Відродження та бароко.

КЛАСИЦИЗМ

Класичний стиль для сучасної людини перш за все асоціюється зі строгою, монументальною архітектурною будівлею яскраво-білого кольору, де переважають чіткі лінії, прямокутні гармонійні форми, вивірені пропорції, ясно виражена симетрія. Такий будинок уособлює дух вишуканості і благородства, створює атмосферу витонченості й елегантності.

Тож нашим образом літературного та мистецького напрямку класицизму, який прийшов на зміну бароко в XVII – на поч. XIX ст., буде пропорційний, урочистий класичний будинок. Назва даного напрямку утворена від латинського «*classicus*» – взірцевий, адже митці цього періоду звертались до античних творів як вищого взірця, еталону досконалості, незаперечного авторитету, що передбачає суворе дотримання непорушних правил, почерпнутих в естетиці давніх греків та римлян. Як цілісна система смакових уподобань класицизм сформувався в XVII ст. у Франції при королівському дворі, де панувала схильність до парадності й вишуканості, і звідти поширився серед аристократичних кіл усієї Європи.

Дах нашого класичного будинку є образом характерної для класицизму пірамідальної свідомості. Класицизм проголосив абсолютний культ розуму, ідею раціоналізму (від лат. *ratio* – розум). Людина в епоху класицизму трактується насамперед як функція, як ланка в розумній піраміді світобудови. У кожному явищі художники класицизму прагнули поба-

чити розумний центр, який визнавався вершиною піраміди й уособлював всю будівлю. Скажімо, в розумінні держави класицисти виходили з ідеї розумної монархії – корисної і потрібної всім громадянам.

У творах цього напрямку яскраво виражена повчальність, що позначається на виборі значущих тем і сюжетів, суспільної проблематики, строгому розподілі героїв на позитивних і негативних. Героями творів класицистів не ставав будь-хто. Це завжди були знатні, родовиті, видатні, героїчні, високоморальні особистості, які вершать історію, залучені до важливих історичних подій. Внутрішній світ людини класицистів цікавить менше, важливіші зовнішні діяння персонажа. Людина мислиться носієм певної ідеї, яка визначає її сутність, що впливає на надуманість і схематичність характерів персонажів. Спостерігається прагнення до вираження піднесених ідеалів, вічного і незмінного у світі, внаслідок цього неувага до індивідуальних особливостей, деталей. Головний конфлікт – між почуттям і обов'язком, підпорядкування особистих інтересів громадським. Почуття в кінцевому рахунку виявляється переможеним. Така ідеалізація дійсності у творах класицистів неодмінно призводила до порушення життєвої правди.

Обов'язковими елементами класичного стилю є колони. Як колона диктує ритмічну організацію внутрішнього простору архітектурної будівлі, так само і художній твір, на думку класицистів, має будуватися на підставі чітких правил, структурно повторюючи розумність і впорядкованість самого всесвіту. Митці цього стилю прагнуть досягти гармонії форми і змісту, ясності викладу, чистоти мови і логічної організації літературного твору.

Класицизм встановлює чітку ієрархію жанрів літератури, які поділяються на «високі» (трагедія, епопея, ода; їх сфера – державне життя, історичні події, міфологія; герої – монархи, полководці, міфологічні персонажі, релігійні подвижники) і «низькі» (комедія, сатира, байка, які зображують приватне повсякденне життя людей середніх прошарків).

Площа Зірки в Парижі, увінчана класичною Триумфальною аркою

Культура епохи класицизму – це «золоте століття» європейського театру. Класицистична драматургія затвердила так званий принцип «єдності місця, часу та дії», що означало: всі події відбуваються протягом однієї доби, в одному місці і навколо однієї інтриги, центрального конфлікту, в який втягнуті всі герої.

Провідний жанр цього періоду – трагедія. Щоправда, після появи геніальних комедій Мольєра комедійні жанри теж стали вельми популярними.

Видатні представники класицизму в літературі: драматурги П. Корнель, Ж. Расін, Ж.-Б. Мольєр, автор байок Ж. Лафонтен, сатирик Н. Буало, прозаїк Ф. Ларошфуко. В українській літературі через історичні причини цей художній метод до кінця не сформувався. Елементи класицизму знаходимо у Ф. Прокоповича, І. Некрашевича, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, згодом (як неокласицизм) – у творчості неокласиків (М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Рильський, Ю. Клен).

Незважаючи на відмінності, у бароко і класицизму є й спільне, адже ці системи були своєрідною реакцією на кризу гуманістичних ідей епохи Відродження. Митці цих напрямів замість гармонії між людиною і суспільством висунули ідею служіння сильної особистості державі, замість гармонії розуму і почуття – ідею підкорення пристрастей розуму.

Мистецька палітра

В образотворчому мистецтві класицизм прагнув до закономірностей, ясності, логіки, краси, витончених форм, до гармонійного ідеалу людської особистості. Найяскравіші представники живопису даного періоду: Н. Пуссен і П. Рубенс.

Скульптура епохи класицизму відрізняється складністю форм, спокійністю поз, зверненістю до ідей античності (Е. Фальконе, Ж. Гудон).

Ознаки архітектури класицизму – продумана симетрична композиція, урочистість, велич, монументальність форм. Суворе дотримання правильних природних пропорцій, які, за задумом митців, повинні виховувати гармонійну особистість. Унікальне явище в архітектурі, яке виникло за часів античності і поширилося у добу класицизму, – колона, що стоїть окремо. Безглузда з точки зору зручності і користі, ця форма відкрила унікальні можливості для організації простору. Одинока, але підкреслено велична колона, що урочисто височіє посеред площі, отримала назву «тріумфальної». Вона повинна була переконувати глядача, що земна слава не завжди минає безслідно. Із найвизначніших тріумфальних колон варто особливо відзначити колону Траяна на римському форумі, Вандомську – на однойменній площі в Парижі, Нельсонівську – на Трафальгарській площі в Лондоні.

П. Рубенс. Увінчання Марії

Ж. Гудон. Мадам

Франсуа́ де Ларошфуко́

(1613–1680)

Видатний французький письменник-мораліст, автор «Мемуарів», відомої збірки афоризмів «Максими».

У 1665 р. письменник видав перший том книги «Роздуми, або Висловлювання і моральні максими». Твір був виданий анонімно, але його авторство ні для кого не залишалося загадкою. Згодом Ларошфуко постійно доповнюватиме свою збірку новими максимами, шліфуватиме вже написані. Вони вважаються класичними зраз-

ками афористики. Збірка становить цілісний кодекс життєвої філософії.

Українською мовою окремі афоризми Ларошфуко перекладали Р. Доценко, Я. Кравець, С. Фомін, В. Зборовський.

Афоризми

Кохання одне, але воно має тисячі різних облич.

Усі нарікають на свою пам'ять, але ніхто не скаржиться на свій розум.

Славне ім'я не возвеличує, а лише принижує того, хто не вміє носити його з честю.

Ми так звикли прикидатися перед іншими, що врешті-решт прикидаємося перед собою.

Зраджують найчастіше не внаслідок обдуманого наміру, а через слабкість характеру.

Дати розумну пораду іншим куди легше, аніж самому собі.

Не досить мати гарні якості, треба вміти їх використовувати.

Хоч який гучнослашний був вчинок, його не можна вважати величним, якщо він не є виявом великого наміру.

Зло, як і добро, має своїх героїв.

Справжнє красномовство полягає в тому,
щоб сказати усе, що потрібно, і не більше, аніж потрібно.

Багато людей зневажає достатки,
та майже ніхто не хоче ділитися ними з іншими.

З французької переклав Василь Зборовський

Мольєр

(1622–1673)

Мольєр (Жан Батіст Поклен) – великий французький драматург, театральний діяч. Народився в Парижі 15 січня 1622 р. в буржуазній сім'ї. Від батька мав успадкувати фах придворного оббивальника або здобути освіту юриста. Та він вирішив стати актором.

Професія актора в той час вважалась непочесною. Актори були прокляті церквою, їх не дозволялося ховати на цвинтарі, якщо перед смертю вони не відрікалися від свого ремесла.

Коли Мольєр став найвідомішим письменником свого часу, Французька Академія запропонувала йому посаду академіка, але за умови, що він порве з театральною діяльністю. Мольєр не зрадив свою професію, тому двері Академії залишилися назавжди зачиненими для нього.

Початок театральної кар'єри для митця був невдалим. Він організував разом із трупю друзів «Блискучий театр», який не мав особливого успіху. Публіка не хотіла дивитися трагедії та віддавала перевагу італійським акторам, котрі грали імпровізовані комедії масок.

Класицисти вважали комедію низьким жанром, адже вона підпорядковувалась розважальним завданням. Аристократичний глядач зневажливо ставився до комедії. «Блискучий театр» міг розраховувати на успіх, лише здобувши прихильність аристократів.

Утім, Мольєр поступово оволодівав принципами та прийомами комедійних жанрів, писав сценарії для трупи. У 1658 р. трупа Мольєра представила перед Людовіком XVI та його двором трагедію Корнеля «Нікомед», яку знову чекала невдача. Однак Мольєр, бажаючи виправити перше негативне враження, показав свою комедію «Закоханий лікар» на кшталт італійських комедій масок. Успіх був величезним. Король залишив трупу у Парижі, віддав їй театр Пті-Бурбон, виділив Мольєру щорічний пансіон.

Першою п'єсою для нового театру стала одноактова комедія «Кумедні манірниці», яка мала шалений успіх.

У своїх комедіях Мольєр злісно висміював прагнення аристократії відгородитися від народу за допомогою умовної культури, химерної мови, за що поплатився. Труп у вигнали з Пті-Бурбону, а приміщення театру знесли з такою покvapливiстю, що в ньому загинули декорації та костюми. Актори опинились на вулиці. Проте вони не покинули Мольєра, хоча їх і запрошували інші театри. Король виділив для трупи нове приміщення – зал у палаці Пале-Рояль. У цій будівлі Мольєр працюватиме до кінця своїх днів.

На 1664–1670 рр. припадає найвищий розквіт творчості великого французького драматурга. Саме в ці роки він створив свої найкращі комедії: «Тартюф», «Дон Жуан», «Мізантроп», «Скупий», «Міщанин-шляхтич», «Хворий, та й годі».

В останні роки життя у Мольєра загострилася давня легенева хвороба. Під час виконання ролі у п'єсі «Хворий, та й годі» у драматурга почалася легенева кровотеча. Король вимагав припинити виступ, але актор відмовився. Він помер через декілька годин після вистави у себе вдома.

Оскільки акторів заборонялось ховати на цвинтарях, тільки завдяки клопотанню короля Мольєра поховали вночі, в тій частині кладовища, де ховали нехрещених дітей. У 1792 р. останки драматурга було перенесено в музей французьких пам'ятників, а в 1817 р. перепоховано на цвинтарі Пер-Лашез у Парижі.

Комедію «Міщанин-шляхтич» Мольєр написав на замовлення Людовика XIV. Передісторія її створення така. У 1669 р. в Париж прибуло

Комедія – драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири викриваються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині.

Комічне (з грец. – веселий, смішний) – естетична категорія, характерною рисою якої є освоєння світу і його зображення крізь призму сміху. Об'єктом комічного можуть бути різноманітні явища, за винятком тих, що пов'язані зі стражданням, горем і загибеллю людини. Форми комічного у мистецтві: гумор, іронія, сатира, гротеск.

турецьке посольство, яке король прийняв з казковою розкішшю. Однак турки не були в захопленні з приводу побаченого ними. Турецький посол заявив, що на коні його пана коштовних каменів більше, ніж на королі Франції. Тоді ображений король захотів побачити театральне дійство, у якому б висміювалися турецькі церемонії. Такий був поштовх до створення п'єси. Спочатку Мольєр придумав схвалену королем сцену посвяти в сан «мамамуші», з якої надалі постала вся фабула комедії.

Перша постановка п'єси відбулася 14 жовтня 1670 р. при дворі Людовика XIV. Пана Журдена грав сам Мольєр.

Основні образи комедії.

Головний герой твору – **пан Журден**, міщанин, котрий прагне стати дворянином. Він страждає від того, що його рід – це міщани. Журден бачить, що аристократія відіграє в суспільстві велику роль, і йому хочеться бути серед тих, хто, як йому здається, має вишуканий смак, гарну освіту, може вільно спілкуватися з королем. Щоб бути схожим на аристократа, пан Журден кидає всі свої справи, береться вивчати музику, філософію,

вправляється у танцях і фехтуванні. Він вірить, що за допомогою цих занять і сумнівних знайомств упритул підійде до своєї найзаповітнішої мети – стати шляхтичем.

Та попри всю дивакуватість поведінки, пан Журден показує себе зовсім не таким дурним, як декому здається. Він типовий буржуа, а тому дуже добре знає ціну грошам; природний розум допомагає йому у розмові з маркізою; він чудово розуміє, що свого часу не здобув гарної освіти і дозволив би себе відшмагати, «аби тільки знати все те, чого вчать у школі».

Пана Журдена можна назвати типовим представником буржуазії, яка тільки почала зароджуватися.

Пані Журден – дуже поміркована і практична жінка, тому вона переконана, що головне у цьому житті – гроші. Дивне і навіть образливе для неї «перетворення» чоловіка вона пов'язує з тим, що він відійшов від свого звичного життя, намагаючись стати шляхтичем. Звичайно, пані Журден має рацію у тому, що поведінка її чоловіка принижує поважну людину, не лише робить пана Журдена посміховиськом, а, найголовніше, майже повністю позбавляє його притаманного цій людині здорового глузду.

Дворянство у комедії представлене двома персонажами – **граф Дорант** і **маркіза Дорімена**. Вони мають шляхетне походження, вишукані манери, але при цьому – авантюристи і шахраї, заради грошей готові на будь-яку підлість. Дорант боязкий і позбавлений тих благородних якостей, якими повинен володіти дворянин.

Дочка Журдена **Люсіль** і її наречений **Клеонт** – люди нового покоління. Люсіль отримала гарне виховання, вона любить Клеонта за його чесноти. Клеонт шляхетний не за походженням, а за своєю вдачею. Він чесний, правдивий, люблячий, діяльний, справедливий. В образі Клеонта втілюється ідеал класицизму: шляхетна людина, яка керується розумом та іншими чеснотами.

Геніальність Мольєра в тому, що за будь-яких часів його герої залишаються зрозумілими, а їхні бажання, мрії, сподівання – передбачуваними.

Мольєр – засновник «високої комедії».

Драматургію Мольєра вирізняє жанрове різноманіття. Письменник створював і чудові «високі комедії», і фарс, і комедії-балети.

В історію світової літератури Мольєр увійшов як засновник «високої комедії». Митець, точно дотримуючись обов'язкових канонів, що панували в драматургії, зумів створити досконалі комедії з напруженим сюжетом і цікавими характерами. В основі сюжетів його комедій – класичний конфлікт між людськими пристрастями і здоровим глуздом, між реальністю і викривленим її розумінням героями твору.

Афіша Мольєра

Мольєр добре знав, що саме подобається публіці, враховував її смаки і створював п'єси, які мали велику популярність. Однак його п'єси не тільки розважали глядачів. Мольєр, висміюючи людську дурість, виховує публіку, розкриває перед нею значення моральних цінностей.

Сатира – особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в осудливому висміюванні негативного: суспільних явищ, людських вад тощо. На відміну від гумору має гострий, непримиренний характер. Існувала у Давньому Римі як жанр лірики. Художні засоби сатири – гротеск, пародія, іронія в різних літературних жанрах – поезії, прозі, драматичній творчості.

Іронія – художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення.

Жанр комедії Мольєр підніс на нову висоту.

«Міщанин-шляхтич» – яскравий доказ того, що Мольєра справедливо можна називати автором «високої комедії». Драматург, описуючи смішні витівки своїх героїв, змушує глядачів робити серйозні висновки, адже комізм у п'єсі наближений до сатири.

Мольєр спрямовує свій сатиричний сміх і проти таких буржуа, як Журден, і проти таких аристократів, як Дорант і Дорімена. Комедіограф виходить з моралі, яка видається йому загальнолюдською, природною.

Комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» актуальна в наш час. І сьогодні можна зустріти журденів, які за гроші прагнуть здобути і титул, і владу.

Український контекст

Українські корифеї театру на рубежі XIX–XX ст. охоче зверталися до сюжетів Мольєра. На основі п'єси «Міщанин-шляхтич» був створений сюжет «Мартина Борулі» І. Карпенка-Карого. Бичок з комедії М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» дечим нагадує Мольєрового Тартюфа. Леся Українка звернулася до образу Дон Жуана у «Камінному господарі».

Українською мовою окремі твори Мольєра переклали В. Самійленко, І. Стешенко, М. Рильський, М. Кресан-Тобілевич та ін. П'єсу «Жорж Данден» переробив 1909 р. під назвою «Хоть з мосту в воду головою» М. Кропивницький. Комедії «Тартюф», «Скупий», «Міщанин-шляхтич», Витівки Скапена», «Хворий, та й годі», «Кумедні манірниці», «Лікар не по своїй волі» є популярними в українських театрах.

Міщанин-шляхтич

(Уривки)

Комедія на п'ять дій

Дія відбувається в Парижі, в господі пана Журдена [...]

ДІЯ ДРУГА

ЯВА 4

Учитель філософії, пан Журден, учитель музики,
учитель танців, учитель фехтування, лакей.

Пан Журден. Ах, пане філософе, ви прийшли саме вчасно із вашою філософією. Зробіть ласку, помирить оцих добродіїв.

Учитель філософії. В чім справа? Що сталося, панове?

Пан Журден. Та, бачте, посварилися за те, яке мистецтво вище: музика, танці чи фехтування... Ображали тут один одного... Мало до бійки не дійшло.

Учитель філософії. Ах, панове, чи ж можна так аж із шкіри лізти? Та хіба ж ви не читали вченого трактату Сенеки «Про гнів»? Чи ж є що гіршого, ганебнішого за ту пристрасть, що робить людину подібною до лютого звіра? Хіба ж розум наш не повинен керувати всіма нашими почуттями?

Учитель танців. Даруйте, пане! Але ж він ображає нас обох, ставлячись із таким презирством до танців, яких я навчаю, та до музики – його професії!

Учитель філософії. Серйозна людина не повинна зважати ні на які образи. Найкраща відповідь на них – стриманість і терпіння.

Учитель фехтування. Вони такі нахабні, що прирівнюють свої професії до моєї!

Учитель філософії. Та чи ж варто хвилюватися через таку дрібницю? Люди не повинні сперечатися за суєтну славу... Мудрість та чесноти найкраще нас кваліфікують.

Учитель танців. Я йому доводжу, що танці – така наука, яку всі повинні шанувати.

Учитель музики. А я кажу, що до музики людство споконвіку ставилося з повагою.

Учитель фехтування. А я доводжу їм обом, що фехтування – найкраща і найнеобхідніша з усіх наук на світі.

Учитель філософії. А що ж таке, на вашу думку, філософія? Мені здається, що ви всі троє невігласи й нахаби! Та як ви смієте так самопевнено базікати в моїй присутності, так безсоромно називати наукою речі, які не варті навіть того, щоб називатися мистецтвом! Це просто злиденне, жалюгідне ремесло вуличних борців, співаків та комедіантів!

Учитель фехтування. Геть, собачий філософе!

Учитель музики. Геть, огидний педанте!

Учитель танців. Геть, учена шкапо!

Учитель філософії. Що-о?! Ах ви ж, мерзенні шахраї!.. *(Кидається на них, і всі троє починають його бити).*

Пан Журден. Пане філософе!

Учитель філософії. Поганці! Шахраї! Нахаби!

Пан Журден. Пане філософе!

Учитель фехтування. Мерзенна тварюко!

Пан Журден. Панове!

Учитель філософії. Безсоромники!

Пан Журден. Пане філософе!

Учитель танців. Сто чортів! Заплішений дурню!

Пан Журден. Панове!

Учитель філософії. Вражі душі!

Пан Журден. Пане філософе!

Учитель музики. Геть к бісу, зухвальцю!

Пан Журден. Панове!
 Учитель філософії. Шахраї! Голодранці! Брехуни! Дурисвіти!
 Пан Журден. Пане філософе! Панове! Пане філософе! Панове! Пане
 філософе!

Всі вчителі, лупцюючи один одного, виходять.

ЯВА 5

Пан Журден, лакей.

Пан Журден. О! Бийте один одного скільки влізе; я не втручатимусь; чого доброго, ще порвеш собі вбрання, вас рознімаючи. Дурнем був би я, коли б устряв у вашу бійку, щоб і мені ще перепало!

ЯВА 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

Учитель філософії (*поправляючи комір*). Вернімося до нашої лекції.

Пан Журден. Ах, пане, мені дуже прикро, що вони вас побили!

Учитель філософії. Пусте! Філософ до всього повинен ставитися спокійно, сприймати речі просто. Я складу на них сатиру в стилі Ювенала. Ого, вона їм добре дошкулить! Та годі про це. Чого, власне, ви хочете вчитися?

Пан Журден. Всього, чого зможу: я ж страх як хочу зробитися вченим! Така лють мене бере, тільки-но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві.

Учитель філософії. Ваші міркування дуже розумні; *nam, sine doctrina, vita est quasi mortis imago*. Вам це зрозуміло, бо ви, звичайно, знаєте латину?

Пан Журден. Атож, а ви, проте, поясніть мені так, ніби я її зовсім не знаю. А що ж воно означає?

Учитель філософії. Це означає: «Без науки життя майже подібне до смерті».

Пан Журден. Тай мудра ж ота латина!

Учитель філософії. Ви маєте якісь основи, якісь початкові наукові знання?

Пан Журден. Ну, звичайно! Я вмію читати й писати.

Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете, я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука – логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення.

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий – у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій – у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: *Barbara, Celarent, Darii, Fario, Baralipton* тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, вчить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів та бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: поперше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, е, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук е треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: а, е.

Пан Журден. А, е, а, е. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук і, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: а, е, і.

Пан Журден. А, е, і, і, і, і. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: о.

Пан Журден. О, о. Авжеж, так, правда! А, е, і, о, і, о. Просто чудо! А, о, і, о.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру о.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук у, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: у.

Пан Журден. У, у. Ай справді так. У.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам схочеться посміятися з кого, скривити йому міну, – вам досить тільки вимовити: у.

Пан Журден. У, у. Правда, правда! Ах! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери – приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну д, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: да.

Пан Журден. Да, да. Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. А коли схочете вимовити ф, притисніть верхніми зубами нижню губу: фа.

Пан Журден. Фа, фа. Таки правда! Ах, матінко ж моя й батечку! Не добрим словом вас згадую!

Учитель філософії. А щоб вимовити р, треба підперти кінчиком язика піднебіння, проте силою дихання язик щоразу повертається на попереднє місце, що спричиняється до невеличкого тремтіння: р, ра.

Пан Журден. Р, р, ра, р, р, р, р, ра. А таки правда. Ах, який же ви молодець! А я? Скільки часу я прогайнував! Р, р, р, ра.

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві!

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА 5

Пан Журден, Ков'ель переодягнений.

Ков'ель. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'ель (*показуючи рукою на фут від підлоги*). А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький.

Пан Журден. Мене?

Ков'ель. Атож. Ви були наймиліша дитина в світі, і всі дами брали вас на руки, щоб поцілувати.

Пан Журден. Щоб поцілувати?

Ков'ель. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька.

Пан Журден. Мого покійного батька?

Ков'ель. Атож. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Як ви сказали?

Ков'ель. Я кажу, що він був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько?

Ков'ель. Атож.

Пан Журден. Ви його добре знали?

Ков'ель. Ще б пак!

Пан Журден. І ви його такого й знали? То був шляхтич?

Ков'ель. Звичайно.

Пан Журден. Он як можна вірити людям!

Ков'ель. А що?

Пан Журден. Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'ель. Ваш батько – був крамарем! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарював. Просто як людина надзвичайно привітна й послужлива, – до речі, він добре розумівся на різному крамі, – батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Я в захопленні, що познайомився з вами: ви їм посвідчите, що мій батько був шляхтичем.

Ков'ель. Я ладен це підтвердити перед цілим світом.

Пан Журден. Щиро вам дякую! А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'ель. З того часу, як я товаришував з вашим покійним батьком, – а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, – я встиг об'їздити цілий світ.

Пан Журден. Цілий світ?

Ков'ель. Атож.

Пан Журден. А це, мабуть, дуже далеко звідси?

Ков'ель. Та вже звісно... Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки; мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб повідомити вам дуже приємну для вас новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'ель. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста?

Пан Журден. Я? Ні.

Ков'ель. Та невже? З ним разом і пишний почет; всі збігаються на нього подивитися; його вітають і вшановують у нас як дуже високу особу.

Пан Журден. А я цього й не знав.

Ков'ель. Найважливіше для вас – те, що він закохався у вашу дочку.

Пан Журден. Син турецького султана?

Ков'ель. Атож. І хоче її сватати.

Пан Журден. Її сватати? Син турецького султана?

Ков'ель. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се, звичайно, турецькою мовою – я знаю її досконало, – коли це він мені й каже: «Акчі-ам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем варахші уссере карбулат?» – тобто: «Чи не бачив ти молодой вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'ель. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» – тобто: «Ах, як я закохався в неї!»

Пан Журден. «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!»?

Ков'ель. Атож.

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не

додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!» Яка хороша ця турецька мова!

Ков'ель. Така прехороша, що важко уявити. А чи ви знаєте, що означає «Какаракамушен»?

Пан Журден. «Какаракамушен»? Ні.

Ков'ель. Це означає: «Моя душко»!

Пан Журден. «Какаракамушен» означає «моя душко»?

Ков'ель. Атож.

Пан Журден. Чудася! «Какаракамушен» – «моя душко»! Хто б же міг таке подумати?! От так штука!

Ков'ель. Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він – з ласки своєї – надає вам звання «мамамуші», – це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'ель. Атож, «мамамуші», тобто по-нашому – паладин. Паладини – це стародавні... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі, – таким чином, ви зрівняєтеся з найвидатнішими вельможами на землі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу вас, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати йому особисто.

Ков'ель. Навіщо? Він сам завітає до вас.

Пан Журден. Він сам завітає до мене?

Ков'ель. Авжеж, і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

Ков'ель. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася по самісінькі вуха в такого собі Клеонта та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'ель. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Кохання, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого, і... Та я чую, він наближається. Ось і він сам.

ЯВА 6

*Клеонт у турецькому вбранні; три пажі, що несуть поли його каптана;
пан Журден, Ков'ель.*

Клеонт. Амбусахім окі бораф, Жордіна, саламалекі!

Ков'ель (до пана Журдена). Це означає: «Пане Журдене, нехай серце ваше цвіте цілий рік, як трояндовий кущ!» То звичайне привітання в їхній країні.

Пан Журден. Я покірний слуга їхньої турецької високості.

Ков'ель. Карігар камбото устін мораф.

Клеонт. Устін йок катамалекі басум базе алла моран!

Ков'ель. Він каже: «Нехай пошле вам небо силу лева і мудрість гадюки!»

Пан Журден. Їхня турецька високість роблять мені надто велику честь, і я бажаю їм найбільшого щастя та доброї долі!

Ков'ель. Осса бінамен садок бабаллі оракаф урам.

Клеонт. Бель-мен.

Ков'ель. Він каже, щоб ви мерщій ішли з ним готуватися до церемонії; він бажає швидше побачитися з вашою дочкою й справити весілля.

Пан Журден. І все це він сказав двома словами?

Ков'ель. Еге: то вже така турецька мова, що кількома словами можна сказати дуже багато. Йдіть же мерщій за ним!

ЯВА 7

Ков'ель сам.

Ков'ель. Ха-ха-ха!.. Ну й комедія, слово честі! Ох і дурень!.. Та коли б він вивчив свою роль напам'ять, то й тоді не зіграв би її краще. Ха-ха-ха!

ЯВА 9

ТУРЕЦЬКА ЦЕРЕМОНІЯ

*Муфтій, дервіші, турки-помічники муфтія,
що співають і танцюють.*

ПЕРШИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Шестеро турків урочисто входять під музику по двоє на сцену. Вони несуть три килими і, протанцювавши кілька фігур, піднімають їх високо вгору. Інші турки, співаючи, проходять під тими килимами і стають по обидва боки сцени. Муфтій з дервішами закінчує цей похід. Потім турки простилають на підлозі килими і стають на них навколішки. Муфтій з дервішами стає посередині, і в той час, коли муфтій різними жестами та гримасами, але без слів, прикликає Магомета, турки-помічники падають долілиць, співаючи «Аллі», потім здіймають руки до неба, співаючи «Алла»; вся ця церемонія повторюється кілька разів до кінця молитви, після чого всі вони підводяться, співаючи «Алла екбер», а двоє дервішів ідуть до пана Журдена.

ЯВА 10

Муфтій, дервіші, турки, що співають і танцюють; пан Журден у турецькому вбранні, з поголеною головою, без тюрбана й без шаблі.

Муфтій (до пана Журдена).

Коли ти знай –

Відповідай,

Коли не знай –

Мовчай, мовчай.

Я тут муфтій,

А ти, хто ти?

Не розібрай?

Мовчай, мовчай!

ЯВА 11

Муфтій, дервіші, турки, що співають і танцюють.

Муфтій. Скажіть, турки, хто він іста? Анабаптиста?

Турки. Йок. (Ні)

Муфтій. Цвінгліста?
 Турки. Йок.
 Муфтій. Кофіста?
 Турки. Йок
 Муфтій. Гусита? Мориста? Фроніста?
 Турки. Йок.
 Муфтій. Йок, йок, йок. Він поганець?
 Турки. Йок.
 Муфтій. Лютеранець?
 Турки. Йок.
 Муфтій. Пуританець?
 Турки. Йок.
 Муфтій. Браміна? Мофіна? Зурина?
 Турки. Йок, йок, йок.
 Муфтій. Йок, йок, йок. Магометана? Магометана?
 Турки. Гі, валла (*Гі-богу*)! Гі, валла!
 Муфтій. Як його звати? Як його звати?
 Турки. Джіурдіна, Джіурдіна.
 Муфтій (*підплигуючи*). Джіурдіна? Джіурдіна?
 Турки. Джіурдіна, Джіурдіна.
 Муфтій.
 Магомета за Джурдіна
 Я проситиму щоднини.
 Щоб зробити паладина
 З Джіурдіна, з Джіурдіна.
 Дам тюрбана й шаблю нині
 Їй відішлю на бригантині
 Захищати Палестину.
 Магомета за Джурдіна
 Я проситиму щоднини.
 (*До турків*). Добрий турок Джіурдіна?
 Турки. Гі, валла, гі, валла!
 Муфтій (*танцюючи й співаючи*). Га-ла-ба, ба-ла-шу, ба-ла-ба, ба-ла-да!
 Турки. Га-ла-ба, ба-ла-шу, ба-ла-ба, ба-ла-да!

ЯВА 13

Муфтій, дервіші, пан Журден, турки, що співають і танцюють.

ДРУГИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Муфтій повертається у величезному святковому тюрбані, прикрашеному чотирма або п'ятьма рядками засвічених свічок; за ним двоє дервішів у гостроверхих шапках, теж прикрашених засвіченими свічками, несуть Коран. Двоє інших дервішів вводять пана Журдена і ставлять його навколішки так, щоб він руками доторкався землі, а спина його служила пюпітром для Корана; муфтій кладе йому на спину Коран і знову починає, кривляючись, прикликати Магомета: то насуплює брови, то б'є раз по раз рукою по Корану, то швиденько перегортає сторінки, після чого, зводячи очі й підносячи руки до неба, він голосно вигукує: «Гу!» Під час цієї другої церемонії турки помічники то нахиляються, то випростуються, теж співаючи: «Гу, гу, гу!»

Пан Журден (*після того, як у нього зняли Коран зі спини*). Уф!..

Муфтії (*до пана Журдена*). Ти не шахрай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії. Ти не брехай?

Турки. Ні, ні, ні!

Муфтії (*до турків*). Тюрбан йому дай!

Турки. Ти не шахрай? Ні, ні, ні! Ти не брехай? Ні, ні, ні! Тюрбан йому дай!

ДІЯ П'ЯТА

ЯВА 3

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Дорант. Шановний пане, ми з маркізою прийшли висловити вам нашу повагу і привітати вас із новим саном. Ми хочемо потішитися разом з вами з нагоди шлюбу вашої дочки з сином турецького султана.

Пан Журден (*вклоняючись по-турецькому*). Вельможний пане, зичу вам силу гадюки й мудрість лева.

Дорімена. Я маю приємність, добродію, одна з перших привітати вас із тим високим саном, що його ви досягли собі на славу.

Пан Журден. Шановна пані, зичу вам, щоб ваш трояндовий куп цвів протягом цілого року. Я вам безмежно вдячний за те, що ви завітали мене вшанувати, і невимовно радий, що бачу вас знову в своїй господі та що можу покійно просити вас пробачити зухвалий вибрик моєї жінки.

Дорімена. То пусте! Я охоче прощаю їй її гнів. Ваше серце, мабуть, дуже дороге для неї, і немає нічого дивного в тому, що, володіючи таким скарбом, вона завжди в тривозі.

Пан Журден. Серце моє належить тільки вам, маркізо.

Дорант. Ви бачите, маркізо, що пан Журден не з таких людей, яких засліплює щастя: високий сан не заважає йому пам'ятати своїх друзів.

Дорімена. Це ознака вельми шляхетної душі.

Дорант. А де ж його турецька високість? Ми хотіли б як ваші друзі засвідчити нашу пошану і йому.

Пан Журден. Ось він іде. Я вже послав по дочку, щоб вона віддала йому свою руку.

ЯВА 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'єль.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою в вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглуздя! Що ти надумав, і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Пан Журден. Атож. (*Показуючи на Ков'єля*). Негайно ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто в вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Пан Журден. Чи ти замовкнеш нарешті, кажу тобі ще раз!

Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Пані Журден. Я би вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!

Дорант. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси – ми ж бо ваші друзі.

Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.

Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Дорант. Звичайно.

Пані Журден. Вона може забути Клеонта?

Дорант. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Пан Журден. Безглузде базікання! Сказано тобі раз – весілля буде, та й по всьому!

Пані Журден. А я тобі кажу, що не буде нічого!

Пан Журден. Ах, скільки зайвого галасу!

Люсіль. Мамо...

Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!

Пан Журден (*до пані Журден*). Що?! Ти її лаєш за те, що вона послухалася батька?

Пані Журден. Атож. Вона так само і моя дочка, як і твоя.

Ков'ель (*до пані Журден*). Пані...

Пані Журден. А ви що маєте мені сказати, ви?

Ков'ель. Одне слово.

Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'ель (*до пана Журдена*). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Ков'ель. Та ви тільки вислухайте мене!

Пані Журден. Ні.

Пан Журден (*до пані Журден*). Вислухай його!

Пані Журден. Ні, я не хочу його слухати!

Пан Журден. Він тобі скаже...

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Ну, та й уперта ж! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'ель. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана.

Пані Журден (*стиха до Ков'еля*). Ага-а-а!

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). А я, Ков'ель, перекладач при ньому.

Пані Журден (*стиха до Ков'еля*). Ага! Ну, коли і так – я здаюся.

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). Тільки і взнаки не давайте.

Пані Журден (*уголос*). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журден*). От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Дорант (*стиха до пана Журдена*). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (*стиха*). Гаразд, гаразд! (*Уголос*). Пошліть по нотаря!

Дорант. А поки він прийде і складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішимо ним його турецьку високість.

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'ель. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

З французької переклала Ірина Стешенко

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннєвий компонент

I

1. Підготуйте цікаву розповідь про Мольєра – великого драматурга XVII ст.
2. У яку епоху жив і творив французький драматург?
3. Пригадайте, до якого жанру належить твір «Міщанин-шляхтич».
4. Хто з українських письменників звертався до сюжетів Мольєра?

II

1. Що нового в жанр комедії вніс Мольєр?
2. Як ви розтлумачите назву твору «Міщанин-шляхтич»?
3. Визначте основну тему твору.
4. Які риси людського характеру висміює Мольєр у своїй комедії?
5. Який епізод комедії «Міщанин-шляхтич» вам найбільше запам'ятався? Чому?
6. Знайдіть приклади комічних ситуацій у творі «Міщанин-шляхтич».

Діяльнісний компонент

1. Доведіть, що комедія «Міщанин-шляхтич» належить до класицизму. Якими класицистичними законами у творі керувався Мольєр?
2. До яких сатиричних засобів вдається Мольєр у комедії «Міщанин-шляхтич»?
3. Розкрийте образ головного героя комедії «Міщанин-шляхтич» Журдена.
4. Дайте характеристику одному з образів комедії за вибором: Доранту, Дорімені, пані Журден, Клеонту. Підтвердіть цитатами з твору.

Ціннісний компонент

1. Яке забарвлення має, на вашу думку, образ Журдена – комічне, трагічне, нейтральне? Чому ви так вважаєте?
2. Поміркуйте, чи існують журдени в наш час.

Уміння вчитися впродовж життя

Які уроки для себе я отримав після вивчення твору Мольєра «Міщанин – шляхтич»?

Узагальнюємо

1. Дайте визначення літературного терміна «бароко».
2. Поясніть походження назви «бароко».
3. Назвіть основних митців епохи бароко та їхні твори.
4. У чому особливість мислення людини епохи бароко?
5. Розкажіть про основні віхи життя і творчості Л. Гонгора-і-Арготе.
6. Як ви розумієте поняття «гонгоризм»?
7. Що вам відомо про творчість Дж. Донна?
8. Порівняйте епоху Відродження та епоху бароко.
9. Поміркуйте, чим епоха бароко збагатила світову культуру.
10. Дайте визначення літературного напрямку «класицизм».
11. Назвіть характерні риси доби класицизму.
12. Поясніть правило «трьох єдностей» у драматургічних творах класицистів.
13. Розкрийте ієрархію жанрів літератури класицизму.
14. Назвіть видатних представників класицизму в літературі та інших видах мистецтва.
15. Чому Мольєра вважають засновником жанру «висока комедія»?
16. Дайте визначення понять «сатира», «іронія», «комічне».
17. Чим актуальна комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» у наш час?
18. Створіть свої опорні образи-символи напрямів бароко і класицизму та зобразіть їх за допомогою будь-якого жанру (вірш, малюнок, ліпнина, аплікація тощо).

РОЗДІЛ 6

ЛІТЕРАТУРА XX–XXI СТОЛІТТЯ: У ПОШУКАХ СЕБЕ І ВИСОКОГО ПОЛЬОТУ

Гуманізм у XX столітті внаслідок світових соціальних катастроф і воєн переживав кризу, що вплинула також на художню літературу. Підірвана віра в людину, її благородство і доброту, в те, що вона – «вінець усього живого», як вважали гуманісти епохи Відродження, в те, що вона – втілення Розуму, як вважали класицисти і просвітителі. Література XX ст. починає поділятися на масову та «високу». Масова література робить світ зрозумілішим. Вона доносить різноманітні моральні заповіді мовою, доступною звичайній людині. Серед видатних пам'яток гуманізму XX–XXI ст. – твори А. де Сент-Екзюпері, Р. Баха, М. Аромштам.

Антуан де Сент-Екзюпері

(1900–1944)

Відомий французький письменник, філософ, професійний льотчик. Народився в сім'ї збіднілих аристократів, що мала старовинне лицарське походження. З дитинства був дивною особистістю, не схожою на інших людей. Рідні його називали Король Сонце через біляве волосся, що вінчало голову хлопця; товариші прозвали Антуана Звіздар, тому що ніс його був задертий до неба.

Закінчив школу єзуїтів, навчався в католицькому пансіоні, у 1917 р. вступив до паризької Школи мистецтв на факультет архітектури. Та вибрав рідкісну на той час професію «небесного мандрівника» – льотчика, адже був невинним романтиком і мрійником. Брав участь у Першій світовій війні. З 1925 р. розвозив пошту на північному узбережжі Африки, працював начальником аеропорту в Кап-Джуба, на самому краю Сахари. Згодом очолив відділення своєї авіакомпанії в Буенос-Айресі. У 1935 р. побував як кореспондент у Москві, кореспондентом вирушив також на війну в Іспанії. З перших днів Другої Світової війни воював з нацистами, удостоєний Військового Хреста Французької Республіки.

Робота льотчика, розглянута в побутовому, лірико-романтичному і філософському планах, стає головною темою творчості Сент-Екзюпері (романи «Південний поштовий», «Нічний політ», «Планета людей»). Його

повісті «Військовий льотчик» і «Лист до заручника», написані під час вимушеної еміграції в США, стали частиною літератури французького руху Опору. Нагороджений літературними преміями «Феміна», «Гран-прі дю Роман Французької Академії», «Національна книжкова премія США». Його творчість стала втіленням гуманізму й любові до людини.

31 липня 1944 р. письменник вилетів з аеродрому на острові Сардинія в розвідувальний політ – і не повернувся. Тільки в 1998 р. у морі поблизу Марселя на 70-метровій глибині були знайдені уламки літака, що, можливо, належав письменникові.

Філософська казка «Маленький принц»

Свій найвідоміший твір-казку «Маленький принц» А. Сент-Екзюпері написав у часи Другої світової війни напередодні Різдва 1943 р., намалював до неї ілюстрації, пригадавши, як малюють діти, і присвятив її своєму другові Леонові Верту.

Н. Гольц.

Ілюстрація до казки
«Маленький принц»

У невеликому творі підіймаються найскладніші морально-філософські проблеми: проблема дітей і дорослих, проблема любові і відповідальності, проблема сутності буття самої людини.

Головна ідея філософської казки А. Сент-Екзюпері – уславлення дитинства, того періоду життя, коли почуття і думки чисті, бачення світу безкорисливе.

Маленький принц, подорожуючи Всесвітом, потрапляє на Землю і опиняється в пісках пустелі Сахара біля літака пілота, який потерпів аварію. Герої шукають серед пустелі живу воду – Істину, і вони знаходять її.

Золотоволосий Маленький принц – це казковий, поетичний символ того, що так цінує А. Сент-Екзюпері в людях.

Юний герой прийшов із планети дитинства, щоб пізнати світ. Цей світ має бути зовсім не такий, яким його роблять дорослі

люди. Тільки діти вміють бачити речі в істинному світлі, не звертаючи увагу на їх «практичну користь». Вони знають, що таке справжня дружба, любов та краса. Осягаючи мудрість життя, Маленький принц водночас дає моральний урок дорослим.

Живе Маленький принц на своїй планеті за твердим правилом: утримувати свою планету в порядку. Що таке порядок на думку героя казки? Це – прочищати три вулкани, щоб вони давали більше тепла; воювати з баабабами, щоб вони не розірвали планету; доглядати за прекрасною квіткою, щоб вона не зачахла. Герой А. Сент-Екзюпері не мислить свого життя без любові до ніжних заходів сонця. Дитина відчувається частинкою світу природи, до єднання з нею вона закликає також дорослих.

Маленький принц втілює в собі всі кращі риси, які можуть бути при-
таманні людині – відкритість, чистоту, піднесеність над матеріальним,
мудрість.

Він покидає власну домівку, не знаючи, що найважливіше, чого він
буде шукати на різних планетах, виявиться так близько – на його рідній
планеті. Маленький герой А. Сент-Екзюпері проходить еволюцію свого
духовного розвитку, навчаючись душевній чутливості, вмінню бачити
життя таким, яким воно є насправді.

Ознаки притчі у творі «Маленький принц». У ХХ ст. притча у своєму
розвитку зробила суттєвий крок уперед. Зокрема, зберігши дидактизм і
моралізм, вона набула філософічності.

Для притчі характерні надзвичайна загостреність думки, виразність
й експресивність слова. Оповідь у притчі немовби віддаляється від світу,
в якому живе автор, іноді навіть від конкретного часу.

Потреба у глибоких узагальнен-
нях спонукала А. Сент-Екзюпері звер-
нутися до жанру казки-притчі. Твір
«Маленький принц» містить філософ-
ське повчання, якою повинна бути
людина, яке її призначення. Автор
зображує через алегорію, метафори та
символи теми космічного масштабу:
добра і зла, життя і смерті, люд-
ського буття, справжнього кохання,
моральної краси, безкінечної самот-
ності та багато інших.

У «Маленькому принцові» стисло,
лаконічно, майстерно передані уні-
версальні людські істини, містяться
відповіді на вічні питання про сенс
життя, чистоту людських взаємин,
справедливість, вірність, справжню
дружбу, любов. Тому твір можна
вважати притчею.

Основні символи твору. Глибокі філософські ідеї казки-притчі «Малень-
кий принц» розкриті завдяки системі символів, кожен з яких слугує для
осягнення тої чи іншої мудрості.

Маленький принц – уособлення чистого дитячого світосприйняття і
водночас символ людини – мандрівника у Всесвіті, що шукає потаємний
сенс речей та власного життя.

Планета Маленького принца – символ внутрішнього світу людини,
людської душі, символ людського серця.

Баобаби – це персоніфікований образ зла взагалі. А. Сент-Екзюпері
хотів, щоб люди турботливо викорчувували баобаби, які несуть у собі зло
та можуть розірвати планету – внутрішній світ людини – на частини.

Троянда – символ кохання, краси, жіночого начала. Прекрасна і прим-
хлива квітка дарувала Маленькому принцові свій аромат, окрилювала
його життя. І все-таки він відчував себе дуже самотнім. Герой не одразу

В. Єрко. Ілюстрація до казки
«Маленький принц»

розгледів справжню внутрішню сутність краси. Вважають, що прототипом образу троянди для письменника стала його дружина Консуело.

Лис здавна у європейських казках є символом мудрості та знання життя. Бесіди Маленького принца з цією мудрою твариною стають у притчі свого роду кульмінацією. Лис відкриває малюку життя людського серця. Також образ Лиса втілює символ дружби, вірності і відповідальності один за одного.

Змія – символ смерті і безсмертя. Легенди приписують цій тварині чарівні сили. Змія, яка прийняла Маленького принца на Землі, в кінці твору допоможе йому повернутися на рідну планету, давши своєї отрути.

Ще один важливий для А. Сент-Екзюпері образ – колодязь з водою у пустелі. **Вода** – першооснова життя, джерело всього існування, здатність до відновлення, відродження, джерело сили, що дає безсмертя. Автор вірить, що в кожній людині «ховаються джерела», необхідно тільки вміти знайти їх та відкрити. Відповідно **пустеля** стає символом духовної спраги; миру, спустошеного війною, людської черствості та егоїзму; символом світу, в якому людина помирає від духовної спраги.

Німі зірки, що з'являються в кінці притчі, – це метафора неможливості почути, зрозуміти інший світ – світ дітей.

В. Єрко. Ілюстрація до казки
«Маленький принц»

Світ дорослих і світ дітей у творі. Цікаво розкривається у казці-притчі «Маленький принц» проблема «дорослих» і «дітей» – вічна проблема поколінь.

«Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про тее пам'ятає», – говорить у присвяті до своєї казки «Маленький принц» А. Сент-Екзюпері. Цим вступом до дитячого твору письменник неначе підкреслює, що він адресує його не тільки дітям, але й дорослим.

Маленький принц, цей допитливий космічний мандрівник, який подорожує з планети на планету, зустрічається з дорослими людьми, сподіваючись у спілкуванні з ними зрозуміти і самого

себе і світ навколо, набутти досвід, якого йому так не вистачало. Однак він бачить самі безглуздя: властолюбство, пиху, жадобу до власності, черствість душі. Вражаючою та гострою подається у казці оцінка, яку дає юний герой життєвим принципам різних типів «серйозних людей», що живуть у власному, штучно створеному світі, відокремившись від інших (у кожного своя планета!) та вважають його істинним смислом буття. Ці «дивні» дорослі будь-яким дурницям надають великої ваги (наприклад, король без підданих; ділок, котрий все своє життя рахував зірки й географ, котрий ніколи не мандрував), а головного – краси природи і

людських стосунків, правдивості, щирості – не бачать і тому не визнають. Бо погляд у них спотворений, утратив чистоту й безпосередність, притаманні дитині.

З усіх мешканців маленьких планет, яких зустрів принц, він подружився б тільки з ліхтарником. Щоправда, праця ліхтарника була безглуздою. Він безупинно запалював і гасив свій ліхтар. Однак це була людина праці, людина, вірна своєму слову й обов'язкам.

«Дорослі» й «діти» протиставляються у казці «Маленький принц» не за віковими ознаками, а за системою цінностей. Дорослі у погоні за примарною мрією, у метушні тоскних буднів та рутинної роботи стали забувати та відмахуватися від банальних, на перший погляд, істин.

Усі персонажі, яких відвідує Маленький принц: король, шанолуб, ділок, п'яничка, ліхтарник, географ – можуть розглядатися як сукупний Дорослий. Вони втілюють у собі доведені до абсурду поширені людські пороки. Письменник торкається не просто теми непорозуміння між дорослим та дитиною, а теми непорозуміння та самотності у космічному масштабі.

Письменник закликає дорослих зберігати у собі дитинство.

Найцікавіший у творі **образ оповідача**. Він стоїть на межі, на перетині дорослого світу та світу дитини. Що іще цікавіше – цей образ розвивається протягом казки. Спочатку автор-оповідач – тільки льотчик, що потерпів аварію в пустелі. Він поблажливо ставиться до дитини, що невідомо звідки з'явилася. До кінця казки оповідач практично переходить у позицію учнівства стосовно до Маленького принца. Уже не тільки мова йде про якусь поблажливості, але є чітке розмежування: мудрець – Маленький принц, учень – автор. Військовому льотчику знадобилася допомога дитини, щоб зрозуміти та побачити: життя – прекрасне, а любов і відданість варті того, щоб заради них померти. Дитина нагадала дорослому його дитинство, і вони набувають здатності розуміти одне одного.

«Всі ми родом з дитинства» – відомі слова А. Сент-Екзюпері. Незважаючи на те що Маленький принц є дитиною, йому відкривається істинне бачення світу, недоступне дорослим. Людина не може прожити без любові та дружби, їй, як чиста джерельна вода, потрібні також поезія, краса, доброта.

Смерть юного героя як певний етап у розвитку людської душі лише підкреслює і без того глибоку філософську риторику сутності людського буття. Маленький принц – це той, хто, стаючи мудрим, не побажав дорослішати.

Казка-притча «Маленький принц» – казка для дітей та дорослих, які не втратили дитячу здатність фантазувати, поетично й довірливо сприймати навколишній світ.

Пам'ятник А. Сент-Екзюпері
і Маленькому принцю
в Ліоні, Франція

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Скорочено)

Леонові Верту

Даруйте мені, дітки, що я присвятив цю книжку дорослому. У мене дуже поважне виправдання: той дорослий – мій найкращий приятель. Є й друге виправдання: той дорослий може зрозуміти все на світі, навіть дитячі книжки. І нарешті, третє: дорослий живе у Франції, зазнає там голоду й холоду. Йому так треба, щоб його хтось потішив. Та коли все це не може виправдати, то я згоден присвятити отсю книжечку тому хлопцеві, яким був колись мій дорослий приятель. Усі-бо дорослі спершу були дітьми, тільки мало хто з них про теє пам'ятає. Отож я виправлю присвяту:

Леонові Верту, коли він був маленьким

I

Коли мав я шість років, у книжці під назвою «Билиці» – там про тропічні ліси розповідалося – побачив якомсь химерний малюнок. На малюнку здоровезний удав ковтав якогось хижака. Ось копія того малюнка.

У книжці було написано: «Удав ковтає свою жертву цілою, не прожовуючи. Після цього він не може й ворухнутися, спить собі півроку, аж поки перетравить їжу».

Я чимало думав про сповнене пригод життя в джунглях та й собі намалював кольоровим олівцем мій перший малюнок. Малюнок № 1. Ось що я зобразив.

Я показав цей твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх.

А мені на те:

– Чого б то капелюх нас лякав?

Але ж то був не капелюх. То був удав, що проковтнув слона. Тоді я зобразив удава в розрізі, аби дорослим було зрозуміліше. Їм завжди треба все тлумачити. Ось мій малюнок № 2.

Дорослі порадили мені не малювати більше гаддя ні в натурі, ні в розрізі, а краще цікавитися географією, історією, математикою та граматику. Отак і сталося, що я в шість років зрікся блискучої малярської

кар'єри. Зазнавши провалу з малюнками № 1 і № 2, я геть зневірився в собі. Дорослі такі нетямовиті, а діти просто не в змозі розжовувати їм усе.

Отож я мусив обрати собі інше ремесло, і я навчився керувати літаками. Я облетів майже цілий світ. І географія, сказати по щирості, стала мені у великій пригоді. Я умів з першого погляду одрізнити Китай од Арізони. То вельми корисно, надто як уночі з курсу зіб'єшся.

На своєму віку я зустрічав чимало всяких поважних людей і мав з ними стосунки. Жив довго між дорослих. Бачив їх зовсім близько. І від того моя думка про них не покращала.

Коли мені здивався дорослий, людина нібито кмітлива, я поцікавився його думкою про свій малюнок №1, який я беріг. Хотілося знати, чи він справді може второпати. Але дорослий незмінно відповідав мені: «Це капелюх». Тоді я вже не говорив з ним ні про полозів, ні про тропічні ліси, ні про зорі. Я пристосовувався до його тям. Заводив з ним мову про гольф і бридж, про політику і краватки. І дорослий так тішився: познайомитися з такою розважливою людиною.

II

Так жив я сам-один, не маючи нікого, з ким міг погомоніти-порадитися, аж до аварії, що спіткала мене шість років тому в Сахарі. Почав давати збої двигун мого літака. Ні механік, ні пасажери зі мною не летіли, довелося поратися самому, хоч ремонт був складний. Тут таке: або пан, або пропав. Питної води я мав ледве на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тридев'ять земель від будь-якої людської оселі. Я був ще самотніший, ніж потерпілий на плоту посеред океану. Уявіть собі мій подив, коли на зорі мене збудив якийсь чудний голосочок.

Він сказав:

- Прошу... намалюй мені баранця.
- Га?
- Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене громом ударило. Старанно протер очі. Пильно роззирнувся навкруг. І побачив дивовижного хлопчика, що поважно мене розглядав. Ось його найкращий портрет, якого мені пощастило згодом намалювати. Та, звісно, на моєму малюнку він далеко не такий гарний, як був насправді. Не я тут виною. Коли я мав шість років, дорослі відбили у мене охоту до того, щоб стати художником, і я тільки й навчився, що малювати удавів – у натурі та в розрізі.

Отож я виряченими від подиву очима дивився на цю прояву. Не забувайте, що я був за тридев'ять земель, на безлюдді. А проте зовсім не здавалося, щоб це хлоп'я заблукало або вкрай зморилося чи вмирає з голоду, спраги або зі страху. На око годі було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, запропастилася край світу. Нарешті до мене вернулася мова, і я сказав:

– А... що ти тут робиш?

Та він знову попросив тихо й вельми поважно:

– Прошу... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не посмів одмовитися. І хоч яким безглуздом це могло здатися тут, за тридев'ять земель від людей, коли на мене чигала смерть, я добув із кишені аркуш паперу та самописку. Але одразу ж згадав, що вчився передусім географії, історії, математики та граматики, і сказав хлопцеві (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одмовив:

– Байдуже. Намалюй мені баранця.

Я зроду не малював баранів і тому відтворив для нього один із двох малюнків, що тільки й умів малювати: удава в натурі. І здивувався непомалу, коли хлоп'я одмовило:

– Та ні! Я не хочу слона в удаві. Удав дуже небезпечний, а слон надто здоровенний. У мене все маленьке. Мені треба баранця. Намалюй баранця.

І я намалював.

Він глянув пильно та й каже:

– Ні! Цей баранець зовсім хирявий. Намалюй іншого.

Я намалював.

Мій приятель усміхнувся лагідно й поблажливо:

– Ти ж добре бачиш – це не баранець, а баранисько. Ще й рогатий... Тоді я зобразив ще одного.

Та він забракував і цей малюнок:

– Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб жив довго.

І тут мені терпець урвався – адже треба було якнайхутчій розбирати й лагодити двигун, – і я награмузляв такий малюнок.

І заявив:

– Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, який тобі до вподоби.

Я був неабияк вражений, побачивши, як заяснів мій юний суддя:

– Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато паші треба для цього баранця?

– А хіба що?

– Таж у мене вдома все маленьке.

– Йому, певне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранчика.

Хлопчик схилив голову над малюнком.

– Не такий він і маленький! Глянь-но, він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом.

III

[...]

– Звідки ж ти прибув, хлопче? Де твій дім? Куди ти хочеш забрати мого баранця?

На хвилю він замислився, потім промовив:

– Добре, що ти дав мені ящик: баранець тут ночуватиме, це буде його оселя.

– Атож. А коли ти шануватимешся, я дам тобі ще й мотузок, щоб припинати його удень. І пакіл.

Мої слова нібито прикро вразили маленького принца.

– Припинати? Яке безглуздя!

– Бач, коли його не припнеш, він залізе в шкоду або втече.

Мій приятель знову засміявся:

– А куди ж, по-твоєму, йому тікати?

– Будь-куди. Просто перед собою, куди очі світять.

Тоді маленький принц зауважив серйозно:

– Пусте, у мене там усе дуже маленьке.

І дещо журливо додав:

– Коли йти просто перед собою, куди очі світять, то далеко не зайдеш.

V

Щодень я дізнавався щось про його планету, про те, як він покинув її і як мандрував по світах. Він розповідав про це поступово, і то принагідно. [...]

...На планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб – така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся.

Він захарастить цілу планету. Він прониже її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

– Є такий закон, – сказав мені згодом маленький принц. – Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка.

Якось він порадив мені постаратися намалювати такий гарний малюнок, щоб усе це гаразд затимили діти і моєї планети.

– Якщо колись вони вирушать у мандри, – сказав він, – це їм стане в пригоді. Іноді якусь свою роботу можна й відкласти, нічого від того не станеться. Але з баобабми відкладати годі – тоді чекай лиха. Я знав одну планету, там жив лінтюх. Він не звернув уваги на три кустики...

З оповіді маленького принца я зобразив цю планету. Я не люблю повчального тону. Та люди так мало знають, скільки шкоди від баобабів, а небезпека для того, хто потрапив би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і порушую свою стриманість. «Діти! – кажу я. – Стережіться баобабів!» [...]

VIII

[...] На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти – вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка проклюнулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Однак квітка, схована в своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилась.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

– Ох! Я ледве прокинулась!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц не тямився од захвату:

– Яка ви гарна!

– Правда? – тихо озвалася квітка. – І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

– Здається, пора снідати, – додала вона по хвилі. – Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю й полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

– Хай приходять хоч тигри пазуристі – не страшно!

– На моїй планеті тигри не водяться, – відказав маленький принц, – а потім тигри не їдять трави.

– Я не трава, – стиха кинула квітка.

– О, пробачте...

– Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

[...] – Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли тобі так легко завдати брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий – хай маленький принц відчуже свою провину.

– То де ж та ширма?

– Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче – вирішила покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим. [...]

ІХ

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Вранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив діючі вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. [...] Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не вернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любов'ю. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

– Прощавайте, – мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

– Прощавайте, – сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

– Я була нерозумна, – озвалася нарешті квітка. – Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, з скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

– Авжеж, я люблю тебе, – почув він. – Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний. [...] Намислив іти, то йди. [...]

Х

Найближче до планети маленького принца були астероїди 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Спершу він вирушив туди: треба ж знайти якесь діло та й чогось навчитися.

На першій астероїді жив король. Убраний у шарлат і горностай, він сидів на престолі – дуже простому, а все ж величному.

– А ось і підданець! – гукнув король, угледівши маленького принца.

«Звідки він може мене знати, – подумав собі маленький принц. – Він же мене зроду не бачив!»

Він не відав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди – підданці.

– Підійди, щоб я тебе краще роздивився, – мовив король, пишаючись, що може нарешті над кимось королювати.

Маленький принц роззирнувся, шукаючи, куди б сісти, але пишна горностаєва керя окривала цілу планету. Отож він залишався стояти і, стоячи, позіхнув з утоми.

– Етикет не дозволяє позіхати перед монархом, – вирік король. – Я забороняю тобі позіхати.

– Не можу стриматися, – відказав маленький принц, страшенно знічений. – Я здоровився і зовсім не спав.

– Ну, тоді наказую тобі позіхати, – сказав йому король. – Я багато років не бачив, щоб хтось позіхав. Мені це навіть цікаво. Тож позіхай ще. Це моє повеління.

– Це мене лякає... більше не можу... – відповів маленький принц і весь зашарівся.

– Гм... гм... Тоді... – озвався король, – тоді я велю тобі то позіхати, то...

Король аж запинаявся і, здається, навіть розсердився. Бо для короля найважливіше, щоб його шанували. Непослуху він не стерпів би. Був то абсолютний монарх. Але він був дуже добрий і тому давав тільки розумні накази. [...]

– Можна сісти мені? – несміливо спитав маленький принц.

– Велю тобі: сідай! – одрік король і велично підгорнув полу своєї горностаєвої киреї.

Одне вражало маленького принца: планетка така манюсінська. Над ким же владарює король?

– Ваша величносте, – мовив він, – можна вас запитати...

– Велю тобі: запитуй! – кwapливо сказав король.

– Ваша величносте... чим ви правите?

– Усім, – дуже просто одказав король.

– Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету, а також на інші планети й зірки.

– І всім цим ви правите? – перепитав маленький принц.

– Усім, – одрік король.

Він-бо був не лише абсолютний монарх, а й цар усесвітній.

– І зірки скоряються вам?

– Авжеж, – притакнув король. – Зірки виконують мої повеління негайно. Непослуху я не потерплю.

Така могутність викликала в маленького принца захват. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок три рази на день, а сімдесят два, а то й сто, і двісті разів, і навіть стільця не пере-суваючи! Згадавши свою покинуту планетку, він трошки зажурився і зважився попросити в короля:

– Я б хотів подивитись, як сідає сонце... Зробіть мені ласку... Звеліть сонцеві зайти... [...]

– Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб сонце сіло. Почекаю, поки будуть сприятливі умови, в тому й мудрість володаря.

– А коли це буде? – спитав маленький принц.

– Гм... Гм... – відповів король, гортаючи грубого календаря. – Це буде... гм, гм... – сьогодні це буде за чверть восьма вечора. І тоді побачиш, як точно виконуються мої розпорядження.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. Та й, сказати по щирості, він уже нудився.

– Мені пора, – сказав він королю. – Більше нема чого тут робити. [...]

«Та й диваки оці дорослі», – помислив маленький принц, пускаючись у мандри.

XI

На другій планеті жив шанолюб.

– Ага, ось і шанувальник з'явився! – гукнув він, угледівши ще зда-леку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди – то їхні шанувальники.

– Добридень, – мовив маленький принц. – Який кумедний у вас капелюх.

– Це для вітання, – відповів шанолюб. – Щоб уклонятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не зазирає.

– Он як? – сказав маленький принц, нічого не второпавши.

– Поплеши у долоні, – порадив йому шанолюб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шанолюб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», – подумав маленький принц. І знов заплескав у долоні. А шанолюб, скидаючи свого капелюха, ще раз уклонився.

За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца. [...]

І він утік від шанолюба. «Ці дорослі – дивакуваті люди», – просто-душно думав він дорогою.

XII

На дальшій планеті жив п'яничка. Маленький принц пробув там зовсім недовго, а все одно його пройняла глибока журба. П'яничка мовчки сидів перед цілою батареею пляшок – порожніх і повних.

– Що ти тут робиш? – поцікавився маленький принц.

– П'ю, – похмуро буркнув п'яничка.

– Навіщо ти п'єш? – спитав маленький принц.

– Щоб забути, – відповів п'яничка.

– Що забути? – допитувався маленький принц; йому стало шкода п'янички.

– Забути, що мені соромно, – признався п'яничка і похнюпив голову.

– Чого ж тобі соромно? – спитав маленький принц; йому дуже хотілося чимось зарадити неборакові.

– Соромно, що п'ю! – додав п'яничка й замовк остаточно.

А маленький принц, ні в сих ні в тих, пішов геть.

«Ці дорослі, безперечно, якісь дуже чудні», – думав він дорогою.

XIII

Четверта планета належала ділкові. Цей чолов'яга був такий заклопотаний, що коли прийшов маленький принц, навіть голови не звів.

– Добридень, – сказав маленький принц. – У вас погасла цигарка.

– Три та два – п'ять. П'ять та сім – дванадцять. Дванадцять та три – п'ятнадцять. Добридень. П'ятнадцять та сім – двадцять два. Двадцять два та шість – двадцять вісім. Нема коли прикурити. Двадцять шість та п'ять – тридцять один. Ху! А всього виходить п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один.

– П'ятсот мільйонів чого?

– Га? Ти ще тут? П'ятсот мільйонів... уже не знаю чого... У мене стільки роботи! Я людина поважна, мені нема коли язика чесати! Два та п'ять – сім...

– П'ятсот мільйонів чого? – повторив маленький принц; питаючи про щось, він не заспокоювався, поки не діставав відповіді. [...]

– Отих маленьких штучок, що їх іноді можна бачити в повітрі.

– Це що ж, мухи?

– Та ні, такі дрібненькі, блискучі.

– Бджоли?

– Та ні. Дрібненькі золоті штучки, що викликають мрії у ледацюг. А я людина поважна. Мені мріяти нема коли.

– А-а! Це зорі!

– От-от, зорі.

– П'ятсот мільйонів зірок? А що ж ти з ними робиш? [...]

– Нічого. Я ними володію.

– Володієш зірками?

– Так.

– Але я вже бачив короля, який...

– Королі нічим не володіють. Вони лише правлять. Це велика різниця.

– А нащо тобі володіти зірками?

– Щоб багатим бути.

– А нащо бути багатим?

– Щоб купувати ще нові зірки, якщо їх там хтось відкриє.

«Цей, – сказав собі маленький принц, – міркує майже так, як той п'яничка». Однак розпитував далі:

– А як можна володіти зірками?

– Зірки, вони чиї? – буркотливо спитав ділок.

– Не знаю. Нічийі.

– Отже, вони мої, бо я перший до цього додумався. [...]

Одначе маленького принца ще це не вдовольнило.

– Якщо я маю шовкову хустинку, я можу пов'язати її на шию й забрати з собою, – мовив він. – Якщо я маю квітку, я можу її зірвати і взяти з собою. А ти ж не можеш забрати зорі?

– Ні, зате я можу покласти їх у банк.

– Як це розуміти?

– А так: пишу на папірці, скільки в мене зірок. Потім кладу цього папірця до шухляди й замикаю її на ключа.

– Та й усе?

– Цього досить. [...]

– Я маю квітку, – сказав він, – і щоранку її поливаю. У мене три вулкани, я щотижня їх прочищаю. Усі прочищаю: і діючі, і погаслий. Мало що може статися. І моїм вулканам, і моїй квітці корисно, що я ними володію. А зорям від тебе нема ніякої користі...

Ділок відкрив рота, але так і не здобувся на відповідь, і маленький принц рушив далі.

«Дорослі таки справді дивацьке поріддя», – простодушно казав він собі в дорозі.

XIV

П'ята планета була вельми цікава. Вона виявилася з усіх найменша. На ній тільки й ставало місця, що для ліхтаря та ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг збагнути, навіщо серед небес, на планетці, де немає ні будинків, ні жителів, потрібні ліхтар та ліхтарник. Але він подумав:

«Можливо, цей чолові'яга тут і недоречний. А проте він не такий недоречний, як король, шаноблюб, ділок і п'яничка. Його праця має все ж якийсь глузд. Коли він запалює свого ліхтаря – буцімто народжується ще одна нова зірка або квітка. Коли гасить ліхтар – буцімто присипляє зірку чи квітку. Гарна робота! Вона таки справді корисна, бо красива».

І, порівнявшись із планетою, він шанобливо привітався до ліхтарника.

– Добридень, – мовив він. – Навіщо ти оце погасив ліхтаря?

– Таке розпорядження, – відказав ліхтарник. – Добридень.
 – А що то за розпорядження?
 – Щоб я гасив свого ліхтаря. Добровечір.
 І він знову запалив ліхтаря.
 – А нащо ти знов його засвітив?
 – Таке розпорядження, – відповів ліхтарник.
 – Не розумію, – признався маленький принц.
 – А що тут не розуміти, – сказав ліхтарник. – Розпорядження це розпорядження. Добридень.

І погасив ліхтаря. [...]

– Планета робить повний оберт за одну хвилину, і я не маю ні секунди перепочинку. Щохвилини я гашу ліхтаря і знов його запалюю.

– От цікаво! Отже, у тебе день триває всього одну хвилину!

– А що тут цікавого? – відказав ліхтарник. – Уже цілий місяць, як ми розмовляємо з тобою.

– Цілий місяць?!

– Авжеж. Тридцять хвилин. Тридцять днів. Добровечір!

І він знову запалив ліхтаря.

Маленький принц подивився на ліхтарника – йому подобався цей чолов'яга, що так віддано виконував розпорядження. [...]

«От з ким я міг би заприятелювати, – подумав він. – Але його планетка зовсім крихітна. Там нема місця для двох...»

Він не смів признатися собі, що найбільше шкодує за цією благословенною планетою саме тому, що на ній за двадцять чотири години можна було тисячу чотириста разів милуватися на захід сонця!

XV

Шоста планета була вдсятеро більша од попередньої. На ній жив дід, він писав грубезні книжки.

– Чи ти ба! – гукнув він, угледівши маленького принца. – Мандрівець!

Маленький принц сів на стола – звести дух. Він уже так здоровився!

– Звідки ж ти? – спитав його старий добродій.

– А що це за грубезна книжка? – поцікавився маленький принц. – Що ви тут робите?

– Я географ, – мовив старий добродій.

– А що таке географ?

– Це вчений, котрий знає, де розташовані моря, річки, міста, гори й пустелі.

– Як цікаво! – вигукнув маленький принц. – Оце вже справжній фах!

І він роззирнувся по планеті географа. Зроду маленький принц не бачив планети такої величної.

– А вона дуже гарна, ваша планета. А океани тут є?

– Цього я не можу знати, – мовив географ.

– А-а! – протягнув маленький принц розчаровано. – А гори?

– Цього я не можу знати, – відказав географ.

– А міста, річки, пустелі?

– Цього я теж не можу знати.

– Але ж ви географ!

- Авжеж, – сказав дід. – Я географ, а не мандрівець. [...]
- Куди ви порадите мені вирушити?
- Одвідай планету Земля, – відказав географ. – Вона має добру славу. І маленький принц пустився в дорогу, все думаючи про свою квітку.

XVI

Отож сьома планета була Земля.

Земля – планета неабияка! На ній сто одинадцять королів (не поминаючи, звісно, і муринських), сім тисяч географів, дев'ять тисяч ділків, сім з половиною мільйонів п'яничок, триста одинадцять мільйонів шанобливців, себто десь із два мільярди дорослих. [...]

XVII

[...] Отож, потрапивши на Землю, маленький принц [...] уже злякався, що помилково залетів на якусь іншу планету, аж тут у піску ворухнулося кільце такої барви, наче місяць.

- Добри вечір, – мовив про всяк випадок маленький принц.
- Добри вечір, – відповіла гадюка.
- На яку це планету я потрапив?
- На Землю, – мовила гадюка. – До Африки.
- Ага. То що, на Землі нема нікого?
- Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика, – сказала гадюка.

Маленький принц присів на камінь і звів очі до неба.

– От цікаво – чому зорі світяться, – сказав він. – Мабуть, щоб кожен рано чи пізно міг відшукати свою зірку. Диви, он моя планета – саме над нами. Але як до неї далеко!

- Гарна планета, – мовила гадюка. – А чого ти сюди завітав?
- Я посварився з одною квіткою, – зітхнув маленький принц.
- Ага, он воно що...

І обоє змовкли.

– А де ж люди? – знов озвався нарешті маленький принц. – У пустелі все-таки самотньо...

– Серед людей також самотньо, – відповіла гадюка. [...]

– Усякого, кого я торкнувся, я повертаю землі, з якої він вийшов, – мовила ще вона. [...] Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. [...]

XX

Довго простував маленький принц пісками, скелями й снігами і набрів зрештою на дорогу. А всі дороги проводять до людей.

- Добридень, – промовив він.
- Перед ним був садок, повний квітучих рож.
- Добридень, – відгукнулися рожі.

Маленький принц поглянув на них. Усі вони скидалися на його квітку.

- Хто ви? – спитав він, вражений.
- Ми – рожі, – відказали квіти.
- Он як... – сказав маленький принц.

І почувся дуже нещасливим. Його квітка запевняла його, що вона на всьому світі одна така. А ось тут буяло п'ять тисяч таких самих квіток, лише в одному саду!

«Як би вона досадувала, коли б побачила це! – помислив маленький принц. – Вона б страшенно закахикала і вдала, що помирає, аби лише не стати смішною. А мені довелося б удавати, ніби я доглядаю її, бо ж інакше, аби принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «А я гадав, що маю такий скарб – єдину в світі квітку, а то звичайнісінька рожа. Проста рожа і три вулкани заввишки до колін, і то один з них погас, певне, назавжди – цього замало, щоб величати себе принцом...»

Він упав на траву й заплакав.

XXI

Отоді-то й показався лис.

– Добридень, – мовив лис.

– Добридень, – звичайненько відказав маленький принц і озирнувся, та нікого не побачив.

– Осьдечки я, – озвався голос, – під яблунею.

– Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний!

– Я лис, – відповів той.

– Пограйся зі мною, – попрохав маленький принц. – Мені так журно...

– Я не можу з тобою гратися, – мовив лис. – Я не приручений.

– О, даруй, – сказав маленький принц. Але подумав і додав:

– А що означає – приручити? [...]

– Це поняття давно забуте, – мовив лис. – Воно означає: прихилити до себе...

– Прихилити до себе?

– Авжеж, – мовив лис. – Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

– Я вже трошки розумію, – проказав маленький принц. – Є одна рожа... мабуть, вона мене приручила... [...]

Лис замовк і довго глядів на маленького принца. А потім попросив знову:

– Будь ласка... приручи мене! [...]

– А що для цього треба зробити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відказав лис. – Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив о тій самій порі, – попросив лис. – Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я узнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... [...]

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

– О, я плакатиму по тобі.

– Сам винний, – мовив маленький принц. – Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти жадавав, щоб я тебе приручив...

– Авжеж, – згодився лис.

– Але ж ти плакатимеш! – мовив маленький принц. – Виходить, ти нічого не вигадав.

– Вигадав, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

– Піди ще поглянь на рожі. Ти зрозумієш, що твоя рожка – єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на рожі.

– Ви нітрохи не схожі на мою рожу, – мовив він їм. – Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він – єдиний в усьому світі.

Рожі дуже зникливі.

– Ви дуже гарні, але порожні, – сказав іще маленький принц. – Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою рожу подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрити її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо нищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводились метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась і навіть як замовкала. Рожка ця – моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

– Прощай... – мовив він.

– Прощай, – відповів лис. – Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

– Найголовнішого не побачиш очима, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Твоя рожка дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

– Моя рожка дорога мені... – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Люди забули цю істину, – мовив лис, – але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою рожу.

– Я відповідаю за свою рожу, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. [...]

XXIV

Збіг тиждень із дня моєї вимушеної посадки... [...]

– О, – сказав я маленькому принцові, – твої розповіді дуже цікаві, але я ще не полагодив свого літака, мені нема чого пити, і я теж був би щасливий, аби міг просто піти до криниці!

– Мій приятель лис... – почав він.

– Хлопче, мені вже не до лиса!

– Чому?

– А тому, що доведеться сконати від спраги...

Він не зрозумів мене і заперечив:

– Добре, коли є приятель, навіть якщо треба сконати. От я, я дуже радий, що приятелював із лисом...

«Він не усвідомлює, яка велика небезпека. Він ніколи не зазнавав ні голоду, ні спраги. Йому досить трошки сонця...» – помислив я.

Проте він поглянув на мене і відповів на мої думки:

– Мені теж хочеться пити... пошукаємо колодязя...

Я втомлено розвів руками: це безглузда – шукати навмання в безкрайній пустелі колодязя. І все ж ми рушили в дорогу.

Довгий час ми йшли мовчки: нарешті спочило, в небі спалахнули зорі. Від спраги мене трохи лихоманило, і я бачив їх наче вві сні. А в пам'яті все лунали слова маленького принца.

– Отже, і ти знаєш, що таке спрага? – спитав я.

Та він не відповів на моє запитання. Він сказав просто:

– Вода буває потрібна й серцю...

Я не збагнув його слів, але промовчав. Знав, що розпитувати його не слід.

Він утомився. Сів на пісок. Я опустився поруч. Помовчали. Потім він мовив:

– Зорі прегарні, бо десь там є квітка, хоч її й не видно звідси...

– Авжеж, – відповів я, дивлячись на піщані брижі, осяяні місяцем.

– Пустеля гарна... – додав він.

Це правда. Мені завше подобалося в пустелі. Сидиш на піщаній дюні. Нічого не видно. Нічого не чути. І все ж серед цієї тиші світиться щось...

– Знаєш, чому гарна пустеля? – спитав маленький принц. – Десь у ній ховаються джерела. [...]

XXVI

Неподалік від колодязя збереглися руїни давнього кам'яного муру. Наступного вечора, скінчивши з роботою, я вернувся туди і ще здалеку побачив, що маленький принц сидить на краю муру спустивши ноги. І почув його голос:

– Хіба ти не пам'ятаєш? Це було зовсім не тут.

Очевидно, хтось йому відповідав, бо він заперечив:

– Ні, ні! Саме цього дня, тільки не в цьому місці.

Я наближався до муру. Але нікого більше я там не побачив. А проте маленький принц знову мовив комусь:

– Атож, на піску ти побачиш, де мої сліди починаються. Тобі доведеться лише заждати мене. Сьогодні вночі я туди прийду.

До муру лишалося двадцять метрів, але я так само нікого не бачив.

По недовгій мовчанці маленький принц спитав:

– А в тебе добра отрута? Ти певна, що я недовго мучитимусь?

Я зупинився, і серце мені стислося, але я досі ще нічого не розумів.

– Тепер іди, – мовив маленький принц. – Я хочу стрибнути вниз.

Тоді я опустил очі і аж підскочив! Під муром, звівши голову до маленького принца, згорнулась жовта гадючка, від укусу якої людина гине за тридцять секунд. Намацуючи в кишені револьвера, я бігом кинувся до неї, але, почувши шурхіт моїх кроків, гадюка тихо, мов змеженілий ручай, заструмувала по піску і з ледве чутним металевим дзвоном заповзла поміж каміння.

Я підбіг до муру саме вчасно, щоб підхопити на руки маленького принца, білого мов сніг.

– Що за витівки! Ти вже забалакуєш із гадюками!

Я розв'язав золотого шарфа, який він постійно носив. Змочив йому скроні і відпоїв водою. Але я не зважувався більше ні про що розпитувати.

Він поважно глянув на мене і оббив мою шию руками. Я почув, як тіпається його серце, мов у підстреленої пташки. Він сказав мені:

– Я радий, що ти знайшов, у чому там був клопіт із твоєю машиною. Тепер ти можеш вернутися додому.

– Звідки ти знаєш?

Я саме збирався сказати йому, що над усі сподівання таки полагодив літака!

Він нічого не відповів на моє питання, сказав лише:

– Я теж сьогодні вертаюся додому.

Потім додав журно:

– Це куди далі... це багато важче... [...] Сьогодні вночі минає рік. Моя зірка саме над тим місцем, де я упав рік тому...

– Слухай, хлопче, адже вся ця історія з гадюкою, з побаченням і з зіркою – це просто лихий сон, еге ж?

Але він не відповів. Сказав лише:

– Найголовнішого не побачиш очима...

– Це як із квіткою. Як ти любиш квітку, що росте десь на далекій зірці, вночі тобі любо дивитися на небо. Всі зорі розквітають.

– Авжеж.

– Це як із тією водою. Коли ти дав мені напитися, вода була наче музика... а все та корба й віршовка... пам'ятаєш?.. вода була чудова.

– Вночі ти подивишся на зорі. Моя зірка дуже маленька, я не можу тобі й показати, де вона. Та це й краще. Вона буде для тебе просто одна з численних зірок. І тобі подобатиметься зорювати... Всі зорі стануть тобі за приятелів. І потім я тобі дещо подарую...

І він засміявся.

– О хлопче, хлопче, як я люблю цей твій сміх!

– Оце й буде мій подарунок... це буде, як із тою водою...

– Що ти хочеш сказати?

– У кожної людини свої зорі. Для одних, тих, хто подорожує, вони дороговказ. Для інших це просто маленькі вогники. Для вчених зірки – наукова загадка. Для мого ділка вони золоті. Але всі ці зорі німі. А ти матимеш такі зірки, яких більше ні в кого немає...

– Як це розуміти?

– Я житиму на одній із зірок, я там сміятимусь, і коли ти подивишся вночі на небо, це буде так, наче всі зорі сміються. Ти матимеш зорі, що вміють сміятися!

І він сам засміявся.

– І коли ти втішишся (а втіха таки приходить), ти будеш радий, що познайомився зі мною. Ти завше будеш моїм другом. Тобі захочеться посміятися зі мною. Тоді ти відчиниш вікно, і тобі буде приємно... І твої приятелі будуть неабияк здивовані, що ти смієшся, глядячи на небо. А ти їм скажеш: «Так, так, зорі завше викликають у мене охоту сміятися!» І вони подумають, що ти несповна розуму. Ось яку капость я тобі втну...

І він знову засміявся.

– Це буде так, наче замість зірок я дав тобі безліч дзвіночків, що вміють сміятися...

І він знову засміявся. Потім знову споважнів:

– Знаєш... сьогодні вночі... краще не приходь.

– Я тебе не залишу.

– Я матиму такий вигляд, наче мені зле... Наче я вмираю. Так уже воно буває. Не треба, щоб ти це бачив... [...]

Тої ночі я не помітив, як він пішов. Він тихо вислизнув. Коли я наздогнав його, він ішов прудко й рішуче.

– А, це ти... – тільки й сказав він мені.

І взяв мене за руку. Але щось іще його тривожило.

– Даремно ти так учинив. Тобі буде боляче. Я буду наче неживий, а насправді це буде не так... [...]

Я не міг ворухнутися.

Неначе жовта блискавка майнула біля його ніг. Якусь мить він стояв непорушно. Не закричав. Потім упав – повільно, як падає дерево.

Повільно й нечутно, бо пісок приглушує звуки.

XXVII

І от збігло вже шість років... Я ще нікому не розповідав цієї історії. Коли я повернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живого й здорового. Важко було в мене на душі, але я казав їм:

– Це просто втома...

І все ж потроху я заспокоївся. Тобто... не цілком. Але я добре знаю: він на свою планетку повернувся, бо коли розвидніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... А ночами я люблю слухати зорі. Немов п'ятсот мільйонів дзвіночків... [...]

І якщо до вас підійде золоточубий малий хлопчик, який сміється і не відповідає на ваші питання, ви одразу здогадаєтесь, хто це такий. Тоді – будь ласка – розвійте мою журу, мерщій напишіть мені, що він вернувся.

З французької переклав Анатоль Перепадя

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

1. Розкрийте зміст основних символів казки-притчі «Маленький принц».
2. Визначте основні проблеми філософської казки «Маленький принц».
3. Чому малюк вирішив покинути свою планету?
4. Визначте коло життєвих цінностей мешканців астероїдів, у яких гостює Маленький принц.
5. Чим дорослі, на думку А. Сент-Екзюпері, різняться від дітей?
6. Чи була подорож на Землю важливою для принца? Чому?
7. Розкажіть про зустріч пілота і Маленького принца.
8. Пригадайте реакцію Маленького принца, коли він побачив ціле поле троянд. Поясніть його відчуття у цю мить.
9. Чому Маленький принц сумував за своєю рідною планетою? Які цінності існують на його планеті?

Діяльнісний компонент

1. Яким ви уявляєте Маленького принца? Розкрийте його характер.
2. Схарактеризуйте взаємини Маленького принца і його троянди.
3. Як розкривається у казці А. Сент-Екзюпері проблема «дорослі – діти»?
4. Доведіть, що твір А. Сент-Екзюпері – притча.
5. Проаналізуйте морально-філософський зміст казки-притчі «Маленький принц».

Ціннісний компонент

1. Поясніть, як ви розумієте слова сучасника А. Сент-Екзюпері П'єра Декста: «Вимоги, які пред'являє Сент-Екзюпері до людей, занадто великі, занадто піднесені для суспільства, в якому він жив». Чи погоджуєтесь ви з цією думкою?
2. Порівняйте мету жанру притчі в Новому Заповіті і в казці А. Сент-Екзюпері «Маленький принц»
3. Спробуйте наповнити власним змістом фразу: «Найголовнішого не побачиш очима».
4. Поясніть своє розуміння символічного фіналу казки-притчі «Маленький принц».
5. У чому, на вашу думку, полягає актуальність казки-притчі «Маленький принц» для сучасного читача? Аргументуйте свої міркування.

Інформаційно-цифрова компетентність

Складіть цикл мотиваторів на матеріалі афоризмів з казки-притчі А. Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Громадянська та соціальна компетентності

У кожного з нас є своя планета. Назвіть три головні цінності, які існують на вашій планеті. Обґрунтуйте відповідь.

Обізнаність та самовираження у сфері культури

1. Уявіть, що ви у музеї, присвяченому Маленькому принцу. Які експонати, на вашу думку, є в цьому музеї? Які сувеніри на згадку можна придбати після екскурсії по музею Маленького принца?
2. Приготуйте для Маленького принца кардмейкінг у подарунок. Поясніть, чому саме таку листівку ви створили.

Екологічна грамотність і здорове життя

Що я можу зробити для своєї планети?

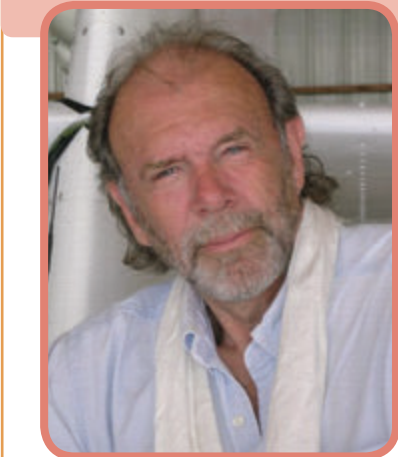
Індивідуальні завдання

1. Уявіть, що ви у музеї, присвяченому Маленькому принцу. Які експонати, на вашу думку, є в цьому музеї? Які сувеніри на згадку можна придбати після екскурсії по музею Маленького принца?
2. Приготуйте для Маленького принца кардмейкінг у подарунок. Поясніть, чому саме таку листівку ви створили.
3. Попрацюйте з хмаркою слів. Спираючись на ключові слова, схарактеризуйте символ троянди з притчі.

Річард Бах

(нар. у 1936 р.)

Американський письменник, філософ, публіцист, за професією – льотчик, віддалений нащадок генія німецької музики Йоганна Себастьяна Баха. Навчався в Університеті Лонг-Біч штату Каліфорнія. Служив у військово-повітряних силах США на тактичних винищувачах, кілька років працював пілотом-каскадером і авіаконструктором, одночасно публікував статті з проблем авіації в журналах. Більша частина його життя пов'язана з невеликими «прогулянковими» літаками полегшеної конструкції. Не раз вирушав у далекі ризи-

ковані подорожі, потрапляв в аварії і знову літав.

Книги письменника об'єднують дві найголовніші риси: це автобіографічність і тема польоту. В усіх його творах багато місця відведено небу, часто використовується образ літака як спосіб розкриття думки. Письменнику вдалося в 16 книгах оспівати всі можливі стадії польоту: від здійснення душі до бойового вильоту американського винищувача.

Повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон»

Всесвітню письменницьку славу Р.Баху принесла повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон», опублікована в маловідомому журналі у 1970 р. Невдовзі повість вийшла окремим виданням, її перекладено багатьма мовами, книга побила всі видавничі рекорди. Її читали в Америці, в Європі, в Австралії. Невеликий твір, який називали філософською казкою, став маніфестом безмежної духовної свободи, містив у собі заклик повернення до основ загальнолюдської моралі.

Як стверджує сам Р. Бах, ідея твору була нав'язана йому чайками, коли він прогулювався морським берегом. Письменник почув таємничий голос,

який промовив назву його майбутньої книги: «Чайка Джонатан Лівінгстон».

Книга ця про незвичайну істоту, яка вчилася мистецтва життя і мистецтва польоту. Твір складається з трьох частин. Перша частина зображує духовне пробудження Чайки Джонатана Лівінгстона, який прагне змінити своє життя та не вдовольняється подіями буденного життя. Джонатан цілком віддається вивченню польоту як мистецтву і способу буття, а не як способу переміщення у просторі для здобуття їжі. Після вигнання зі Зграї Лівінгстон веде життя відлюдника, повністю віддаючись вдосконаленню майстерності польоту. З відмовою від усього старого Джонатан закінчує своє земне існування.

Друга частина присвячена зображенню прекрасних Небес, які допомагають Джонатану зрозуміти головне: його можливості безмежні. У новому світі він знаходить своїх справжніх братів, справжню Зграю, знайомиться з мудрою чайкою-старійшиною – Чіангом, який стає наставником Джонатана і вчить його переміщатися зі швидкістю думки у просторі і часі. У процес пізнання залучаються не тільки тіло, інтелект, але й дух, тому наблизитись до знань, за Р. Бахом, – це означає здобути цілісність, досконалість.

У третій частині твору Джонатан приймає рішення повернутися з пташиного Раю на Землю, щоб навчити бажаючих майстерності польоту і пробудити в них прагнення до досконалості. Незабаром він передає роль наставника першому учневі Флетчеру Лінду, а сам залишає земний світ заради подальшого шляху вдосконалення. Твір закінчується символічною сценою вічного польоту – пізнання-любові.

Образ Чайки Джонатана Лівінгстона, який намагається донести до нас Бах – це образ сильної і сміливої особистості, вільної і світлої істоти. Ім'я для своєї славетної Чайки письменник запозичив у реальної лю-

дини – відважного американського льотчика 30-х років ХХ ст. Джонатана Лівінгстона, який не боявся висоти.

Незважаючи на невеликий обсяг твору, Р. Бах уміщає в нього величезний етап становлення особистості. Розвиток Джонатана можна відстежити з початку до кінця. Ось він зовсім ще неоперене пташеня, що вперто йде до поставленої мети. А ось він уже особистість, що досягла неймовірних висот розвитку і мудрості. Шлях героя – це шлях до свободи і безмежних можливостей людської особистості. Для висвітлення цієї ідеї письменник обрав саме образ птаха, тому що тільки в польоті можливо уявити абсолютну, безмежну свободу.

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
«Чайка Джонатан Лівінгстон»

З молодості Чайку Джонатана бентежить безглуздість і вузькість існування птахів, стурбованих лише щоденною боротьбою за їжу. Джонатан не хоче бути таким, як усі, намагається пізнати основу вічного життя, зрозуміти, що таке доброта і любов. Осягнення істини і досягнення досконалості герой здобуває наполегливою працею.

Композиція твору, яка складається з трьох частин, відображує три сходинки духовного вдосконалення Джонатана Лівінгстона:

I – усвідомлення істини, ідеї свободи;

II – досягнення досконалості;

III – прагнення поділитися знанням вищої істини з учнями, щоб вони також втілили ідею Великої Чайки – всеосяжну ідею свободи.

В образі Чайки Джонатана Лівінгстона втілено прагнення до високої мети. Джонатан своїм життям показує, як потрібно жити.

Художній конфлікт повісті відбувається між сірою Зграєю і вигнанцем Джонатаном, а у третій частині твору – між Зграєю і сімома учнями Чайки Лівінгстона. Цей конфлікт розкривається через протиріччя батьки – діти, «низькі» турботи – прагнення до високого, невігластво – жага знань, злість – філософське розуміння доброти і любові.

Ознаки притчі у творі. Як тільки не визначала критика жанрову своєрідність цього твору: притча, філософська казка, поема у прозі. І все-таки за жанром повість «Чайка Джонатан Лівінгстон» наближається саме до притчі, тому що в алегоричній формі пояснює складні соціальні і філософські проблеми, містить багато істин, мораль і навчає доброти.

Повість Р.Баха – це філософська метафора людського буття. Під виглядом зграї чайок письменник описує соціум, людське суспільство, його нещасття, безглузду боротьбу за їжу і за місце під сонцем. Та завжди знайдеться особлива чайка, що проводитиме свої дні не в пташиній метушні і турботах про земне, а в небі, для якої головне – політ.

Герої твору, не виключаючи Чайки Джонатана, намальовані дуже схематично і мало індивідуалізовані, що в цілому відповідає жанру притчі: наставник Салліван і старий Чіанг – втілення мудрості, вигнанець Флетчер Лінд – сильний, спритний, Мартін Вільям – непомітний і маленький, Клерк Мейнгард – зі зламаним крилом, Чарльз-Роланд – здивований, щасливий, повний рішучості. Дуже важлива деталь, що чайки здобувають ім'я та прізвище тільки тоді, коли Зграя проганяє їх, адже саме в цей момент вони здобувають свою індивідуальність і безсмертну душу.

Очевидні євангельські мотиви у творі: вигнання та обрання, смерть та воскресіння, проповідь, чудеса, учні-апостоли.

У притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон» світ, який дає особистості можливість вдосконалюватися, названий Небесами, але, як натякає автор, і Небеса – не межа у досягненні досконалості.

31 серпня 2012 р. легкомоторний літак, за штурвалом якого був письменник, потрапив у авіакатастрофу. Р.Бах отримав складну черепно-мозкову травму і переломи, довго лікувався. Досвід близької зустрічі зі смертю надихнув письменника на закінчення четвертої частини своєї відомої повісті-притчі. Що ж, чекатимемо продовження історії Чайки Джонатана!

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

(Уривок)

*Справжньому Джонатану-чайці,
що живе в кожному з нас.*

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить – і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах – чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь наструнчився в болісному зусиллі – ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дибки, він заляк у повітрі і впав.

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче і не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту – це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон – який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти все повільніше, а потім спинитися на місці, – був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, – хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне – їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скося на те, як Джонатан з ранку до

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
«Чайка Джонатан Лівінгстон»

вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою – як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

Він ніяк не міг збагнути – чому, літаючи на висоті, меншій за напіврозмах його крил, він може триматися в повітрі довше і без будь-яких зусиль? Його плавна посадка в низькому польоті завершувалася не гуч-

ним плюскотом при зануренні лап у воду, як зазвичай, а появою довгого пінного сліду, що тягнувся за тілом Джонатана, щойно він, підібгавши лапи, торкався води. Коли ж він почав сідати з підібганими лапами на берег, а потім міряти кроками довжину сліду, його батькам це вельми не сподобалося.

– Чому, Джоне, чому? – питала мати. – Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти – це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

– Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

– Бачиш, Джонатане, – мовив батько зовсім не сердито, – скоро зима. Рибальські човни будуть виходити в море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти – це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, – подумав він нарешті – і рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. – Весь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинивсь у морі сам-один – голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту – і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Злетівши на тисячу футів угору, він щосили замахав крилами, стрімко шугонув униз і зрозумів, чому чайки складають крила, коли йдуть на стрімку посадку. Через шість секунд він уже летів зі швидкістю сімдесят миль за годину, зі швидкістю, при якій крило втрачає рівновагу в русі.

Знову та й знов те саме. Хоч як він пильнував, аби не розслабитись, – на великій швидкості сили полишали його, і він губив рівновагу.

Підйом на тисячу футів. Стрімкий ривок уперед, потім – униз, відчайдушний змах крил, вертикальне падіння. А потім – і так щоразу – його ліве крило завмирало на підйомі, він хилився набік, припиняв махати правим крилом і, безладно перевертаючись у повітрі, кулею мчав униз.

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
«Чайка Джонатан Лівінгстон»

Він ніяк не міг здолати цей підйом на великій швидкості. Він зробив десять спроб – і всі десять разів, коли швидкість перевищувала сімдесят миль за годину, втрачав рівновагу і стрімголов летів у воду.

Річ у тім – зрозумів він нарешті, коли вже був мокрий як хлющ, – річ у тім, що на великій швидкості слід тримати крила непорушно: можна махати крилами лише доти, поки швидкість не перевищує п'ятдесяти миль за годину.

Тоді він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, – стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів – а це вже була ніч, – він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар зтягнув його у глибіню, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишей, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, – жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер – так пообіцяв самому собі – він буде звичайною чайкою. Так буде краще для всіх.

Він насилу відірвався від темної води і полетів до берега, радий, що навчився берегти сили в низькому польоті.

«Та ні, що це я, – схаменувся він. – Це все в минулому. Я мушу забути все, чого навчився. Я просто чайка, я такий, як усі інші чайки, і літатиму, як вони». І він із болісним зусиллям піднявся на сто футів угору та чимдуж замахав крилами, кваплячись до берега.

Тепер, коли він вирішив бути просто звичайною чайкою у Зграї, йому полегшало – адже розірвано пута, якими він сам себе зв'язав. Не буде більше ніякого навчання, не буде боротьби – отже, не буде й поразок. І як хороше ні про що не думати, просто летіти в темряві, летіти до берегових вогнів...

«Темно! – раптом пролунав той самий тривожний голос. – Чайки не літають, коли темно!»

Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, – думав він. – Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі – все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати в пітьмі, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми – все зникло безслідно.

Короткі крила. Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, – це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, – це скласти крила, так, щоб у польоті ворухити самими кінчиками! Короткі крила!»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвили не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов kindжали, виставив назустріч вітру – і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко долати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил – і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця.

І, дивлячись примруженими очима в лице пітьмі та вітру, він відчув шалену радість. «Сто сорок миль за годину! І все під контролем! Якщо я почну піке з п'яти тисяч футів, а не з двох, – цікаво, з якою швидкістю?..»

Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх звійв могутній стрімкий вітер. Але він не картав себе за те, що порушив слово. Ці клятви – для чайок, що згодні бути звичайними чайками. А той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, не може зв'язувати себе такими обітницями.

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубому тарелі, а Зграя за сніданком – хмаркою летких порошинок.

Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості – був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря.

Спустившись на чотири тисячі футів, він досяг граничної швидкості, і вітер постав проти нього, мов щільна пульсуюча запона, що перешко-

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
«Чайка Джонатан Лівінгстон»

джала йому рухатися швидше. Він летів прямо чимдалі вниз, зі швидкістю двісті чотирнадцять миль за годину. Якщо випростати крила зараз, на такій швидкості, то його розірве на мільйон шматків, і він розумів це дуже добре. Але ж швидкість – це могуття, швидкість – це радість, швидкість – це просто краса!

Він почав виходити з піке на висоті тисячу футів, і кінчики його крил залопотіли й зігнулися під шаленим вітром, а рибальський човен і зграя чайок кудись зникли – і раптом вирости просто в нього перед очима, затуливши собою шлях.

Він не міг зупинитися; навіть не знав, як повернути на такій швидкості. Зіткнення – це смерть.

І тому він заплющив очі.

І сталося так, що того ранку, на світанні, чайка Джонатан Лівінгстон вривався просто у Зграю, що спокійно снідала, – влетів як вихор, на швидкості двісті чотирнадцять миль, із заплющеними очима! Та, мабуть, Чайка Доли йому всміхнулася – ніхто не загинув.

Коли ж він знову підвів голову до неба, то все ще мчав зі швидкістю сто шістдесят миль за годину. А коли зменшив швидкість до двадцяти миль і нарешті зміг випростати крила, рибальський човен уже здавався малою цяткою в морі – за чотири тисячі футів від нього!

Перше, що він подумав: це триумф! Гранична швидкість! Двісті чотирнадцять миль за годину – для чайки! Це прорив, це велика, вирішальна мить в історії Зграї, а для чайки на ім'я Джонатан – це початок нового життя. І він продовжив своє тренування на самоті, він склав крила і пішов у піке з висоти вісім тисяч футів – і відразу збагнув, як робити поворот!

Тепер він знав, що досить тільки на одну частку дюйма змінити положення однієї пір'їни на кінчику крила – і можна плавно, красиво повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів, що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на Землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками і літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж.

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втомився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертву петлю, а потім ще й швидкий переворот – а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, – думав він про свій Прорив, – вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів – а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими – сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було – чекали на нього.

– Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани – це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, – подумав Джонатан, – сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

– Джонатане Лівінгстон, – мовив Старійшина, – стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

– ...За своє неподобне легкодумство, – гудів урочистий голос, – за те, що спалює гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Склеях.

– ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапостило. Життя – це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілився подати голос.

– Легкодумство? Браття мої! – вигукнув він. – Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити – щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

– Ти нам більш не брат, – нарешті промовили чайки одна по одній, а потім з поважним виглядом затулили собі вуха і повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінгстон провів рештку свого життя на самоті, але від Далеких Склеї він улетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, – це не самотність, а те,

що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може

В. Єрко. Ілюстрація до повісті
«Чайка Джонатан Лівінгстон»

зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і проривався до світлого чистого неба – у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати з сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягара й тому прожив довгий щасливий вік.

...Вони прилетіли якось надвечір, коли Джонатан спокійно ніжився у своємулюбому небі. Дві чайки, що з'явилися біля його крил, осяяли темну небесну височінь, мов дві чисті зорі. Та ще більшим дивом було їхнє мистецтво польоту: вони ледь не торкалися Джонатана кінчиками крил, проте весь час лишалися на відстані рівно один дюйм.

Не озвавшись ні словом, Джонатан загадав їм випробування, яке було не під силу жодній чайці. Він зігнув крила і зменшив швидкість до тієї межі, за якою настає неминуче падіння. Два осяйні птахи плавно рушили за ним. Вони знали, що таке повільний політ.

Тоді він склав крила, нахилився вбік і ринув у піке зі швидкістю сто дев'яносто миль за годину. Вони помчали слідом, ні на мить не втрапивши рівноваги.

Насамкінець він на тій самій швидкості зробив довгий вертикальний переворот. Вони, всміхнувшись, зробили те саме.

Він повернувся в горизонтальний політ і довго мовчав, перш ніж заговорити.

– Непогано, – нарешті мовив він. – Хто ви?

– Ми з твоєї Зграї, Джонатане. Ми твої брати.

Сила та спокій вчувалися в кожному слові.

– Ми прилетіли, щоб забрати тебе у височінь, щоб забрати тебе додому.

– Ні дому, ні Зграї немає в мене. Я Вигнанець. І ми зараз летимо на вершину Великої Гори Вітрів. На кількасот футів я ще підніму своє старе немічне тіло – та вище злетіти не можу.

– Можеш, Джонатане. Ти ж навчився. Одне навчання скінчено, і настав час починати інше.

І таїна, що неясно світила чайці Джонатану крізь роки всього життя, в цю мить постала перед ним у сліпучому блиску розуміння. Вони мали рацію. Він може злетіти вище, і настав час повертатися додому.

Він востаннє кинув погляд на обрій, озираючи срібну царину, що відкрила йому свої чари.

– Я готовий, – сказав він.

І Джонатан Лівінгстон, злетівши у височінь із двома зоряними птахами, розтанув у темному просторі небес.

З англійської переклала Дарія Радієнко

Працюємо з текстом

1. Поясніть, як ви розумієте епіграф до твору: «Справжньому Джонатану-чайці, що живе в кожному з нас».
2. Чому Джонатан не хоче бути таким, як усі?
3. Чому Джонатан хоче змінитися після розмови з батьками?
4. За що Джонатана вигнали зі Зграї?
5. Схарактеризуйте головного персонажа твору Р. Баха. Чим привабливий образ Джонатана?
6. У чому, на думку Р. Баха, полягає сенс життя людини?
7. Розкрийте сутність художнього конфлікту повісті.
8. Доведіть, що твір «Чайка Джонатан Лівінгстон» – це притча.
9. Які євангельські мотиви вгадуються у творі Р. Баха?
10. Чи можна притчу Річарда Баха поставити в один ряд з «Маленьким принцом» А. де Сент-Екзюпері?
11. Висловіть своє ставлення до Чайки Джонатана. Аргументуйте свою думку, наведіть відповідні цитати з тексту твору.
12. Який епізод притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон» вам найбільше запам'ятався? Чому?
13. Чого навчає твір «Чайка Джонатан Лівінгстон»?
14. Поміркуйте, що допомогло притчі Р. Баха здобути масову популярність.
15. Випишіть із повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» декілька висловів, що, на ваше переконання, є важливими в розкритті головної думки твору. Поясніть, чому саме ці фрази ви обрали.
16. До яких думок спонукало вас знайомство з притчею Р. Баха?

Індивідуальні завдання

1. Висловіть своє ставлення до Чайки Джонатана, порівняйте себе з героєм Р. Баха, заповнивши таблицю:

Риси характеру	Власиве мені (+, -, ?)	Власиве герою (+, -, ?)

2. Напишіть твір-роздум або есе на тему: «У кожному з нас живе Чайка».
3. Розгляньте філософські ілюстрації до притчі відомого майстра української книжкової графіки В. Єрка. Чи подобаються вони вам? Спробуйте створити свій цикл ілюстрацій за мотивами повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон».
4. Створіть мотиватори за цитатами твору Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон».
5. Складіть оповідання про планету крилатих людей.
6. Поглибити свої знання про життя й творчість Р. Баха можна, завітавши на офіційний сайт письменника: <http://richardbach.com>.

Марина Аромштам

(нар. у 1960 р.)

Відома російська письменниця, журналіст, талановитий педагог, спеціаліст з дитячого читання, автор популярних книг про виховання, художніх творів для дітей і підлітків, лауреат багатьох престижних літературних премій, мати двох синів. Здобула освіту вчителя початкових класів, протягом 19 років працювала у школі, вела експериментальний клас, захистила кандидатську дисертацію з педагогіки. З 2000 р. працювала головним редактором газети «Дошкільна освіта». З грудня 2011 р. займає посаду головного редактора

сайту «Папмамбук» – для тих, хто читає дітям. Перші художні твори М. Аромштам – оповідання з циклу «Волохата дитина» – були опубліковані у 2007 р. в журналі «Кукумбер».

Роман письменниці «Коли відпочивають янголи» удостоєна високих літературних відзнак. У Росії, на батьківщині автора, у 2008 р. книжка здобула Велику премію Національного дитячого літературного конкурсу «Заповітна мрія» на кращий твір для дітей середнього і старшого дошкільного віку, до того ж, перше місце їй присудило саме дитяче журі. А у Європі роман поповнив список видатних книг світу «Білі ворони – 2011», який складає Мюнхенська міжнародна дитяча бібліотека.

Роман «Коли відпочивають янголи»

«Коли відпочивають янголи» – книжка надзвичайно щира, яка правдиво, відверто і зворушливо розповідає про сучасну школу, сучасних учнів та досвід учителювання, заснований на принципах гуманної педагогіки. Роман написаний з гумором, іронічно, та є в ньому і світлий сум. Це розповідь дівчинки-школярки Аліни, що перемежовується уривками зі щоденника її вчительки Марсем. Особливість твору в тому, що представляється подвійний – дитячий і дорослий – погляд на одні й ті ж самі події, на один світ. Письменниця говорить про те, що її книга реальна, прототипи героїв взяті з життя, ситуації теж.

Образ Аліни. Основний оповідач роману – школярка Аліна, яку на початку історії відводять до першого класу. Аліна – особлива дитина, недарма вона не зійшлася характерами з першою вчителькою Тетяною Володимирівною, яка, наприклад, учнівські букети ставить у відро для миття підлоги, ображаючи першокласників своєю неувагою, або виставляє на суд усього класу малюнок Аліни уставайлика-дідуся, підкреслюючи, що в природі не існує ляльок з бородою. З перших днів навчання Аліна

поводиться по-особливому, відстоюючи своє право бути живою людиною, а не механічним солдатиком, готовим до виконання вимог.

Дівчинку виховують мама і дідусь. Батько Аліни – математик, живе у Франції. Роман починається роздумами юної героїні про те, що все могло скластися інакше, якби поруч був тато. Однак величезну роль у формуванні характеру Аліни відіграє мудрий, витриманий, спокійний дідусь, який знаходить підхід до онучки в будь-якій ситуації, відчуває, чого дівчинка потребує найбільше.

Потрапивши у клас до Марсем, Аліна змінюється, стає кращою ученицею, відвертою, чуйною, щирою, сильною, бере активну участь у житті класу. М. Аромштам зображує душу маленької школярки, в якій зовсім не дитячі міркування про складні життєві проблеми.

Учителька Марсем. Один із головних персонажів книги «Коли відпочивають янголи» – «нестандартна» вчителька початкових класів Маргарита Семенівна або ж, як її називають у школі, Марсем. Маргарита Семенівна зовсім не ідеальний педагог. Вона навіть вважає безглуздими усталені педагогічні цінності: наприклад, обов'язково любити дітей. Бо як їх любити в ті моменти, коли вони навмисне щось чудять? Марсем чесно та відкрито, з самоіронією фіксує в щоденнику свої роздуми і переживання, викликані поведінкою її першокласників і своєю реакцією на їхні вчинки. І хоча у своїх записах Марсем зізнається, що не любить дітей, що вони «поросята», що інколи їй хочеться їх «вбити і розвісити по ліхтарях», та насправді вона віддає учням усю себе, вміє їх заохотити до навчання та вкласти у них правильні думки.

Марсем – персонаж симпатичний своєю непередбачуваністю: відверта, різка, допитлива, вона не так виховує дітей, як співіснує з ними, вивчаючи їхній внутрішній світ. Її недарма вважають педагогом з особливим підходом. Вона намагається «бачити на три метри вглиб дитини» і використовує нестандартні методи. Наприклад, влаштовує своєрідне «реаліті-шоу» – похід для хлопців-«принців» на володаря «жабастих» істот Чорного Дрегона, бо яке то життя без подвигів і героїзму; для дівчат організовує бал, де попелюшки перетворюються на принцес; читає дітям історію про Короля Матіуша Першого – героя Януша Корчака, портрет якого висить у неї в класі як нагадування вищих педагогічних ідеалів. Робота для Марсем – не механічне виконання інструкцій, а, перш за все, бажання розвивати «внутрішній стрижень» кожного свого учня. Вона сприймає дітей як рівних, вони обговорюють проблеми і деякі уроки проводять, посідавши колом на килимі.

Марсем має вплив не тільки на формування характеру Аліни, а й на цілий клас. У кожного з дітей багато труднощів: тут і перша закоханість, зазвичай нерозділена, і сімейні негаразди – багато сімей перебуває на межі розлучення або за його межею, тут і поведінка нового учня Кравчика, і ситуація з валентинками. Проте всі ці труднощі долаються завдяки любові, турботі і творчій енергії Марсем.

М. Аромштам показує, як любити дітей, бачити їхні проблеми, як не просто вчити їх знань, умінь і навичок, а розкривати потенціал, природу.

Утім, роман «Коли відпочивають янголи» – аж ніяк не свідчення педагогічних перемог, радше – це правдива фіксація помилок та відкритих запитань вчительки ХХІ ст. Завершується книга найбільшим педагогічним провалом Марсем.

Конфлікт роману насамперед внутрішній – сумніви Марсем, чи правильно вона виховує своїх учнів, а також конфлікт «батьків і дітей».

Моральні проблеми та їх осмислення у творі. Книга «Коли відпочивають янголи» сповнена оригінальних думок і спостережень. Крім педагогічних у повісті порушується ще безліч моральних проблем – виховання духо-

І. Донець та М. Щетинська. Ілюстрація до роману «Коли відпочивають янголи»

вності у підростаючого покоління, зіткнення молодших школярів із дорослим життям, проблема «батьки і діти». Це книга про сімейні драми (Наталочка важко переживає розлучення батьків, намагаючись повернути до себе увагу), перше кохання (Аліна закохана в Ігоря, це перше серйозне почуття), вірність (Петрик відчуває

щирі почуття до Аліни, не перестає дружити з нею навіть після того, як вона не вибрала його у грі «Коровай»), надії (Марсем сподівається, що діти її класу навчатимуться керувати «бісами» в собі), пошуки шляху в житті та ін. У книзі немає ідеальних і бездоганних персонажів, проте вони не можуть не викликати співпереживання, вони справжні, психологічно переконливі.

Повчальна історія про садівника з лопатою і його ангела, яку Марсем розповідає дітям, на перший погляд здається казкою. У кожній людини є ангел, який відповідає за її вчинки. Якщо людина поводить себе правильно, вони відлітають вирішити інші важливі справи, і тоді на одну біду у світі стає менше. Якщо ж людина чинить погано, ангели повинні залишатися поруч – виправляти її капості. Не можна зв'язувати крила ангелів поганими вчинками. Красива історія про ангелів – духовно-моральний центр роману – налаштовує вихованців Марсем на дотримання вічних моральних цінностей: розуміння, терпіння, доброти, співпереживання, любові, допомоги ближньому.

Український контекст

Українською мовою роман переклав у 2011 р. відомий дитячий письменник Іван Андрусяк. М. Аромштам зізналась: їй дуже приємно думати, що її книжки перекладені й будуть читатися в Україні, адже будь-який письменник мріє про розуміння.

КОЛИ ВІДПОЧИВАЮТЬ ЯНГОЛИ

(Уривки)

3.

Є такий закон: треба любити свою першу вчительку. Усі діти підкоряються цьому закону. І Тетяна Володимирівна для цього закону дуже пасувала. Вона була гарною, в модній шкіряній спідниці та з нігтями, пофарбованими в маленькі жовтогарячі квадратики.

Але мені завадила відмінність характерів.

Першого вересня Тетяна Володимирівна привела нас у клас і веліла здати букети. Першокласники мають іти в школу з квітами. Це теж закон. Тому першого вересня в школі буває багато квітів. [...]

Ми склали квіти на стіл, а потім Тетяна Володимирівна поставила їх у відра для миття підлоги. Відра були приготовлені заздалегідь, і в них уже була налита вода. Лише два букети вона поставила на стіл у вази. На одному букеті сиділо велике пластмасове сонечко, а інший був прикрашений кольоровими бантами. І ще один букет – маленький, але в золотій обгортці – примостився в баночці на підвіконні.

Сьогодні дуже важливий день, сказала Тетяна Володимирівна, початок нашого шкільного життя. Це свято, тому ми будемо малювати квіти. І показала, що треба робити: намалювати крейдою на дошці вазу, а в ній – стеблинку. На стеблинці в шаховому порядку акуратно розташувалися листочки, схожі на овали, але з гострими носиками, а на кінці стеблинки – квітова голівка з круглою серединкою й рівненькими пелюстками. Трохи схоже на ромашку. Слід було прикрасити вазу візерунком, полічити, скільки в ній квітів, а потім підняти руку й сказати Тетяні Володимирівні. Я подивилася на дошку й зрозуміла, що не хочу так малювати. Чому я повинна малювати вазу, якщо мій букет сидить у відрі?

Дідусь не став купувати квіти в магазині, а привіз їх із дачі. Ці квіти виростила мама. Вона ростила їх усе літо, дбайливо просапуючи, підв'язуючи й нашіптуючи якісь слова. Може, про те, як необхідний мені фундамент для майбутнього життя. Мама казала, що квіти на клумбах особливі, тому що підуть зі мною в перший клас.

Тепер мої особливі квіти сиділи у відрі для миття підлоги разом з іншими букетами, і їм було тісно. [...] Це були айстри. Я знала, що «айстра» означає «зірка», а кошлаті голівки нагадують пучки світла, які зірки викидають у космос. У кожної зірки безліч променів, їх не можна полічити. Про безліч мені розповів дідусь. Він казав, це найголовніше в математиці й узагалі – в житті. Я вирішила намалювати величезне відро – таке велике, щоб квіти не почували тісноти. І в них мало бути багато пелюсток – не три, не чотири, а безліч – ніби це спалахи далеких зірок. [...]

Тетяна Володимирівна, однак, зовсім не зраділа. Вона сказала, що треба уважно слухати завдання. І ваза в мене якась дивна, безформна. Як бочка. Надалі мені слід намагатися бути акуратною. Тоді все вийде красиво. [...] Але сьогодні вона мені пробачає. Усю мою неакурат-

ність. Сьогодні свято, перше вересня, ми щойно почали вчитися, і в нас усе попереду.

Відтак був ще один урок малювання. Ми малювали уставайлика*. Треба було накреслити чотири кола – два великих і два маленьких – і полічити. А потім намалювати уставайлику обличчя і розфарбувати. Я добре вміла малювати кола й швидко виконала завдання. Тоді глянула на картинку й побачила, що намальованому уставайликові дуже самотньо. [...] І тоді я намалювала поруч із першим уставайликом ще двох – одного меншого й одного більшого. Вийшла ціла родина. Найбільшому уставайликові я намалювала бороду, щоб було видно: це уставайлик-дідусь, а поруч стоять уставайлик-мама й уставайлик-доня. [...]

Тетяна Володимирівна [...] поділилася з класом своїми підозрами:

– Аліна, певно, не вміє дивитися. Або в неї щось із очима. Якась хвороба. Ось що це таке?

Вона взяла олівець і показала на уставайлика-дідуса.

– Це борода, – сказала я тихо. За правилами я мала щось сказати.

– Ви чули? – якийсь час Тетяна Володимирівна схвально дивилася на клас, що за командою розвеселився, а тоді закликала учнів до мовчання. – Ви де-небудь бачили уставайлика з бородою? І я не бачила. Ні-ко-ли. Ми навчаємося в першому класі, і я поки що не ставлю вам оцінок. Але за цю бороду слід було б поставити двійку. [...]

Щоденник Марсем

...Я повісила над столом портрет Корчака. Чому? [...] Я була молода й дурна, коли повісила цей портрет. Я справді тоді вважала: ось вони, мої цінності. І збиралася впроваджувати їх у своєму класі. Я мріяла, як прийду й скажу дітям: беріть! Усе моє – ваше.

І одного чудового дня справді сказала: давайте придумаємо закони й будемо за цими законами жити. Дітям пропозиція здалася цікавою, і вони швидко – за два уроки – навігадували багато різних законів, записали їх на альбомний аркуш і здали мені... [...] Я вирішила заглибитися в зміст. І що далі читала, то виразніше розуміла: діти, яких я п'ять років учила прекрасному, доброму й вічному (із чотирьох рочків), – повні кретини. А можливо – навіть напевно – кретини не вони, а їхня вчителька. [...]

Я вирішила: треба спробувати ще раз. По-іншому. Я сказала: погляньте на цю фотографію. Це Януш Корчак. Фашисти відправили його в табір смерті разом із дітьми, і там вони загинули в газових камерах. Але це сталося, коли почалася війна. А до війни Корчак писав книжки й придумував для дітей свята. Він вигадав свято першого снігу. У цей день в інтернаті скасовувалися уроки, і всі – діти і дорослі – бігли на вулицю грати в сніжки.

Коли випаде сніг, ми теж улаштуємо таке свято. Хочете?

Діти хотіли. І я гадала, що успішно впроваджую цінності. Потрібно тільки дочекатися снігу. [...]

* Уставайлик – іграшка зі зміщеним униз центром ваги, яка неодмінно встає, скільки її не нагинай. Росіяни називають її «неваляшка».

Інший запис

Я ніколи не обзивала дітей. Ані крестинами, ані кимось ще. Тому що демократичні цінності зобов'язують поважати чужу особистість. А про себе я думала, що вони – мої перші, мої неповторні, мої незабутні й незамінні. Коли вони склали ці ідіотські закони, я просто впала у відчай. Що в мозку немає центру демократії. Що не можна послати туди електричний розряд і встановити в класі свободу, рівність і братерство. Ще я зрозуміла, що погано їх учила. Якщо вони придумали такі закони. І такі покарання. А до цього я вважала, що вчу їх добре. Що їм узагалі зі мною добре. Але виявилось, що їм часто бувало погано. Навіть тоді, коли я думала, що їм добре.

І я нічого не знаю про їхнє внутрішнє життя. Про те, що в них усередині. А це важливо. Це, може, найважливіше – думати про їхнє внутрішнє життя. Про те, як там усе відбувається. Може, центр демократії у них тому й не утворився: я почала не з того кінця.

І я тоді дала собі слово: коли в мене будуть «нові» діти, я почну інакше. Я взагалі стану іншою людиною. Не буду більше такою правильною й перевантаженою цінностями. Я буду вчитися здивлятися – щоб запримітити порухи внутрішнього життя. Можливо, їм чогось не вистачає для цього. Дорослої уваги. Моєї проникливої уваги. Гарне ж поєднання – «прониклива увага»? Щось на кшталт випромінювання, для якого тілесне – не перешкода.

А Корчак нехай висить над столом. Нехай дивиться, як у мене вийде. Як я буду грати з дітьми в ігри, які придумаю для них сама. Точніше, яким дозволю вирости з нашого спільного життя, з нашого непростого спільного буття...

[...]

10.

Пагорби були найкрасивішим місцем лісопарку, гордістю мікрорайону. Вони були доволі далеко від школи, і всі разом, класом, ми туди ще не ходили. Але знали: є пагорби.

І ось тепер із пагорбів повіяло вогкістю. Марсем почала мерзнути й загортатися в шалик, який спеціально для цього принесла з дому. Вона й нас закликала відчувати, як кімнату раз у раз накривають потоки незвично холодного, колючого повітря, що проникають у саме нутро: у пагорбах завелася Гнилизна.

«Гнилизна вражала прудкі прозорі струмочки, й ті застигали смердючими калюжами, добиралася до веселих ставків з рибами й бабками, і вони перетворювалися на згубні болота. У каламутній воді стоячих водойм з'явилися дивні липкі купки зеленуватих яєць. З вигляду вони скидалися на кладки жаб'ячої ікри, але були набагато більші й кепсько пахли. Коли весняне сонце відвідало пагорби й промені пробилися крізь твань, шкіряста оболонка яєць почала тріскати, випускаючи на світ дивних людиноподібних істот з бородавчастою шкірою й жаб'ячими лапами. Це були жабасті – холонокровні виплодки болотистої Гнилизни. Вони розмножилися й заселили пагорби. А тепер полювали на принцес».

«Їм потрібні принцеси, – тихо повторила Марсем і уважно на нас подивилась. – Я, здається, казала: наприкінці року ми збиралися влаштувати бал. Справжній. Усі дівчатка, як справжні принцеси, мають прийти в палац у довгих сукнях – точнісінько як у Попелюшки, коли вона вирушає знайомитися з принцом...»

Виявляється, йшлося про нас. Звісно, про нас! «Принцеси придуть на бал у гарних довгих сукнях, – Марсем повторила ці слова із задоволенням. Алу тут їй прийшла нова, більш «правильна» думка. – А може, вони придуть на бал замазурами, у своєму старому брудному одязі, й перетворяться на принцес просто на очах у всіх». Марсем помітила, як змінилися наші обличчя, й задоволено підтвердила: «Так-так, просто на очах у всіх. За помахом чарівної палички!» Вона зробила паузу, давши змогу слухачам упоратися з почуттями: «Але жабасті можуть завадити. Не лише балові. Їм потрібні принцеси. Щоб обернути їх на чудовиськ».

Мені здавалося, що в мене всередині все вже зайнято: там був стрижень, там жили різні думки й почуття. А тут раптом мене почав переповнювати солодкий, тягучий страх, схожий на гіркий шоколад. Страх булькав від збудження, пускав пухирці, робив мене легкою й гарячою. Якби я могла підстрибнути, то злетіла б до стелі.

Принцеси, бал, жабасті... [...]

«Жабасті давно б учинили розправу над принцесами. Якби не принци, – тепер Марсем дивилася на хлопчиків. – Принци їм дуже заважають. Адже вони ніколи не дозволять, – вона знову зробила паузу, – не дозволять посадити кого-небудь у клітку».

Вершители «безневинних капостей» зникли. Шляхетні принци застигли в напрузі, жививаючись із приготовленою їм місією.

«Принци вирушають у подорож, на справжню лицарську пригоду – щоб розтрошити Чорного Дрегона, володаря жабастих».

«Кажуть, Чорний Дрегон теж з'явився на світ із яйця. Тільки ніхто цього не бачив. Ніхто, крім Безтурботного птаха. Безтурботний птах сидів на гілках верби, яка росла біля самого болота. [...]

І ось він побачив, як зі шкірястого яйця, що визріло в заростях очерету, вибралося дивне маля. Це був найтемніший і найбородавчастіший з усіх жабастих, які коли-небудь з'явилися на світ. І птах не міг стримати подиву: «Ой-ти! Ой-ти!» Маленький жабастик роззирнувся довкола, ухопився за очеретяні хвостики й покликав: «Мамо! Мамо!» Але мами не було. Навколо взагалі нікого не було. Крім Безтурботного птаха, який одразу закричав: «Мама – ф'ють! Мама – ф'ють!» Що він хотів цим сказати, ніхто достеменно не знає: птах був Безтурботний і не відповідав за свої слова. Маля, почувши пронизливе «Мама – ф'ють!», гірко розплакалася. А птах усе кричав. І від цих криків гіркота жабенка почала звиватися в тугий джгут і битися об стінки серця, намагаючись вирватися назовні. Але серцевий мішок жабастих доволі міцний: він витримав удари джгута. Гіркота так і залишилася всередині, отруюючи жабенкові смак до життя, а серце зсередини вкрилося мозолями, затверділо і геть утратило чутливість.

Він зробився мовчазним і підозрілим. Отруйні болотні випари просочили його злістю. І незабаром злість заповнила його до країв – адже

він був порожній: жодне добре почуття не зуміло в ньому вгніздитися. Жабенко ріс під крики Безтурботного птаха, і разом із ним росла його злість. Рідкісний колір бородавчастої шкіри зробив його помітним, безжалісність вселила в довколишніх страх і подарувала над ними владу. Він отримав ім'я – Чорний Дреґон, і це ім'я жахало.

У Дреґона не було жодних бажань, крім безмежної спраги влади. Лише одна пристрасть переслідувала його: він любив слухати дитячий плач. Може, цей плач дивним чином нагадував йому перші години життя – коли серце його ще було м'яким і він хотів знайти свою маму.

Чужий плач став для Дреґона головною поживою, і він навчився його множити.

Дреґон змусив духів болота розкрити свої магічні таємниці й навчити жабастих секретів магії та чаклунства, щоб перетворювати людей на страховиськ. До цього надавалися не всі люди, а лише принцеси – причетні до казкової краси, а до того ж, їх обожають діти.

Принцес саджали в клітки й напували спеціальним зіллям. Через якийсь час вони вкривалися дикою чорною шерстю, у них відростали жовті зуби – такі довгі, що стирчали з рота, – і криві пазурі, які встромлювалися в долоні. Принцеси перетворювалися на чудовиськ, слухняних злій волі, і їх посиляли лякати маленьких дітей – щоб ті погано спали вночі й плакали від страху».

Так, як плакав сам Дреґон, коли був маленький: «Мама – ф'ють! Мама – ф'ють!»

«Але наші принци, – у голосі Марсем зазвучали врочисті нотки, – не допустять цього. Вони стануть із Дреґоном на бій, поборються з ним і переможуть. Вони завершать подвиг подвигів!»

Марсем перевела дух і, надаючи наступним подіям трохи більше невідомості, уточнила: «Намагатимуться звершити».

Принцеси теж відправляться в подорож. Це дуже небезпечно, але необхідно: вони стануть охоронницями життів принців.

[...]

18.

Про любов дітей невідомо майже нічого. На відміну від дорослих, у мозку яких учені рано або пізно щось відкривають.

Звісно, діти повинні любити свою першу вчительку. Це закон. Навіть для тих, хто не зійшовся з учителькою характерами. Як я – з Тетяною Володимирівною. А потім я любила Марсем, дуже любила. Хоча й не могла вирішити, яка вона вчителька – перша чи друга. Може, тут діє якийсь інший закон.

Ще діти люблять маму й тата. Їх вони люблять із самого початку, до всього, що відбудеться потім. До того, як стане відомо про якісь закони. Але в мене не було тата. Якщо тата немає, що відбувається з його часткою любові? З тією часткою, яка йому призначена? Ніхто не знає.

Якось я запитала в мами, чи буває в дітей кохання. Якщо вони вчаться в третьому класі. Або в четвертому. Мамі питання не сподобалося. Вона сказала, що це дурна тема. [...]

У нас у класі був хлопчик із рідкісним іменем – Соломон. Ми всі, включаючи Марсем, звали його просто Санею. Але в деяких випадках Марсем називала його «повним ім'ям». Наприклад, у день народження.

У нас був такий звичай. Усі всідалися колом на килимі, а іменинник – у центрі, й Марсем розповідала історію – про якого-небудь героя з таким же іменем.

Ім'я, казала вона, – сполучна нитка. Вона зв'язує різних людей різних часів. На честь Саниного дня народження Марсем розповідала про царя Соломона, про його мудрість і про те, як він будував перший Храм. Але в Соломона, сказала Марсем, був один недолік. Він мав тисячу дружин. І ця обставина погано вплинула на подальшу долю його країни. Воно й не дивно. Якщо в тебе так багато дружин, ти навіть не в змозі запам'ятати, як їх звать. Де вже тут уберегтися від нещастя!

Марсем розповідала про царя Соломона три дні поспіль. Два дні – про його мудрість, а третій день – про тисячу дружин і царицю Савську. І цей третій день сподобався Сані найбільше. Коли ми пішли гуляти, він покликав усіх дівчаток гратися в царя Соломона – сказав, що буде вибирати з нас найкрасивіших і женитися. Ми погодилися. Усі ми тоді (або майже всі – разом зі мною й Наталочкою) були закохані в Саню. Він уважався найкрасивішим і завжди висловлював власну думку. Марсем гадала, що власна думка – це дуже важливо. Вона завжди казала: «Зверніть увагу! У Сані щодо всього є своя думка! Як цікаво!» Та навіть якби Саня ніякої думки не висловлював, ми однаково б у нього закохалися. Віра сказала, він схожий на Річарда Гіра. А Річард Гір – дуже красивий. І в кіно у нього всі закохуються. Коли Віра так сказала, всі дівчатка швиденько закохалися в Саню. Коли ти в третьому або четвертому класі, краще всім закохуватися в когось одного. (А потім, через якийсь час, у когось іншого). Так набагато цікавіше. Адже ти повинен про це з ким-небудь говорити – з тим, хто розуміє, про що, власне, мова. І тоді можна змагатися: хто дужче закоханий, хто раніше займе місце в потрібній парі.

[...]

19.

– Настю, що з твоїми речами? – Марсем була незадоволена. – Я ж просила вас акуратно складати речі в шафки. І зачиняти дверцята. Будь ласка, наведи лад.

Знічена Настя пішла до шафки й заходила коло светра й шарфа, намагаючись змусити їх слухатися.

– А це що валяється?

– Шапка. Це Вірина.

– Що Вірина шапка робить у проході?

– Вона випадає.

– Як це – випадає?

– Ну, вона увесь час випадає.

– Треба дверцята зачиняти. Тоді не буде випадати.

Віра встала, заховала шапку в шафу й причинила дверцята. Вони

одразу ж розчинилися й знову випустили шапку на підлогу, немов хтось її зачарував. Марсем насупилася й уважно оглянула шафки. Вигляд у них сьогодні був дуже дивний. Майже всі дверцята були відчинені. Деякі – широко розкриті. І від цього клас мав вигляд неприбраного гардероба.

– Я чогось не розумію... Що відбувається?

– Маргарито Семенівно! У мене дверцята не зачиняються. Учора зачинялись, а сьогодні не зачиняються. Ось! Погляньте! – Віра продемонструвала дефект.

– І в мене!

– І в мене!

Клас загудів, висловлюючи скаржникам солідарність. Гул перекрив чийсь тоненький голос:

– Це Ігор!

– Що – Ігор?

– Він магнітики скрутив.

– Що зробив?

– Магнітики скрутив. Із шафок.

– А Ілько з Жорою йому допомагали! – хтось вирішив, що задля справедливості треба викрити одразу всіх.

– Нічого не розумію! – щось заважало Марсем вникнути в те, що відбувається. Ромчик вирішив пояснити:

– Ну, Ігор хотів добути магніти. Щоб зробити вдома машину. А магніти є на шафках. І він почав викручувати магніти. А Ілько з Жориком саме прийшли. Він каже: ось, хлопці, де магніти! Хочете? Тоді приносьте завтра викрутки. Бо ножицями незручно.

– І що – принесли? – ошелешена розмахом злочину, Марсем усе ж не могла приховати цікавості.

– Угу! – Ігор сидів, насупившись і витріщившись на парту. – Принесли.

– Вони всі троє принесли, – м'яко пояснив Ромчик. – І вчора вигвинтили. З усіх шафок, крім цієї. Це моя шафка. Я не дозволив. Мені магніти самому потрібні.

– І ці люди перемогли Дрегона! – Марсем заледве стримувала обурення. – Сідайте. Розв'язуйте приклади на сто двадцять першій сторінці. А я подумаю, що робити.

Усі тихенько сіли й відкрили підручники, щоб не заважати Марсем думати. Вона теж сіла й задивилася кудись повз нас. Коли прозвенів дзвінок, вона й далі так сиділа. Ми навшпиньках вийшли в коридор, а тоді повернулися.

– Ходімо на килим! Поговорити треба, – нарешті вирішила Марсем.

Ми сіли колом, підібгавши ноги. Усі мовчали, тому що сказати було нічого. Усі розуміли: справи кепські.

Я розповім вам історію, сказала Марсем. Ні, дві історії. Перша – з реального життя. В одному селі хлопці вирішили влаштувати дискотеку. Справжню. Як у великому місті. Із різнобарвними променями. Для цього потрібні були спеціальні скельця. Кольорові. Хлопці почали думати, де їх узяти. І якийсь мудрагель згадав: кольорові скельця є на станції, у світлофора. Червоне й зелене. Усі взяли викрутки й побігли на станцію

по скельця, а ввечері влаштували дискотеку – як у місті, з кольоровими колами. Але вранці наступного дня в районі цієї станції пасажирський поїзд зіткнувся з товарняком, і загинуло багато людей. Про це писали в газетах. Це перша історія.

А ось і друга. Якось я зустріла людину, яка щодня перед заходом сонця начищала до блиску свою лопату. Лопата сяяла так, що в неї можна було дивитись як у дзеркало. Я запитала, навіщо вона це робить. «У кожного з нас є янгол, – сказала та людина. – Той, що відповідає за наші вчинки. Але янголи не можуть займатися лише нами. Якщо ми щось робимо правильно – бодай щось робимо правильно, вони летять в інших важливих справах. І тоді одним лихом у світі стає менше. Якщо ж ми капостимо, янголи мусять залишатися поруч – виправляти наші капості. Мій янгол знає: увечері я завжди чищу лопату. У цей час він може бути за мене спокійний, може від мене відпочити. І він летить рятувати когось – від бурі, каменепадку, землетрусу. Летить туди, де потрібні зусилля багатьох янголів. І якщо бодай один із них не з'явиться в потрібний момент, наслідки можуть бути украй сумними».

Так сказала мені та людина. Подумайте про це, добре?

20.

Це дуже важливо – знати про янголів. Але слова мусять за щось зачепитися. За щось усередині. Інакше вони просковзнуть повз.

Як вітер.

Як шум автомобіля, який проїхав.

Як чужа кішка, що біжить через двір. Вона, така м'яка й пухнаста, біжить у своїх справах і не має до тебе жодного стосунку. Ти, звісно, можеш її погладити – якщо вона не злякається. І якщо ти не злякаєшся погладити чужу, невідому кішку, яка щойно вибралася з підвалу, – а раптом вона заразна? Але навіть якщо ти її погладиш, це нічого не змінить у твоєму житті. І в житті кішки теж. Вона все одно побіжить далі, у своїх справах. І ти підеш далі, ніби нікого й не гладив.

З янголами так не можна. Не можна чинити з ними так само, як із цією невідомою кішкою: про все дізнатися – і піти по своїх справах. Ти муситимеш із цим жити. Далі – жити з цим. [...]

Коли ми з дідусем наступного дня прийшли в клас, там уже було людно: тато Ігоря, брат Ільки, і ще тати Жорика, Віри, Насті. Навіть Петриків тато приїхав. Хоча йому це було дуже непросто. Усі лагодили шафки. А хлопчики подавали викрутки й гвинтики, тому що пригвинчувати складніше, ніж відгвинчувати, і в них це погано виходило, занадто повільно. А дівчатка просто дивилися або акуратно складали речі – щоб не випадали.

Марсем з'явилася в класі, коли чоловіки складали інструменти й мали розходитися. Ігор збирав у коробку гвинтики.

– Це запасні, – сказав він замість «добрий день» і показав Марсем кілька магнітних засувки. – Якщо відлетить, можна пригвинтити.

– Доброго ранку, Маргарито Семенівно! – привітався Петриків тато. – Працюйте спокійно. Янголи сьогодні відпочивають.

Щоденник Марсем

...Сьогодні під час робочого дня мене переслідувала нав'язлива думка: «Убила б!» Убила б і розвісила по ліхтарях: ініціатора проекту – в центрі, і двох сподвижників – з боків. На науку решті дитячого людства.

Он як мене розлютили. І навіть думати не хочеться, що можна інакше. Без убивств.

[...]

Інший запис

Учительське щастя чимось нагадує щастя ідіота.

Бо ж насправду: спершу з шафок вигвинтили магнітики, і ти впала в істерику. Потім магнітики пригвинтили назад, і ти готова стрибати до скелі. Хіба не ідіотизм? Кому з нормальних людей можна пояснити, чого ти, власне кажучи, стрибаєш?

Тож пояснюю – винятково для нащадків: стрибки спричинені раптовим відкриттям: твої діти – особистості! З виразними ознаками внутрішнього життя. Ти зважилася довірити їм своє таємне знання, і вони тебе зрозуміли!

Ба більше: раптом усвідомлюєш: нікому, крім них, ти б цю таємницю не змогла відкрити – з божевільною надією, що це може щось поправити. Де це бачено – така сила слова?

Хіба це не підстава відчувати себе щасливою?

[...]

З російської переклав Іван Андрусяк

Формуємо компетентності предметні і ключові

Знаннявий компонент

- I**
 1. Які літературні відзнаки отримала М. Аромштам за свій роман «Коли відпочивають янголи»?
 2. Назвіть повне ім'я вчительки Марсем з роману М. Аромштам.
 3. Хто з українських письменників переклав твір «Коли відпочивають янголи»?
- II**
 1. Визначте тему роману «Коли відпочивають янголи».
 2. У чому особливість оповіді роману?
 3. Які ситуації показує автор у перші дні навчання Аліни в школі?
 4. Які проблеми турбують Аліну крім шкільних?
 5. Чим є робота для Марсем?
 6. Знайдіть у тексті твору історію про янголів і прочитайте її. Поясніть сенс назви роману «Коли відпочивають янголи».

Діяльнісний компонент

1. У чому полягає конфлікт у романі?
2. Які моральні проблеми порушені у романі М. Аромштам?
3. Схарактеризуйте Аліну. Підтвердіть цитатами з тексту.
4. Розкрийте образ вчительки Марсем.
5. У чому полягає «нестандартність» вчительки Марсем?
6. Яку роль зіграла Марсем у формуванні характеру Аліни?

Ціннісний компонент

1. Чи погоджуєтесь ви з думкою Марсем про сучасних учнів?
2. На які відкриття налаштував вас роман М. Аромштам «Коли відпочивають янголи»?

Основи компетентності у природничих науках та технологіях

Групова робота. Утворіть три-чотири групи, кожній з яких пропонується про-рекламувати роман «Коли відпочивають янголи», виступивши в ролі менеджерів відомого PR-агентства при кіностудії, що знімає фільм за твором М. Аромштам.

Екологічна грамотність і здорове життя

Підсумки

Вкажіть автора афоризму і назву твору: «Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету».

Громадянська та соціальна компетентності

Порівняйте погляди письменників на найвищі цінності людського життя, виражені у творах-притчах XX ст. «Маленький принц» А. Сент-Екзюпері та «Чайка Джона-тан Лівінгстон» Р. Баха.

Інформаційно-цифрова грамотність

Знайдіть в Інтернеті матеріал про сучасну польську письменницю Б. Космовську.

Основні компетентності у природничих науках та технологіях

Підготуйте проект «Мій улюблений письменник доби... (на вибір: Античності, Середньовіччя, Відродження, бароко, класицизму)».

Інформаційно-цифрова компетентність

1. Підготуйте слайд-презентацію за темою «Верона – місто Джульєтти».
2. Створіть слайд-презентацію за темою «Повість Б. Космовської «Буба».

Математична компетентність

Укладіть асоціативне гроно «У пошуках себе» за творчістю сучасних письменників.

ПІДСУМКИ

Знаний компонент

I

1. Перелічіть основні епохи, напрями літературного процесу від Античності до XVII ст.
2. Назвіть способи зображення дійсності.
3. Які найдавніші Священні пам'ятки людства ви знаєте?
4. Окресліть хронологічні межі доби Античності.
5. Пригадайте найдавнішу пам'ятку античної літератури.
6. Назвіть жанри давньогрецької лірики.
7. Які твори епічного жанру доби Античності ви знаєте?
8. Творчість яких античних авторів відноситься до класичного періоду?
9. Назвіть античних авторів, творчість яких відноситься до римського періоду.
10. Окресліть хронологічні межі епохи Середньовіччя.
11. Назвіть видатних представників середньовічної літератури Заходу і Сходу.
12. Кого з найславніших митців епохи Відродження ви можете назвати?
13. У яких жанрах творив В. Шекспір?
14. Пригадайте найвідоміший твір М. Сервантеса.
15. Назвіть видатних представників доби бароко.
16. Які жанри були характерні для художнього напрямку класицизму?
17. Дайте визначення жанру притчі.
18. Які твори світової літератури, написані в жанрі притчі, ви знаєте?
19. Назвіть 3–4 вічні образи світової літератури.
20. З творчістю яких поетів пов'язаний розквіт жанру сонета?
21. Пригадайте автора рядків: «Будь сам собою, не гадай про завтра. В минуле не дивись, живи сьогодні!»
22. Назвіть імена відомих українських перекладачів.
23. Розкажіть біографію та основні віхи творчості одного з українських перекладачів.

II

1. Чому мистецтво називають духовною діяльністю людини?
2. Чим література відрізняється від інших видів мистецтва?
3. Чого навчають євангельські притчі?
4. Установіть відповідність між письменником та літературною добою:

Л. де Гонгора	Відродження
Ф. Петрарка	бароко
Тіртеї	Середньовіччя
Ду Фу	Античність
Мольєр	класицизм
5. У чому особливість жанрів давньогрецької лірики?
6. Чому «Пісню про Роланда» можна вважати епічним твором?
7. Як ви розумієте поняття «ренесансний гуманізм»?
8. Чому епоху Відродження називають новим відкриттям світу і людини?
9. Які ознаки лірики в сонетах Петрарки?
10. Визначте провідні теми і мотиви сонетів В. Шекспіра.
11. Спробуйте визначити ознаки епосу в романі Сервантеса «Дон Кіхот».
12. Поясніть поняття «донкіхотство».
13. Знайдіть інформацію про літературну епоху Просвітництва. За результатами самостійних пошуків підготуйте реферат.

Діяльнісний компонент

1. Порівняйте міфологічні образи і символи, що трапляються в сюжетах священних книг людства – Вед, Біблії, Корану.
2. Доведіть, що поема Гомера «Іліада» – епос.
3. Розкрийте античні ідеали на прикладі трагедії Есхіла «Прометей закутий».
4. Поясніть специфіку втілення міфологічних образів і сюжетів у поемі Вергілія «Енеїда».
5. Проаналізуйте, які життєві цінності відкрили у своїх поезіях китайські поети Лі Бо, Ду Фу.
6. У чому особливість художнього погляду О. Хайяма на життя і людину?
7. Порівняйте художні образи персонажів «Пісня про Роланда»: Роланда – Ганелона, Карла – Ганелона.
8. Розкрийте специфіку художнього втілення високого почуття кохання в сонетах Ф. Петрарки.
9. Спробуйте схарактеризувати ліричного героя сонетів В. Шекспіра.
10. Розкрийте образ героя у творі Л. Гонгори «Галерник» через специфіку барокового світосприйняття.
11. Продемонструйте основні ознаки класицизму на прикладі твору Мольєра «Міщанин-шляхтич».
12. Розкрийте сутність морального уроку, утіленого Мольєром у п'єсі «Міщанин-шляхтич» засобами комедії.

Ціннісний компонент

1. До яких роздумів спонукали вас Священні книги людства – Веди, Біблія, Коран?
2. Об'єднайтесь у 5 груп: «Античність», «Середньовіччя», «Відродження», «Бароко», «Класицизм». Кожній групі пропонується створити емблему доби і прокоментувати.
3. Доберіть асоціативний колірний ряд до теми «Барви античності». Поясніть свій вибір.
4. Підготуйте текст віртуальної екскурсії до портретної галереї митців доби Античності.
5. Чим збагатило вас знайомство з творами епохи Середньовіччя?
6. Висловіть власне ставлення до персонажів та їхніх учинків у «Пісні про Роланда».
7. Чому, на вашу думку, гуманізм є духовною основою епохи Відродження?
8. До яких роздумів про моральні цінності в житті людини спонукав вас твір «Ромео і Джульєтта»?
9. Чим приваблює вас творчість В. Шекспіра? Обґрунтуйте свою думку.
10. Чим збагатив роман М. Сервантеса «Дон Кіхот» ваші уявлення про епоху Відродження?
11. Розкрийте загальнолюдський зміст вічних образів Дон Кіхота і Санчо Панси.
12. Уявіть, що ви завітали до музею митців епохи Відродження. Що ви там побачили?
13. Які порушені Мольєром у комедії «Міщанин-шляхтич» проблеми залишаються, на вашу думку, актуальними також сьогодні?
14. Чи вважаєте ви, що щирість особистих почуттів людини – невід'ємне багатство її духовного світу? Обґрунтуйте свою думку, покликуючись і на художні твори сучасної літератури, і на свій досвід.

ЗМІСТ

Вступ	5
Література та культура	5
Способи зображення дійсності.....	6
Літературний процес і художні системи в літературі	9
РОЗДІЛ 1	11
Священні книги людства як пам'ятки культури	
і джерело літератури	11
Веди.....	12
Космогонія	14
Гімни до ранньої зорі.....	15
Біблія.....	17
Створення світу.....	22
Каїн і Авель.....	23
Десять Заповідей	24
Притча про сіяча.....	26
Притча про блудного сина	27
Коран.....	29
Сура, що відкриває Книгу	32
Сура двадцять четверта – «світло»	32
РОЗДІЛ 2	35
Античність	35
Давньогрецька міфологія.....	39
Викрадення Єлени.....	40
Троянський кінь	45
Золоте руно.....	49
Гомер	51
Іліада	54
Пісня перша. Моровиця. Гнів	54
Пісня двадцять друга. Убивство Гектора (двобій Ахілла з Гектором) ..	54
Пісня двадцять четверта. Викуп Гекторового тіла (Пріам у Ахілла)..	61
Лірика Давньої Греції	67
Тіртеї	68
«Добре вмирати тому...»	68
Архілох.....	70
«Серце, серце!..».....	70
Алкеї.....	71
«Не розумію звади поміж вітрів...»	71
Алкман	72
«Сплять усі верховини гірські...»	72
Сапфо.....	73
«Барвношатна владарка, Афродіто...»	74

Давньогрецький театр	75
Схема Давньогрецького театру	76
Есхіл	77
Прометей закутий	79
«Золота доба» давньоримської літератури	88
Публій Вергілій Марон	88
Енеїда	91
Книга восьма (Щит Енея)	95
Квінт Горацій Флакк	99
До Мельпомени (III, 30)	100
Публій Овідій Назон	102
Метаморфози (<i>уривки</i>)	106
Зима у гетів («Зима на чужині»)	109
РОЗДІЛ 3	112
Середньовіччя	112
Лі Бо	117
Сосна біля південної галереї	118
Печаль на яшмовому ґанку	119
Ду Фу	120
Пісня про хліб і шовк	122
«Весняний краєвид»	122
«Золота доба» персько-таджицької лірики	123
Омар Хайям	123
Рубаї	125
Французький героїчний епос «Пісня про Роланда»	128
Пісня про Роланда (<i>скорочено</i>)	130
Роман про Трістана та Ізольду	143
Розвиток провансальської лірики	144
Джауфре Рюдель	144
Канцона	144
Лірика вагантів	146
Бідний студент	146
Данте Аліґ'єрі	148
Сонет 11	150
Сонет 12	150
Сонет 14	151
РОЗДІЛ 4	152
Відродження	152
Франческо Петрарка	156
Сонет 61	158
Сонет 132	159
Сонет 267	160
Вільям Шекспір	161
Сонет 66	165
Сонет 116	166

Сонет 130	166
Трагедія «Ромео і Джульєтта»	167
Ромео і Джульєтта (<i>скорочено</i>)	172
Мігель де Сервантес Сааведра	188
Роман «Дон Кіхот»	189
Книга Сервантеса як пародія на лицарські романи	191
Образ Дон Кіхота.....	193
Образ Санчо Панси	196
Поняття «вічний образ» і «донкіхотство».....	197
Дон Кіхот (<i>уривки</i>)	202
Франсуа Війон	212
Балада прикмет.....	213
 РОЗДІЛ 5	 215
Бароко і класицизм	215
Бароко	215
Луїс де Гонгора-і-Арготе.....	218
Галерник	219
Джон Донн	221
Сонет 19 із циклу «Священні сонети»	221
«Мету я втратив. Жити без мети...»	222
Класицизм	223
Франсуа де Ларошфуко	226
Афоризми	226
Мольєр	227
Міщанин-шляхтич (<i>уривки</i>)	230
 РОЗДІЛ 6	 243
Література ХХ–ХХІ століття:	
у пошуках себе і високого польоту	243
Антуан де Сент-Екзюпері	243
Філософська казка «Маленький принц».....	244
Маленький принц (<i>скорочено</i>)	248
Річард Бах.....	267
Повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон»	267
Чайка Джонатан Лівінгстон (<i>уривок</i>)	270
Марина Аромштам.....	278
Роман «Коли відпочивають янголи»	278
Коли відпочивають янголи (<i>уривки</i>)	281
Підсумки	290